

انورالجندی

منتدی اقرأ الثقافی
پیلان

دژئی نئسلام
www.iqra.ahlamontada.com

منتدی اقرأ الثقافی

للکتاب (کوردی - عربی - فارسی)

www.iqra.ahlamontada.com

وهرگیرانی

نهاد جلال حبیب الله

چاپخانه یهکده

2016

بۆدابه‌زاندنی چۆرمها کتیب: سهردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

لتحميل أنواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

په‌ری دانلود کتایه‌ای مختلف مراجعه: (منتدی اقرا الثقافی)

www.lqra.ahlamontada.com

www.lqra.ahlamontada.com

للكتب (کوردی ، عربی ، فارسی)

پیلان دڙی ئیسلام

نوسینی

انور الجندی

وهرگیرانی

نهاد جلال حبیب الله

چاپی یه که م 2016

بسم الله الرحمن الرحيم

ناسنامه‌ی کتیب

- ناوی کتیب: پیلان دژئی نیسلام
- نویسنی: انور الجندی
- وەرگیرانی: نهاد جلال حبیب الله
- نۆره‌ی چاپ: یه‌که‌م 2016
- تیراژ: 1000 دانه
- بلاوکار: ناوه‌ندی روشنبیر
- شوینی چاپ: تاران . چاپخانه‌ی په‌نجهره

له‌به‌رئومه‌رایه‌تی کتیب‌خانه‌گه‌شتیه‌کان ژماره‌ی سپاردنی

( ) ی سالی 2016 ی پیدراوه.

پیشه کی وەرگیر

سوپاس و ستایش بۆ خوای گه وره، ستایشی شیایوی گه وره یی و شکوی بۆ، خواجه سوپاس بۆ تۆ تا پازی ده بیت، ته وای سوپاس بۆ تۆ که پازی بویت، سوپاس بۆ تۆ پاش پازیبوونت، صلات و سلامی خوا له پیغه مبه ری خواو ئالوبه یتى و هاوه لانی.

یه کێک له کتێبه ناوازه و به هیزه کانی نه نه له جوندی که نووسه ریکی ئیسلامی سه رده مه و پیتووسیکی به هیزی به کاره یناوه تا ورده کاریه کانی رامانی له میژوو و نه مپۆ بخاته به رده ست خوینه ران، نه م کتێبه یه تی به ناو نیشانی (پیلان دژ ئیسلام) که تیایدا به وردی هه موو نه و پیلان و هه وه به رفراوانانه ی نه یارانی ئیسلامی خستوو ته پوو که به رامبه ر به ئیسلام گرتوو یانه ته به ر، جا پیش نه وه ی هه ر وه سفیکی نه م نووسینه بکه م، دلنایام له وه ی ده روون به زیوانی که لاوازی هزری خویان و بیتاگایان له ریره وی هه زاران ساله ی میژووی مرقایه تی وایلیکردوون سه رسام بن رووکه شی پیشکه وتنی زیاری نه مپۆی رۆژئاوا، خیرا نه م نووسینه به رپه رچ بده نه وه و به جۆرێک له دیدی عاتیفی پیناسه ی بکه ن، کێشه که له وه دایه نه مجار نه وان دلایان ده سووتیت بۆ هه لگرانی نه م روانینه و به عاتیفی و بۆ مه عریفه یان ده زانن.

لهوهدا مافى خۆيانه وا بىربكه نه وه، چونكه نه وانه ئاگادارى مملانتي مه زاران سالي نيوان په يامى ئاسمانى و بىرى مړوى نين، دهره نجامى سه دان بار دووباره بووهى نه و مملانتيه يان له بهرچا و نه، له ناخه وه له لايه ن نه يارانه وه دهره ونيان تىكشكىتراوه وهست به كه مى ده كه ن، خه فته به بارى ته عزيزبارى خويان ده خون له كاتىكدا ده بينن له و باره وه ئاههنگه، له بىرى نه وهى بىريان له وه بيت له مړوى ته عزى باريدا ئركىكيان هيه و سبهى ئاههنگى نه مانىش دهست پىده كات، كه چى دىن له ته عزىكه دا شاهى ولوغان ده گىپن و گالته يان دىت به وانهى سه رقال شورى و كفى مردووه كه و فرمىسك بۆ رشتنين.

نه مانه هيرش نين بۆ رسوا كردنى نه و كه سانهى وا بىرده كه نه وه يان بۆ له كه داركردنيان، ته نها بۆ نيشاندانى رووى راستيانه، رويهك كه ئاماده نين دانى پىدا بنين، به لام كه سىك له دهره وه بيت به حوانى له شاهى حه قيقه ته وه نه و تۆماره رهنگى و دهنگيه ده بينيت.

جا نه م كتيبه كارى نه وه يه له دوينتوه رووه و نه مړه مو نه و پىلانانه بخاته پوو كه نه يارانى ئىسلام دا ياننان بۆ لىدانى ئىسلام، جى سهرسوپرمانه دوژمنان هه رچى هه ولتيكيان هيه بى دهستى ناوخوى نيو موسلمانان نه، چونكه ده زانن ته نها له نيوخوى موسلمانانه وه ده كريت موسلمانان تىكشكىت، نه وىش به رووخاندنى قه لاي بىروباوه پى نيو دليان.

زۆر له سه ر كتيبه كه ناچمو هه لسه نگاندى زياترى جيديلم بو خوينه رى
 نازيز، هاوكات بو كه سانك له وانه يه نه مه يه كه م به ره مى نه نو ه لجوندى بيت
 به رده ستيان كه وتبيت، سه ر ه تا پوخته يه كى ژيانى نووسه رمان هيناوه كه
 ماموستا ئىكرام كه ريم نووسيوه تى، دواتر وه رگيپانه كه مان ده ست
 پيكر دوه .

به و هيوايه ي نه م به ره مه ش كه لينى له كتيبخانه ي كورديدا پر بكا ته وه و
 سووديكي هه بيت بو خوينه رانى نازيزو دواروژى نووسه رو وه رگيپيش، تاكه
 داواشم نزاى خيره ليتان.

نهاد جلال هبيب الله

Nihad.jalal@gmail.com

کورتیه که له سه ر نووسه ر (أنور الجندی)

نووسینی: اکرام کریم

ئه نوهر جوندی به حق ئه و بیرمه نده گهره یه که کم کهس نه یناسیت، سهیره بیرمه ندو به حیکمه ت و زانایه کی وه ک ئه م زاته موسلمانان بی ناگابن لئی؟! ئه م مامۆستایه ی که هه تا له گه لی ده پۆیت زیاتر گهره یی و فره یی ئاستی بی کوتای مه عریفیت بو ئاشکرا ده بیته، قه له مه که ی به راستی به قه د شمشیری یه ک سوپا به رگری له ئیسلام کردوه، هینده کتییی به نرخ ی نووسیوه که ئه گه ر نه یناسیت ده ئییت ئه مه یه کیکه له زانا ناودارو گهره کانی میژووی موسلمانان.

هه ر باشه له پاش مردنیشیان یادی زاناو پیاوه گهره کان بکریته وه و لابکریته وه به لای ئه و که له پوره ی که به جیی ده هیلن بو مان، هه رچه نده وه فاو راستی له وه دایه که له ژياندا به یادی زاناو پیاوه گهره کانه وه بزین و له خزمه تیاندا گرتی دلی خۆمانیان بو بکه ینه وه و سوود له حیکمه ت و نه زموون و زانسته کانیان وه ربگرین و ئه وانیش ئاسووده و دلخۆش بکه ین به چالاکی و گوێگرتن و گوێرایه لی بو یان.

چه ند زانا له ژيانی خۆیاندا له بيمه یلی خه لکی نا ئومید بون، هه بووه سه ری خۆی هه لگرتوه، هه بووه که شکۆلی سه فره ی لی هه لگرتوه و هه بووه

هەلۆیستی ناباش و پەرزیانی وەرگرتووە لە خەلکی وەك کاردانەوێك بۆ ئەو
بێمەیلیی خەلکی بۆ خۆی و بۆ زانستەكەى !!

ئەبوحنەبیانی تەوحیدی لە كۆتایی ژيانیدا چووەتە ناو كەتیبخانەكەى و
چاویكى گێراوە بەناویاندا و بەحەسرەت و دل ئێشانیكەو تیرتیر بۆی پوانی و
لەداخی بێمەیلی و ناخالی بوونی خەلکی لێی ئاگری خۆشكردو دانەدانە هەموو
كەتیبەكانی سووتاند كە هەموو تەمەن و عەقلى خۆی تیدا سەرف كردبوو!

سەعدەدینی تەفەزانی لە گەرمەى وانهوتنەویدا بە قوتابیه‌كانى كە فێرى
(منطق) و (فەلسەفە) و (زانستەكانى دین)ى ئەكردن، یەكێك لە منالەكانى هاتە
ژۆردەووە و تى: باوكە لەمالەوێ نانمان نیه، تەفەزانی كەتیبەكەى لە دەست
كەوتە خوارەووە و زمانى بەسرا، قوتابیه‌كانى سەریان بەرزكردەووە و عەزیزان كرد
قوربان! دەرسمان بۆ تەواو بكە، هاتە زمان و تى نانمان نیه هەموو زانستىكى
لە بیر بردمەوێ!

نەزرى كورى شەمیل زانای گەوهرەى (نحو) كەتیبەكانى دا بە شانیدا و
لەشار چووێ دەرەووە كەشكوڵى سەفەرى هەلگرت، قوتابیه‌كانى پێشيان لێ
گرت و عەزیزان كرد: قوربان! بۆچی جێمان دەهێلێ؟ بە حەسرەتێكەو
فەرمووی: كۆپینه! خوا ئەزانێت ناوساجیه‌كم شك بێردایە جێم نەئەهێشتن!

ئەمانەو سەدان زانای گەورە كاتێك كە توێژینه‌وێ لە كەله‌پۆره‌كانیان
ئەكەیت هەست دەكەیت عملاقىكن و لە پشت یەك شاخى گەورە بەرهمەوێ
وێستاون و شەو روژیان داوێتە دەم یەك بۆ خزمەتى دین و دنیای خەلکی.

(ئەنوەر لجوندى) يەككە لە زانایانەى كە بالائى لە بالائى زۆرەى زانایان و بېرمەندان بەرزترە و نووسین و شوینەوارەكانیشى شایەتى ئەو راستین.

ئەنور لجوندى خاوەنى خەزینەىەكى پركتیبە بۆ نمونە:

1. دووسەد كتیبى هەمە چەشن لە هەموو بوارەكانى روشنبیری ئیسلامیدا.
2. زیاد لە سێ سەد نامیلکەى تر كە پێكەو قوتابخانەىەكى فیکرى دائەمەزرێنن.

3. دە (مەوسوعەى) ى گەورەى نووسیوه كە يەكێکیان بە ناوى (مقدمة المناهج و العلوم) هە كە چل بەرگەو لە (10) جەلد كتییدا كۆكراوەتەو و ئەم مەوسوعەىەى هەولێكە بۆ دانانى بەرنامەىەكى روشنبیری تیرو تەواو كە جینگەى هەموو سەرچاوەىەك بگرتتەو بۆ روشنبیرانى ئیسلامى و ئەوانەش ئەیانەوێت لەسەر ئیسلام بخوێننەو.

یەكەم: (موسوعة مقدمات العلوم والمناهج) كە دە موجهلەدو 6307 لاپەرەىە و موجهلەدەكانى بەم شیوەىەن:

(1) الفكر الإسلامي (بناء الفكر الإسلامي وتطوره، مخططات غزو الفكر الإسلامي، مؤامرات إنبعاث الفكر الوثني الهليني والشرقي القديم) ط الاولى 1399هـ / 1979م دار الانصار بالقاهرة.

(2) تاريخ الإسلام (من فجر الإسلام إلى العصر الحديث، عالم الإسلام وعالم الغرب_ من الوحدة الإسلامية إلى الترك والعرب

- (3) العالم الإسلامي المعاصر(عالم الإسلام المعاصر، العالم الإسلامي والغزو الصهيوني، العالم الإسلامي والغزو الشيوعي).
- (4) اللغة والأدب والثقافة (اللغة العربية وقضاياها، خصائص الأدب الغربي وقضية الشعوبية، الثقافة العربية اسلامية أصولها وانتماءها) ط دار الأنصار 1982 م.
- (5) التبشير والاستشراق والدعوات الهدامة (التبشير والاستشراق وأثرهما في الفكر والاجتماع، المؤامرة على تاريخ الإسلام _ الإسلام والدعوات الهدامة) ط دار الأنصار 1983م.
- (6) المجتمع الإسلامي (نظام الإسلام، قضايا المجتمع، التربية الإسلامية ومناهج التعليم) ط دار الأنصار 1985م.
- (7) الحضارة والعلم والعلوم الاجتماعية (مفاهيم العلوم الاجتماعية، الإسلام والحضارة، الإسلام والتكنولوجيا) ط دار الأنصار 1986م.
- (8) طابع الإسلام بين الأديان والأيديولوجيات (عطاء الإسلام للبشرية، العلمانية في ضوء الإسلام والأيديولوجيات المعاصرة) ط دار الأنصار 1986م.
- (9) المنهج الغربي أخطاؤه والشبهات المثارة ضد الإسلام (أخطاء المنهج الغربي الوافد _ من التبعية إلي الأصالة دراسة قضايا التعليم والشريعة واللغة العربية - موقف الإسلام من الفلسفات القديمة).

(10) تاريخ البيضة الإسلامية في مراحلها الثلاث (البيضة الإسلامية في مواجهة الاستعمار _ البيضة الإسلامية في مواجهة التغريب _ البيضة الإسلامية في الشيوعية - الموسوعة طبعة دار الأنصار 1409 هـ.

دووهه م: (الموسوعة الإسلامية العربية) له م به شانه پيكدیت:

- (1) أصول الثقافة العربية ومصادرها الإسلامية ط دار الكتاب اللبناني 1964 م.
- (2) خصائص الأدب العربي.
- (3) العروبة والإسلام.
- (4) الإسلام والفلسفات المعاصرة.
- (5) حضارة التوحيد وحضارة الوثنية.
- (6) الفصحى لغة القرآن.
- (7) الشريعة الإسلامية في مواجهة الرأسمالية والديمقراطية والماركسية.
- (8) الإسلام والعالم المعاصر.
- (9) سقوط العلمانية ط دار الكتاب اللبناني بيروت 1993 هـ / 1973 م الأولى.
- (10) الإسلام والدعوات الهدامة.
- (11) الفلسفات القديمة والمعاصرة في ضوء الإسلام.
- (12) مفاهيم النفس والأخلاق والإجتماع في ضوء الإسلام.
- (13) أخطاء المنهج الغربي الوافد ط دار الكتاب اللبناني بيروت الأولى 1974 م.
- (14) مخططات التبشير الغربي في غزو الفكر الإسلامي.
- (15) مخططات الاستشراق في تغريب الفكر الإسلامي.

- (16) المخططات الإستشراقية في تغريب الفكر الإسلامي.
  - (17) الإسلام وحركة التاريخ ط دار الكتاب اللبناني بيروت.
  - (18) العالم الإسلامي والإستعمار السياسي، والاجتماعي، والثقافي ط دار الكتاب اللبناني بيروت الأولى 1979 م .
  - (19) التربية والتعليم والثقافة في ضوء الإسلام.
  - (20) الشبهات والأخطاء الشائعة في الأدب والاجتماع والتاريخ ط دار الاعتصام 1995 م.
  - (21) الأخطار التي تواجه الأمم.
  - (22) القيم الأساسية للفكر الإسلامي والثقافة العربية.
  - (23) الإسلام والثقافة العربية في مواجهة التغريب.
  - (24) يقظة الفكر العربي في مواجهة الاستعمار.
  - (25) معالم الفكر العربي
- سَيِّه م: (موسوعة معالم الأدب العربي المعاصر): ئەم بە شانە لە خۆدە گری:
- (1) النثر العربي تطوره وأعلامه.
  - (2) الأدب العربي الحديث في معركة المقاومة والتجمع.
  - (3) المعارك الأدبية.
  - (4) الفكر العربي المعاصر في معركة التغريب والثقافة.
  - (5) الصحافة السياسية في مصر.
  - (6) الشعر العربي المعاصر تطوره وأعلامه.

- (7) القصة العربية المعاصرة تطورها وأعلامها.
  - (8) اللغة العربية بين خصومها وأنصارها.
  - (9) أدب المرأة العربية تطوره وأعلامه.
  - (10) معالم الأدب العربي المعاصر في النقد والفنون المختلفة.
- چواره م: (موسوعة التأصيل الإسلامي) ئەم کتیبانه له خۆده گری:
- (1) من سقوط الخلافة إلى مولد الصحوة ط بيت الحكمة للنشر والتوزيع بالقاهرة بدون تاريخ الجزء الأول .
  - (2) من سقوط الخلافة إلى مولد الصحوة ط بيت الحكمة للنشر والتوزيع بالقاهرة بدون تاريخ الجزء الثاني .
  - (3) من سقوط الخلافة إلى مولد الصحوة ط بيت الحكمة للنشر والتوزيع بالقاهرة بدون تاريخ الجزء الثالث .
  - (4) من سقوط الخلافة إلى مولد الصحوة ط بيت الحكمة للنشر والتوزيع بالقاهرة بدون تاريخ الجزء الرابع.
- پێنجه م: (موسوعة معلمة الإسلام)
- له دوو بهرگدا ئیسلام ده ناسیڤی
- (1) المجلد الأول خمسون مصطلحا في مختلف المجالات.
  - (2) المجلد الثاني خمسون مصطلحا في مختلف المجالات.
- شه شه م: (موسوعة العلوم الإسلامية) ط دار الاعتصام 1982م

(1) الفكر الإسلامي والثقافة العربية المعاصرة في مواجهة تحديات الإستشراق والتبشير والغزو الثقافي.

(2) تاريخ الغزو الفكري والتغريب خلال مرحلة ما بين الحربين العالميتين 1920: 1940م.

(3) أسلمة المناهج والعلوم والقضايا والمصطلحات المعاصرة.

(4) معالم تاريخ الإسلام المعاصر.

(5) من اليقظة إلى الصحوة خلال المرحلة من 1933: 1988م.

حهوته م: (موسوعة تاريخ الصحافة الإسلامية خلال القرن الرابع عشر الهجري من 1301 هـ: 1400 هـ، ومن 1884: 1980م)

(1) الصحافة السياسية في مصر منذ نشأتها إلى الحرب العالمية الثانية.

(2) تطور الصحافة العربية في مصر (إطار لملامح المجتمع وصورة العصر).

(3) تطور الصحافة العربية بين الحربين 1919: 1939م في العالم العربي.

(4) تطور الصحافة في العالم العربي بين الحرب العالمية الثانية إلى اليوم.

(5) تاريخ الصحافة الإسلامية الجزء الأول ويتحدث فيه عن مجلة المنار.

(6) تاريخ الصحافة الإسلامية الجزء الثاني ويتحدث فيه عن مجلة الفتح.

(7) الصحافة والأقلام المسمومة.

(8) الصحافة الكاريكاتورية .

ههشته م: (موسوعة القرن الخامس عشر الهجري)

(1) الأخطاء الشائعة ط دار الاعتصام 1995م.

- (2) معالم التاريخ الإسلامي المعاصر ط دار الاعتصام 1981م.
  - (3) المد الإسلامي ط دار الاعتصام بدون تاريخ .
  - (4) إعادة النظر في كتابات العصريين في ضوء الإسلام، دار الاعتصام 1985م.
  - (5) القرن الخامس عشر: قضاياہ وتحدياتہ.
  - (6) إطار إسلامي للفكر المعاصر ط المكتب الإسلامي، ط1، 1400ھ
1980/م.
  - (7) مشكلات العصر وقضايا الفكر ط.
  - (8) نوابغ الإسلام ط دار الاعتصام 1983م.
  - (9) الأخطار التي تواجه الأمم.
  - (10) الصحوة الإسلامية منطلق الأصالة ط دار الاعتصام بدون تاريخ.
  - (11) تصحيح المفاهيم في ضوء الكتاب والسنة ط دار الاعتصام 1983م.
- تؤيہم: (معالم التاريخ الإسلامي المعاصر)
- (1) الإسلام وحركة التاريخ.
  - (2) العالم الإسلامي والاستعمار السياسي والاجتماعي والثقافي.
  - (3) العروبة والإسلام.
  - (4) الإسلام والغرب.
  - (5) الوحدة الإسلامية وعودة الخلافة.
  - (6) خريطة الإسلام المعاصر.
  - (7) مصر العربية الإسلامية.

ده يهه: معالم تاريخ الإسلام

(1) تاريخ الإسلام في مواجهة التحديات.

(2) المؤامرة على الإسلام.

(3) المخططات التلمودية والصهيونية في غزو الفكر الإسلامي.

(4) مقدمة المناهج.

(5) من التبعية إلى الأصالة في مجال التعليم و القانون واللغة.

(6) ألف مليون مسلم في مواجهة الأخطار والتحديات.

(7) حركة اليقظة الإسلامية في مواجهة الاستعمار والتغريب والشعبوية.

"محمد المجذوب" ي هاورى و نوسهري ديارى ميصرى ئه لئت: په نجا بهرگى له
(معلمه الاسلام) نووسيوه !.

5. نه وهى ده ستي پتي گه شتبيت له ري به راني فهرهنگ و نه وهى

هاوچهرخ له (17) هه فده جه لدا ژياننامه و بهرهم و نووسينه كانيانى داو ته
به نه شته ري ره خنه و ليكولينه وهى زانستى.

6. ژياننامه ي گه وره پياوانى ئيسلام به شيوازيكى زود به چيژو

ورده كارانه وه كه ته نيا له سه ر ژيانى حه سه ن به ننا (3) بهرگ كتيبى نووسيوه و
تيدا ميتودى نه و زانا به رزانه ي باس كرده كه خويان و شاگردانيان له سه ر
په روه رده كرده وهك (نوابغ الفكر الاسلامى) كه تيدا له ژيانى (ابن خلدون و
بيرونى و غه زالى و ثيبن تيميه و ثيبن حزم و شافعى... هتد) تويزيوه ته وه.

7. ماموستا نه نوه رلجوندی به دريڙايي 60 سالي ته واو له وتار نووسين نه كهوت و به رده وام نووسيني له روژنامه ديارو به ناوبانگه كاندا ده نووسي.

ناونيشاني هه نديك له كتيبهبه كانی:

1. شبهات حول الفكر الاسلامي.
2. نقد مناهج الغرب.
3. اخطاء المنهج الغربي الوافد.
4. الضريات التي وجهت الى الامة الاسلامية.
5. تأصيل مناهج العلوم.
6. اليقظة الاسلامية في مواجهة الاستعمار.
7. اقباس من السيرة العطرة.
8. قضايا الشباب المسلم.
9. نحو بناء منهج البدائل الاسلامية للنظريات و الايدولوجيات و المفاهيم الغربية الوافدة.
10. موقف الاسلام من العلم او الفلسفة الغربية.
11. مقدمات العلوم و المناهج
12. اطار اسلامي للفكر المعاصر.
13. بناء منهج جديد للتعليم و الثقافة على قاعدة الاصاله.

14. التربية و بناء الاجيال في ضوء الاسلام.
  15. ترشيد الفكر الاسلامي.
  16. نظريات وافدة كشف الفكر الاسلامي زيفها.
  17. نحن و حضارة الغرب.
  18. وحدة الفكر الاسلامي: مقدمة للوحدة الاسلامية الكبرى.
  19. نوايغ الاسلام.
  20. مصححوا المفاهيم.
  21. المسلمون على مشارف القرن خامس العشر الهجري
  22. اسلمة المناهج والعلوم والقضايا و المصطلحات المعاصرة.
- مامؤستا نه نورلجوندی دوو جوړ کتیبی گیرفانی نووسیوه:
- یه که میان: له ژیر ناوی (في دائرة الضوء) که په نجا نه لقه کتیبی گیرفانییه.
- دووه میان: له ژیر ناوی(على طريق الاصاله) نه میښ هر په نجا نه لقه یه.

ڪورٽه به ڪي ڙياني ٺه نوه رلجوندی (1917-2002).

ناوی ته وای بریتیه له (احمد انور سيد احمد الجندی) له روڙی دهی مانگی ربيع الاولی سالی 1330 ڪوچي به رامبه ر سالی (1917) ی زاینیدا له دئی (نه خيله) ی سه ربه شاری دیروطی سه ر به پاریزگای (اسیوط) له دایک بووه .

له مالیکی دینداردا هاتوه ته دنیاو باوکی پیاویکی خوینده وارو خاوه ن ڪتیبخانه به ڪی گه ودهی خوئی بووه، له ته مهنی مندالیدا و هر له مزگه وتی لادیکه یاندا هه موو قورئان له به رده کات و نه چیتته به ر خویندنی حکومی.

دهست به نووسین و وتاردان ٺه کات و سه رنجی ماموستاو هاوریکانی رائه کیشیت و له به شی (ٺابووری و به ریوبردنی بانکه کان) زانکوئی ٺه مریکی ته و او ده کات و فیڙی ٺینگلیزه کی چاک ده بیت که تایبه ت بو ٺه وه ٺه یخوینیت تا چاودیری وردی ٺه نووسینانه بکات که دڙ به ٺیسلام و موسلمانان ٺه نووسریڻ، وه ک پیغه مبه ری خوا ٺه فهرموئی (من تعلم لغه قوم امن مکرم) هه رکه سیک زمانی میلله تیکی تر فیڙ بیت ٺه وه له فرت و فیڙ و پیلانیان به دوور ده بیت.

ٺه ماموستاو که سایه تیانه ی که روئی گرنگیان بینیه له پیگه یاندنی ٺه نوه ر لجونیدا بریتی بوون له دوو کهس، یه که میان (حه سن به ننا) و ٺه وی تریان (شیخ فخرالدین) ناویک که هیچ زانیاریه ک ده ربارهی ٺه م دووه مه یان نیه و نازانریت کی بووه، ٺه وه نده نه بیت ماموستا ٺه نوه رلجوندی خوئی ده ربارهی ٺه م شیخ فخرالدینه ٺه لیت: (له قوتاغی گه شه کردن و دروست بووندا پیاویکی به ریڙم ناسی که ٺاراسته ی فیکرمی به ته وای گوڙی و کردمیه خاوه نی

فيكرىكى رهسەن و ميتودىكى راست و دروست به تاييهت له و نووسينانه دا كه له رۆژنامه كاندا به گشتى و له رۆژنامه ئيسلاميه كاندا به تاييهتى بلۆم نه كردنه وه كه تا ئيستاش هر بهرده وامم له سهرى) ئهم پياوه گه وه رهيه هر ئه وه نده له ژيانى نه زانريت به لام ئه وه نده به سه كه بيرمه ندىكى گه و رهى وهك ئه نوهر لچوندى ئهم شايه تيهى بو بدات و خوى به قه رزارى ئه و بزانييت و نه بى ئيستا پۆخى چنده به خته وهر بيت كه بيرمه ندىكى گه و رهى وای خستبيته سهر فيكرى رهسەنى ئيسلامى.

به لام مامۆستا حه سەن به ننا كه پياوێكى به ناوبانگ و رېبه ريكي ئيسلامى گه و رهيه مامۆستا ئه نوهر لچوندى سى كتيبي له سهر نووسيوه كه يه كه ميان له سه ره تاي گه نجيتيدا له سه رى نووسيوه به ناوى (الاخوان المسلمون في ميزان الحق)، پاشان كتيبيكى چپر و زانستى ترى له سهر نووسيوه به ناوى (قائد الدعوة... حياة رجل وتأريخ مدرسة) سيمين كتيبي ده ربارهى حه سەن به ننا بريتي بووه له (حسن البناء... الداعية الامام و المجدد الشهيد) كه كتيبيكى گه و رهى شەش سه د لاپه رپه ييه و له ته و اوى ژيانى ئه و مامۆستا به ريزه ي كۆليوه ته وه و سه رسامى خوى ده ربريوه به رامبه ر خوى و فيكر و به رنامه ي كارى و ئه و قوتا بخانه ئيسلاميه ي كه ئه و خشت خشت پيكه وه ي ناوه .

حه سەن به ننا هر له قوناغى گه نجيتيدا ده ستى گه شته مامۆستا انور الجندی و بوى ده ركه وت كه ئهم گه نجه گه وه ريكي گرانبه هايه و پيوسته ئاراسته ي ته و او بكریت، دكتور يوسف القرضاوى ئه لیت (ئيمام حه سەن به ننا بوو هانى

مامؤستا ئه‌نوه‌رلجوندی دا ده‌ست بداته قه‌له‌م و بنووسیت، له‌سه‌فه‌ریکی
فه‌ریزه‌ی چه‌جا له‌ خزمه‌تی ئیعام به‌ننا ده‌بیت و پیی ده‌لّیت: خوڤه‌یه‌ک
بنووسه‌ ده‌رباره‌ی ئه‌م گه‌شته‌مان، که له‌ پاشاندا خوڤه‌یه‌کی بوّ ئه‌خوینیت‌وه
سه‌رسام ئه‌بیت پیی و هانی ئه‌دات بوّ (نوو‌سینی مه‌نه‌جی).

محمود خلیل ئه‌لّیت: (ئیعام به‌ننا پيشنیاری نوو‌سینی (مقدمات العلوم و
المناهج) ی بوّ ئه‌کات تا ببیته‌ تویشوویه‌کی ته‌واو بوّ به‌ره‌ی یه‌که‌می بزافی
ئیسلامی له‌ میصر به‌تایبه‌تی و له‌ هه‌موو دنیا‌دا به‌ گشتی) که زانایه‌کی وه‌ک
محمود خلیل راست ئه‌لّیت: "کاری له‌و شیوه‌ به‌ دامه‌زراوه‌یه‌کی گه‌وره‌ش
ناکریت".

محمود خلیلی نوسه‌رو هاوړیی مامؤستا ئه‌نوه‌رلجوندی قه‌ناعه‌تی وایه
ئه‌نوه‌رلجوندی (پاسه‌وان و ئه‌مینداری یه‌که‌مه‌ بوّ فه‌ره‌نگ و رو‌شنه‌ری
ئیسلامی) به‌ درێژای چوار به‌ره‌ی یه‌ک له‌ دوا‌ی یه‌کی پابوونی ئیسلامی وه‌ک
ئه‌لّیت: (کان انور الجندی بحق هو الامین الاول علی الثقافة الاسلامیة لاریعة اجیال
متعاقبة، جیل البناء والتاسیس، جیل الصبر والجهاد، جیل التکوین و الانتشار،
جیل التریبة و المستقبل).

خاله‌کانی وه‌رچه‌رخان له ژيانی نه‌نورلجوندیدا:

نه‌نوه‌رلجوندی خو‌ی نه‌لی: (من له ناوجهرگه‌ی روداوه گه‌وره‌كانه‌وه هاتومه‌ته ده‌ره‌وه: بو‌ نمونه له سا‌لی 1917 زاینیدا له‌دايك بووم كه سا‌لی په‌یمانی (بلفور) بوو، (تییدا بریاریکی نیوده‌وله‌تی درا بو‌ دامه‌زاندنی قه‌واره‌یه‌کی نامۆ كه ئیسرائیله له له‌شی دنیا‌ی ئیسلامیدا)، له‌سه‌رده‌می گه‌نجیتیشمدا كه سا‌لی 1924 بوو خیلافه‌تی ئیسلامی روخینرا، نه‌وه‌بوو پاش ماوه‌یه‌ك ماركسیه‌كان له میصردا ده‌ستیان كیشا به‌سه‌ر ده‌زگا‌كانی پاگه‌یاندندا، پاشان گلان و ئاشبه‌تالی سا‌لی 1967 پویدا (ئیسرائیل زه‌وی پینچ ده‌وله‌تی عه‌ره‌بی داگیر كرد، سینا له میصر و جولان له سوریا و كه‌رتی روژئاوا له ئوردن و مه‌زارعی شه‌بعا له لوبنان و قودس له فه‌له‌ستین)، داگیرکردنی قودس فاكته‌ریکی زۆر گه‌وره‌ بوو بو‌ جاریکی تر گه‌رانه‌وه‌ی خه‌لكی بو‌ لای خوا و بو‌ لای ئیسلام، نه‌وه‌ش وا نه‌خوازیت ده‌ستی نه‌م رابوونه ئیسلامیه‌ بگه‌ڕیت و به‌ره‌و روشدی فیکری بگه‌ڕیت و نه‌م کاره‌ش هه‌موو بیرو بیرکردنه‌وه‌ی منی داگیرکردوه).

ئاستي فيکري و زانستي نه نوهرلجوندی:

نه نوهرلجوندی ده رچووی زانکوی نه مریکیه و ئینگلیز زانیکی به توانایه و نه وهی چنگی که وتبیّت له سه رچاوهی بیگانه خویندویه تیه وه و خویندنه وهی بۆ زۆرێک له و کتیب و وتارانه کردووه که ده ربارهی فیکری ئیسلامی و میژووی ئیسلامی و بیرى ئینسانی نووسراوه.

خۆی ده لیت: له (دارالکتب) دا لیستی زیاد له دوو ملیون کتیبم خویندۆته وه و چه ندين نامیلکه شم لیډروست کردوون، نیه پۆکی (فه ره ست) ی هه موو گوڤاره گه وره کانی وهك (الهلال) و (المقتطف) و (المشرق) و (المنار) و (الرساله) و (الثقافة) م خویندوه ته وه و سه ریاسی هه ندی له باب ته کانیانیشم لای خۆم تۆمار کردووه به دريژانی (بیست سال) پۆژنامه ی "الاهرام" م نه بواردووه و خویندنه وه م کردووه بۆ (المقطم) و (المؤید) و (الهوا) و (البلاغ) و (کوکب الشرق) و (الجهاد) و چه ندين گوڤاری تریش.

هه روه ها ده یان گوڤارو بلاوکراوه ی ترم خویندوه ته وه که له ولاتی ئیمه داو له م سه ده یه دا ها توه نه ته به ر دیدی خوینه ران، هه موو نه و خویندنه وه و به دوا داچونا نه م بۆ نه وه بووه سه رکه وتوانه باب ته تیکی دیاریکراو له کاتیکى دیاریکراوا بنوسم) !!!

گه ر ئه مه ی کردبیّت بۆ نووسینی کتیبیک یان راستکردنه وه ی باب ته تیک ئیتر ئاساییه که نووسینه کانی نه و قوولیه وه مه لایه نیه ی هه بیّت.

سهره تاكانی نووسینی:

ئەنوەرلجوندی كە دەستی قەلەمی گرت، بەكەمین كەتیبێك كە نووسی بریتی بوو لە (مصابیح علی الطريق) كە كەتیبێكی ئەدەبی بوو ئەوكات هیشتا تەمەنی لە 20 سال تێنەپەراندبوو، بابەتی ئەم كەتیبە بریتیبە لە بەرگریکردن لە بەها جوانەكانی لادێكەي خوێ و لادێكانی میصر و تیدا باسی ئەو ئەكات پێویستە پارێزگاری لەو بەها جوانانە بكرێت.

زۆری نەبرد كەتیبێكی تری نووسی بەناوی (أخلوا من دیارینا) كە مەبەستی بوو بە داگیركەری بەریتانی بڵێت: لە ولاتەكەمان بچنە دەرەو و دەست وەرەدەنە كاروبارمان و ئاژاوە مەخەنە ناو مال و منالمان، دەسەلاتی ئینگلیزی ئەوكات كە حاكمی راستەقینەي میصر بوون كەوتنە بازارو كەتیبخانەكانو هەموو نوسخەي كەتیبەكەیان كۆكردەو و یاساگیان كرد بفرۆشریت و ئەنوەرلجوندی لاویشیان دەستگیر كردو خستیانە بەندینخانەو چەند مانگیكی تیدا بەسەربرد.

ئەنوەرلجوندی فەلسەفەي لە ژياندا ئەو بوو (وشەي جوان و پاستی هەر سەر ئەگریت با پاش ماو بەكیش بیت).

ئەنوەرلجوندی كە كەتیبی (وجهة الاسلام) ی (جب) رۆژەلاتناسی خوێندەو كە راو سەرنجی كۆمەلێك رۆژەلاتناسی دەریارەي ئیسلام باسكردوو و پێژەو قەبارەي ئەو پیلانە ترسناكەي بینی ئەچینریت بو ئەم دینە، دانەچلەكێت و دل و فیکری قەلەمەكەي پێكەو گپێ دەگرن و بپیار ئەدات خوێ و ژیان و فکری

وه قف بڪات بو ٿوهي بهر بگريت لهو پيلانه ترسناڪي كه روڙهه لاتناسان ڪاري بو ده ڪن.

ماموستا ٿنوهه رلجوندي خوي لهم بارهيه وه ٿلي: ڙياننڪي هيمنو ناسم نه گوزهراند كه پووبه پووي (تحدی) يه ڪي وا بوومه وه ڙياني گڙپيم به ڙياننڪي زور قوولي همه لايه نه، دوو شتي سهه ڪي بوونه هوئي ٿوهي پوو له جوڙي ٿم ڙيانه بڪم و هر ٿو دوو شته بوو كه (گهردن گيري) و (ترسناڪي) و (ڪارڪردني) تيدا دروست ڪردم تا باز بدهم به سهر پووداوه ڪاندا:

يه ڪه ميان بريتي بوو لهو ڪتبه ي پيڻج ڪه س له روڙهه لاتناسان ده ربارهي ٿيسلام نووسيبيويان يان ڪه (هاملتون جب) ي پيشه نكيان ٿو ويرو ڪه زور ترسناڪي پاگه ياند ڪه چند ساله روڙهه لاتناسان ڪاري له سهر ده ڪن، ٿو ویش بريتيه له (تهنگي پيهه لچيني ٿيسلام) واته هه لڪوليني ٿيسلام له ناوه وه ڪه بريتي يه له هه ولدان بو ٿوهي ٿيسلام بڪه نه ديني ڪي روحي و قورخي بڪه نه وه له وه دا ڪه ته نيا بريتيه له نوڙو چند عه قيد يه ڪي شه خصي و هيچ په يوهندي ڪي به ڪاروباري ڪومه لگه و سياست و ٿابوريه وه نيه و پٽويسته دوور بخريته وه لهو بوارانه، ٿم پيڻج روڙهه لاتناسه ڪتبه ڪه شيان له هممو ولاتاني ٿيسلاميدا بلاو ڪردنه وه له (مغريب) ه وه تا (ٿهندونيسيا) ڪتبه ڪه وه رگيترايه سهر زماني عه رهي به ناوي (وجهه الاسلام)، ٿم ڪتبه فكري هممو داگير ڪردم به پاده يه ڪ بپيامدا له گهل دل سوزاني تر دا په لاماري ٿم پيلانه بدهم، به لام بيريشم نه ڪرده وه ڪه چون و له ڪوڙوه دهست پٽي ڪم، منيڪ ڪه پڙهيه ڪي ڪم

پوڻشنيپريم پي هيه، بويه پيوسه باش بير له م پويه پويونه ويه بگه موه پيش دهسته ويه خه بون له گه ليدا.

نم خولياو خه ياله نه ونده سه رقالي كردم هيچ بواريكم بو نه مايه وه كه كاريكي تري تيدا بگم و نه وهستم لا دروست بوو نه بيت شان بدهمه ژير نه مانه تي راگرتني نم هيرشه ترسناكه بوسه ر نوممه تي ئيسلامي، بويه دهستمكرد به چاوخشانده ويه كي ته واو به بنه ماكاني فيكري ئيسلامي و بهرنامه و ميژوي ئيسلامدا، سه ر له نوي خويننه ويه كي وردم كرد بو ميژوي نم نوممه ته و له بهرامبر نه و قوتاغانه دا نه وهستم كه تيايدا شه پي پي فروشراوه به ئيسلام و نه و شه پوه له تانه ش چون راگيراوه به چه كي (قورثاني پيرون) (سونه تي پيغه مبه) (ﷺ) و (زياننامه شيرينه كه ي).

دوهه ميان / كتيبكي تر بوو كه هي نووسه ريكي موسلمانان ناشنام بوو، به ناو نيشاني (كيف صحت اسلامي)، نم كتيب به رووني نه وه دهرده خات ئيسلام ته نها دينيكي روحي و عياده تي نيه به لكو بريتييه له بهرنامه بو هه موو ژيان و پيويستيه كي تيرو ته واوه بو كومه لگه موييه كان، عه قيدو عياده تيش به شيكه له ئيسلام نه ك تانوپوي ئيسلام بيت، نه وه م بو روون بويه وه كه نه مپو زوربه ي موسولمانان به وشيويه بو ئيسلام نه پوانن كه روژه لاتناسان و مژده ده ران و كلكه كاني روژاوا باسي ده كه ن و كاري بو ده كه ن و هه ول نه دن ئيسلام ته نيا به ندي ناو نوژه كان و مزگه وته كان بيت و به ته واوي دوري بخه نه وه له كايه كاني سياسته و نابوري و كومه لئاسي و كاري په روه رده كردن.

بەم شیوەیە بۆم دەرکەوت راستی بانگەوازی ئیسلام چیبە وئەم بیروکەیی
تیش چیه که هەندێ له ئەلقە لەگوێکانی روژئاوا پەواجی پێ ئەدەن.

هەر لەو کاتەوێ که لەشەپەکانی خاچ پەرستیدا قەشە لویسی (نۆیەم)
بەدیگراو لە نزیکەوێ بۆی دەرکەوت دینەمۆی شوپشەکانی بەرگریکاری
بریتییە لەئیسلام، بۆیە بریاریدا هێرشێ سەربازی رابگرێت و بانگەشە بۆ جووژە
هێرشێکی تر بکات که بریتییە لە(شەپی وشە)، بە رای ئەو بەوێ دەبێت چەمکی
ئیسلامەتی لارو خوار بکریت و بکریتە دینیکی لاهوتی و ببریته ریزی ئەو
دینانەیی که دەستیان تیخراوەو بە دەستی مڕۆڤ دانراون.

ئەم پیلانە سەری لەوێوێ دەرەکرد بنەماکانی ئابوری و پەرورەدەو
سیاسەت هەموو لە بازەنی ئیسلام دەرپهێنریت و چەمکی (عەلمانیەت)بەرز
پابگریت و پیرۆزی پێ بدریت !!.

جا لەو پۆژەوێو دروست لەسالی(1940)هەوێ هاتمە سەر ئەو بریارەیی
پێویستە بگهڕێم بەدوای پەگو پێشەیی ئەم نەخشانەدا(پۆژەهەلاتناسان،
مژدەدەران، هێرشێ فکری، روژئاواگەری...تا لەو توێژینەوانەوێ بگهڕێم کێشە
سەرەکی و گەورە که بریتییە لە (پاستکردنەوێ چەمکەکان)، دە سالی تەواو
هەرچی دۆسیەکانی دار الکتب و گوڤار و روژنامەکان هەیه هەموویم خوێندەوێ،
لەبەر ئەوێ پێوست بوو بزانی پەگو رێشەکانی ئەم هێرشە دڕندانەییە لە کوێوێ
هاتووێ چۆن دەستیان پێ کردووێ، چونکە روژنامەو گوڤارەکان هەر لەکاتی
داگیرکردنی ئینگلیزەوێ تا ئەمڕۆ لەگەڵ رووداوەکاندا ژیاون.

باش ئەم خۆیندنهوه زۆره مامۆستا ئەنوه رلجوندی دهستی دایه نووسینی جددی ده ربارهی ئیسلام و گه وری ئیسلام، ههروهك خۆی ئەلی (كانت اعمالی قائمه اساسا على التعريف بعظمة الاسلام و تأريخه وتراثه وتقديم صورة الامة الاسلامية في مجال عظمة تاريخها و امجادها وكان هذا مفهومي للدعوة الاسلامة) ئەمه وایکرد دوو جوړ کتیب بنوسی: جوړیکیان باس له گه وری بهری به که می ئیسلامه تی بکات و چوار جه لد کتیبی بو نووسی به ناوه کانی (الشرق في فجر النهضة) و (الاسلام تاريخ و حضارة) و (صور مضيئة من التراث) و (نوابغ الاسلام)، جوړیکی تر که باس له گه وری بهری هاوچهرخ بکات له ژیر ناویشانی (اعلام القرن الرابع عشر الهجري) که چوار جه لدیشی له مه یان نووسی به ناویشانی (اعلام الدعوة والفكر) و (تراجم الاعلام المعاصر)، (اعلام واصحاب الاقلام) و (اعیان البیان و اللغة)، ههروه ها دهستی دایه نووسینی کتیبی (مصاibح التراث والعصر)

ئەم دوو زنجیره له و دوو زنجیره یه دهچیت که ریکخستنه ئیسلامیه کان له ساله کانی ههشتا کاندایه دهستنووس ده ریده کردن له ژیر ناویشانی (زنجیره ی ناودارانئ ئیسلام) و (زنجیره ی هه لکه وتوانئ ئیسلام).

مامۆستا ئەنوه رلجوندی له سه ره تای نووسینه کانی هه وه جه ختکردنه وه له سه ره نه وه بوو (گومان و پلانه کان) وه لام بداته وه تا سالی 1980 و دوا ی نه و سالانه دهستی دایه ته رشیدی رابوون و نووسینی (به رنامه

ریشه‌داره‌کان) و (المناهج التفصیلیه) که خوئی پئی خوش بوو ناوی بنریت (البدائل الاسلامیه).

کوتا کتیبی نه‌نوه‌رجوندی بریتیه له کتیبی (نجم الاسلام لا یزال یصعد).
 نه‌نوه‌رجوندی پاش ژیانیکی پر سه‌روه‌ری و پر هه‌زاری و بی که‌سی له
 رۆژی 2002/1/28 رۆژی دووشه‌مه دنیای به‌جیه‌شت و گیانی گه‌پایه‌وه بو
 لای په‌روه‌ردگاری و کوتایی هات به ماندووبونی دنیای و پاش خوئی
 کتیبخانه‌یه‌کی گه‌وره‌ی به‌جیه‌شت که به‌راستی شایه‌تی نه‌وه‌ی بو نه‌دن
 پیاویکی بلیمه‌ت و تا نه‌وپه‌ر خوینه‌وار بووه و موسلمانیکی هه‌ستیارو زۆر وریا
 بووه، پاسه‌وانیکی چاوکراوه بوه له سه‌نگه‌ره‌که‌ی خویدا، خشپه‌یه‌ک،
 تارماییه‌ک، جووله‌یه‌ک... که وتبیته به‌رچاوی، خیرا سه‌رچاوه‌ی نه‌و شته‌ی
 دۆزیوه‌ته‌وه و زه‌نگی ترسناکی لیداوه و سه‌ربازگه‌ی موسلمانانی بیدار کردوه‌ته‌وه
 بو نه‌وه‌ی غافلگیر نه‌کری.

هه‌ندیك له ره‌وشته‌كانی مامۆستا ئه‌نوه‌رلجوندی:

هه‌رچه‌نده وه‌ك پتیویست ژیا‌نی ئه‌م مامۆستا بلیمه‌ته تو‌مار نه‌کراوه، به‌لام چه‌ندین زاناو نووسه‌ری گه‌وره گه‌وره هه‌ریه‌که‌یان له گو‌شه‌یه‌که‌وه ره‌وشتیك له ره‌وشته‌کانی ئه‌م پیاوه‌ی باس کردووه:

دکتور یوسف القرضاوی ئه‌لێت: مامۆستا ئه‌نوه‌رلجوندی پیاویکی دنیا نه‌ویست بوو به دوا‌ی بریق و باقی دنیا‌دا نه‌ده‌گه‌را، زۆر قانع و سوپاسگوزار بوو، هه‌موو ئاوات و هه‌زه‌کانی له سی شتدا کو‌ ببوویه‌وه، بخوینی‌ت و بنووسی‌ت و ئه‌و نووسینه‌نه‌ش بلا‌وبکا‌ته‌وه، وه‌ك ئه‌و پیاو‌چا‌ک و زانا‌یه بوو له‌ناو (سلف)‌دا که پرسیا‌ریان لی کرد: کامه‌رانی خو‌ت له چیدا ئه‌بینیت؟ فه‌رموی: (کامه‌رانی له‌وه‌دایه به‌لگه‌یه‌ک ببینی که خو‌ی بنوینی‌ی و گومانیک ببینی که له سه‌رشو‌پیدا کزکز ئه‌کوژی‌ته‌وه !!).

تیمیکی ته‌له‌فزیونی ویستی‌ان به‌رنامه‌یه‌کی پی تو‌مار بکه‌ن بو‌ ته‌له‌فزیون، پاش ئه‌وه‌ی چوونه ماله‌وه بو‌ لای له خا‌نوه‌که‌یدا شوینیکی گونجا‌وی وایان نه‌دو‌زیه‌وه که چا‌وپیکه‌وتنه‌که‌ی تی‌دا ئه‌نجام ده‌ن له‌به‌ر کو‌نی و په‌رشو بلا‌وی کتیبه‌کان به ژو‌وره‌کاندا، ناچار پێش‌نیا‌ری ئه‌وه‌یان کرد له یه‌کیک له میوانخا‌نه‌کانی شاردا ئه‌و چا‌وپیکه‌وتنه‌ تو‌مار بکه‌ن، مامۆستا ئه‌نوه‌رلجوندی وتی: ئیوه‌ برۆن، منیش پاشان دیم، وتیان: جا چۆن سه‌یاره‌که‌ت له‌م کو‌لانه‌ جه‌نجالانه‌دا ده‌رنه‌که‌یت؟ وتی: سه‌یاره‌م پی نیه به پاص دیم بو‌ میوانخا‌نه‌که... تیمه ته‌له‌فزیونی‌ه‌که زۆر ته‌ریق ده‌بنه‌وه که پیاویکی بلیمه‌تی وا

نەوھەندە ھەژارو کەمدەستە، بۆيە پاش ئەوھى بەرنامەكە تۆمار دەكەن
بەرتوبەرى مۆنتاژ لە زەرفىكدا بړىك پاره ئەداتە مامۆستا ئەنوەرلجوندى و
نەئیت: ئومىد ئەكەم جەنابى مامۆستا ئەم بړە كەمەمان لى وەرېگرى وەك
نیاریەك ھەرچەند شایان بە جەنابیشتان نیە، سەیرنەكەن مامۆستا
نەنوەرلجوندى پارهكە وەرناگرى و ئەلى: من كە چاوپىكەوتنم بۆ ئەنجامداون
نیازم نەبوو بە پاره قسەتان بۆ بكەم ئامادەش نیم نیەت و نیازم بگویم،
پاشان من چ شتىكى وام كردوو تا شایانى ئەوە بىت خەلات بكریم! چەند
ئەوان مكوریان كرد لەسەر داواكەیان ئەم ھەر قبولى نەكردو دەستى برد
تەوقەى لە گەلدا كردن و خواخافىزى لى كردن، ناچار بە سەیارەكەى خویان
گەياندىانەوہ بۆ مال و ناو كتیبهكانى!!! ئەمە وای كرد عبدالسلام بسیونى
نەدیب و روژنامەنوس ئەم ھەلویستە تۆمار بكات و بە درىژى بۆ میژوو
بلیت(وأوصلناه و نحن في حياء منه ومن تواضعه و ورعه ونحن ايضا في خجل من
انفسنا وحرصنا على الراحة و الكشخة!).

ئەنوەرلجوندى خوى ئەئیت: لە ژياندا بە دوو لیقەومانى گەرەدا
تێپەربووم، یەكەمیان دامەزراندنم لە بانكى سووخوریدا و دووھەمیان كاركردنم
لە ناو روژنامە گەریدا، بەلام سەبارەت بە بانك ئەوہ ئەوپەرى ھەولمداوہ دووربم
لە بەشى ژمیریاری سووخورى و ھەولم ھەر ئەوہ بوو كە تەنیا لە بەشى
بازرگانیدا كار بكەم و لەگەل ئەوہشدا زۆر ئەترسام و زۆر خوشم ئەپاراست لەو
ترسەى تووشى ھەرامىك ببم، ھەمیشەش مامەلەى پاك و بى غەل و غەشم ئەكرد

و باسی ئيمان و پاريزگاريم بۆ چوارده وره کهم نه کردو پيم نه وتن ئيمه وه که نه و
 کهسه واین که ناچاره له ناو ترسناکيه کدا زيان بگوزهرينی، بۆيه پيوسته
 هه ميشه چاوی به سهر سه رچاوه ی ترسناکيه که وه بيت و ليی غافل نه بيت و
 به رده واميش دوعا بکات خوا رزگاری بکات له و ترسناکيه، کاتی گواستيشمه وه
 بۆ ناو روژنامه گهري، راسته سهره تا روژنامه گهريه کی ئيسلامی پاک و بي غل
 بوو، به لام پاشان بوو به روژنامه گهريه کی حزبی و سیاسی، من زۆر خوّم له وه
 نه پاراست که نه يه لم نه و روژنامه گهريه قوتم بدات، بۆيه سهره تا هه ر نه و
 لاپه رانه م نه گرت نه ستۆ که بابته ی نه ده بی بوون، پاشان ته نيا نه و لاپه رانه م
 نه گرت نه ستۆ که کاروباری ئيسلامی بوون، له بواړی روژنامه گهريدا تووشی
 سه ختیه کی تریش بووم نه ویش نه وه بوو کارم که وته لای مارکسيه کان و به
 فه زلی خواوه توانيم باز به سهر هه موو فريودانه کانياندا بدهم و ده ست به هه موو
 هوکاریکی ژيانی پرعه يش و خوشی بنيم و (ده) سالم به ريکرد له گه لياندا يه ک
 خه لات چيه بۆم نه هاته وه و تاکه دلخوشي خوشم به وه نه دايه وه که من خوّم بۆ
 به ره مه يتانی پروژه يه کی فيکری گه وره ناماده نه که م و نه مه وي يه کلا بيمه وه
 بۆی؟

نه نه و رلجوندی پياويکی تا بلای به دين و صالح بووه، خواناس و خواپه رست
 بووه، کچه تاقانه که ی نه لی: باوکم هه ميشه حه زی نه کرد ده ستی به ده ست
 نويز بيت ته نانه ت بۆ نانخواردنیش حه زی نه کرد به ده ستی به ده ست نويزه وه
 نان بخوات و به ده ستی به ده ست نويزه وه بنووسيت و دواي عيشا نه خه وت و

پیش فہجر ھلئەساو شەونویژی ئەکرد تا بانگی بەیانی، پاشان ئەچوو بو
 مزگوت و نویژەکەیی بە جەماعەت ئەکردو دووسەعات دواى نویژی بەیانی
 ئەخوت و پاشان ھلئەسا ھەندیک لە نیش و کارەکانی مالهەوی بەدەستی
 خۆی ئەکرد، حەزی بە خزمەتکردنی دەرودراسی بوو دەبەو دەفرەکانی بو
 پڕناو دەکردن و ئەبەردە بەردەم مالهەکانیان و دای ئەنا، چەند جاریش نانی
 گەرمی لە بازار بو ئەھێنانەوہ.

ماموستا ئەنوەرلجوندی (غەرقى رحمت بیت) سوودی زۆری لەم نویژی
 بەیانیانە ئەبرد، ئەوہ تا خۆی ئەلێت: (تعلّمت من مدرسة صلاة الفجر الايمان
 العميق وحبّ الناس والحرص على مساعدتهم)

ئەنوەرلجوندی پیاویکی کەمبلی بوو، بەلام قەلەمەکەیی ھەمیشە خەریکی
 قسەکردن بوو، دکتۆر یوسف القرضاوی ئەلێت: جاریکیان پیموت: ئەری باشە
 جەنابت ئەوہندە خویندوارو روشنبیری بوچی ناچییە سەر مینبەر و قسە بو
 خەلکی بکەیت؟ وتی: من خوا یەك پیشەیی پی داوم و ھەر ئەوہش ئەزانم
 ئەویش بریتییە لە پیشەیی قەلەم گرتن و نووسین!! رانەھاتوم وتار بەدەم و
 رووبەروی خەلکی رابوہستم و قسە بکەم، و تەم: ئاخەر خەلکی مافیان بەسەر تەوہ
 ھەبە کە لەو ھەمووہ فەرھەنگ و زانستە بەشیان بەدەیت، وتی: خوا تەنیا ئەم
 چەکی قەلەمەیی بە من داوہ بەلام چەکی قەلەم و دەمیشی بە تو و بە محمد
 الغزالی داوہ، ئەوہش فەزلی خواہ و بیەویت بیدات بە ھەر کەسی پیتی ئەدات.

کوتا روژه کانی نه نوهرلجوندی

مامۆستا نه نوهرلجوندی وهك دكتور يوسف قرضاوی ئه یگێرتیه وه و ده رباره ی ئه لیت: مامۆستا نه نوهرلجوندی له ساله کانی کوتایی ژیانیدا زۆر بێ کسانه نه ژیا و کهوته سه ر جیگه و گری خه م و خه فه ته کانی ته نیا هه ر لای خوای خوێ ئه کرده وه، هه روهك چۆن به عقوب (عليه السلام) ته نها هانای بو لای خوا نه برد و شکاتی حالێ خوێ و بيمه یلی خه لکی هه ر له لای په روه ردگاری نه کرد، چه ند ناخۆش بوو له و قوتناغه هه ستیاره ی ته مه نیدا هاوه لێك، ناسیاویك، وهك پێویست لێ نه ته پرسیه وه؟ جا دكتور قه رزاوی ئه لیت: زۆر نه م شیعه ری ئیمامی عه لی نه وته وه که ئه لیت:

ولا خير في ود امرئ متلون اذا الريح مالت مال حيث تميل

جواد اذا استغثيت عن اخذ ماله وعند زوال المال عنك بخيل

فما اكثر الاخوان حين تعدمهم ولكنهم في النائبات قليل

پاشان دكتور قه رزاوی ئه لێ: ماوه یهك پێش مردنی كچه تاقانه كه ی له قاهره وه په یوه نديه کی پێوه كردم و سه لامی باوکی پێ گه یاندم و وتی له جیگه دا كه وتوو و له پێ كه وتوه، خه ريكه بلێم نه كه س نه یبینیت و نه كه س هه والێکی نه پرسیت! له گه ل نه و هه موو به ره مه یدا، نه م وشانه ی وهك تیرێك جه رگی بریم و دلم بو ی پر بوو وتم سه لام به جه نابی باوكت بگه یه نه و دوعای خیریشم بو ی هه یه و داواكارم خوای گه و ره شیقای بدات و خوا یار بێت له فرسه تیکێ نزیکدا سه ردانی ئه كه م و دیم بو میصر بو لای، نه وه بوو نامه یهك و

سكرتيرى تاييەتى خۆم كاك عصام نارد بۆ لای تا بەلكو سەلام و
 نەحوالپرسینی منى پى بگەيەنیت و لە ئازارەكانى كەم بكات، كچەكەى پاش
 نەو سەردانەى تەلەفونى بۆ كردم وتى باوكم زۆر سوپاسى نامەكەتى كردوو و
 نیت نەشارمەو و كە نامەكەتمان بۆ خویندەو و دەستى بە گریان كرد بۆ نامەكەو
 نەو وەشى لەگەل نامەكەدا بوو، وتم: جا دادە گيان مەگەر من جگە لە ئەركى
 خۆم هېچى ترم كردوو؟ منیش و خەلكىكى تریش هەموو قەرزارى باوكى تۆین
 و هەموو ئومەتى ئىسلامیش قەرزارى باوكى تۆیە و ان شالله لە زووترین
 فرسەتدا سەریش ئەدەم لیتان، كەچى قەدەرى خوا زۆرى نەبرد وەفاتی كرد و
 رێكنەكەوت بۆ كۆتا جار بە خزمەتى ئەو مامۆستا پایەبەرزەم بگەم، خوا
 لێخوشت بێت و لە ریزی سالحاندا وەریبگریت و لە جیاتی ئیمە و هەموو ئومەتى
 ئىسلامى باشتەین پاداشتی بداتەو، بە راستى مامۆستا ئەنوەرلجوندی یەكێكە
 لەو زانایانەى كە ئەتوانى بڵێی قەیهىكى ئىسلامى و میژوونوسىكى موسولمان و
 عارفىكى گەورە و بیرمەندىكى بلیمەت و زاھیدیكى كەمۆینەو خویندەوارىكى
 مەوسوعى بوو و بە كەمترین خویندەو وەش بۆ كۆتیبەكانى ئەو راستیانەت بۆ
 ئەسەلمیت.

مامۆستا ئەنوەرلجوندی ئەو وەندەى كۆتیب نووسیو ئەتوانى بڵێیت
 كۆتیبەكانى ئەو بەسە بۆ ھەر كەسى كە بیهوێت توێژینەو لە ئىسلامدا بكات
 یان بیهوێت بە بەرنامەيەك خزمەت بە ئىسلام بكات.

دەروازە:

یەکیك له گه‌وره‌ترین هه‌ره‌شه‌كان كه له‌م سه‌رده‌مه‌ی ئه‌مڕۆدا به‌رنگاری ئیسلام ده‌بیته‌وه، بریتیه له زیندووکردنه‌وه‌ی بیرى کۆنى بته‌پرستى و غه‌نووصى كه پيش ده‌رکه‌وتنى ئیسلام له ناوچه‌کانى رۆژه‌لات و رۆژئاوايشدا بلاق بوو له دواى ئه‌فلاتوونیه‌تى نوێ له شێوه‌یه‌کى کۆکراوه‌دا خۆى نواند، نه‌ویش ئه‌و بیره‌ مڕۆیه‌ بوو كه له رۆژه‌لاتدا به ناوى غه‌نووصبه‌ت و له رۆژئاوايشدا به‌ناوى فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانى خۆى نواند.

ئه‌م بیره‌ هه‌ریه‌ك له بته‌پرستى و مله‌وپى و فره‌خودایى و ئیشراق و ماده‌یگه‌ریش له‌خۆده‌گریت، هه‌موو ئه‌مانه دواى وه‌رگه‌رانی فه‌لسه‌فه یۆنانى و فارسى و هیندیه‌كان ئینجا هاتنه ناو موصلمانان و کاریگه‌رى خویان له هه‌ریه‌ك له فه‌لسه‌فه و زانستى كه‌لام و صۆفیگه‌رایى و ئه‌و بانگه‌وازه باتینیانه‌دا نواند كه نوێکه‌ره‌وه‌ی مه‌جوسیه‌ت بوون، ئه‌م بیره‌ فه‌لسه‌فه‌یه‌ مڕۆیه‌یه‌ له‌سه‌ر دوو بیره‌دۆزه‌ی بته‌په‌تى دامه‌زاراوه:

یه‌که‌م: له بیرى یۆنانى هیلینیدا بیره‌دۆزه‌ی عه‌قل و هه‌ست.

دووه‌م: له بیرى غه‌نووصبه‌تى رۆژه‌لاتیدا بیره‌دۆزه‌ی هه‌ده‌س و ئیشراق.

دواى ئه‌وه‌ی له به‌رامبه‌ر ئاسۆى بیرى ئیسلامیدا به‌رنگاریبوونه‌وه‌ی بیره‌دۆزه‌كان روویداو له‌رێى وه‌رگه‌رانی فه‌لسه‌فه‌كانه‌وه‌ جه‌نگێكى سه‌خت روویدا،

تیایدا بیروو شوبه‌کائی ئەو فەلسەفانە شکستیان هێنا و فەلسەفەو ئیعتیزال و تەصەوفا فەلسەفو بیرى باتینی تووشى شکست بوو و رەسەنایەتى ئیسلامى خۆى گرت، ئەو رەسەنایەتیه ئیسلامیهى خۆى له چه‌مكو پەيامى ئەخلى سوننەو جەماعەدا خۆى دەنوێنێ، ئەو چه‌مكو پەيامەى توانى ئەو چاکەو ئیجابیاتە وەرگیرێت که له چه‌مكى یەكخواپەرستى نیۆ ئەو پەيامانەدا هەیه، هەر وه‌ك توانى هەموو ئەو سلبیات و نەگونجانانەش بەرپەرچ بداتە وه که له‌گەڵ کرۆكى ئیسلام و بیروباوەرى ره‌واى ئیسلامیدا یەكناگر نه‌وه، بە‌مەش بیرى ئیسلامى سه‌ره‌له‌نوێ مۆرکه ره‌سه‌نه‌كه‌ى خۆى پاراست که وه‌رگیراوى کرۆكى یه‌که‌م و سه‌رچاوه‌ بنه‌ره‌تیه‌کائی خۆیه‌تى.

نهم چهنگه دوو سده به رده وام بوئی ژماره یه کی زوری ریبه رانی بیری
 ئیسلامی به شدار بوون له راستکردنه وه ی چه مكو و اتاكان و پاكکردنه وه یان له و
 ساخته و گومان و هه له و ته چه ددیانه ی بویان تا شرابوون، پیشره وانیککی نه و
 ریبه رانه ش بریتی بوون له پیشه وایان شافیعی و نه حمه دی کوپی حه نه بل و
 نه شعیری و ئیبن حه زمو غه زالی و ئیبن تهیمی و ئیبنولقه ییم، ده کریت نه و
 مه سه له و هه ولانه ی نه یاران ناوینن پیلانی ته نگه لچنین به ئیسلام.

نەمپۇش بىزاقى رۇڭئاۋاگەرى و شالاۋى رۇشنىبرى دەيەۋىت بە شىۋەيەكى
 زۆر توندتر ئەو جەنگە دەست پى بىكەتەۋە سەرلەنۇى دەرگاي فېتنە بىكەتەۋە
 تا لەۋيۋە گومانو ژەهرى خۇى بىرژىت، ئەو گومانو ژەهرى پىشتر

خولونه تەپوو و تىكشكىنراون و ولەمیان دراوہ تەوہ، كەچى ھەمد بەرامبەر
ئەسوى بىرى ئىسلامى و بە شىوہ يەكى سەردەمیانە و بە بەرگى بىرى نوئى
فۇئتاوایى و لە دیدى رافەى ماددیگەرى بۆ میژوو لە شىوہ يەكى
ھەلخەلە تینەرى بازەنى و خالّ خالّ و دەخرینە وەرەو، ھەول دەدریت ھەریەك لە و
بازنانەى نۆ ئو جەنگە بە و جۆرە نیشان بدریت كە وینەى سەربەخۆ جیان و
دەكریت بە تەنها و دور لە سەردەمى خۆى بخزینە رووبى ئەوہى باسى مەسەلە
پەيوەندیدارەكان بە و پرسەوہ لە بەرچا و بگیرین، لەكاتیکدا ئە و پرسە چەندین
لایەن و لق و پۆپ لەخۆدەگریت.

لەوانە بۆ نموونە ئەوہى لەمۆدا دەخریتەپوو(بىرى ئىعتیزال)، ھەول
دەدریت و نیشان بدریت كە رىبازىكى بىرکردنەوہى بۆ ئىسلام و دەكریت
ھاودەم بە ھەموو لایەنەكانى داىپریت لە مەسەلەى تەنگەلچىن بە ئىسلام و
نیشانى بدەیت كە رىبازىكى عەقلانىە دەكریت لەگەل رۆحیەتى سەردەمدا
بگونجیت و بۆ ئەوہ دەشیت ببیتە بنكە يەكى گونجان لەگەل ژىارى نوئى بارى
ئەمرۆى كۆمەلگە مرۆییەكان.

بەلام لە راستیدا ئە و دید و روانینە نە ساغ و نە دروستە، چونكە ئىعتیزال
بە و شىوہ تەواوہى لە ئىسلامدا ھاتووە ئىسلام ناخاتەپوو و ناتوانیت گونجانى
عەقل و ویزدان پىكەوہ بخاتەپوو، وێرای ئەوہى ئىعتیزال لە نۆ مەسەلەى
تەنگەلچىن بە ئىسلامدا دەزوویەكە لە و ھەموو دەزووہى تىكئالان، كاتىك

دهیخه یته پوو ناتوانیت ده ربړینیکى راستگو یانه ی هه بیت، به لکو مه ترسیه کی گه وره یه که خرابترین کاریگه رى ده بیت له راده ربړین و که نارگرتن له حق.

به وچوره یان نه وه یه بزافى روژناواگه رى هه ولّ ده دات له سه رله نوی نووسینه وه ی میژووی قهرمه تی و زه نه جکان و بزوتنه وه گومپراکانى تردا بیخاته وه پوو و وهك شوړشى دادپه روه رى و نازادى بیانخاته پوو، نه مهش یه کیکه له و هه ولّ ته لکه باز یانه ی که مه به ست پتی هه مدى ژهر رشتنه ناو ناسوى بېرى ئیسلامى نوییه، یان نه وه یه هه ندی لایه ن هه ولّ بدن سه رله نوی کتیبه کانی ته صه وى فله سفى و به سه رهاتى حلاج و یېن عه بى بخه نه پوو و کتیبه کانی وه حده تولو جود و حلول و ئیتیحاد ده ست پتی بکه نه وه که نه مهش هه ولّیکى نه و ناراسته مه ترسیه یه باسما ن کرد.

نه مړی هه ولّکان زږو فره چه شنن، چونکه نه و ناراسته به جوړیکه وینه یه کی نوی ده خاته پوو بۆ ته نگه لچنین به ئیسلام یان پیلانگتپى دژ به ئیسلام و لاپه ره کانی نه و پاشماوه شیواوه سه رله نوی ده خاته وه پوو که پیشتر نه یوانى شتی بینیته دى و نه مړش له رابردو ده سته وسانتر ده بیت ته نها دتوانیت هه ندی گومان بنیته وه بۆ نه وه ی نوی که به سروشتى روښن بېرى و فیږکاریه که ی ناتوانیت به وردى هه موو لایه نه کانی نه و پیلانه شاره زا بیت که مه به سته به پېنریت به سه ریاندا یان نه و پاشخانه ی لا روون بیت که له پشت نه و پیلانه وه حه شار دراوه.

باسکردنی ئیعتیزال و تهصوف و فلسفه له دیدو روانینی ئیسلامدا لهگهڵ هه موو یه که کانی تری بیری ئیسلامیدا تهواوکار ده بیټ، به ته نها ناتوانیټ خۆی و نیشان بدات که هه موو ئیسلام ده خاته پوو، هه ر یه که یه ک له و یه کانه ته نها له باز نه ی گشتیدا واتای دروست ده به خشن و ده بیټ هاوسه نگانه له گهڵ یه که کانی تر دا بگوئجیټ ئینجا رۆلی ره وای خۆی ده گێرټ، دیدی عه قله گه رای یان دیدی رۆحه گه رای ی به ته نها ناتوان وینه یه کی دروستی ئیسلامی بخه نه پوو، هه موو ئه و ئه و یه کانه ده بیټ پێکه وه خۆ بنوینن تا وینایه کی گشتگیرو ته واهه تی بۆ ئیسلام نیشان بدهن و رۆح و عه قل و دین و زانست و دنیا و ناخیره تیش له خۆ بگرټ.

ئه گه ر له م پۆدا ببینین که سی و هه بیټ پێی وابیټ ده کرټ فره هنگی ئیسلامی به شبهه ش بکرټ و ئه وه ی تیایدا باش و گرنگه بریتیه له عه قلانه ته ی موعته زیله، ئه م دیده له گهڵ ئه و دیده ئیسلامیه گشتگی ره دا ناگوئجیټ که هاو پای ئه و روانینه نیه.

له هه مان کاتدا نابینیت بانگه واز بۆ رۆحانی ته ته صوف ریی چون به ره و چه مک و واتای ئیسلامی بیټ، ئه و هه ولانه ی بازار په گرمی بۆ ئه و رۆحانی ته صوفیگه راییه ده که ن یان به پێچه وانه وه ئه وه ساغ و دروست نین، هه وله کانی زه کی نه جیب هه حموود که نووسینه کانی ئیعتیزال و ئیبن راوه ندی به باش ده زانیټ، یان نووسینه کانی عه بدوره حمان به ده و ی که ته صوفی فلسفه و

حلوول و ئیتیحاد بهرزاده گریت، یان نووسینه کانی مهحمود ئیسماعیل که بزافه کانی قهرمه تی و زه نجه کان بهرز ده نرخینی، یان ئاراسته که ی دکتور مهحمود شنقیتی بۆ زیندووکردنه وه ی فرهنگی ئیبن عره بی، یان نووسینه کانی ته ها حوسه یین بۆ زیندووکردنه وه ی ئیخوانوصه فا، یان هه وله کانی لویس ماسنیۆن و صه لاح عه بدوصه بور بۆ زیندووکردنه وه ی په یامی حه لاج یان هه وله کانی عه بباس صالح و عه بدوپه حمان شه رقاقوی و ته ها حوسه یین بۆ نه وه ی رافه یه کی مارکسی یان ماددی بکه ن بۆ میژووی زیندوویی و بوژانه وه ی ئیسلام، هه موو نه م هه ولانه ده چنه ناو بازنه ی پیلانی دژ به ئیسلام یان دووباره کردنه وه ی هه ولی جارانی ته نگه لچنین به ئیسلام، هه روه ها بانگه واز کردن بۆ قادیانیه ت و به هائی و رۆحیه تی نویش، هه موو نه وانه ش هه مان رییان گرتوه ته بهر.

ئامانجه کانی پیلان دژنی ئیسلام:

بینگومان ئامانج له پیلان دژنی ئیسلام له سهدهی چواردهی کۆچیدا هه مان ئه و ئامانجانان که له سهدهی چواره می کۆچیدا هه و لیان بۆ درا له پیناو تهنگه لچنین به ئیسلام، ئه ویش لیدانی ئیسلام و رووخاندنی دهولهتی ئیسلام و توانه وه له نیو نه ته وه گه ریدا، ده بینین له مژۆدا بپێ هیزی گه و ره و مه ترسیدار نه پشت ئه و هه وه نوپیه وه ن، دیارترینیان بریتیه له داگیرکاری رۆژئاوایی که هه م دژایه تی ئایین و هه م چا و چنۆکی ده سته سه رداگرتنی ئابووری له تونیشوودایه، له ناخیدا دژایه تیه کی قوولی هه یه به رامبه ر به ئیسلام، ئه و ئیسلامه ی له ژێر ئالای ده وله تی عوسمانیدا هێرشی برده سه ر ئه و رووپا، هه روه ها سه هیۆنیه ت که چاوی له گێرانه وه ی فه له ستین و به یتوله ده قیسه به بیانووی ئه و به لینه ساخته ی دایتاشیوه و خستیویه تیه وه ناو ته و راته وه، هه روه ها شیوعیه ت که هه ول ده دات به ناوی به رنگاربوونه وه ی ئایین و دا پماندنی نه خلاق ده سته بگریته به سه ر گه لاند، ئه مه ئه و سێ هیزه گه و ره ن که له پشت هه ولی نوپوه ن.

به لام ئه و ده سته و بانگه وازو ریپازه کۆنانه هه ر له کۆنه وه له ناوچون، به لام زیندوو کردنه وه و سه ریخستنه وه یان ئامانجیه که بۆ په رتکردنی به ره ی ئیسلامی تا ری نه دات ئه و یه کبوونه گشتگیریه بیته دی که توانای

بەرنگارىبونه وهى شالاوى دهرهكى و زیندووکردنه وهى دهوله تى ئىسلامى له سه رزه ویدا ههیه .

ئهمهش به كێكه لهو زنجیره پیلانهى كه دژ به ئىسلام گیراونه ته بهر، نه یارانی ئىسلامیش رێبه رى نهو په یامه ن، پێشپه وهى نهوانهش جووله كایه تى تلموودیه كه ئامانجى دهستپۆیى ئابوورى و كۆمه لایه تیه به سه ر خاكى ئىسلام و موسلما ناندا، ئه ویش به دیهێتانی نهو ئامانجه یه كه لویسى ئۆیه م بانگه وازى بۆ کرد، ئه ویش رووخاندنى موسلما نانه له بیرو دین و بیروباوه پێاندا پێش ئه وهى له خاكو ولاتیاندا بیانپرووخیتیت.

ئامانجى پیلانه كه زیندووکردنه وهى بیرى مرۆیى كۆنى پێش ئىسلامه، ئه و بیرى له كاتى هه له ته تى وه رگێپاندا له قالبى نوێ و به شیوازیكى نوێ و به هه مان ئامانجى جاران له پێتاو له ناو بردن و په رتکردنى به ره ی ئىسلامیدا نوێكرایه وه، چونكه تاكه رێبازى مابوو رێبازى دروستى به كخوایه رستى گرتبێته بهر ئىسلام بوو، بۆیه هه موو هه ولێ دراوه و ده درى بۆ له ناو بردنى.

بزافى پیلانگێپى دژ به ئىسلام له مپۆدا هه مان رى وشوینه كۆنه كان ده گرێته بهر، هێرش ده با ته سه ر بنه ماكانى به ها ئىسلامیه كان و ریشه ی چه مك و واتا بنه په تیه كان، هێرش ده كاته سه ر میژووى ئىسلامى و زمانى عه ره بى و بانگه واز ده كات بۆ له پێخستنى به ها ره وشتیه ئىسلامیه كان، ئه ویش به بانگه وازکردن بۆ ببه رگى و لادانى جنسى، ئه مه هه مان رى وشوینی جاران كه بۆ

تەنگەلچن بە ئیسلام گیرایە بەر، لە رابردودا لە بەرژەوهندی مەجووسیەتی فارسی و سەرخستنی فەرەتی و باتینەکان بوو بەسەر دەولەتی ئیسلامیدا، نەمۆیش هەمان پیلانە و ئەمجار لە بەرژەوهندی مەهیۆنیەت و داگیرکاری و شیوعیەت.

یەکیک لە مەترسیدارترین چەکەکانی ناو بزافی کۆن، بریتی بوو لە دانانی پەڕی کتییی ساختەیی پەر لە هەڵو ناراستی و لادان لە بەرگیکی بریقەدارو رازاوەدا، ساختەکردنی کتیبەکانی میژوو تا نەوهەکانی ئومەتی ئیسلامی شکوو پالەوانی رابردووی خۆیان نەزانن، ئامادەکاری چینی لە شوێنکەوتە کینە نەدەکانیان و پێدانی زانیاری گشتی پێیان لە هەموو بوارو هونەرەکاندا بێ نەوهی ئەو کەسانە لەو بوارانەدا رۆبچن تا ئەو پەرەردە ناتەواوە تووشی بەخۆدانانزینیان بکات و توانای ئەوهیان هەبێت مشتومڕ بکەن و لە بابەتیکەوه بگوازنەوه بابەتیکێی ترو بە دلی خۆیان خەلکی لەخستە بەرن و وایان تیگەیهنن کە ئەمان زانستیکی چاکیان پێیە، دەی بزافی نوێشیان هەمان رێوشوێنی پێشووی گرتووەتەبەر.

ئەبۆلحەسەنی نەدەوی باسی بزافی کۆنی تەنگەلچن بە ئیسلام دەکات، هەر ئەم بزافە بە تەواوی لە هەولێ نوێی پیلانی دژ بە ئیسلامدا بەدیدهکەین، دەبینین هەندێ ناو کە لەسەر هەمان پیلان دانراونەتەوه بە هەمن شیوە خۆیان نواندووە و دەکرێت بخرێنەبەرچاو، وەک ئەبۆنەواس و بەشارو حەماد عەجرەدو

حه ماد راویه و هه ماد بن زوبرقان له شیعردا، راوهندی و هه لاج و سه هره و هردی و ئیبن عه ره بی و رازی، هه روه ها دهسته یه كه له زندیقه كان و بانگخوازانی لیکه له شهانی کۆمه لایه تی و هیرش به رانی سه ر به ها ئه خلاقیه كان به دیده کهین، کهسانی وهك هه ماد ده بینین که هیرش ده که نه سه ر ئه هلی وه رع و ته قواو قسه ی ناشیرین و بوختان بۆ کردن به رامبه ریان ده گرنه به ر به نیازی بلاو کردنه وهی خراپه له نیو نه وه کانی کۆمه لگه دا تا گه نجان زاتیان بشکی له گالته کردن به زانایان و به په وشتان، هه روه ها کهسانی وهك هه ماد عه جره ده ده بینین که به زمان پیسی و سووکایه تی کردن ناسراوه، کهسانی وهك ئه بوونه و واس له بازار که رمی بۆ خراپه و خه لک هاندان بۆ خراپه، ئه مه ش له ژیر په رده ی پیشکه و تن و هاوچه رخی بوون.

رۆژه لاتناسی دهستی کردن به و پیلانه ی زیندوو کردنه وهی بیر ی یۆنانی و غه نووسی تا هه نگاوێ بیت بۆ ئه و پیلانه ی دایناوه له گومان نانه وه و رشتنی ژه هری خۆی به رامبه ر به بیر ی ئیسلامی له سه رده می نویدا، هه روه ها هه ولێك بیت بۆ په رتکردنی به ره ی بیر ی ئیسلامی و رێگرتن له یه که ریزی و پێکه یشتنی موسلمانان له سه ر یه که بوونی ئه و بیر ی گشتگیره ی که بیر ی ئیسلامی پیتی که یشتووه، ئه مه ش دوا ی ئه و پیلانی ته نگه له چین به ئیسلامه دیت که بیر ی باتینی و فارسی و مه جووسی له ده ووبه ری بزافی وه رگیراندا پیتی هه سته، ئامانجی رۆژه لاتناسی په رتکردنی به ره ی یه که بوونی هزی ئیسلامیه، ئه وه ده زانین ماوه یه کی رۆره ئه و ره وت و رێچکانه هه لوه شاهونه ته وه و نه ماون، ته نها

نکړکېک مابیتته وه و بهرچا و بیت ناکوکی نیوان سوننه و شیعیه، هرچه نده
نر ناکوکیه ش داهینراوه و دهستی داگیرکارو هیزه روژئاواییه کانی تیدایه بو
نویکړدنه وهی نو ناکوکیانه، نهویش به وهی هر له سده دی نویه می کوچی
جولرده ی زاینیه وه) ناکوکی نیوان ده ولته تی صفه وی فارسی و ده ولته تی
عوسمانی تورکیان زیاتر کرد.

بنگومان پلانی زیندوو کړدنه وهی بیرى موعته زیلی و صوفیگه رایى و
مه صفو و باتینى و نویکړدنه وهی نو بیرانه و وروژاندنى پرس و بابه ته کانیان که
وژمه لاتناسی پتی هستا، مه به ست پتی فشارخستنه سر کرؤکی بیړوکی
نو په کبونه بڼه پرتیه بوو که بیړوباوهری هموو موسلمانانه، نه مه له کاتیکدا
پنځتر چی هیزی ه لگری ئیعتیزال یان ته صه و فی فلسفه یان فلسفه پاکتاو
کرابوون و له گه ل ره سه نایه تی سوننیدا ریڅخران، جا ه ولدانی به
زیندوو کړدنه وهی نو بوارانه به گومان و ناروونیه کانه وه جیى گومانه، به تایبته
نو ویدو روانینه ی که زاده ی بیرى فارسی غه نووصی کون یان بیرى ینانى
هیلینى یان بیرى هیلینى نه فلاتونى نوین، هر موو نه مانه ته نها ئامانچ لیان
خستنه پووی گومان و رژاندنى ژه هره له رووی بیرى ئیسلامیدا تا په رته وازه بیه ک
بروست بگن، به مه ش موسلمانان په کرپزی ته واو و گشتگیری خو یان له ده ست
ده دهن و جاریکى تر ده گه پینه وه بو ملمانیى نیوان تا قم و ریچکانه کان، وپرای
نو شیواندنه ی نو چه مک و ده سته وازانه له کرؤکی خودی ئیسلامدا
ده یگر نه بهر.

هاو دەم بەم ئاراستە یە ئو و تە گومراکەر و ریشیۆنەش هە یە کە دە لێت
 چە مکی ئە هلی سوننە و جە ماعە وە ک ئو دە ستە وازانە ی تر وایە کە بۆ ئیسلام
 خراونە تە پوو وە ک ئیعتیزال و فەلسە فە و تە صە و ف و باتینیە ت، بە لام ئە مە راست
 نیە، چونکە ئو دە ستە و رێچکانە نە یان تە وانیو ه لە گە ل چە مکی گشتگیری
 ئیسلامدا بگونیجێن، بە لکو پێناویکی دژایە تی چە مکو واتای گشتگیری ئیسلامی
 بوون، بە لام چە مکی ئە هلی سوننە و جە ماعە کاتێک پەیدا بوو کە هە موو ئو
 دە ستە و رێچکانە شکستیان هێنا بوو، ئو چە مکو دە ستە وازە یە توانی چاکە و
 جوانیەکانی هە موو دە ستە و رێچکانەکان لە ناو خۆیدا کۆبکاتە وە، گرنگی تە وای
 دا بە ویستی ئازاد، ئە مەش جوانترین شتێکە لە بیری ئیعتیزالدا بوونی هە بیّت،
 دیدی مەنتیقی کردە پێناویکی تیگە یشتن کە ئە مەش جوانترین شتی بوو لە
 فەلسە فە دا هە بیّت، ئە خلاقیبوونی کردە مۆرکی بنە پە تی بە ها کات، ئە مەش
 جوانترین شتی بوو لە ناو تە صە و فدا هە بوو، خۆشە ویستی ئە هلو بە ییتی کردە
 بە شێک لە بیروباوە پی ئیماندار کە ئە مەش تاکە جوانیە ک بوو لە ناو بیری بایتیندا
 هە بوو، بە و جۆرە هە موو جوانیەکانی کۆ کردە وە.

بۆ یە ساخ تە کاریە کی نارا ست و ژە هراویە بو تر یّت چە ند چە مکو
 دە ستە وازە یە ک لە ئیسلامدا هە ن کە هە موویان ئە گەر و گونجاون، لە راستیدا
 ئیسلام یە ک چە مکی گشتگیر و تە وای هە یە، دیدی عە قلیش بە شێکە لە و
 چە مکه، دیدی وێژدانیهش بە شێکە لێی، هە رکام لە و دوانە ناتوان بە تە نها ببە
 نوێنە ری ئیسلام، بیری عە قلا نی یان بیری وێژدانی ناتوان جیا لە باز نە ی

میئوی خویان یان جیا له و بزافی به رنگاربوونه وهیه خویان بخه نه پوو که بیری نیسلامی به رامبه ر به هه موو بزافی ته نگه لچنین به ئیسلام گرتوویه تیه بهر.

پیلان دژی ئیسلام له سهرده می نویدا به رنگاربوونه وهیه کی دروست و شکاوانه و به میزی هاتوته پئی وهك چۆن هه ر له دیر زه مانه وه هه ركات چه مك و دهسته واژه کانی ئیسلام تووشی نه گه ری ته نگه پیه لچنین یان شیواندن بووبنه وه نه و بزافه بهرگریکاریه هاتوته مهیدان، کاتیک له سهده ی دووه می کۆچیدا نه و بزافه ده ركه وت، به رنگاربوونه وهیه کی ماوه دوور ده ركه وت که ساخته و گومان و ناراستیه کانی ئاشکرا کرد، نه وه ی خسته پوو که نه وه بزووتنه وهیه کی دژه نیسلامه و زاده ی دیدی بیانی ده ره کی دژ به ئیسلامه و ئامانجی نه وهیه له ریی نه ناوبردنی به هاو چه مک و دهسته واژه ئیسلامیه کانه وه ده ولته ی ئیسلامی بپروخینیت، هه روه ها نه وه ی ئاشکرا کرد که بپئی ریککه وتنو به لگه نامه ی نئوان ده ولته ی رۆم و نه و هیژانه هه بون، وهك چۆن ده ركه وت حه لاج و قه رمه تیه کان ریککه وتنیککی نووسراو له نئوانیاندا هه بوو، هه روهك توێژه ران نه وه یان ئاشکرا کرد که نه وانه ی بنه پهرته ی باتینیه ت و شعوبیه تیان دانا نه وه کانی مه جووس بوون و هه وادار بوون به دینی باوباپیرانی مه جووسیان، نه هلی سوننه که ئالا ه لگری ره سه نایه تی ئیسلامی بووه نکوول کردووه له هه ریه ک له چه نکه کانی ته شبیه و ته عتیل و نه وه ی خسته و ته پوو که موشه ببه هه بته پرستیه و موعه تته له ش مله وپانن، هه روهك نه هلی سوننه سوور بووه له سه ر وه دووکه وتنی مله وپان و ئاشکرا کردنی ساخته کاریه کانیا، هه روه ها ره سه نایه تی

ئيسلامى ريتى نه داوه ئيسلام بريتته ناستى مشتومري عه قلى و بانگه وازى بۆ
 نه وه كردوه ئيسلام له سه رچاوه ره سه نه كه وه وه ربگيريت كه نه ویش قورئان و
 سوننه ته، نيت برپاى نيه به ئيلاهيائى نه رستو، چونكه پيشه كى و نه نجامه كانى
 نه و ئيلاهياته به هيج جورتيك له گه ل چه مك و واتاى پوختى به كخوابه رستيدا
 ناگونجيت.

هه ريه ك له شافيعى و نه شعهرى و غه زالى و ئين تهيمه راستگويانه
 به رامبه ر نه وه وه لانه وه ستاونه ته وه و بارو هه ولى فهيله سووفان و زانايانى
 زانستى كه لام و موعته زيله و صوفيگه رايبى فهلسه فى و باتينه تيان ئاشكرا
 كردوه و برپارى نه وه يان داوه رتيبازى سوننه ت (منهاج السنة) ره سه نايه تى
 ئيسلاميه و به كتيك نيه له و ريچكانه ي تر، به لكو رتيبازيكي جيايه، ئيمه ش له مړودا
 نه ركمانه هه مان هه لوتست بگريه به رو چه مك و ده سه واژه كانى ئيسلام پاك
 بكهينه وه له و ئيسراييلياته كوز و نوپيه ي كه نووسراونه ته وه، نه و بته رستيه
 مريدوه ي نه مړو نه ياران ده يانه وپت زيندوى بكهينه وه له ناوبه رين، بۆ نه وه ي
 سه رچاوه و ريزه وى تيگه يشتن روون بيت، چونكه پيوسته له سه رمان جوان
 له وه تيگه ين له بنه په تدا:

به كه م: ئيسلام نه و به كخوابه ستيه به كه هه ريه ك له فره خودايى و دوانه
 خودايى و بته رستى و هه ر جور هه وه ل دانانتيك بۆ خوا به ربه رچ ده داته وه،
 وشه ي ئيسلام جياوازه له و چه مكه گشتيه ي ئاين كه به گشتى به كارديت،

چونکه ئىسلام له و روانگه وه ثانييه كه په يوه ندى نيوان خواو به نده ديارى دهكات، به رنامه ي ژيانه، هه روه ها به ته واوى په يوه ندى نيوان تاكو كومه لگه ش ديارى دهكات، ئىسلام جوړئ له گونجان و هاوسه نكي و پيښگه يشتن له نيوان تاكگه رايي و كومه لگه راييدا ديني ته دي، خودي تي و نازادي و ريزو گه و ده يي تاك ده پاريزي، له هه مان كاتيشدا ئيجابيه تي كومه لگه و روئي له تاك له بنيادنانيدا ديني ته دي، سيستم يكي ته واوى وايه كه ريشه ي هه موو بانگه وازه كاني نازادي و داپه روه ري و په كساني و گونجاني كومه لايه تي له خوډه گرئت، بو هه ريه ك له و به ها يانه ش چه ملك و په يامي روون و والاي تايبه ت به خوي هه يه.

ئىسلام رىئى ئىجتىھادو تەئوىلى داوہ بەجۆرىى لە بنەرەتە گشتى و بەھا
بنەرەتەكانى ئىسلام دەرەنەچىت، ھەرۈھە ئىسلام بىرۋاى ھەيە بەوانەى لە
بنەرەتدا چەسپاون وەك چۆن بىرۋاى ھەيە بە جۈولە لە بازەنەيەكى چەسپاودا،
ئىسلام بىرۋاى نىيە بە پەرەسەندى رەھا.

هه‌روه‌ها ئیسلام زانست و فەلسەفە لێك جیا ده‌كاته‌وه‌، زانست ئه‌وه‌یه‌ كه
 ئه‌زمونه‌ هه‌ستێكراو زانراوه‌كان به‌ ته‌واوی و یه‌كلائی سه‌لماندوویانه‌، ئیسلام
 ئه‌مه‌ی پێی قبوڵه‌، به‌لام فەلسەفە بپێی مه‌سه‌له‌ی نه‌زه‌رین كه‌ بیریاران له‌
 كه‌شو سه‌رده‌میكی دیاریكراودا ئه‌و روانینه‌یان هه‌یه‌، بۆیه‌ ئه‌مانه‌ چه‌سپا‌و
 گشتی نین، هه‌روه‌ها ئیسلام رۆشنیبری و مه‌عریفه‌ لێك جیا ده‌كاته‌وه‌، مه‌عیفه‌
 وه‌ك زانست گشتیه‌ و موڵکی هه‌موو مرۆفایه‌یه‌، به‌لام رۆشنیبری تایبه‌ته‌ و

په يوه سته به ويزدان و مه زاجي گه لي يان ده سته يه كه وه و چه سپاو نيه، چونكه له خاكېكه وه ده گوازيته وه بو خاكېكي تر.

بيري ئيسلامي هميشه كراوه يه و هر روشنبيري و بيريكي گه لاني روژه لات و روژناوا به چاك بزانيته قبولي ده كات، به لام هميشه ش تواناي نه وه ي هميه خوديتي تاييه تي خوي بپاريزي و هيچ بيريكي ساخته يان هه نارد ه كراو نه تواني ته بيشيوني ته.

دوهم: ئيسلام به په يامي پوختي به كخواپه رستي خو يه وه بيريكي خاوه موركى سهر به خو يي ته واو و چه مك و واتاي روون و پوختي دامه زرا ندو وه كه ناكري ته تي كه ل بكري نه به چه مك و واتاي فله سه فه كان، به تاييه ت له وانه دا كه تاييه ته به بته رستي ئيفريقي و چه مك و واتا كانى فله سه فه هيندي و فارسيه كونه كان، بويه ئيسلام عه قلكه را يي ره ها و چه مك و واتاي وه حده تولو جود و حلول و ئيتيحاد به ربه رچ ده داته وه.

ئيسلام له به رنگاريو نه وه ي فله سه فه ي يوناني و بته رستي مه جووسي و فارسى و هيندي و تيخنراوي ئيسرائيلي اتدا جه نكيكي سه ختي گرتو وه ته به رو به داناني رييازيكي كاملي و هر گيراو له خودي قورئان و فرموده ي صه حيح (بوخاري و موسليم) و بنيادي فيقه ي (مالك و شافيعي و نه بوو حه نيفه و ئيبن حه نبه ل) و راستكر دنه وه ي چه مك و واتا كان (ئيبن حه زم و غه زالي و ئيبن ته يمي ه) به رنگاري هه موو نه وانه بو وه ته وه.

بیری ئیسلامی له نێو ئەم جەنگەدا بە دەستەواژەی ئەهلی سوننە و
حەمە بە پاك و یوختی دەرچوو و خۆی پاراست لە بێپەرستی و ھەر چەمك و
وتایەکی فەلسەفەی ھێلینی و مەجووسی لی دوربوو.

ئەم روانینە فراوانە دەتوانیت نێوەندیکی پتەو بداتە دەست توێژەری
موسلمان تا جوان شارەزای دەقە جیا جیاکان بێت و بیانگێڕێتەو سەر رەوتە
فرەچەشنەکان، ئەو رەوتانەی لە بازنەی پیلانی دژ بە ئیسلام بە درێژایی
سەدەکان ھەولێ خۆیانداوھ بۆ شیواندنی بیروباوھری ئیسلامی، ئینجا بۆی
ـەردەکەوێت چۆن رەسەنایەتی ئیسلامی بەرنگاری ئەو بیرانە بووھتەوھو
ساختەو ناراستیەکانی ئەو بیرانە و خراپە و فەسادێ سەرچاوەکانیان بۆ روون
دەبێتەو، دەزانیت چۆن ھەمیشە رەسەنایەتی ئیسلامی توانیویەتی کرۆکی
بیروباوھر وەرگریت و دەست بگریت بە پایە و بنەپەرەکانیەوھو ھەر ساختەیک
خراوھتەپوو بۆ شیواندنی ئەو کرۆکە لەلایەن ئەو رەسەنایەتیە ئیسلامیەوھ
بەرپەرچ دراوھتەوھ.

دیارتیرینی ئەو چەمك و واتایانە ئەوھێ کە ھەموو بەھا بنەپەرەتیەکانی بیری
ئیسلامی پیش وەفاتێ پیغەمبەر(ﷺ) دانراون، عەقل و وێژدان و دین و زانست و
رۆح و ماددە پیکەوھ کۆدەکاتەوھو ناھیتلێت نە لێک جیا بکێننەوھو نە یەکیکیان
زال بکێت بەسەر ئەوی تردا، ئەم بنەپەرەتانە لەو کاتەوھو دانراون کە خوای
گەورە سەروشی دابەزانندە خواریوھو بۆ پیغەمبەرەکە (اليوم أكملت لكم دينکم)

ئيتر گورپانكاري و زندهه كاري بۆ ئيسلام به هيچ جورئك دروست نيه و چى دواى نه وه هاتووه رافه يان شروقه كاري بووه به پيى نه و بنه ماي ئيجتیهادهى كه ئيسلام بۆ به رنگاربوونه وهى گورپانكاريه كانى كه شو و سه رده مه كان دايناوه .

ئيسلام ياسايه كى نه گورپى هه يه كه نه ویش نوپيونه وه يه له نيو خويدا و له قوولايى خويدا خوى داده پيژيسته وه، هه ركات ره شه باى چه قبه ستوويى و يان جه بريه ت يان لاپييون هه لباكاته سه ر كرؤكى ئيسلام، نه وكات به گه پانه وه بۆ سه رچاوه كانى خوى ئيسلام ده توانييت خوى بپاريژييت، ئيبن حه زم و غه زالى و نه شعهرى و ئيبن ته يميه و ئيبنولقه ييم له ئاشكرا كردنى نه و گومان و لادانانه و راست كردنه وهى چه مك و واتاكان و گه پانه وه بۆ چه مك و واتاى ره سه نى ئيسلاميدا هه لويستى له بيرنه كراو و نمونه ي ناوازه يان پيشكه ش كردووه .

نه مپوش دووباره كه وتووينه ته نيو جه نكيكى ترى سه خته وه، به لام نه مجار دوژمنانيكى خراپ و سه سه خت و زير، هيژى زاناو بيريارانى ئيسلاميش سه رله نوئ ليته ويوه بۆ وه لامدانه وه و به رنگاربوونه وهى نه و گومانانه .

بهشي يه كهه

زيندوو كرده وي بيري موعته زيلي

ئيسلام و ئيعتيزال

رؤژه لاتناسی و بانگخو ازانی رؤژئاواگه ٧ لاو شالاوی رؤشنبری گرنگیه کی
 یه دهه دن به ئيعتيزال و موعته زيله، رؤژه لاتناسان و نووسه رانی رؤژئاواگه ری
 و ده سفی موعته زيله کان ده که ن که نه وانه ئیغریقه راستیه فینه کانی ئیسلام یان
 موعته زيله گه وره کانن، ئیتر ده که ونه سه رکونه ی خه لیفه موعته وه کل
 به رنه وهی سوننه ی هیئایه وه پیشه وه، نه و هه نگاوه ش به هه لگه رانه وه یه که له
 نژادی هزیدیا له قه له م دهه دن، نه و نژادیه هزیه ی که بانگخو ازانی ئيعتيزال
 پنی هه ستابوون، ماموستا نه حمده نه مین ده لیت موسلمانان لاوازو دواکه وتوو
 ده رچوون له به رنه وهی ریبازی عه قلانی موعته زيله یان نه گرت به ر، هه ریه که له
 جه ماله دین و موحه ممه ده عه بده به موعته زيله نویکان ناوزه ده کات، زۆریک له و
 باره وه نووسینیان هه یه، دکتور نه لیر نه صری نادر سه باره ت به موعته زيله
 کتیبیککی نووسیوه ده لیت دیارترین جه مک و واتای موعته زيله بوونی عه قل و
 به رپا کردنی نه خلاقه له سه ر بنه مای عه قل جیا له سه روش، موعته زيله پنیان وایه
 ده بیته عه قل ده سه لاتدار بیته و له چه ندین مه سه له دا پالپشتی نه و رایه یان
 ده که ن.

لەبەرئەوێ رۆژەلاتناسان و بانگخوازانى رۆژئاواگەرى نموونەى بالاى خۆيان لە بىرى رۆژئاوايىو وەردەگرن، بۆيە هەول دەدەن بانگەوازی عەقلانىەت بکەنە نموونە و هاوشیۆەکی رووداوەکانى سەردەمى رێنيسانس کە تيايدا دين و زانست لێک جياکرانەو و عەقلانىەت و ناڤايىنى و عەلمانىەت و مادديگەرايى و هاوشیۆەکانيان بەرز راگیران، ئيتەر چاويان لەو جياوازيە گەورانە نیه کە لەنيوان راشە مەسیحیە رۆژئاوايىەکان و ئىسلامدا هەن، چونکە راشە مەسیحیەت نەیدەهێشت رۆژئاوا تاو بداتە بوارەکانى زانست و تەنها لە چەقبەستوویی و رەهەبانیەت و تەقلید و جەبریەتدا ئەوانى کۆت کردبوو، بەلام لە ئىسلامدا تەواو جياوازه، چونکە ئىسلام خۆى رێبازى مەعرفەى گشتگیرو تەواوی پێیە کە عەقل و رۆح پێکەو کۆدەکاتەو، پێی وایە ئەو دوانە گونجان و پێکەوێیەکیان هەيە کە هێچ رێیەک نیه ئەو گونجانە لەناوبەریت.

هەریەک لە رۆژەلاتناسی و رۆژئاواگەرى پێيان وایە ئیعتیزال و موعتەزىلە رێبازێکی هەناردەى وایە کە لەگەڵ بىرى یۆنانیدا پەيوەندى هەيە، بۆيە بەو نیازەو بەرزى رادەگرن و دەزانن چ کاریگەریەکی دەبیّت لە شیواندنى بىرى ئىسلام و نانەوێ راو دیدى جياجياو رێگرتن لە یەکبوونی ئىسلامی، بۆيە نوێی دەکەنەو و گرنگى پێی دەدەن تا لە سەردەمى نویدا هەمان کاریگەرى جارانى هەبیّت.

بینگومان بیرۆکه‌ی ئیعتیزال له بنه‌په‌تدا له فه‌لسه‌فه‌ هیندی و یۆنانیه‌کان و
-جی کۆنی بته‌رسته‌یه‌وه‌ هاتووه‌، کاتیک سه‌ره‌تا هه‌ولیدا به‌رنکاری
مونه‌که‌ لیمینی ناو ئایینه‌کانی پێشوو بێته‌وه‌، نه‌وانه‌ی سه‌باره‌ت به‌ ئیسلام
قه‌یان ده‌کرد، توانی بپێ ئه‌نجامی پاک به‌ده‌ستبخت، به‌لام دواتر که خۆی
حیکرده‌وه‌و له سنووری خۆی ده‌رچوو تا ریبازیکێ ته‌واو عه‌قلانی بۆ خۆی
-بمه‌زینێ و له سه‌روو چه‌مک و واتای گشتگیری ئیسلامه‌وه‌ دایبنیت، ئیتر به
ته‌ولوی لایداو هه‌له‌یه‌کی زه‌ق و ره‌قی کرد.

به‌لام خیرا هزری ئیسلامی نه‌و رێره‌وه‌ی تیکشکاندو گه‌رشایه‌وه‌ بۆ
ریبازی ره‌سه‌نی خۆی، نه‌مه‌ش له هه‌وله‌که‌ی ئه‌شعه‌ریدا خۆی نیشان دا که
نۆلی عه‌قلی گێپایه‌وه‌ ناو بازنه‌ی سه‌روش.

مه‌ترسیدارتین کاری موخته‌زیله‌ خۆ گه‌یاندن بوو به‌ ده‌سه‌لات و سه‌پاندنی
ریبازه‌ هزیه‌که‌یان بوو به‌سه‌ر ده‌وله‌تدا، به‌مه‌ش موخته‌زیله‌ چوونه‌ ئه‌و قوناغه
مه‌ترسیداره‌ی که سه‌دان زاناو توێژه‌ریان تووشی ئازار و نه‌شکه‌نجه‌و
تاقیکردنه‌وه‌ کرد، نه‌مه‌ش ته‌نها له ماوه‌ی ده‌سه‌لاتی سی خه‌لیفه‌دا که بریتی
بوون له مه‌ئموون و موخته‌صم و واسق، له ماوه‌ی شانزه‌ ساڵدا سه‌ختترین
مۆدیلی راسه‌پێنیان گرت به‌ر، نه‌مه‌ش نه‌ له بازنه‌ی شه‌ریعه‌ت و نه‌ له بنه‌په‌ته
گشتیه‌کانی ئیسلامدا قبوڵکراو نه‌بوو، به‌لکو سوننه‌تی سه‌حیح هه‌ر دوور بوو
له شتی وا، به‌لکو به‌ره‌می چوونه‌ ناو بیر یۆنانی و بته‌رستی کۆن بوو،

هه‌لۆیستی پێشه‌وا ئه‌حمه‌دى كۆپى حه‌نبه‌ل له‌و بواره‌دا زۆر به‌هه‌میز بوو كه‌ توانى به‌ توندى به‌رنگارى ئه‌و مه‌ترسیه‌ بێته‌وه‌ و توانى شیواوى ئه‌و بیره‌ بخاته‌پوو و باره‌كه‌ بگێڕێته‌وه‌ بۆ ئه‌و ره‌سه‌نايه‌تیه‌ى جاران هه‌بوو، ئه‌مه‌ش كۆتایی موعته‌زله‌ بوو كه‌ كۆتایی و سه‌ره‌نجامیكى تارىك و ره‌ش بوو.

هه‌لێ موعته‌زله‌ له‌ بواری فێكردا چى بوو؟

موعته‌زله‌ پشستى به‌ عه‌قل ده‌به‌ست با ته‌نانه‌ت عه‌قل له‌ویدا پێچه‌وانه‌ى نه‌قل بێت، به‌مه‌ش له‌ چه‌مكى ره‌سه‌نى سوننه‌ ده‌رچوون.

قورئان سه‌رچاوه‌ى ره‌سه‌ن بوو و توێژه‌ران خێرا ده‌گه‌ڕانه‌وه‌ بۆ قورئان و سوننه‌ت و ته‌نها پشتيان به‌و دوانه‌ ده‌به‌ست، ئیتر له‌ ئایه‌ته‌كانى قورئانه‌وه‌ له‌ بیروباوه‌ڕ تێده‌گه‌یشتن، هه‌ر شتێكیش لایان روون نه‌بوايه‌ هه‌ولیانده‌دا له‌رێى وردەكاری زمانه‌وانیه‌وه‌ لێى تێبگه‌ن، ئه‌وان له‌و بواره‌دا زۆر شاره‌زا بوون، ئه‌گه‌ریش به‌وه‌ش گه‌ریان بخواردایه‌ ده‌وه‌ستناو مه‌سه‌له‌كه‌یان ده‌سپارد به‌ خوا.

به‌لام موعته‌زله‌ پێچه‌وانه‌ى ئه‌و رێبازه‌ بوون و له‌ هه‌موو مه‌سه‌له‌یه‌كدا عه‌قڵیان ده‌كرده‌ داوه‌رو بنه‌په‌تى توێژینه‌وه‌یان.

هه‌روه‌ها موعته‌زله‌كان زۆر سه‌رقاڵ بوون به‌ دانێشتن و دواندنێ نه‌یاره‌ زندیق و رافیزه‌ و دوانه‌خوایى نه‌یاره‌كانى تریان هه‌و زۆر جار بۆ جه‌نگ و خه‌باتیان هه‌مان رێبازه‌كانى نه‌یاره‌كانى خۆیان ده‌گه‌رته‌ به‌ر، چه‌كى ئه‌وانیان به‌كارده‌هێنا،

ئىتر بواجار كاريگر بوون به نه ياره كانيان و هندی به شى رېبازه كى نه وانيان و مرگرت، په نبورگ ده لیت هر كهس له جهنگي كدا له گه ل دوزمنيتكى گوره تېگيريت نه وه كوتى ده بيت و مرجه كانى جهنگ و گوراني بارودوخى له وه وه و مرده گريت و جووله و ه ل سو كه وتى دوزمنه كى و مرده گريت، له وانه شه گيان و ميزو سخاته ي دوزمن كارى بكاته سهر ناخيشى، ده ي له جهنگى هزريشدا - ره كه به هه مان شيوه يه .

موعته زيله كان له به لگه هيتانه وه ي عه قلندا رييه كى زوريان بړي، جا كه يو كه شى ده قيتك له گه ل رايه كى په سهندى خويان يان رايه كى ناپه سهندى خويان نه گونجايه، ئىتر واتا ي ده قه كه يان ته ئويل ده كرد به جوړى پېچه وانه ي رى خويان نه بيت، نه م ريگه يه له بنه پرتدا متمانه بوونه به عه قل، عه قلش نه پيكاني هه يه، بويه روچوونيان له و لانه كردنه وه يان پالنه رى زياتريان بوو بؤ نو ديدنه عه قلگه راييه يان.

دوزمنانتيكى زورى ئىسلاميش موعته زيله يان به ده روزه يه كى هيرش بردنه سهر ئىسلام ده زانى تا له ويوه ژه هرى خويان بړنو پيلانى خويان دژ به ئىسلام و موستلمانان بخه نه كار.

په كيتك له مه ترسيدارترين په يامه كانيان نه وه يه كه پييان وايه كه عه قل ده سه لاتداره و توانا ي هه يه چى چاك و خراپ هه يه جيا ي بكاته وه با ته نانه ت شهرعيش نه وانه ي بؤ جيانه كاته وه، ماموستا نه بولحه سهنى نه ده وي ده لیت

موعته زيله له ريزگرتنى دهسه لاتى عه قلّ و سنوورى زانستى مرويدا زیده پوڤيان کردوه، دکتور ئه حمده ئه مین که به کینکه له پشتیوانانی موعته زيله پئی وایه خالی لاوازیان ئه وهیه که زۆر عه قلّیان به رزو پیرۆز راگرتوه و زیاد له پتویست بپوایان ههیه به توانای عه قلّ، ده لیت: موعته زيله پئیان وایه عه قلّی مرویی دهسه لات و توانایه ی پئی به خشراوه که توانای ههیه ته نانه ت به لگه به پینیتته وه له سه ر ئه و شتانه ی په یوه ستن به خواوه، ئیتر ته نها سنووری عه قلّ به لگه کانی خۆیه تی.

به لام راست وایه عه قلّ له وه لاوازتره، ئه گه ر بتوانیت ئه و شتانه بزانیّت که په یوه ستن به خۆیه وه و تواناشی هه بیت درک بکات به به لگه ی بوونی خواو پیغه مبه رایه تی گشتی و پیغه مبه رایه تی موحه ممه د (سزات) به تاییه ت، ئه و توانای ئه وه ی پئی نه دراره مه عریفه ی تاییه ت به خواو سیفه ته کانی خوا ی هه بیت.

خالی لاوازی موعته زيله کان ئه وهیه که زیده پوڤی ده که ن له پئیوانی غائب به سه ر شاهیددا، واته پئیوانی خوا له سه ر مروڤ ده که ن و ده یانه ویت خوا ملکه چی یاسا کانی جیهان بکه ن، بۆ نمونه به و جۆره ی مروڤ له دادپه روه ری تیگه یشتوه و به و سیستمه دنیا بیه ی که ههیه ده یانه ویت دادپه روه ری لای خوا بچه سپینن، ده ی ده زانین ته نانه ت له سیستمی دنیا بیدا دادپه روه ری واتایه کی ریزه یی ههیه و به گۆرانی سه رده م ده گۆریت، ئیمه له کردارماندا ئه م جیهانه ی خۆمان ده بینین، به لام خوا ی گه وره له کاره کانیدا هه موو جیهانه کان ده بینیت،

نوهی ئیمه دهیزانین و ئه و جیهانانهش که ئیمه نایانبینین، ئیتر چون دهکریت
خو، بخهینه ژیر پیوهری دادپهروهی ئیمه وه.

ئمه ههلهی ئه و ئاراسته عهقلیه به که موختهزله ربهیری دهکه نو له سه ر
سه مای بهرزراگرتن و به خوادانانی عهقل وه ستاوه و هه موو سیستمی ئایینی به
جیوباوه پ و راستیه کانیه وه ملکه چی عهقل دهکات، بئگومان ئه و پیوه ره ی
نه و نا ئاراسته یه کی مه ترسیدار ده بیته دژ به ئیسلام و ده رگای فه سادیکی گه وره
هرووی کومه لگه ی ئیسلامیدا ده کاته وه ئمه گه پینی ئه و ئایینه ساکاره
کرداریه به که پیغه مبهری خوا (ﷺ) هیناویه تی و عهقلی مرؤیی زۆر به ئاسانی
خی تیده گات، ئه م دینه ساکاره ده گه پیت بۆ فه اسه فه یه کی وردی نه زه ری که
نۆر که سی ژیره کیش ناتوانن لئی تیگهن، ئه مه گه شه دانه به عهقل له سه ر
حسابی سۆزو ویژدان و لاوازکردنی ئیمان و نانه وه ی گومان و دودلی و
دروستکردنی بیتمانه ییه به رامبه ر به و شتانه ی پیغه مبهری خوا (ﷺ) باسی
کردوه و عهقل ناتوانیت به لگه بۆ بوونیان بهینیته وه، له جیهاندا زۆر شت هه یه
که عهقل ناتوانیت به لگه بۆ بوونیان بهینیته وه.

عه یبه و که موکورتیه کی موختهزله له وه دایه که ئایینیان کردوه به بهی
پرسی عهقل و به لگه ی مه نتیقی و هیهی تر، له کاتیکدا ئاین پیچه وانه ی
فله سه فه یه، له بهرز راگرتنی عهقلدا گه یشتوونه ته ئاستی که عهقل پیروژ
را ده گرن، ئه و ریبازه مشتومریه ی ده یگر نه بهر ده بوو هه لکه وته یی بیر کردنه وه ی
لی بکه وتایه ته وه، که چی له گه ل ئه وه شدا ناتوانیت پیوستی رۆح بهینیته دی و

پيويستيه كانی دابین بکات، ئیتر له هه لکه وتهی بیرکردنه وه وه چوونه ته مهیدانی لاوازی رۆح و زیده پۆیی له بهرزراگرتنی عهقل و کههترخه می له بواری سۆزو عاتیغه دا، لیها تووی زۆریان له کهلامدا توانای نه وهی پیداون له مهسه له یکدا هم قسه بکه نه وه هم دژیشی بلێن و به هه مان تواناو لیها تووی له هه ردوو دیوه که وه له سه ری بدوین، نه مه ش وتهی دکتۆر عه بدولحه کیم به لبه عه .

بیگومان موخته زیله نه یان توانیوه له ته واویتی گشتگیری ئیسلام تیبه گه نه، نه و ته واوکاریه ی عهقل و ویزدان پیکه وه کۆده کاته وه، به لکو ده مارگیری عه قلیان وایکردوه لایه نه که ی تو ریازی مه عریفه ی ئیسلامی پشتگو ی بکه نه، به لکو گه یشتنه ئاستی هه رکه س وه ئه وان بیر نه کاته وه سزای بده نه، ئیتر بیئاگا له وه ی عهقل به ته نها ناتوانیت پيويستيه كانی ده روونی مری دابین بکات، پيويستی ویزدان و جیهانی عه یبو توانای هه ست و سۆز، دکتۆر عیماده دین خلیل به جوانی نه مه ده خاته پوو و ده لیت:

خۆنواندن هزی موخته زیلی و نه و خۆبه ستنه وه یان به عهقل و چه وساندنه وه یه کی مه زه به یی که به رامبه ر هه موو نه یاریکیان گرتیانه به ر جی سهر سوپمانه، له کاتیکدا نه وان له زیاتر له حه وت سه دو په نجا شوینی قورئاندا بانگه واز بو کاری گه و ره و بچوکی بیر مری و جوولاندنی عهقل بو چاره سه ری کیشه بنه په تیه کان ده خویننه وه، له هه مان کاتدا نه وه ش ده خویننه وه که عهقل به ته نها توانای نه وه ی نه مری له نیو ئالو زیه که ونیه کانیدا سه رکه وتوو بکات، نه گه ریش توانای نه وه ی هه بوایه ئیتر پيويستی

مهڪرد ٿايننه کان بيٺو قورٿان دابه زيت، له دهيان شويني قورٿانيدا ٿوه
 -مينن كه له پشت جيهانه وه دهڪريت عه قل له گه ل جيهانتيكي غيبي بهرفراوان
 ۽ گشتگيرو شاراهه دا هه لسوڪه وت بڪات كه وه لامده ره وه ي توانا ههستي و
 عه غيهه کاني مروف بيت، به لام راستيه كي واقعيه وه چون سروشتي هه ستيپيڪراو
 حقه بروابون بهو جيهانه ي ترش وهك بهردى سوچ وايه بو هر ٿيماينيكي
 ۽ سته قينه ي ته واو، قورٿاني پيروز هه ردو مهسه له واره كه ي باسكردوه، ٿيتر
 ۽ لايه كي بگريو رتي نيوه ندو هاوسهنگي گشتگيري بهر بهدين.

ڪينه مه ترسيداره كه ٿوه يه كه موغه زيله بهرامبه ر به سروش
 -موه ستيته وه، سروش كه ديارده يه كي غيبي ته واوه، ناخرته ٿيتر تافيكردنه وه ي
 عه غي، ته نها شتي له ٿياني پيغه مبهري خواه بينرايت برتيه له
 حوبه دهسته وه دان به هه مو ٿو راستيانه ي غيب كه چاو ناتوانيٽ بيانبينيٽ.

بيگومان بڙاڻي روڙٿاواگهري و شالوي روشنبيري بو سووڪايه تي كردن به
 ڪمليتي په يامي ٿيسلامي و بواره کاني و قوولي په يوهندي به جيهاني غيب و
 هنداني خه لگ ته نها بو لايه ني رووڪه شو هه ستيپيڪراو و بابته عه قلانيه کان،
 سوود له م بيره ٿيغتيزاليه وهرده گريت، بهمهش ٿو ته واوڪاري و گشتگيره ي
 نيسلام له نيوان مادده و روح و عه قل و دلدا دروستي كردوه دهچرپيت، بهمهش
 نيسلام تايبه تمه ند خواپهرستي بنه رته تي خوي له دهست ده دات و وهك رهوت و
 رنچكه مروييه کاني تري لي ديت، به لگو له و ٿاسته شدا ناوه ستن، به لگو له
 بواريكي تريشدا كار دهڪن كه ٿو ويش بواري ته صوفي عه غي و
 وه حده تولووجود و شه ته حاتي روح و خه ياله، گه شه بهو بوارهش ده دهن تا

پشتيواني بڻ پهيدا بڪن، تا نه مانهش بتوانن نه و گونجانهي نيوان عه قل و روح نه هيلن كه ئيسلام به ديهيتاوه، به وهش به دواي ثاره زووه كانياندا ري ده كن.

بيگومان جيهان له پيش ئيسلامدا دابهش بووبو بڻ دوو دهسته: عه قلانيه يونانيه كان و شويته كه وته كانيان، غه نووصيه ئيشراقيه كان، هه ريه كه له وانهش پتيان وابوو ته نها ري خويان راسته و نه وي تري به گومرا ده زاني، ئيتر له ديدو بيروباوه پياندا لايه كيان گرتبوو، جا دواي وه رگيپاني فلهسه فه كان نه و به زمه نوي بوويه وه، له مپوشدا سه رله نوي نوي ده كريتته وه تا به رهي باوه پداران دابهش بكن بڻ عه قلاني و ويژدانيه كان و له نيوانياندا به ربه ستو ديواي به رز و شووره ي گه وړه دروست بكن تا هه ردهم په رته وازه بنو له ململانيدا بنو نه گه نه نه و حه قيقه ته ي ئيسلام كه له يه ك ساتدا موسلمان ده كاته كه سيكي عه قلاني و ويژدانيش، نه مهش به گه پانه وه بڻ كرؤكي چه مك و اتاكانى قورئان و سوننه ت و دوور له زيده پويي و لادان، دوور له بيري هه نارده ي بته پرستي و مه جووسي و مادديگه ري كه كرده ي عه قلئ مروييه.

يه كي كه له هه نگاهه مه ترسيداره كانى موغه زيله كردنه وه ي ده رگاي ته ئويله له هه ردو و لاه، نه گه ر به لگه يه كي نه قلئ له گه ل نه نجامي تويژينه وه ي عه قلئ خوياندا نه گونجيت ته ئويلي ده كن، نه گه ريش له گه ل به هاي كرده يي نه نجامه كه ياندا بگونجيت نه وه به به لگه ده يهيتنه وه، به لكو نكوئي به لگه ي عه قلئ ده كن له بواي فه رموده كانى پيغه مبه ردا (ﷺ) نه گه ر هيچ پيناويكيان به دي نه كرد نه وه نه بيت، بويه نه گه ر عه قل هاوړاي نه نجامي بير كردنه وه يان بوون نه وه ته تسليمي عه قلچ ده بنو ته ئويل بڻ پيچه وانه كه ي ديننه وه.

موعه زیله له ته نویلی عه قلیدا زۆر رۆچوون تا گه یشتنه نکوولی کردن له
سبعه خواویه کان، له وانه گه یشتنه ته عتیل-نکوولی کردن له سیفه ته کانی
حو- به وهش گه یشتنه ئه وپه پری زیده پۆیی، برپاری مه ترسیداریان داو
مه عقوولیان پیش نه قل خستن، نه قلش مه به ست پتی سوننه ته که به خششی
بیعه مبه ری خوایه (عزیز) و له په نا سروشدایه، پیغه مبه ری خوایش (عزیز)
تحرزی به وه داوه (أوتیت الکتاب ومثله معه)¹ (قورئانم بۆ هاتووه و هاوشیوهی
نمایش له گه لیدا) مه به ست پتی سوننه ته.

به جوړه ده بینین موعه زیله ئاوا هه لکه وته بیان له که لامدا کرده ئامانجیک
نه مه سه له یه کدا به یه ک شیوه هم له دژی و هم به پیچه وانه وه قسه بکه ن،
همان تواناو هه مان ئاستی برپا پیکردن، به مهش له وه حه قیقه ته ده رچوون که
-نگه شه یان بۆ ده کرد، هینده له وه دا رۆچوون تا بوونه وه ستای وشه کاری
ه جوړیک پالپشتی راو بۆچوونی خویان بیت با ئیتر له حه قی ره سه نیش
لایه ن، ئیتر له به رنگار بوونه وهی زندیقان و وه لامدانه وهی فرت و فیلیانه وه
نه وینه داهینانی فرت و فیلی مه ترسیدارتر که نه ویش لادان بوو به لای
عه قلانیه تی ره ها و وازهینان بوون له چه مک و واتای گشتگیری ئیسلام، ئیتر وای
نیهات ده یانویست برپا وپه پری ئیسلامی ملکه چی عه قل بکه ن، نه مهش

¹ - سنن أبي داود، الرقم 4009، صحيح ابن حبان، الرقم 12، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 16841، صححه شعيب الارناؤوط، كما صححه الألباني في صحيح و ضعيف سنن أبي داود، الرقم 4604.

ئاراسته یه کی زۆر مه ترسیدار بوو دژ به ئیسلام و لادانی بوو له په یامی گشتگیری ئیسلام که عه قل و دلی پیکه وه کۆده کرده وه.

بیروکه ی خه لقی قورئان یه کێک بوو له مه ترسیدارترین هه نگاوه کانی بهرزراگیری عه قلی موخته زیله کان، له هه مان کاتدا بووه هۆی له ناوچوونی خۆشیان، چونکه دوا ی ئه وه ی ده ستیان گه یشته لای فه رمان په واکان و ئه و په پری ده مارگیری خۆیان نیشاندا و بپاری ئه وه یان دا ئعیتیزال تاکه ده ربپینی بیروباوه پری ئیسلام بی، دادوه ری داوه رانیس ئه حمه د بن ئه بی داوود ئه و ئاراسته ی گرت بهر، سه ره تای چوونه ناو ئه و قه له م په وه یان به مه سه له ی خه لقی قورئان ده ست پیکرد، موخته زیله کان پێیان وابوو قورئان مه خلوقه و ته وای پێچه وانه ی په یامی ره سه نی ئیسلام بوون، چونکه قورئان فه رمایشتی خوایه، نه ده ئێین مه خلوق و نه نامه خلوق، وروژاندنی ئه و مه سه له یه بیده یه که که پێغه مبه ر (ﷺ) و هاوه لانی باسیان نه کردوه، ئه گه ر له ناو خه لکدا ئه وه بلاویته وه که قوران مه خلوقه ئیتر هیچ پیروزیه کی قورئانیان لا نامینیت، به لام موخته زیله کان سوور بوون له سه ر سه پاندنی ئه و بیردۆزه هه نارد ه کراوه، خه لکیان ناچار ده کرد به و بیروباوه په، مه ئموونیش ئالا هه لگرو بانگه شه که ری ئه و بر وایه بوو و له سالی 214 ی کۆچی و چوار مانگ پیش مردنی زانایانی بانگه یشت کرد بۆ ئه و بیروباوه په و فه رمانی کرد هه رکه س بر وای پی نیه با که نار بخری و دوور بخریته وه، که و ته تاقی کردنه وه ی زانایان، ئیتر

سہہ بويہ چہرمہ سہريہ کی گہورہ، لہ کاتي سہرمہ رگيشيدا خليفہ کانی
حوی خويشي راسپارد تا دريژہ بدن بہ و ناراستہ يہ.

چہ ندين زاناو فيقهناس نہ يانتوانی بہ رامبہر بہ و ھہ لويستہ بوه ستنہ و ھو
- رستی ٺہ و بؤچونہ بخنہ پوو، تہنہا چوار کس نہ بن کہ بریتی بوون لہ
نہ حمہ دی کوپی حہنبہل و سہ جادہ و قہ واريپی و موحمہ مہد بن نوح، ٺہ وانہ
عنو ناسندا کؤت کران، سہ جادہ دواچار خؤی دا بہ دہ ستہ و ھ، قہ واريپی دواي
فزيٺک خؤی دا بہ دہ ستہ و ھو موحمہ مہد بن نووحيش کہ بہرہ و بہ غداد
- ھہ گہرايہ و ھہ مرد، ٺيتر بہرگريکاريہ کہ توخ بويہ و ھہ لہ پيشہ وای سوننہ ت
نہ حمہ دی کوپی حہنبہل دا، موعتہ زيلہ کان کہ دہ يانوت قورٺان مہ خلوقہ
کولييان دہ کرد لہ پيروزی و گہ وريہی و شکوی بہ رزی قورٺان، ھہر ٺہ مہش
جويہ ھوی لہ ناوچوونيان، ٺہ وپہ پی لادانيان بوو لہ رييازی رہ سہ نايہ تی
نيسلامی، چونکہ ٺہ وان بانگہ وازيان بؤ عہ قلّ بوو جيا لہ ھاوکاري شہر و پيٺيان
و بوو بہ تہنہا عہ قلّ دہ توانيٺت خوا بناسيٺت، دہی ٺہ مہ رييازی نيسلام و
سروشتي کارہ کان نيہ، ٺہ گہر عہ قلّ ٺہ و توانايہی ھہ بويہ ٺيتر خوی گہورہ
پنغہ مہرانی نہ دہ نارد.

فيتنہی خہ لقی قورٺان حہ قده سال دريژہی کيشا، لہ رؤٺانی مہ ٺمبون و
موعتہ صمو واسقدا بہر دہ وام بوو و موسلمانان لہ و ماوہ دا ٺرہ ھا نارہ حہ تی و
چہ وساندنہ و ھيان چہشت، بہ دريٺايی ٺہ و ماوہش پيشہ و ٺہ حمہ دی کوپی
حہنبہل ھہ لويستی بہرگريکاري گر تہ بہر، بہرگہی ٺہ شکہ نجہ و چہ وساندنہ و ھو

به ندكردنی گرت، ئو دلیری و نیازپاکی و خوگرتنه ی کاریگه ریه کی گه وره ی هه بوو له کوژاندنه وه ی فیتنه ی خهلقی قورئاندا، مهردانه وهك به ربه سستیکی پته و به رامبه ر رهوتی مه ترسیداری فهلسه فه ی یۆنانی راوه ستا، ئو رهوتی ده یویست تهنگ هه لچنیت به بیروباوه پی ئیسلام و ره سه نایه تی چه مک و واتای گشتگیری ئیسلامی بخاته ژیر پرسیار، په یامیک که هه موو بنه ماو بنه ره ته کانی یه کخوپه رستی و سروش و پیغه مبه رایه تی له خوگرتبوو، هه موو میژوونووس و توپژه رانیش دان به وه دا ده نین که خوږاگری نه حمه دی کوپی حه نبه ل که لیئنی مه ترسیه که ی گرت و نه به یشت ئو درزه بخریته نیو ئیسلامه وه.

میژوونووسا نباس له وه ده که ن که نه حمه دی کوپی ئه بی داوود یه که م کهس بوو سه بارهت به مه سه له ی خهلقی قورئان له گه ل خهلیفه کاندایه قسه ی کرد، مه ئموون به سروشتی خوی ئاماده یی هه بوو بۆ ئو ئاراسته یه، ئیتر له ویوه قوناغی ده مارگیری توند بۆ ئو ئاراسته یه و دادگایی کردنی زانایانی ئیسلام و ناچارکردنیان به رازیبوون به و گومانه دهستی پیکرد، گومانیک که له گه ل چه مک و واتای ره سه نی ئیسلامیدا نه ده گونجا، چونکه په یامی ئیسلامی پیی وایه قورئان فه رمایشتی خوایه و دیرینه و مه خلوق نیه.

مه ئموون ناکۆکیه که ی برده نیو بازنه ی ده سه لاته وه و به سیفه تی خهلیفه بوون هاته نیو مه سه له که وه و خه لکی ناچار ده کرد به زۆر به و دیده نوییه رازی بن، به هوی ئه م بیروکه وه ئازاردانی زانایانی گرت به رو مه ئموونیش تاوانی خوی و شوینکه وتوانی پاش خویشی که وته نه ستۆ، موخته سه میش له سه ر هه مان

غیرەوی مەنمۆن رویشت و پۆستی دادوهری دادوهرانی سپارد بە ئەحمەدی کوپی نەبی داوود، ئەم کەسایەتییەش کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر موعتەصەم، بۆیە موعتەصەمیش درێژەی دا بە فیتنەکە و ئەرکی مشتومڕی نەیارانی بیری موعتەزیلەیی سپارد بە ئیبن ئەبی داوود تا هێرشیان بکاتە سەر و تۆمەتباریان بکات بە لەدین دەرچوون، ئەویش کەوتە کوشتارو لێدان و لەو نێوەندە شدا لە سالی 220ی کۆچیدا بە قامچی دای لە ئەحمەدی کوپی حەنبەل.

لە سالی 237 ی کۆچیدا مۆتەوکل هات و کەوتە راستکردنەوێی تەرازووەکە بە ئاراستەی رەسەنایەتی ئیسلامی، خوای گەرە تۆلەییەکی سەختی لە ئیبن ئەبی داوود وەرگرتەوێ و تووشی ئیفلجی بوو و دەهەست گیرا بەسەر شەمەکەکانیداو بری سەدو بیست هەزار لە کوپەکەیی وەرگیرا جگە لە بەهای چل هەزار جەواھیر، ئیتر سوننەت گەراپەوێ شوینی خۆی و ئەحمەدی کوپی حەنبەلیش دواي لابرندی ئیبن ئەبی داوود ماوێ چوار سال و شتی ژیاو بە چاوی خۆی دەیبینی چۆن قەلەمرەو و دەولەمەندی ئەو کەسانە کەم دەکات کە چاویان لە دنیا بوو و دەستبەرداری کرۆکی دین بووبوون.

لە روژانی واسقەوێ دەرکەوت کە پیلانەکە پیسو بانگەشەکە پڕوپوچە، واسق بە بەلگەییەکی بەهیزی واهلامی دایەوێ کە ئیبن ئەبی داوودی شلەژاندو خەلیفەیی گێراپەوێ بۆ هۆشیاری و وازی هێنا لە ئازاردانی ئەحمەدی کوپی حەنبەل، ئەمەش لەبەرئەوێ زانایەکی هێنرا بۆ لای واسق، کتیبی النجوم الزاهر بەسەرھاتەکەیی هێناوێ نووسەری کتیبی (ئەحمەدی کوپی حەنبەل و فیتنە) (وۆلتەر مالفیل باتۆن) بە شیوەییەکی جوان باسی کردووە دەلیت: واسق بە

ئىبن ئەبى داوودى وت ئادەى مشتومرى لەگەڵ بکە، زاناکە لە ئىبن ئەبى داوودى پرسى ئايا دیدى ئەو لە مەسەلەى خەلقى قورئاندا بنەرەتتىكى پتویستى ئیمانەو دەبیت باوەرداران دانى پێدا بنین؟ ئەویش لە وەلامدا وتى بەلى، ئىنجا زاناکە وەك پرسىار بکات وتى خۆای گەهۆرە دواى ئەوەى موحەممەدى نارد تا سروش بگەیهنیت بە قەومەکەى، ئايا ئەو پتەمبەرە هیچى لەو پەيامە شاردهو؟ ئىبن ئەبى داوود وتى نا هەمووى بە تەواوەتى گەياندوو، زاناکە پرسى ئەى چۆن پتەمبەر لەسەر بنەماى سروشى کە بۆى هاتوو و ئەم ئەركى تەنها گەياندنەتى خەلکى بانگ نەکردوو بۆ ئەوەى بۆلەن قورئان مەخلووقە، ئىتر ئىبن ئەبى داوود وەلامىكى پى نەبوو، زاناکە داواى لە واسق کرد تا ئەو خالە لەبەرچاو بگریت، واسقىش رازى بوو، هەنگاوى دووهمى مشتومرەکە پەيوەست بوو بە بەلگەهێنانەو بەم ئایەتە پیرۆزە (اليوم أكملت لكم دينکم)، کاتیک زاناکە پرسىارى کرد چۆن دەکریت دواى دابەزینی ئەو ئایەتە بیرىكى نوێى مەزەهەبى بهینریتە نێو دینەو، ئىبن ئەبى داوود بەرامبەر بەم هێرشە هەولێ بەرگری نەدا، زاناکە داواى کرد لە واسق تا ئەمە بە خالى دووهم لەبەر چاو بگریت وەك پشتیوانیەك بۆ راکەى خۆى، واسقىش رازى بوو، لە هەنگاوى سێهەمدا زاناکە پرسىارى کرد ئەگەر پتەمبەرى خوا (ﷺ) ئەم دەستە مەزەهەبەى بزانیایە کە خەلکى بانگەوازی بۆ دەکەن نەدەکرا داوا بکات دانى پێدا بنریت؟ ئىبن ئەبى داوود وتى پتەمبەرى خوا (ﷺ) ئەمەى زانیو، بەلام وەلامى ئەوەى نەدایەو بۆچى پتەمبەر (ﷺ) بە ئەركى دانەناو لەسەر

موسلمانان تا بڙواي پي بهيئن يان نا، زاناکه داواي له واسق کرد تا نه مهش به خالي سنيه مي به رگري له بڙواکي وه ربگريټ.

زاناکه له و ناسته دا نه وه ستا، به لکو وتي با وا دابنيڼ پيغه مبه ر موحه ممد (سید) به مه ي زانيوه و خه ليفه يه که مينه کانيشي فير کردووه و هه موويان رازي بون به وه ي خه لک ناچار نه که ن به و دان پيدانان ي که قورئان مه خلوقه، ثايا واجب ده بيت له سر بانگخوازيکي نوي ههستي به کارک که پيغه مبه رو خه ليفه راشيدينه کان پي هه لنه ساون؟ باشترو رهواتر نه وه نيه نه و بږوباوه پره هه و هک رايه کي شه خصي بمينيته وه وهک چوڼ پيشين وايان کردووه نهک خه لکي ناچار بکه ن به دانپيدانان ي وهک چوڼ نه حمده ي کوپي نه بي داود لي نه ويوه.

ئينجا نه و دهسته واژه ي زاناکه له گويدا ده زرنگايه وه که ده يوت بوچي خه لک وهک تو بانگه واز ناکه ن، مه گه ر توپش وهک نه وان توانات نيه؟ نيترو واسق چويوه ژووره وه و له سر پشت راکشاو به رده وام وته که ي نه و زانايه ي دووباره ده کرده وه، دواتر زاناکه ي نازاد کرد و چوارسه د ديناري پي دا و ناردیه وه بو ولاتي خوي، به لام زاناکه ي رازي نه بوو نه و دياريه وه ربگريټ.

نه مه هه مان په يامي نه حمده ي کوپي هه نبل بوو که وتي قورئان فرمايشتي خوايه و نه ده لپن مه خلوقه و نه ده لپن نامه خلوقه.

کاتيک موخته زيله ويستيان فله سه فه ي ئيسلامي بيننه مه يدان و رهنگيکي ئيسلامي پي ببه خشن، له هه موو تا قمو فيرقه کاني تر خيراتر رووخان، زور به سهختيش شکستيان خوارد، چونکه ده قي نه گونجاو بو په يامه که يان

به کارده هیتا و زۆر زیده پۆییان تیدا ده کرد، ئیتر له وانیشه وه ئه وه دهستی و تاقمانه ی تر ده رکه وتن که له چه مکی ره سه نایه تی ئیسلامی و یه کخوابه رستی حق لایاندا (شوینکه وته کانی جیمی کوپی صه فوان و زیراری کوپی عه مرو بيشرى مریسی و شوینکه وته باتینیه کانیا و هه لگرانی پیلانی مه جووسی).

ئه حمه دی کوپی حه نبه ل ماوه ی هه ژده سال دژ به و چه رمه سه ریه وه ستایه وه، مه ئموون به ندی کرد و واسق دادگایی کرد، له و کاته وه ی گیرا و سزا ده درا تا ئه و کاته ی ئازاد کرا ماوه ی بیست و هه شت مانگ بوو، به رده وام له کاتی دادگاییه کانیدا هاوار ده کرد (ده قیقی قورئان یان سوننه تی پیغه مبه ری خوام بۆ به یئن تا به لگه بیته بۆ ئه وه ی بلیم قورئان فره مایشتی خوایه، نا ئیم مه خلوقه) له به رامبه ر مه ئموون و مو عته صه م و واسق خۆپاگرانه وه ستا و وینه ی دیواریکی به هیز خۆپاگرانه را وه ستا، وه ک زانای پایه به رز ئه بولحه سه نی نه ده وی ده ئیته خۆپاگرانه به رامبه ر ئه و ئاراسته یه وه ستا که ده یویست بیر کردنه وه ی فه لسه فی زال بکات به سه ر ئه م ئومه ته دا، ئه گه ر ئه وه روویدایه ئیتر به ره به ره ئومه تی ئیسلامی له سه رچاوه یه که مینه کانی دین و پیغه مبه رایه تی مو حه ممه دی داده برا و ملکه چی فه لسه فه کان ده بوو ده که وته ژیر کاریگه ری راو پیوانه کان و بۆ هه تاهه تایه سیاسه ت زال ده بوو به سه ر ئاییندا و ئازادی راده برپین و بیروباوه پ نه ده ما، به وجۆره ئه و وه ستانه ی ئه حمه دی کوپی حه نبه ل یه که م چه کوش بوو به رامبه ر به و ته نگ پیته لچینه مه تر سیداره ی گیرابوو یه به ر کاتی که مو عته زیله کان چاویان بریه ده سه لات و ته واو رۆچوون له

بلاوکردنه وهی ریچکه کهی خویان و دژی هر کهسی ده مارگرییان ده نواند که هاو پای خویان نه بیئت، تا گه یشتنه نه وهی کاتیك دیل گورپنه وهی نیوان موسلمانان و رومه کان له سهرده می واسق له سالی 231 ی کوچیدا رویدا، نه حمه دی کورپی نه بووداوود له لایه ن خویه وه نیردراویکی نارد تا بزانیئت دیله کان تاسه ی دینی و لایه نگرییان چونه، نیتر هر کامیان دانی بنایه به برپای مه خلوق بوونی قورئان نه وه یان نازاد ده کرا.

موسلمانان به گشتی دژی نه و بیدعیه وه ستانه وه، موسلمانانی نه نده لوسیش نارازی بوون له و بیدعیه و به رامبه ری وه ستانه وه، وه ستانه که ی نیبن حه نبه ل به رامبه ر به و ره وته زیبه ی که هیزی بۆ خوی به کارده هیئا، په نایه ک بوو بۆ ده روونی ئیسلامی تا چه مکی ره سه نی ئیسلامی خویان بپاریزن و ری نه دهن به لاریکردن و ده رچوون له کرۆک و ساکاری و سه رچاوه ی یه که می ئیسلامی، نیتر نه حمه دی کورپی حه نبه ل هیچ باکیکی نه بوو به رامبه ر به و لیدان و سزادانه، نه وه بو گیراو ده سته کانی به سترانه وه، نازاری ده سته کانی تا رۆژی مردنی به رده وام بوو، جه لاده کان به سه ره لییان ده دا، هه موو شه ویکیش مشتومریان له گه ل ده کرد به لکو وازیه یئیت، به لام نه و هه نگاویکیش پاشه کشه ی نه ده کرد، ئینجا دواتر کوئیکی نویی بۆ ده هیتر او قاچه کانیسی ده خرانه نیو کوته وه، خوی ده لئیت چه ند جار له هۆش ده چووم تا وازیان ده هیئا له لیدانم ئینجا ده هاتمه وه هۆش خۆم، هه روه ها ده یوت خوایه نه گه ر من له سه ر حه قم ری مه ده داوینم ده رکه ویت.

مروزي خويندڪاري دهيوٽ خوتان مهڪوڙن، ٺهويش وٽي ٺهي مروزي
 بڙوره دهرهوهو سهيرئ بکه، مروزي دهليٽ منيش چومه دهرهوهو بينيم له
 پال بيناي خليفه دا خه لکيکي بيشومار قورٿانيان له دهستهو به دهسته کهي
 تريشيان په پهرو پيتووسييان پييه، مروزي وٽي ٺهوه چي ده کهن؟ ٺهوانيش
 وٽيان چاوه پڙين بزانيں ٺهحمده چي دهليٽ تا بينووسينهوه، ٺهويش چويهوه
 ٺوورهوه بؤ لاي ٺهحمدهو مهسه له کهي بؤ باسکرد، ٺهويش وٽي ٺهي مروزي
 ٺهکري هه موو ٺهوانه گومرا بکه م؟! ٺهگر زانا له ترسانا بيدهنگ بيتو
 نه زانيش له نه زانيهوه بيدهنگ بيت، ٺيتر کي حه ق بخاته پروو.

ٺيبراهيمي کوپي موضعه بي شورتی دهليٽ کهسم نه ديوه هيندهي
 ٺهحمدهي کوپي حه نبل دلچه سپاو بيت کاتيک له و ماوهي چهرمه سهریه دا وا
 دلچه سپاو بوو.

دواي ٺهوهي ماوهي چهرمه سهریه که ته واو بوو، ٺهحمده له هه موو ٺهوانه
 خوش بوو که خراپه يان به رامبهري نواند، موته وه کل ديارى بؤ نارد و ٺهويش
 وهري نه گرت، به لکو ژيانى له سهر ٺه و مال و مالاته بوو که به ميراث له باوکیه وه
 بؤي مابوويه وه.

يه کهم کهس باسي خه لقي قورٿانى کرد جه عدى کوپي ٺهدهم بوو له
 ديمه شق که مامؤستاي مه پروانى کوپي موحه ممه د بوو، کاتيک به دوايدا گه پان
 رايکردو چوو له کووفه نيسته جي بوو و له وي جه همي کوپي صه فوان بوو به
 خويندڪاري، دهوتريت به لکو جه عده ٺهوهي له ٺه باني کوپي سه معانه وه

وه رگرتوه و نه بانیش له تالوتی کوپی نه عصه می جووله که وه نه و په یامه ی وه رگرتوه، جه می کوپی صه فوان کاریگر بوو به جه عدو نکوولی سیفه ته کانی خوی ده کرد، له و روانگه شه وه نکوولی نه وه ی کرد خوا قسه بکات، بۆیه ده یوت قورئان مه خلوقه .

له سه رده می پیغه مبه ر(ﷺ) له مه دینه لوبهیدی کوپی نه عصه می جووله که ده یوت ته ورات مه خلوقه، هه ندی له توێژه ران پییان وایه ژماره یه ک له و جووله کانه ی به رووکه ش موسلمان بوون له به صره نه و بیره یان له نیتو موسلماناندا بلۆکرده وه، واصلی کوپی عه تائیش نه وانی ده ناسی و هاتوچۆی نه وانی ده کرد، نه وان ده یانوت چاکه له خواوه یه و خراپه ش له کرده وه ی مروفه وه یه و قورئانیش مه خلوق و داهینراوه و دیرین نیه و خوی گه و ره له رۆژی دوایدا نابینریت، باوه ردار نه گه ر تاوانیکی کردو مه ی خوارده وه نه وه له مه نزلی ده بیئت له نیتوان باوه ردار ی و بیباوه پیدا، ئیعجازی قورئان له وه دا نیه که هه ر خۆی موعجیزه بیئت واته نه گه ر خوی گه و ره عه ره بی دوور نه خستایه ته وه له نمونه هیتانه وه وه ک قورئان نه وه به دلنیا ییه وه نووسراویکیان ده هیتا که هاوشانی قورئان کیپرکی بکات، کاتیک واصل له کۆپی حه سه نی به صریدا نه م قسانه ی ده کرد حه سه ن ریگری لی کرد، واصلیش که ناری گرتو له مزگه وته که دا باز نه یه کی تری ریخستو نه و خویندکارانه ی هه ییوون ده یناردن بۆ رۆژئاوا یه مه ن و خوراسان و جه زیره کووفه و نه رمینیا، ده سته یه ک له واته له ده وری مه ئمومون کۆبوونه وه و نه ویش خۆی له لایه که وه کاریگر بوو به وه رگێرانی

فەلسەفەى یۆنان و مەنتىقى یۆنانى و لە لایەكى ترەو دەمارگیریهكى فارسى لە دایكى و بارودۆخەكە یەو وەرگرتبوو چونكە ئەو لە كەشێكى كاریگەر بە دیدى فارسیدا گەورە بووبوو.

لەبەردەمیدا لەسەر هەندى مەسەلەى زۆر گرنگ مشتومڕ دەكرا، لەوانە پەيوەندى مرقف بە پەروەردگارى و سروشتى خواى، وەك چۆن مەسیحیەكان ئازادى مشتومڕکردن لەسەر چاكتربوونى دوو دینهكەیان گرتبوویه بەر.

دوو كەس لە خراپترین كەسانى سەردەمى خۆى لى نزيك بوونەو: بيشرى موريسى و ئەحمەدى كۆپى ئەبى داوود، بيشرى موريسى باوكێكى جوولەكەى مەبوو كە لە بازارى كووفە پێستەچى بوو، وەك خەتیبى بەغدادى لە كتێبەكەیدا (تارىخ بغداد) باسى كردووە صالحى عەجلى پێى و تم باوكم پێى و تم جارىك بيشرى مریسیم بىنى پیاویكى بە تەمەنى بالاكورتى جل شپۆلى تووكن بوو زۆر زۆر لە جوولەكە دەچوو.

مریسی دەچوو بۆ لای مەئموون، تووسی باس لەو دەكات لە كۆپى مەئمووندا باسى راویۆچوونى خراپى دەکردن دواتر ئەحمەدى كۆپى ئەبى داوود لەلایەن مەئموونەو نزيك كراپەو، بەو هەش موعتەزىلە توانیبیان بپوا بە مەئموون بگەن كە قورئان مەخلووقە و بەو هەش بوونە خاوەن قەلەمپەوێكى فراوان.

بیشرى مریسی لە سەردەمى فەرمانبەرەواى رەشیدەو بەسى خەلقى قورئانى دەکردو ئەویش هەپەشەى لێکرد، هاروون دەیوت بیستوومە بیشر دەلێت قورئان مەخلووقە، بەخوا ئەگەر بگەوێتە بەردەستم دەیکۆژم، بیشر

خۆی شاردهوه تا له سهردهمی مهئمووندا دهركهوتەوهو توانی خۆی دهربخات، خهتیبی بهغدادی دهلتێت نزیکه‌ی چل سال بانگه‌وازی ده‌کرد بۆ مه‌سه‌له‌ی خه‌لقى قورئان و کتیبی له باره‌وه ده‌نووسی.

مه‌ئموون کاریگر بوو به په‌یامی خه‌لقى قورئان و عه‌لی کۆپی نه‌بووتالیبی له نه‌بووبه‌کر و عومه‌ر پێ باشتر بوو، ئیتر خه‌لکێک لێی بێزار بوون، میژوونوسان باس له‌وه ده‌که‌ن مه‌ئموون چوار بیده‌ی هه‌بوو:

له‌به‌رکردنی جلی سه‌وز و نزیککردنه‌وه‌ی عه‌له‌ویه‌کان و بانگه‌شه‌کردن بۆ خه‌لقى قورئان و ته‌کبیرکردن به سه‌ربازان له‌دوای پینچ نوێژه‌که‌و ره‌واکردنی هاوسه‌رگیری موته‌ه که دواتر لێی په‌شیمان بوویه‌وه، خه‌لکی ناچار ده‌کرد تا بلێن قورئان مه‌خلووقه، نه‌مه‌ش خراپترین هه‌لوێستی ماوه‌ی ژیا‌نی و ره‌شت‌ترین په‌ره‌ی ژیا‌ننامه‌ی بوو.

دوای هه‌فتا سال له‌ مردنی نه‌حمه‌دی کۆپی هه‌نبه‌ل نه‌بوله‌سه‌نی نه‌شعهری ده‌ركه‌وتو كه‌وته به‌رگریکردن له ره‌سه‌نايه‌تی ئیسلامی و هه‌مان رێبازه‌که‌ی نه‌حمه‌دی کۆپی هه‌نبه‌لی گرت‌ه‌به‌ر، نه‌مه له کاتێکدا پێشتر ماوه‌ی چل سال له‌نیو موته‌زیله‌کاندا ژیا‌نی به‌سه‌ربرد، نه‌بوله‌سه‌ن له‌و ماوه‌شدا ته‌واو رازی نه‌بوو له رێبازی ئیعتیزال چونکه زۆر له ته‌ئویلدا رۆچوو بوون و عه‌قلیان پێش نه‌قل ده‌خست، بۆیه نه‌شعهری پێی وابوو ره‌سه‌نايه‌تی ئیسلامی نه‌وه ده‌خوازیت رێبه‌کی له‌بارتر بگریته‌به‌ر بۆ چه‌مكو واتای گشتگیری ئیسلامی که به‌لگه‌ی عه‌قلی و سه‌روش و سوننه‌ت پێکه‌وه بگونجینی، خواش رینموونی

کرد بۆ ئو رییە که له بازنەى قورئان و سوننەتدا پشتی دەبەست بە دیدی عەقلى و قورئان و سوننەتى پيش عەقل دەخست، لەکاتیکدا موعتەزىلەکان عەقلىان پيش نه قلد دەخست، ههروهها نه بولحه سه ن لادانى موعتەزىلەکانى تابه تبه مه سه له ی قورئان ئاشکرا کرد، دهیوت موعتەزىلەکان قورئانیان به ئاراسته ی روانینی خویان ئاراسته کردوهو به پیتی ریچکه ی خویان ته ئویلی ده کهن، تهفسیره کانیان پرن له مشتومر و دهبرینی پیچ و په نا و پیدانی بهرگی حهقیقهت به ناحهقیهکان، بۆیه ئه شعری توانی به هه مان به لگه که لامیهکانی خویان وه لامي موعتەزىلەکان بداته وهو به به لگه یه کی به میتر به لگه کانیان تیکبشکیتیت.

بۆ نموونه دهیوت: گومانسازان به پیتی بۆچوونی خویان ته ئویلی قورئان ده کهن و به پیتی ئاره زوی خویان راهی ده کهن، راهیه ک که خوی گه وه داینه به زاندوهو له پیغه مبه ری خوایشه وه (سورته) نه گیر دراوه ته وهو له پیشینیشه وه نه هاتوه، به لکو ئو راهیان له ئیبنلوه زیل و ئیبراهیم نیزام و قووتی و ئیسکافی و جهبائی و به لخی و ریه رانی تری گومراییه وه وه رگرتوه، ئه وه ی زۆر بیزار که ره ئه وه یه جهبائی مامۆستا له تهفسیری قورئاندا کتیبیکی نووسیوه که پیچه وانە ی سروشی خوی ته ئویلی کردوه، له کتیبه کهیدا یه ک وشه شی له موفه سیرانه وه نه میناوه، به لکو ته نها پشتی به ستوه به وه سه سه ی دلی خوی و شه ی تانه که یه وه، ئه گه ره به ره ئه وه نه بوايه خه لکیکی ئاسایی زۆر کتیبه که ی به گرنگ ده زانن، هه ر خۆم پیوه سه رقال نه ده کرد.

بۆیه ده‌بینین ئیسلام ریگه‌که راست ده‌کاته‌وه و هه‌رکات ده‌سته‌یه‌ک یان بانگه‌وازی ری راست لاپی ده‌که‌ن و هه‌ول ده‌دن له ره‌سه‌نایه‌تی و کاملیه گشتگیره‌که‌ی ده‌ریبکه‌ن، خیرا ده‌یگیریتته‌وه سه‌ر ری راسته‌که، نه‌شعهری هه‌له‌کانی موعته‌زیله‌کانی له مه‌سه‌له‌ی خه‌لقی قورئان و نکوولی کردن له سیفه‌ته‌کانی خواو مه‌سه‌له‌ی قه‌زاو قه‌ده‌ردا ده‌خاته‌پوو، هه‌موو نه‌و مه‌سه‌لانه‌ش له فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی و مه‌نتیقی ئه‌رستۆوه وه‌رگیراون و دووبه‌ره‌کی خسته نیو موسلمانان و ده‌رگای ته‌ئویلی کرده‌وه، موعته‌زیله‌کان که‌وتنه ته‌ئویلی عه‌قلی تا ئاستی نکوولییان ده‌کرد له سیفه‌ته‌ خواپیه‌کان، که‌رامیه‌کان ته‌شبهیه ته‌جسیمیان^۱ گرته‌به‌رو جوه‌مه‌یه‌کانیش بیرۆکه‌ی جه‌بریان^۲ گرته‌به‌ر، هه‌موو نه‌وانه لقیکی چه‌مک و اتا‌کانی فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی و په‌یامی جووله‌که‌یی و مه‌سیحی بوون.

مامۆستا نه‌بوله‌سه‌نی نه‌ده‌وی ده‌لێت نه‌شعهری ماوه‌ی چل سال ریبه‌ری موعته‌زیله‌ی ده‌کرد، دواتر عه‌قله‌ گه‌وره‌و ده‌روونه رارا‌که‌ی به‌رامبه‌ر به‌ ئیعتیزال راپه‌پی و په‌رچه‌کرداریکی دژ به ته‌ئویله موعته‌زیلیه‌کان و رۆچوونیان له قیاس و زاکردنی عه‌قل گرته‌به‌رو هه‌ستی به‌وه کرد که نه‌وان خه‌ریکن دین ملکه‌چی مه‌نتیقی دروستکراو و نه‌و پێشه‌کی و بنه‌په‌تانه ده‌که‌ن که به گومان دایان

^۱ - واته‌ شکل و شێوه‌یان بۆ خوا داده‌نا و ده‌یان‌چواند به‌ ده‌یه‌په‌نراوه‌کان (وه‌رگێڕ).

^۲ - واته‌ پێیان وابوو مرۆڤ هه‌رچی ده‌کات به‌ ده‌ستی خۆی نه‌و هه‌یج ویه‌ستیکی نه‌و هه‌موو شتی به‌سه‌ریدا سه‌په‌نراوه. (وه‌رگێڕ).

ناونو ویتناى زیرهكى خویانه و ئه وه یان کردوه به مه سه له یه كى به كلالی و به پى بیروبوچوونى خویان ته ئویلى قورئان ده كهن، نه شعهرى گه یشته نه و بپروایه ی حه قى راشكاو نه وه یه كه هاوه لآن و پیشینی ئوممهت له سه رى بون.

ماوه ی پانزه رۆژ له ماله وه مایه وه و خه رى كى راما ن و بیركردنه وه و ئىستىخاره بوو تا دواچار دلتیا و به كلابوویه وه و گه یشته نه و بپروایه ی ده بیته حاشا بكات له ئىعتىزال و بگه پتیه وه بۆ ریبازى سه له ف، ئینجا چوویه مزگه وتى گه وده ی به صره و چوویه سه ر كورسى و به وپه پى توانایه وه هاوارى كرد هه ركه س من ده ناسیت نه وه منى ناسیوه و نه وه ش نامناسیت نه وه خۆم خۆمى پى ده ناسیتیم، من فلانى كورپى فلانم، من ده موت قورئان مه خلوقه و خوا به چاو نابینریت و من خۆم نه نجامده رى خراپه كانم، و من ته وه به ده كه م و خۆم به كلا ده كه مه وه بۆ وه لامدانه وه ی موخته زیله و نابپووچوون و هه له كانیان ده خه مه پوو.

مه ترسیدارترین بیرى ئىعتىزال ئاراسته ی پیروزدانانى عه قل و به گه وده دانانیه تی له و مه سه لانه دا كه ته نها ریتنماییه كانى پیغه مبه رایه تی و بپروابوون به غه یب ده توانیت بریاریان له سه ر بدات، سه رچاوه ی ئه م بیره ش فه لسه فه ی یۆنانیه كه له شه پۆلیكى توندو به رچاودا خۆى نواند و خه رى ك بوو بپروابوون به ئیمان و پشت به ستن به ریتنماییه كانى قورئان رامالیت، بیرى فه لسه فى له سه ر حسابى دل و سۆزو كردار گه شه ی كرد.

ئەبولحەسەنی ئەشعەری وەلامی موعتەزیلەکانی دەدایەو و لە کۆر و دانیشتنەکانیاندا مشتومپی دەکرد لەگەڵیان و هەولێ دەدا بیانگەیهێتە ئەو بڕوایەیی که دواجار خۆی پێی گەشت.

یەكەم: ئەشعەری نكۆلی نەدەکرد لە عەقل، بەلكو لە شوینی ره‌وای خۆیدا داینا، عەقل پیرۆز نیە و دەسلاتی بێسنووری نیە، دەسلاتی نیە بەسەر ئەوێ پەيوەندی هەیه بە زات و سیف و ئەودیو سروشته‌و.

دووەم: رایگەیاندا سەرچاوه‌ی بیروباوه‌ی سروش و پێغه‌مبەرایی موحەممەدیە و رێی زانیی بیروباوه‌پیش قورئان و سوننە و ئەوێه که لە هاوه‌ڵانەوه‌ چه‌سپاوه‌، قورئان و سوننەت سەرچاوه‌ی ئەو مه‌سه‌لانەن که پەيوەستن بە ئیلاهیلات و ئەودیو سروشته‌و نەك عەقڵی رووتنەیی میتافیزیقای یۆنانی.

سێیەم: قەدەر هەموو بە دەستی خوایه‌ ئیتر چاک و خراپی، دانی نا بە سیفەتەکانی خوادا هەر لە تواناو زانست و ویست و ژیان و بیستن و بینین و قسەکردنی، قورئانیش فرمایشتی خوایه‌ و مه‌خلوق نیە و خۆی گەرە هەیه‌ و لە رۆژی دوایدا بە چاو دەبینرێت، دانی نا بە هەموو بیسترلوه‌کان و سزای ناوگۆر و مونکەر و نەکیر و صیرات و تەرازوو و حەوزی که‌وسەردا، ناشوتریت ناوه‌کانی خوا جگە لە خوا دەگریته‌و.

چوارەم: ئەشعەری بانگەوازی بۆ ئەو دەکرد لەو شتە غەیبیانەیی که تیگەشتن لێیان ئاسان نیە خۆ بسپێریتە دەست خوا، رێگریشی دەکرد لە

مشتومر و مله جيڙه له ديندو نه ياي له توانادا، پتي وايو ده بيت باوه پداران له سر حوكمي خوا خورپاگر بنو خوا چ فرمانيكي كردوه به جتي بگه يه نو ريگري له چي كردوه نه يگه نو نيازپاك بن له كردارداو ناموزگار بيان هه بيت بو موسلمانان.

هه روه ها ده يوت موخته زيله به پتي راوبوچووني خويان ته نويلى قورئان ده كه ن به جوړي له گه ل فرمانيشتي خوادا ناگونيت، هيچ به لگه يه ك نيه له سر نه و راوبوچوونه يان و له پيغه مبهري خوايشه وه نه گيردراوه ته وه و له بيروباوه پي پيشينيشدا نه هاتوه، به لكو موخته زيله كان له تيگه يشتن له ديندا شوين ناره زووي خويان كه وتونو بيلايه نانه نه يانپوانيوه ته قورئان و سوننه ت و قورئان و سوننه تيان نه كردوه به پيشه واو سه رچاوه ي بيروباوه پو راوبوچووني خويان، به لكو بيروباوه پيان ته واو له گه ل قورئاندا نه گونجاوه و كه وتونه ته ته نويلكردني قورئان.

وينه ي هه ولي نه شعري چه مك و واتاي ره سه نايه تي ئيسلامي له سر ده ستي كه ساني وه ك باقه لاني و جوه يني و غه زالي گه شه ي كرد، به وه ش پاش ناشكرايووني ساخته و لادانه كاني، چه مك و واتاي موخته زيله دارپوخا و جاريكي دي تواناي نه وه ي نه ما وه ك وينه ي لارپيووي يه كه مي ببووزي ته وه، نه و هه نگاره يه كه مه ي كه پشتي ده به ست به فلسفه ي نايينه كان و چه مك و واتاي فلسفه ي يوناني و په يامي جووله كه يي و مه سيجي و ئامانجي له پشت هه موو نه مانه وه ته نگه لچنين بوو به ئيسلام، نه و په يامه ي كه هه ريگ له نه حمه دي

كۆپى ھەنبەل و ئەشعەرى و جۈەينى و غەزالى بەرنىگارى بوونەو، ناكىت
لەگەل ئەو بانگەوازە جيا بىكرىتەو ھە جارىكى دى لە سەردەمى نویدا
دەركەوتوۋەتەو ھەك چەمك و واتاىەكى فەلسەفى يان بىردۆزەيەكى رووتەن
خۆى دەنوئىنى، لە ساىەى ئەو واقىعە تالەى كە تىايدا موغەزىلە چەمك و واتا
شىۋاو و نارەواكانى خۆى بە زۆر سەپاندو نەيتوانى بەرنىگارى تىشكى ھەق و
رووناكى زانست بىتوۋە ئەوانەش كە ھەلگى ئەو رووناكى زانستە بوون
دەستبەردارى نەبوون جگە لە دەستەيەكى ئارەزووباز و چاۋچنۆك نەبىت،
ئىنجا دواتر ئەو ھەموو توۋىژىنەو دەروستە چۆن ھاتن و ھەموو بانگەشە
پوۋچەكانىان ھەلوەشانەو.

داخوانى ھەندى نووسەر و بىريار بۆ گەپانەو بۆ بىرى موغەزىلە ھەر لە
سەرەتاو ئارەزوۋىەكى جۈولەكەيى و پىلانى باتىنى و مەجووسى لە پىشتەو ھە
بە ئامانجى لەناوبردنى ئىسلام و گىرپانەو ھە ئەو شىۋازى دژايەتە لە سەردەمى
نویدا، فلان و فلانە كەس و ئەمەو ئەو ھەش ھەر جىگرەو ھەكانى مرىسى و ئىبن
ئەبى داوود و جەھمى كۆپى صەفوان.

ئىسلام وعقلانىيەت

پېشەوا شافىيى دەلىت (خەلقى بە وازمىنانىان لە زمانى عەرەبى و خوودانە زمانى ئەرستوتالىس تووشى دووبەرەكى و نەزانى بوون)، وەرگىزىنى بەرەمى يۆنانىش سەرچاوەى ئەو بەرزراگرتەى رەوتە عقلیە بوو کە جیا لە رەوتەکانى دى وەك ئىمان و وێژدان عقل بەرزتر رادەگىرا، کە بە و جۆرە عقل بە تەنها بەرز راگىرا، مەسەلە کە کارىگەرى فەلسەفەى يۆنانى بوو کە توانى پېشتەر تەنگ هەلچىت بە بىرى جوولەکەى و مەسىحى و لاهوتى مەسىحى و لىبىکات دەستبەردارى لاهوتى مەسىحى بىت و عقل بىتە بنەرەتى ئىمان، بەلام ئىسلام چەمک و واتای روونى خۆى هەيە بۆ عقل و وەك پېناوێک لە پېناوەکانى دى وەرگرتنى ئىمانى دەزانىت وەك وێژدان و هەستى دل.

موعتەزىلە بە پىروژراگرتنى عقل و دانانى بە تاکە رىي گەپان و توێژىنەو لە دىدو تىگەيشتنى ئىسلامى دەرچوون، رەسەنايەتى ئىسلامىش بە درىژايى سەردەمەکان بە توندى بەرنگارى ئەو بىروبووچوونە بوویەو، ئەمەش هەركات باسى عقلانىيەت گەرم کرابىتەو بە تاييەت لە عقلى نویدا، بەلگەى توێژەرانىش ئەو بوو عقل و دل لە قورئاندا هاوواتای يەکنن و عقل چرایەکە و سروش نەوتەکەيەتى، بۆيە بە گەورەتردانانى عقل وەك تاکە سەرچاوەى مەعریفە خۆى لە خۆیدا واتە کەمکردنەوێ شان و شکۆى سروش.

بىگومان تەنها بەرزراگرتنى عقل و بىياردانە دەستى بۆ رووداو و ئاراستەکانى ژيان لە تەواویتی و گونجانی نىوان عقل و سروش و

به به کڙیشتنی عهقل و روح که م دهکاته وه، توڙه رانیش ئه وه یان نیشانداده
 عهقل به تنها بهس نیه و ده بیټ پیغه مبهرو سروشیک هه بیټ، ئه و پیغه مبهره
 عهقل به هیژ دهکات و دانایی عهقل پشت راست دهکاته وه، نیتر پیکه وه ده به نه
 سوو به لگه له سهر یه که مه دللول، سروش ده بیټه رنیشانداده رو رینمونی عهقل
 له و شتانه دا که عهقل به تنها ناتوانیت شاره زایان بیټ وه که مه سه له ی غه یب و
 زیندوو بوونه وه، هندی لایه نی شته کان ده خاته پوو که عهقل ناتوانیت چاک و
 خرابیان جیا بکاته وه.

هه روه ها ئیسلام هه ر له بنه پرتدا جیا که ره وه ی نټوان دوو جیهانی روح و
 دنیایی نیه، به لکو له ئیسلامدا په یامیکی له و چه شنه نیه (ئه وه ی هی قه یصهره
 بیده به قه یصهر و ئه وه ی هی خوا به بیده به خوا) به لکو له ئیسلامدا هه موو
 شتی هی خوا به و هیچ جیا کاریه کی روون نیه له نټوان دوو جیهانی روحی و
 دنیا بیدا.

بیگومان ئه و که شه ی ناو مه سیحیه ت بانگه واز دهکات بۆ جیا کردنه وه ی
 عهقل و نه قل، له ئیسلامدا بوونی نیه و به رده وام دهقی قورئانی زیندوو و به هیژ
 و زیان ده بووژنیتته وه و هیچ گورانیك ناتوانیت شان و شکوی که م بکاته وه و
 گومانی له سهر دروست بکات، کاری که بیرى روژئاوایی به رامبه ر به نه قلی
 مه سیحی و جووله که یی نه نجامیدا.

ئیسلام هه میشه له بازنه ی سروشدا ری دهکات، پیشه و غه زالی ئاماژه به مه
 دهکات و ده لیت ئه رکی عهقل ئه وه یه شایه تی راستی بدات بۆ پیغه مبه رایه تی و

شایه تی دهسته وسانی خویشی بدات، عه قلّ ناتوانیت رینموونی مروّف بکات بو چاک و خرابی کردار و گوفتار و رهفتار و بیروباوه، به لکو نه گهرشتی وای بینی لیّ تیده گات و دانی پیدا دهنیت، بویه عه قلّ خزمتکاری گوپراهی دینه، هه موو بنه پره ته گشتیه کام له سهر نه وه کۆدهنگن که سروش رینیشاندهری عه قلّه و دین پیشهنگی عه قلّ دهکات به ره و راستی.

یه کیّک له تویره ران ده پرسیت و ده لیت بوچی عه قلی مرویی نه یتوانی ببیته به دیلی حیکمه تی خوایی له دیاریکردنی بیردۆزه بنه پره تی و بنه پره ته ریّکخستنه کانی کۆمه لگه مروییه کانداه، وه لامیشی به م شیوه ده داته وه: مروّقایه تی داخوازه له وه ی برپاری بنه پره تی بیردۆزه و بنه ماکانی ریّکخستنه کانی ده دات تا له سه روو خویه وه بیت، نه ک له نیویدا بیت، نه مهش تا له سه ره وه زال بیت به سه ر پتویسته کانی، به لام نه گهر له نیو خویدا بیت هر له و نیوه نداده که مارۆدراو ده مینیتته وه ناتوانیت ئاگادار و سه ره رشتیاری راستیه بالاکان بیت، مروّقایه تی پتویستی به یه کیّکه له سه ره وو خویه وه ئاگاداری بیت و چاوی هه موو شتیک ببینیت و به ره سه ته کانی کات و شوین برپیت و بتوانیت هه موو جیهان و ته مه نی جیهانیش نه ک ته نها ته مه نی نه وه یه کیّ مروّقایه تی به هه موو گهل و هۆزه کانییه وه له به رچاو بگریت، ده ی ئایا مروّف نه مه ی پیّ ده کریت؟!!

ده ڪريٽ عقل به تنها دور له چاوديري خوا له مهيدانه ڪه دا بيت، له
شهرعي نيمه دا عقل ويستگي راسپاردن و تيگه بيشتنه له قبول ڪردني
بيروباوه ڀدا.

مروء عقل و دهروونه، جا وا دابني عقل تووشي هه له نه بيت، نه ي بيت
وايه دهرووني دور بيت له ٿاره زووبازي، حيكه تي خوايي به تنها تواناي هه يه
همو سهردهم و شويني له بهرچاو بگريٽ و هر پهروه ردگار زانستي همو
شتيڪ ده گريته وه، حيكه تي خوايي ناگاداري ده کاته وه له لايه نگيري يان
لادان، چونڪه خاوه نه ڪي بيپاڪه له همو جيهانيان، عقل دروستڪراو
نه يديوه چون دروستڪراوه و چون گهردون به ديهاتوه، له گه له نه مه شدا نيمه
عقل مروئي سوڪ ناکه ين، به لڪو ريزي ده گرین، چونڪه عقل چري
رووناڪيه و وينه ي گلپيڪه ڪه ڪاره بای پي بگات چ رووناڪيه ڪ ده به خشيت، بويه
عقل نه گه په يوه ندي هه بو به پهروه ردگار يه وه نه و زه يه ده گه يه نيت، به لام
ڪه ساني دي ده يانه ويت گلپ بئ هيچ په يوه ستي خوي تنها رووناڪي
ببه خشيت.

ٿيماندار ڪه سيڪه ٿيماني له سر هه ريه ڪ له عقل و ويژدانيش وه ستا بيت،
واته له نيتوان هزو هه سندا، عقل له گه له دلدا پيڪده گات، نه رڪي عقل روانيه
نامانچ و هو ڪاره ڪانه، نه رڪي دلش هه ستي ناوه ڪيه، بويه نه گه نايين تنها له
ويژداندان يان له عقلدا ته سڪ ڪرايه وه بانگه شه يه ڪي نائي سلامي ده بيت،
مه عريفه ش ٿاراسته ڪراوه به ره و ناخ، نه مه ش مه عريفه يه ڪي هه ستي و

مه عريفه يه كي زانستي مه وزووعيه، هه ردوو مه عريفه كه په يوه ستو ته واو كارى
 يه كدين، زانستي دروست ويژدان راست ده وه ستيښي، ويژداني ساغيش
 گه وره ترين پشتيواني زانسته، ثانييني كامل هم زانست و هم سه ليقه و هم
 عه قلو هم دل و به لگو دانپيدانان و هزر ويژدانه، نيتر نه گه ر ثانيين له يه كيك
 له و دوانه دا به رته سك بكرتته وه نه وه يه كيك له پايه كاني ده كه ويټ، نيتر چوڼ
 له سر پيټيك ده وه ستيښت، هيچكات عه قلو ويژدان دږ به يه ك نين تا پټويست
 بكات مروفتيك ببيت به دوو مروږ.

به مجوره ئيسلام بنه ماي هاوسه نكي نيوان هيژه جياوازه كاني مروږ
 ريكنده خات، نه ك ته نها له نيوان عه قلو دلدا، به لكو له نيوان روځ و جهسته شدا،
 ئيسلام دان نانيت به مادديگه ري ته واو و روځانيه تي ره هاشدا، به لكو مادده و
 روځ پيڼكه وه ده گونجيني و هاوسه نگو له بار ريكيان ده خات به جوړي له گه ل
 مروږدا بگونجيني، چونكه مروږ خوږي هم جهسته و هم روځه.

هه روه ها ئيسلام هاوسه نكي مروږ وهك تاكو وهك تاكيكي ناو كومه لگه
 ريكنده خات، نيتر لادان و زيده پوييه كان ناهي تلتي، نه وه ي پيښي ده وترتي مملاني
 يان نه گونجان ئيسلما له ناوي ده بات، به لكو بووني مروږ له دارمان و له ناوچوون
 ده پاريزي، ري نادات تووشي وه ستان و چه قبه ستوويي بيت.

هه روه ها تويزينه وه نوپكاني هه ندي له كه ساني كاريگه ر به بيري موخته زيله
 به رپه رچ ده داته وه كه هه ندي فرموده ي هه لبه ستراو و مه وزووعيان داناه
 وهك فرموده ي روو كردن و روو وه رگي پاني عه قلو نه وه ي ده لتي عه قلو يه كه م

دروستکراوی خوا بووه، هریهک له ئیبنولقهیمو سیووتی ده لټن ټم فرموده مه وزووعه و چندی زانای فرموده ناسیش گټرانه وه که یان به لاواز داناوه پیشپه وی ټه وانه ش زانای فرموده ناس زه هه بیه.

مه ترسیه که ی له وه دایه که مۆرکی ره واقعی خوی تیدا حه شارداوه، مۆرکی که تیایدا عه قل به وینه یه کی مادی ده نویتی، دواتر بیردۆزه ی ده عه قل که دینی که فارابی دایه ټناوه و له نووسینه کانی فیهله سووفه موسلمانان کاندایا بلبووه ته وه، زانایانی ئیسلام به رنگاری ټو فرموده مه وزووعه بوونه ته وه، حارسی موحاسبی به رنگاری بووه ته وه و ریبارټکی ته وای داناوه و تیایدا و توویتی عه قل غه ریزه یان رووناکیه که، پیشه و ټحه مدیش هاوپایه تی، ټه شعریه کانیش هاوپان، زانستی نویش پشتیوانی ټه مه یه، ئیبن تهیمیه له په یامی فورقاندای دوو بیردۆزه ی ئیسلام و یونانی سه بارهت به عه قل جیا ده کاته وه ده لټ لای بیریارانی موسلمان مه به ست به عه قل غه ریزه یه که که خوی گه وره له ناو مرقدا دایناوه تا به کاری به ټنیت.

هه روه ها توټینه وه نوټکانیش له سه ر ټه وه کۆده نګن:

یه که م: عه قل ناتوانیت ټو نه ټنیه خواییانه بزانتیت که سروشی خوایی له رټی پیغه مبه رانه وه باسی کردووه، عه قل ده بیت سروش بکاته رټنمون و رټنیشاندهری خوی، ټه گه رنا هه رگیز ناتوانیت بکاته مه عریفه ی دروست سه بارهت به و دیو سروشت.

دوهم: عقل پٽويستی به هاوکاری دهره کی هیه تا رینمونی بکات بۆ
 ئه و مه سه له خوايیانه ی ته نها له ریی سروش یان ئیلهامه وه ده توانیت
 شاره زایان بیت.

سییه م: توانای عقل له تیگه یشتن له هه مو مه سه له کان پاش شاره زابوونی
 له شاره وه، بۆیه عقل پٽويستی به وه یه به هوی شاره وه رینمونی
 وه ربگریت.

چارهم: ئه وه سه لما که عقل به ته نها ناتوانیت خوا بناسیت و چاک و
 خراب و جوان و ناشیرین جیا بکاته وه.

پنجهم: عقل ناتوانیت بریار له سه ر شتی بدات تا له دوو بواردا به رته سکی
 نه کاته وه: کات و شوین، ئیتر که ی و له کو ی پٽويسته، ئه گه ر ئه وه نه بیت عقل
 توانای نیه به سه ریدا.

بۆیه عقل ناتوانیت نه بریار بدات له سه ر ئولوهیه ت و نه قه زاو قه ده ریش،
 به لکو هه موو کاری به رته سک بووه ته وه له تیگه یشتن له و ده قانه ی سروشه وه
 که له دهره وه ی عقله وه هاتوه.

شه شه م: عقل سنوورداره و ناتوانیت دهره وه ی سنوور وینا بکات و توانای
 نیه بریار له سه ر ناکوتا بدات، عقل وینای هه تایي ناکات (خوای گه وره سنووری بۆ
 نیه و عقلیش ناتوانیت بریاری له سه ر بدات) ئه گه ر عقل بتوانیت بریار له سه ر
 بیسنوور بدات ئیتر ته رازووی تیکده چی و هاوسه نگی نامین، جا عقل ته نها له
 مه سه له مادديه کاندای حوکمی پی دهریت، ئیتر ئه وه ی ئه و دیو سروشته واته
 جیهانی غیب (میتافیزیکیا) ئه وه عقل هیچ توانای نیه حوکمی له سه ر بدات.

حهوتم: ناکریت نکوولی بوونی شتانی بکهین تنها له بهرته وهی هسته وهره کانی نیمه درکیان پی ناکن، خوی گوره توانایه کی پیدوین که ده توانین به هوپوه بکهین به و ناسته ی که هسته وهره کان پی ناکن، نه ویش هیزی خه یال، زانایانی موسلمان نه مه یان وتووه و کانتی فیهله سووفی نه لمانی له کتیبه که یدا (رهخنه له عقل) دوی هه شت سه د سال له غه زالی که له نووسینه کانیدا نه وهی باسکردووه نه م شته ی دووباره کردووه ته وه، برجسون ده لیت نه ندیشه ی مرویی به تنها ناتوانی له راستیه کانی زیان تیگات.

هه ولی فلسفه یو به تنها به کارهینانی عقل له تیگه یشتنی که ونو سروشتدا نکرککه که عقل دهره قه تی نایه ت، نه مهش ده گه پیته وه یو سنوورداری عقلو شاره زانه بوونی به هه موو زانستی خوا، نه مهش وا ده کات برپاردانی له ماهیه تی به رژه وهندی راسته قینه ی مروییدا ناته واو بیت، نیر نه گه ر مه سه له یه که هه بیت عقلی به چاکی بزانتی عقلیکی تر به چاکی نازانتی.

یوه ده بینین مروفایه تی که وتوته گیزاوی بری فلسفه ی ناته باوه، نه مهش به هوئی ناکوکی عقله کانو پیوانه یان له دیاریکردنی ناکاری تاکو کومه لایه تیدا.

نویه م: ئیسلام عقلی مرویی نازاد کردووه و سنوورداری نه کردووه، به لکو بیروباوه پی دروستی یو روونکردووه ته وه و ری جووله شی له گه لدا دیاری کردووه تا هه له نه کات.

دهیه م: بیری روژئاوایی به ته واوی ویژدانیه، دواتر به ته واوه تی بوو به عقلی، نه مه سه رچاوه ی بارگرزیه که یه، سه رچاوه ی راری روژئاواییش له

جیاوازی نیوان زانسته‌کانی مادده و زانسته مړویه‌کانه‌وه ده‌رکه‌وت، نه‌مه‌ش پیچه‌وانه‌ی بنه‌په‌تی نیوان زانسته و عه‌قله، تیایدا عه‌قل به جوړی به‌رزراگیراوه که هه‌موو مه‌سه‌له‌کانی رۆح و مه‌عنه‌ویات تیایدا کۆت کراون، ئیتر ته‌نها هه‌ست به هه‌ست‌پیکراو ده‌که‌نو مادده وهک سه‌رچاوه‌ی هیزو به‌خته‌وه‌ری ده‌بیننو بیتاگان له‌وه‌ی عه‌قل سنوورداره و مادده هه‌موو شتیک نیه.

یانزه‌هه‌م: عه‌قلی مړویی سه‌ربه‌خویانه مړۆ ئا‌پاسته بکات باریکی دروست و پاریزراو نیه، ئیسلام عه‌قل ده‌خاته چوارچیوه‌ی ریتموونی خواوه که سروشو شه‌ری خواپیه و پاریزه‌ری عه‌قله و ناهیلّیت تووشی لادان یان هه‌له یان ئاره‌زووبازی مړویی و بیانوو‌بۆ‌هیتانه‌وه‌ی بیت، ری نادات ملکه‌چی ئاره‌زووه‌کان بیت.

نهم بیره رینگر نیه له چیژوه‌رگرتنی ماددی، به‌لکو رینگره له به‌رته‌سک کردنه‌وه‌ی مړۆ له مادده‌داو هه‌ول ده‌دات مړۆ چیژ له و خوشیانه‌ی تر وه‌ربگریت که ماددی نین و ده‌روونی مړویی تاسه‌یان ده‌کات، بۆیه ئیسلام هه‌ردوو چیژه‌که‌ی لا گرنگه و ناهیلّیت ته‌نها گرنگی به یه‌کیکیان بدریت.

دوانزه‌هه‌م: گه‌وره‌ترین هه‌له‌ی عه‌قلانیه‌تی ره‌ها نه‌وه‌یه که سنووری خودی مړویی به به‌های کوتایی و لووتکه‌یه‌ک ده‌زانیت که مړۆ له ژیاندا هه‌ولی بۆ ده‌دات و نکوولی ده‌کات له هه‌رچی به‌های تر هه‌یه له ده‌ره‌وه‌ی بازنه‌ی خودی تاک که له بازنه‌ی خودیتی تر و خودیتی کۆمه‌لگه و سنووری چون به‌ره و لای خوا و چیژی رۆژی دواپیدا خۆی ده‌بینیته‌وه، نه‌وانه‌ی که به به‌ها بالا‌کان ناوده‌برین.

جا ئیسلام هم به ها خودیه کان و هم به ها فردیه کانیش به دیدینیت،
 نواتر مرؤف رووه و ئاسۆیه کی فراوانتر ده بات به ره و کۆمه لۆ رووه و ئاخیرهت،
 نه مه یه ش چیژی ماددی دینیتهدی، به لام هاوکات مرؤف ئاراسته ده کات به ره و
 ته واکردنی حه قیقه تی بوونی، نه ویش به به دیهینانی چیژی مه عنه ویه تی رۆحی،
 جا دیدی عه قلانیهت له خودی خۆیدا دیدیکی ماددی، چونکه هه ولدان له ئاستی
 تاک و مادده دا ده وه ستینۆ و رۆ نادات مرؤف به شی دووه می پیکهاته و بوونی
 بینیتهدی که نه ویش لایه نی رۆحی و مه عنه ویه، ئیسلام بانگه واز بۆ نه وه ده کات
 هه ردووکیان بگریته به رو هاوسهنگی نۆوانیان بپارێزیت و هیچکامیان زāl نه کهیت
 به سه ره ئه وی تریاندا.

سیانزه هم: زالبوونی دیدی عه قلی ده روونی مرۆی له چه قبه ستوویی
 مادده دا به ند ده کات و رۆ نادات بگاته رۆحی ئیمان و گه شبینی و هیواخوازی،
 له کاتیکدا تاکی موسلمان بیهیوا نابیت له خواو ژیا نی خۆی له واقیعه دا به ته نها
 ناباته سه ر، به لکو پیتی وایه ره گه زیکی تری خوا بی هیه جیا له چاوه پوانی
 ماددی و عه قلی که توانای گۆپینی واقیعی هیه، خوا ی گه وره ده فه رمویت (فان
 مع العسر يسرا، إن مع العسر يسرا).

گرنگترین ئازادیه ک که عه قلگه رای بی رۆی لی ده گریت بریتیه له ئازادی
 هیوا بوون و بیهیوانه بوون، عه قلانیهت به ندیخانه یه کی گه وره و باز نه یه کی
 داخراوه، مۆرکی بیهیوایی و ره شبینی له بیرو نه ده بی رۆژئاواییدا خۆی

ده نوینی و سه رچاوه که شی ده گه ریتته وه بۆ ئه و پیاوانه عه قلانیه ره هایانه ی هیچ مه عنه ویات و ره حمیکی خویان له خۆنه گرتووه .

چوارده مه م: دیدی عه قلانی مرۆفایه تی له خانه ی خود گه رایبی و که نارگیریدا به رته سک ده کاته وه و ناهیلّی رووه و ئاسۆی رهحمه ت و به خشش بکریته وه و تووشی دابرا ن له مرۆفیتی گشتی ده کات، ئه مه ش که مه ترخه میه به رامبه ر ئه و ئاسۆ گه وره ی ئیسلام و ئایین به گشتی پیشکه شی ده کات، ئه مه ش دوی یه کبوونی مرۆیی و سۆزداری و ئاسایش و رهحمه ت و ئارامی دیت .

پانزه مه م: دیدی ئیسلامی دیدیکی مرۆیی و روانینیکی ته واوه تیه نه وه ک دیدیکی به رته سک له تاکه رایبی یان ماددیگه ری، به لکو مادده و رۆح تاکه رایبی و کۆمه لبوون پیکه وه کۆده کاته وه بی ئه وه ی هیچکام به خششی دروستی خویان له ده ست بده ن .

شانزه مه م: ئیسلام عه قل له هه موو ده سه لاتّی ئازاد ده کات جگه له ده سه لاتّی خوا، عه قل که دروستکراویکی خواجه ده بیّت ملکه چی خوا بیّت، ئیتر نابیت هاوشانی خوا به شداری کاریگه ری یان قه له مپه و بیّت، خوی گه وره به به خشش ئه وه ی به خشیه به مرۆف نه ک بۆ ئه وه ی مرۆف عه قل بپه رستیت، به لکو بۆ ئه وه ی که ون بناسیت و ئه وه ی پیاویسته ئاشکرای بکات، له و مه سه لانه شدا که عه قل توانای نیه بیانزانیت ده بیّت له سایه ی ئاییندا بیانزانیت، بۆیه عه قل پیناوه نه ک ئامانج، پیناویکه له سنووری خۆیدا کار ده کات و ناتوانیت سنووری خۆی تیپه پینیت .

عهقل توانای نیه به تهنه رامنیت، به لکو رووناکی چرایه که تاریکی رووناک ده کاته وه، به لام له به ردهم رووناکی خوادا ده وه ستیت، زانا موسلماننه کان پیمان وایه مادهم عهقل رووناکی کزتره له رووناکی خوا، ئیتر بۆچی رووناکی خوا نه بیته رووناکی به خش بۆی له مهیدانی زانست و فلسفه داو رووناکی عهقلیش به دوایدا ری بکات.

حه قده هم: چه مک و واتای ره سه نی ئیسلامی توانیویه تی چه مکی نیعتیزال و عهقلانیه ت قولپ بکاته وه و خراپی نه و بیردۆزه یه بخاته پوو، چونکه عهقل تهنه له ری بیستنه وه واته نه قلی سروشیه وه ده توانیت به لکه بهینیت وه، عهقل سنووریکه هیه که له و سنوورده دا ده وه ستیت، له مه سه له کانی ئاییندا تهنه ده بیت له ری بیستنه وه شاره زایی هه بیت، ئه مه ش بریتیه له بره و بون به غیب، له وانه ش بره و بون به خوا و رۆژی دواپی و به هه شت و دۆزه خ و صیرات و ته رازوو و زیندوو بونه وه و پاداشت وه رگرتن، هه روه ها بره و بون به فریشته کان و پیغه مبه ران و کتیه کان.

موعته زیله کۆن و نوێکات خراپ له ئیسلامی دروست و ساکادر لایاندا و به رامبه ر به رنامه ی دروستی قورئانی هه نگاوی ناروایان گرت به ر، بئگومان دواچار ئامانجه که بریتیه له نکوولی کردن له به دیهینه رو سروش و پیغه مبه رایه تی.

مەترسىيەكە لەوەدايە عەقل ھەژموونی ھەبێت بەسەر شەریعەتداو بە
ئارەزووی سەردەم بپاری لەسەر بداتو بیانوو بەننیتەوہ بۆ باری لاپیووی
کۆمەلگەکان.

ئىسلام بەو جۆرە بەرنگاری واقع نابیتەوہ تا بیچەسپینى یان بیانوی بۆ
بەننیتەوہ، بەلکو بەرنگاربونەوہی واقعی لەوەدايە تا بە پێوانی خۆی
ببپۆیت و ئەوہی دروستە ببیلێتەوہ و ئەوہی نادروستە لەکاری بخات و لە
سایەى راستیە بنەرەتیەکاندا واقعیکی تر دابمەزینى.

بهشی دووهم

زیندووکردنه وهی بیرى صوفیگه ری فه لسه فی

تۆزی زه مانه کتیبه کانی ته صه وفی کۆنى داگر تبوو تا ئه وهی رۆژه لاتنسانان هاتن و سه ره له نوێ بۆ ئاژاره نانه وه که و تنه هه لگيرساندنه وهی ئاگرى نیاکوکی نیوان موسلمانان تا له نیو ئه و شوینه وارو به جیماوه صوفیگه رایبانه دا ونبوو خویان بدۆزنه وه، بۆیه روویانکرده ئه و صوفیگه رایبه و له سایه ی عه قلگه رایى مه سیحی و رێوره سمی ره هبانیه ته وه که و تنه خویندنه وهی باسوخواسی صوفیگه راکان و نووسینه کانیان، ئیتر به هه موو چه شنێ که و تنه کۆکردنه وهی وته ی صوفیه کان و بابته کانیان ریکده خست تا ئاستی ده کریت بوتريت هه موو توێژینه وه کانی ته صه وفی نوێ و نووسینه کانیان ده گه پێته وه بۆ کارى ئه و رۆژه لاتنسانه ی که ره له سه روو هه موویه وه گرنگیان ده دا به بابته کانی ته صه وف و دیاریکردنی مه سه له دیاره کانی و زۆر خۆپاگر بوون بۆ گه یشتن به ئامانجه که یان که بریتی بوو له گومانخستنه بیروباوه پى موسلمانان و به رنگار بوونه وهی رینماییه دروسته کانی ئیسلام، ئه مه ش له ریتی تانه لیدان و بازارپه گرمی بۆ ناراستیه کانی ناو ته صه وف، ئه مه یان له پێناو مه سیحیه ت و ده ولته چارچنۆکه کانیان کردو له پێناو ئه وه دا خویان فیرى زمانه رۆژه لاتیه کان کرد.

ئیسلام و ته‌سه‌وفی فه‌لسه‌فی

پیلانی دژ به ئیسلام له سه‌رده‌می نویدا ئامانج لئی زیندووکردنه‌وه‌ی بیرى ته‌سه‌وفی فه‌لسه‌فی بوو که خۆی ده‌بینیه‌وه له بیردۆزه‌کانی وه‌حده‌تولوجود و حللول و ئیتیحاد و فه‌ناء و ته‌ناسوخ و ئیشراق، هه‌موو ئه‌مانه‌ خزینراونه‌ته‌ نیو بیرى ره‌سه‌نی ئیسلامیه‌وه‌ له بیرى فه‌لسه‌فی جوله‌که‌یی و مه‌سیحی و یۆنانی و مه‌جووسی و هیندیه‌وه‌ وه‌رگیراوه‌ ئامانج له زیندووکردنه‌وه‌ی له‌راندنو شه‌فکردنی چه‌مک و واتای یه‌کخواپه‌رستی ره‌سه‌ن و دروستکردنی که‌شیکی گومان و دوودلیه‌ له‌ دلی باوه‌پداراندا تا بنه‌په‌ته‌کانی بیروباوه‌ریان بشیوینن، ئه‌و بنه‌په‌تانه‌ی که له‌ قورئانه‌وه‌ وه‌رگیراون و له‌سه‌ر بنه‌مای فیتره‌تی دوور له‌ ئالۆزی و پێچ‌وپه‌نا دامه‌زاون.

بێگومان ئه‌و بانگه‌شه‌ی زۆر جه‌خت ده‌کاته‌وه‌ له‌ زیندووکردنه‌وه‌ی ئه‌و لایه‌نه‌ی بیرى ته‌سه‌وفی فه‌لسه‌فی که له‌ سه‌رده‌میکی دیاریکراودا کاریگه‌ری نایه‌وه‌ و واتر دا‌پماو تیکشکا، بێگومان که‌ رۆژه‌لاتناسی ئه‌و بیره‌ نوێ ده‌کاته‌وه‌ مه‌به‌ست و پیلانیکی خرابی له‌ پشته، ئه‌ویش لاریکردنی چه‌مک و واتای یه‌کخواپه‌رستی و ریکخه‌ری نیوان عه‌قل و دله‌، ئه‌و ئیسلامه‌ی له‌سه‌ر بنه‌مای یه‌کخواپه‌رستی پوخت دامه‌زراوه‌، ده‌یان‌ه‌وێت ئه‌مه‌ به‌ره‌و گومانی ره‌هبانیه‌ت و ده‌رچوون له‌ ئه‌رك و به‌رپرسیاریتی و خۆبه‌ده‌سته‌وه‌دان به‌ جه‌بریته‌ به‌رن، به‌مه‌ش موسلمان له‌ بواری ژیا‌نی گشتی که‌نار ده‌خه‌ن و ته‌نها ده‌یه‌نه‌ مه‌یدانی رۆحیه‌ت و تیایدا نفرو‌ی ده‌که‌ن، ئه‌مه‌ش پیلانیکی دژ به‌

ئيسلامه تا موسلمان له چه مكو واتاي ئيسلامه وه بهر وه چه مكو واتاي
 پرستش و صه فاي روي بهر، ته صه و في فلسه في به واتاي ئيتيحاد و حلول و
 وه حده تولووجود و فنا و ئيشراق و اته لاريكردن و ويرانكردن ئيسلام و
 دهركردن له حقيقيه ته ره سه ن و كرؤكه پوخته كه ي رووه و چه مكو واتاي
 بته پرستي و نه و دهسته و تاقمانه ي ئيسلام له پيڼاو له ناو بردنيان هاتبوو
 ساخته و خرابه ي نه و ريچكانه ي نيشاندا بوو.

ژماره يه كه له روزه لاتناسان خويان يه كلا كردووه ته وه بو نه و جوړه ي بيري
 ئيسلام، گرنگ ترينيان ماسنيون و جولدسيهه ر و جب و برؤن و مكدؤنالد و
 ماجليؤس و نيكلسون و فون كريمه، هه ولي زور دراوه تا دوو ره و تي جياواز
 دروست بكرين، يه كيكيان نه وه يه ده لئت ته صه و في فلسه في سه رچاوه كه ي
 ئيسلامه، نه وي ترش ده لئت به لكو ئيسلام ي نه، روزه لاتناسان گرنگيان
 داوه به تويزينه وه له دهسته لاريبووه كان، ماسينيون له سه ر ته صه و في فلسه في
 و باتينييه ت و فره تي و نوصه يريه كان روشتووه و گرنگي داوه به دهسته ي
 راهه ي باتيني و ته ئويل، زياتر له كه ساني تر گرنگي داوه به مه سه له ي ئيتيحاد
 و حلول و ئيشراق و وه حده تولووجود.

نه وان به چه مكي سه رسامبوون به و لادانانه ده يانه و يت خه لكي له چه مكو
 واتاي ره سه ني ئيسلام لاده ن و پييان وايه فيقه ي ئيسلام و شكه و نه م
 چه مكي ته صه و ف رويكي پر ميهري به خشيوه به ئيسلام، نه وان مه سه له كاني
 ته صه و فيان له سايه ي ره هبانيه تي مه سيحيه ت و به پتوهر ي بيركاري هيندي

دهخسته بهرباس، هەندىکیان مەسیحیەت دەکاتە بنەرەتی صوفیگەرایی لای
موسلمانان و لەمەشدا مەبەستیان شاردنەوێ شان و شکۆی چەمکو واتای
رەسەنى ئىسلامە و بانگەشە کردنە بۆ ئەوێ ئەمەش یەکیکە لە چەمکو
واتاکان، ئینجا بپێ گومانی پڕ مەترسی دەخەنەپوو و مەبەستیان شیواندنی
ئىسلامە.

نوسەرانی کە سەر بە بزوتنەوێ رۆژئاواگەرین لەپشت پلانی
رۆژهەڵاتناسیەوێ رێ دەکەن و زۆر لەسەری دەروژن و گرنگی دەدەن بە
زیندووکردنەوێ ئەو دەستە لادەرانی کە هەن و بازارگەرمییان بۆ دەکەن،
لوتفی جومعه چەندین نووسینی لەو بوارەدا نووسیوە، هەرۆک توفیق دیاب
سەبارەت بە تەناسوخولئەرواح نووسینی هەیە، کۆمەڵەی سیۆصوفیش
بازارگەرمی دەکەن بۆ ئەو چەمکو واتایانە.

موحەممەد توفیق دیاب هەول دەدات بڵێت بەهەشت و سزای رۆژی دواى
تەنها مەعنەوێ، یەکیک لە زانیان بەرنگاری بووەتەوێ بە تەواوی بیرۆکەکەى
تیکشکاندووە و بە بەلگەى قورئانی دەیسەلمینێت کە بەهەشت و سزای رۆژی
دواى هەستێکراو و مەعنەویشن.

بەردەوام مەسەلەکانی تەصوفی فەلسەفی لە بیرى ئىسلامیدا نەوێ دواى
نەوێ نوێ دەکرێنەوێ و لە زانکۆکاندا بواری تایبەت بە توێژینه‌وه‌یان دانراوێ تا
دلى گەنجانی بۆ بورژوین و گومانی تیدا جێبهێڵن و لەژێر ناوی زانستە
فەلسەفیه‌کاندا ساخته‌کاری ئەنجام بدەن.

بېگومان ئەم ھاندانەى رۆژئاوايى و شالاوى رۆشنېيرى و رۆژئاواگريە بۆ تەصەوفى فەلسەفى لە ولاتى موسلماناندا كە كتيبى لەسەر دەنوسنو نووسيني پېر لە ژەهرى لەبارەوہ بلاقو دەكەنەوہ بەتاييەت نووسينەكانى حەلاج و ئيبن فارز و ئيبن عەرەبى، ئەمە ئامانجىكى قوولى لەپشتەوہيە.

چونكە بېگومان ئەمەيە چەمكو واتاي رەسەنى ئىسلامى دەشيۆينيت و مۆركە راستەقىنەكەى خۆى دەگۆرپيت و بنەماكانى ويران دەكات، بەتاييەت چەمكو واتاي جيهادو قوربانيدان و خۆبەخت كردن و ويستى بەھيژى ئازادى دژ بە ريگري لە ئازادى و مافەكان.

ئە وريبازە صوفىگريە فەلسەفيانە ھەول دەدەن ديارترين چەمكو واتاكانى بەكخوابەرسى پوخت لە ناخى تاكى موسلماندا لەناوبەن، ئەمەش بە بانگەوازكردن بۆ زوھديكى نارەوا كە لە مەسيحيەتەوہ وەرگىراوہ، يان بە پالدانەوہ بە لاينە رۆحيە پوختەكانەو كەنارگرتن لەو رۆحيەتەى كە ھەريەك لە ماددەو رۆح پيئەوہ كۆدەكاتەوہ، ئىسلام بپواى بەوقەناعەتە نية كە دەلّيت خوا لە جەستەى مرقۇدا تئاوہتەوہ يان بپواى بەفەنابوونى زاتى مرقوى لەناو زاتى خواييدا نية، ئىسلام بانگەشە ناكات بۆ رەھبانيەت يان كەنارگرتن لە ژيان، بەلكو راشكاوانە رى نادات ژيان و كۆمەلگە ليك جياپكرپتەوہ، بەلكو بانگەوازەكەى بۆ كاركردن و پەرسىش و چاودىرى خوايىيە لە كارو پەرسىشدا.

لە ئىسلام دەستەى باتينى و دەستەى رووكەشى نية، بەلكو ھەردوو دەستەكە لە يەكدا كۆدەبيتەوہ، ھەم فيقھو ھەم رەوشت پيئەوہ

كۆده كرىنه وه، ئىتر فېقھىكى وشك و ته صه وفىكى نهرمونيان بوونى نيه، هه موو
ئهمانه بېرى چەمكى رۆژئاوايى و مەسېحىن كە رۆژھەلاتناسان لە ئاين و
رۆشنېرىه كانى خۆيانە وه وەريانگرتووه وەك ژەهر رشتوويانە ته نيو ئاسۆى
بېرى ئىسلاميه وه تا كەسانى سادە و ساكارى پى لەخستە بەرن، ئەوانەى
هېشتا جوان لە ئىسلامى دروست تىنەگەيشتون، قورئان وشەى زوهدى وەك
ئاييندارى باس نەكردووه، بۆيه ئىسلام نكوولى دەكات لە و لادان و شەتەحات و
ناروونىيەى كە هەيه، هەروەك نكوولى دەكات لە و تەئويلاتەى كە پياوانى
تەصەوفى فەلسەفى دەيسارزىن بۆ دەقە قورئانىيەكان، چونكە ئەو تەئويلاتانە لە
دەرەوہى چەمك و واتاى رەسەنى ئىسلاميه وەن.

ئەوہى لە كىتېبى تەوواسىنى حەلاج و فصوصولحېكەم و كىتېبەكانى ترى
ئىبن عەرەبىيان سەھرەوہردىيان شەيرەكانى ئىبنولفارزدا ھاتووه لە دىدى
ئىسلامەوہ شىتىكى رەسەن نيه.

بىگومان زۆرى ژمارەى ئەو ھەموو رۆژھەلاتناسانەى تاويان داوہ تەمەيدانى
تەصەوف و خۆ سەرقالکردنى ھەندىكىيان بە تاكە كەسايەتەكەوہ تا ئاستى
كەسى وەك لويس ماسىنيۆن ماوہى چل سالى تەمەنى خۆى سەرقال بكات بە
حەلاجەوہ، بۆ ئەوہى تا ئەو مەبەستە ژەھراوہ كوشندەى ھەيه بىخاتەرپرو،
ئەوہى نىكلسۆن ماسىنيۆن دەيلۆن كە صوفىگەرە موسلمانەكان ھەندى لە
بىردۆزەو رىنمايەكانى خۆيان لە مەسېحىيەتەوہ وەرگرتووه وەك دىدى
خۆشەويستى خوايىيان ھەندىكىيان لە رۆشنېرىيۆنانى ئەفلاتونىوہ

وهرگرتوه وهك ديدى ئيشراقو مهعريفه و حبور، يان نهوهى برون و جولد
يمهر و كهسانى تر دهيلتن كه صوفيهگرايى موسلمانان كاريگر بووه به
حوزايى و هيندى و له ديدو مهسهلهى فنادا زور پيى كاريگر بوون، ههمو
نهمانه دروستن، چونكه ئيسلام له چهك و واتاي دروستى خوى و بانگهوازي
بهكخوپه رستى و فيتره تيدا له گه ل نه و جوره گومانه ئالوزانه ناگونجيت و دانيان
بيندا نانيت.

سه رچاوه كانى ته صوفى فلهسفى بريتين له: فلهسفهى ئيفريقى و ئاينيه
هينديه كان و فلهسفهى فارسى و بوونى و لاهوتى مهسيحى:
يه كه م: نه و ديدى فلهسفهى يونانى كه برواي ههيه به وه حده تولوجود و
خواى گوره و دروستكراوه كانى له يهك جيا ناكاته وه و پيى وايه ههمو بوون
بريتيه له خوا، نه م ديدى دزهى كرده ناو ته صه و فوه.

دوهم: چهك و واتاي فلهسفهى هيندى و هيندوكى سه بارهت به ته ناسوخ
نزهى كرده ناو ته صه و فوه، نه و ديدى كه دهيتوت يهك نه فس چهند جار
بيتته وه ناو ژيان و له ديدى ئواندا ئامانج له و ته ناسوخه نه وهيه چهند جار
دهرفهت بدريت به نه فس تا خوى پاك بكاته وه، ههروهك چهك و واتاي فها كه
بريتيه له نهرفانا و لاي نهوان بارى له دهستدانى ههسته و تيايدا دهروون
ههستكردن به ئازارى جهسته يى ناميتنى، نه مهش دزهى كرده ناو ته صه و فوه،
زهرفانا بوونىكى ئيجابى نيه، بهلكو خورزگاركرده له و بوونه به ئازارهى ههيه
تا بيباته بارى به خته وهرى و خوشگوزهرانى.

سٽيه: ٺازاردانی دهرورنو وازهيتان له ههلدان له ژياندا دزهى کرده ناو تهصوفي فلسففيهوه، ههروهك چهكو واتاي حلوليش هه له مهسيحيهتهوه وهرگيراهه.

چوارهم: ههروهك له فلسفههئ يۆنانيهوه تهئويلي فلسفهئ دزهى کرده ناو تهصوفي فلسففيهوهن ههريهك له حللول و ئيتيحادو تهناسوخيش وهرگيراي تهصوفي هيندى بوون، ههروهك بهزاندی جهسته به خۆماندووکردن و دورگرتن له وهچه نهاناهوه وهرگيراي مهسيحيهت بوو.

بيگومان تهصوفي فلسفهئ به هيچ جورئك لهگهل چهكو واتاي رهسهئى ئيسلاميدا ناگونجيت، ئوهئى هلاج و ئيبى عرهبي و سههرهوهردى و ئيبىنولفارز و ئيبى سابعين دهيلتن، كاريگر بوونه به ئەفلاتۆنيهئى نوئ و ئه ديدانهئى ئيخوانوصهفا كه له ديدى ئيفريقى و مهسيحيهت و فارسيهوه وهريانگرت لهوانهش رييازى مانهوى و زهردهشتى و فلسفهئ فيلؤنى جوولهكهئى و فلسفهئ رهواقيهكان.

هلاج بانگهواز دهكات بۆ حللول و ئيتيحاد، دواى ئه و ئيبى عرهبي هاتو بانگهوازى دهکرد بۆ وهحدهتولوجود، سههرهوهردى بانگهوازى دهکرد بۆ ئيشراق، بيگومان بيرۆكهئى حللول و ئيتيحادو وهحدهتولوجودو ئيشراقيش نامۆن به ئيسلام.

ديارترين چهكهكانى ئەم فلسفهفانه بریتين له: تهجلى و صدور و ئيشراق و وهحدهتولوجود و ئيتيحادو حللول و فهنا، ههموو ئەمانهش

وهرگیراوی فلسفه‌ی جووله‌ک‌یی و مه‌سیحی و ئیغریق‌ی و فارسی و هیندین و خزینراونه‌ته نیو بیری ئیسلامیه‌وه.

ئین عه‌ره‌بی بانگه‌وازی ده‌کرد بۆ یه‌ک‌بوونی بوون و یه‌ک‌بوونی ئایینه‌کان، نه‌م‌شی له‌ بنه‌په‌تی دیدی حه‌لاجه‌وه وهرگرتبوو، ئیبنولفازیش بانگه‌وازی ده‌کرد بۆ ئیتیحاد، ئین عه‌ره‌بی و ئیبنولفازز بر‌وا‌ی و ه‌ده‌تول‌جودیان هه‌بوو که ئیسلام به‌رپه‌چی ده‌داته‌وه، نه‌و بر‌وا‌یه‌ش نه‌وه‌یه که ده‌ل‌یت خوا و جیهان یه‌ک شته، سه‌هره‌وهر‌دیش بانگه‌وازی ده‌کرد بۆ ئیشراق.

ئین ته‌یمیه ره‌خنه ده‌گرت له‌ هه‌ریه‌ک له‌ ئیبنولفازز و ئین عه‌ره‌بی و ئین سه‌بعین و حه‌لاج و ساخته‌کانی نه‌وانه ئاشکرا ده‌کات و پتی وایه نه‌وانه شتیکی نو‌یان ه‌تاوه‌ته ناو ئیسلامه‌وه که له‌گه‌ل فرما‌یشتی خواو فرمووده‌ی پیغه‌م‌بری و ته‌ی هاوه‌ل‌انیدا ناگونج‌یت.

بیری باتینی له‌نیو هه‌ریه‌ک له‌ شیعه‌گه‌ری و صوفیه‌گه‌ریدا جی جی خۆی کرده‌وه، هه‌روه‌ک هه‌ریه‌ک له‌ لاهوتی مه‌سیحی و فلسفه‌ی مه‌نتیقی ئیغریق‌ی و فلسفه‌ی ئیشراقی وهرگیراو له‌ بیروباوه‌ری ئاسیایی و فلسفه‌ی حل‌ولی وهرگیراو له‌ فلسفه‌ی هیلینستی جی خۆیان کرده‌وه.

بیگومان د‌ار‌شته‌وه‌ی نه‌و چه‌م‌کانه له‌ سه‌رده‌می نو‌یدا ئامانج لی‌ی لاوازکردنی چه‌م‌ک و واتای ره‌سه‌نی ئیسلام و گومان نانه‌وه‌و په‌رت‌کردنی یه‌ک‌بوونی چه‌م‌ک و واتای ره‌سه‌نی سونیه.

يه كههه: وه حده تولو جود:

يه كيك له مه ترسیدارترین نه و ریچکانه ی که رۆژه لاتناسی له ناو ته صه و فی
فهلسه فیدا زیندوی ده کاته وه بریتیه له ریبازی وه حده تولو جود، نه مهش
ریبازیکی هیندی به ره می بوو، بنه په تی نه مانهش وه رگیراون له کتیبه
ئایینه کانی هیندی و بیری فهلسه فیانه وه، نه مهش ته واو پیچه وانه ی نه و
په یامه ی ئیسلامه که خواو به دیه ینراوه کانی له یه ک جیا ده کاته وه، به لام
چه مکی وه حده تولو جود به دیه ینراوه کان به خوا داده نیئت وه موو بوون به خوا
ده زانیئت، نه مه نه ینی نه و گرنگیدانه ی رۆژه لاتناسانه به هه ریه ک له ئین
عه ره بی و حه لاج.

ئیسلام به ته واوه تی خوا و جیهان له یه ک جیا ده کاته وه، نه مهش په یامی
فیه تره تی پاکی مړویی و عه قلی ساغه، هه م سروشت وه هه م عه قل رازی نابن به و
دیده ی خواو بوون به یه ک بزانیئت، نه م دیده ری نادات له سه ر بنه په تیکی پته و
ره وشت دامه زری و ریگره له به رده م به رپر سیاریتی و پادا شتدا.

بیردۆزه ی وه حده تولو جود سه رچاوه یه کی ره سه نی نیه، له ناو عه ره ب و
خاوه ن ئایینه ئاسمانیه کانیشدا نه بووه، به لکو بیرۆکه یه که که له ناو فهلسه فه
مړویییه کان و نه و که سه ئاره زووبازانه دا هه بووه که هه ولیان ده دا مړۆ له
سه ختی کارو به رپر سیاریتی نه خلاقی ده ربزا بکن تا به ئاره زووی خوی هه نگاو
بنی، ئیتر چاک و خراپ و ته قوا و خراپه کاری و زوهد و دنیا په رستی و به رزی و
پهستی لیک جیا نا کاته وه، به لکو له بنه په تدا نکوولی کردنه له بوونی خوا.

په یامی ئیسلام په یامی ره سه نایه تیه، خوی گوره واجبولو جوړده و دووره له وهی له گه ل به دپه پناوه کانی یکبخریت یان تیایدا بتویته وه، که ون شتیکی جیاپه له خوا و جیهان جیاپه له خوا، خوی گوره هه موو بوونی به دپه پناوه و رایسپاردن و پاداشت و سزای دانا بو ئه رکه کان، بو نه مه ش کتیبی دابه زانده و پیغه مبه رانی نارد، جا په یامی وه حده تولو جوړ نکوولی کرده له خوا و ته نه سه لماندنی کائیناته، ماموستا موحه ممد غه زالی ده لیت وه حده تولو جوړ ناو نیشانیکی تری مله ورپه به رامبه ر به مه سه لی بوونی خوا و ته نه ا بروی به ماده هیه، ئیتر بروای به شتی نیه له و دیو جیهانه وه، جا ئه وهی خوا ه ناو باز نه ی جیهاندا داده نیت وینه یه کی تره بو نکوولی کرده له خوا.

ئه گه ر زه وی مرواری و مه رجان بواپه شیاوی ئه وه نه بوو زاتی خوا بیت، مووشه ک جیاپه له مروف که دروستی کردوه، جیهانیش جیاپه له و په روه رد گاره ی که به دپه پناوه و به پړوهی ده بات، خوی گوره به دپه پنه ری هه موو شتی که و به سه ر هه موو شتی که دا زاله و هه موو ئاسمانه کان و زه مینی به ده سته.

ماموستا عه بدو لمونعیم خه لاف ده لیت ری بازی وه حده تولو جوړ هیرشی بردووه ته سه ر بیرو باوه پی هه ندی له و فیه له سووف و صوفیانه ی که نه گبه تیایان له وده دا بوو داوایان ده کرد له ریی هه سته و هره کانه وه بگن به خوا و ئه و دیو سروشت، ده یانویست به و هه سته و هه رانه ی که سروشتی پی درک ده که نو به عه قلی دروست کراوی مړویی که بو درک کردن به کائیناتی سروشتی به کاری دینن

درک بکن به خوا، جا که نه يانتوانی خوا ببینن و به و جوڙه ی ده یانویست درکی پی بکن، وتیان دهی هر ده بیّت خوا هه مان بوونه رووکه شه بیّت که هه یه و تیایدا تواوه ته وه و بوونیکي جیا له بوون و جیهانی نیه، به و جوڙه نه و بته رستی به ی که نایین و فلسفه کان دڙایه تییان ده کرد له م فلسفه یه وه پالپشتیکی گه و ره ی ده سته کوت.

پیغه مبه ری خوا (ﷺ) له م بواره دا رینمونویان ده کات و ده فهرمویت (بیر بکه نه وه له به دیه پتر او ه کانی خوا، به لام بیر مه که نه وه له زاتی خوا، نه گه رنا به هیلاکه تا ده چن).

هه له ی وه حده تولو جود نه وه یه که ده لیت هه موو خوا یه و خواش هه مووه، راستیه که ی نه وه یه که هه موو هی خوا یه، خوا ی گه و ره تاکه راسته قینه ی پشت نه م جیهانه یه، راسته قینه یه کی بیکو تایی، خوا ی گه و ره تیکه له به جیهان نابیت و جیهانیش تیکه لی نابی و له ماده شدا تیکه لئالاو نابی، بویه هه واداران ی وه حده تولو جود که ده لیتن خوا و ماده یه که یه کی لیك جیهانه بووه ن، ده رچوونه له چه مک و واتای دروستی ئیسلام، نه م دیده ده لیت هه موو جیهوکاری ده بیّت هوکاری کی هه بیّت و هه موو مه علوولی ده بیّت عیله یه کی هه بیّت، جیهوکار له خو یه وه نایه ته دی به لکو ده بیّت هوکاری هه بیّت، مه علوولیش هه روا له خو وه نایه ته بوون، به لکو ده بیّت عیله یه کی هه بیّت، جا نه گه ر هوکار یان عیله که نه ما نه وه جیهوکار یان مه علووله که نامینیت.

خوای گه وړه دیرینو یه که م و کوتایشه، خوا به دینه هاتووه وهك نه وهی مه علولوی بیت، مادده مه علولوه به دیهاتووه به دیهینه ریکی هیه، جا نه گه ر باسی پیشینه بوونی مادده بکریت نه وه مادده ده کریت هه اوبه شی خوا له پیشینه بووندا.

موسلمانان بپوایان هیه به دوانه یی بوون که نه ویش نه وهیه بوون هیه و جیا به له خوا و خوای گه وړه ش زاتیکی جیا له بوونی مادده، هه موو بوون به هه موو جوولوه بواریکیه وه به ده ست خویوه به رده وام خوا ئاداگاریه تی، نه گه ر خوا وازی لیچ به یتیت نه وه بوون نامینی، واته ئیسلام دان نانیت به بپوای وه حده تولو جوددا و خوای گه وړه خاوه نی هه موو نه و بوونانه یه.

ئین عه ره بی که زور کاریگه ره به بیردوژه ی نه فو تین و حه لاج له مه سه له ی لاهوت و ناسوتدا، بانگه شه که ری نه م ریچکه یه، هه رچیه ک بگه پیتنه وه سه ر وه حده تولو جو یان حلول، نه وه هیچ په یوه ندیه کی نیه به چه مک و واتای ره سه نی ئیسلامیه وه، له سه ده می پیشینی صالحدا نه بووه و گه وړه زانا سو فیه کانیش نه وه یان نه وتووه، به لکو ده کریت نه و بپوایه که سه که له بیروباوه پی ئیسلام بیاته ده ره وه.

روانین له ته سه وف به م واتایه وهك دکتور موحه ممه دی به می ده یلایت رییه کی نه گه تیه بۆ زو ریه ی موسلمانان و ریدانه به هر ناره واییه ک که مرو ف به ره و ناره زووبازی ببات، نه مه ش له ژیر په رده ی بیروباوه رش یان مله وریه ک که

مەبەستى لە ئاوبەردىنى ئىسلام بىت لە رىي گومان نانەوہ يان كەسى موعەتتەلى كە ھەول دەدات تاك لە ئەرکی دیاریکراوی ئاوبورئان و سوننەت كە نار بخت.

كەسىتى ئىبن عەرەبى يەكسانە بە وەحدە تولوجود

ئىبن عەرەبى لە ھەموان بویرانەتر قسەى کردو گەمەکردنى بە وشەكان دیارترین ھەنگاوی ئسلوبە مەجازیەكەى بوو كە زۆر كەسى پى ھەلخەلەتاند، نھینى ئەمەش ترسى بوو لە كوژدان و سووربوونی بوو لەسەر شیواندى بیروباوەپ، زۆر كەس پى ھەلخەلەتان، كتیبى (الفتوحات المکیه) و (فصوص الحكم) ى لە مەترسیدارترین كتیبەكانى ئەو كەسىتین، ئىبن عەرەبى دیدى وەحدە تولوجودى لە تیکەلەى غەنوووصیەت و ئەفلاتۆنى نوپچ و مەسیحیەتەوہ وەرگرتوہ.

ئەم بیروكەى وەحدە تولوجودە شەپۆلینكى مەملانیى ھزرى توندی نایەوہ و كەسانى ھەلگى رەسەنایەتى ئىسلامى چ لە فەرموودەناسان و چ لە فیقھناسان و موفەسیرین و صوفیەكانیش ئەمەیان بە بیروباوەپكى پىچەوانەى بیروباوەپى ئىسلام دانائ و دەیانوت بە ھیچ جۆرىك لەگەل بیروباوەپى ئىسلامیدا ناگونجیچت، ئەسین باسیۆس كتیبەكەى خۆى سەبارەت بە ئىبن عەرەبى ئاوانا (مفكر الاسلام المتنصر)، بىگومان ئىبن عەرەبىئسلوبى ویناكردى سۆزدارى و ھیما و پشتبەستن بە خەيالانى لە دەربەپیدا كرده رییەكى پاككراوہ و دوور لە مەترسى تا لەویوہ ژەھرى خۆى بېژیت، ئیتر لەنیوان راوبۆچوونە ژەھراویەكانى و راوبۆچوونى ئەھلى سوننەدا ئەمبەر و ئەوبەرى بوو تا ئەگەر

دادگایى کرايان ساختەى وتەکانى دەرکەوت بیانووێهەکی بە دەستەوه بێت،
لەمەشدا لە حەلاج فێلبازتر بوو.

دکتۆر موحەممەد یوسف موسا دەلێت موحیەدین ئیبن عەرەبى لە
تەسەوفە فەلسەفەیکەیدا بە هیچ جۆرێک صوفیەکی موسڵمان نەبوو، بەلکو
ئێبن سینا لە فەلسەفەدا چۆن بوو هەیش لە تەسەوفدا ناوا بوو، چونکە ئیبن
سینا لە هیچ شتێکدا وێناى ئىسلامى نەدەکرد، بەلکو درێژەپێدەری فەلسەفەى
یۆنانى بوو، موحیەدین ئیبن عەرەبیش صوفیەکی موسڵمان نەبوو، بەلکو
فەیلەسووفى بوو کە هیچ نوێچەرایەتى ئىسلامى نەدەکردو خێرا تەسەوفەیکەى
دەچوووە قالى رىيازىکى فەلسەفى پێچەوانە بە ئىسلام و هەموو ئایینێک، ئەو
پیاویکى ئایینى و کەسێکى خاوەن زوهد نەبوو، تەسەوفیشى نەگرتبوو بەر،
بەلکو فەیلەسووفىکى غەنوصى سەرکەوتوو ریکخەرو گونجینەر بوو، وێنەى
ئەفلۆتین و فیلۆن بوو و غەلسەفە نەزەرى و ئەخلاقیەکەى تەواو لە دینەوه دوور
بوو:

بەکەم: مەسەلەى وەحدهتولوجود کە هەموو جیهانى بە دەرخەر و
نیشاندهرى خوا نیشان دەدا و پێى وابوو هەموو بوون خواى، ئیتر واتایەکی بۆ
ئەو بەرپرسيارىتیە ئەخلاقیە نەدەهێشتەوه کە پێوهى پاداشت و سزایە،
چونکە کەسى تاوانبار لە رووى ئەخلاقیەوه دەلێت کەسێک کە منى کردووه بە
رووکەشى بۆ خۆى هەر ئەوه خۆى ئەو شتەى کردووه و دەبێت چیم پێ بکات،
ئیتر بۆ من بەرپرسيار بێ؟

دووه م: ئىبن عەره بى وا نیشان دەدات نایە ویت له مەسەلەى ئەخلاقدا
 رىچکەکەى تا ئەو ئاستە بروت، پىى وایە ئەوەى دەگاتە پلەى خوشەویستی
 حەق ئىتر بۆى رەوايە سنوورى دیاریکراو ببەزینیت، ئەمەش دواى ئەوەى
 پیشتر ماوەیەکی زۆر ئەو سنوورەى نەبەزاندوو، بىگومان ئىبن عەره بى بەم
 دوو روانینەى سنوورى خوا و رەسەنایەتى ئىسلامى بەزاندوو، ئەمەش
 مەترسیدارتىرین بواری بانگەوازهکەىەتى که ئەویش بریتیه لەوەى رووکەشى
 شەرىعى خوا پشكى خەلکى گشتى بیت، لەبەرئەوەى ئەهلى تەصەوف باتینىکى
 تايبەتیا ن هەیه بۆیه سنوورى تايبەتیا ن بۆ هەیه، لەمەشدا ئەو ئسلوبى تەئویله
 دەگریتەبەر که باتینیهکان دایاننەتیا.

دووهه: حللول و ئيتيحاد:

صوفيه كان بىرۆكەى حللول و ئيتيحاديان له مه سىحيه ته وه وه رگرت،
 نه ویش له هیندۆکیه وه وه رگرت، نه مه لایه نیکى گه وه ی رینماییه کانی
 مه سىحى گرتووه ته یه - به وه ی بىرۆنى سه رچاوه کەى هیندی - ماکس مۆلر
 ده لیت لیکچوونیک له نیتوان ئایینی مه سىحى و ئایینی بووزى له چه ند
 روانگه یه که وه به دیده کریت به تاییه ت سه باره ت به حللول (توانه وه) و ته جه سود
 (شیوه پیدان)، سیۆپۆفیای نویش بىردۆزه ی حللولی له مه سىحيه ته وه
 وه رگرتووه، نزیکه کی به هیز هه یه له نیتوان ته صوفى هیندى و مه سىحيه تی
 سیانه خوايیدا، نه م دیده دزه ی کردووه ته ناو ته په وفى فله سه فیه وه، له لایه ن
 نیسماعیلیه کانه وه که بانگه وازیان ده کرد بۆ حللول و خواى بوونی پیشه واکان،
 بۆیه صوفیه کانیش نه و دیده یان لی وه رگرتون بۆ پیشه واکه لای نه وان به
 قوتب ناسراوه.

هه لاج بپوای حللولی مه سىحيه تی هه بوو و چه مک و ده سه ته وازه کانی
 به کارده هیتا، به مه ش چه مکى پیچه وانه و نه گونجاو له گه ل یه کخوابه رستی
 پوختی ده هیتا به ناو ئیسلامه وه.

موحیه دین ئیبن عه ره بیه بىردۆزه ی حللولی له وه وه وه رگرت وه ک چۆن نه و له
 مه سىحيه تی کاریه گر بوو به بووزیه ت وه رگرتبوو، هه روه ک ئیبن عه ره بى بىرۆکەى
 سیانه خواى گرتبه ر و بپۆ وشه و حه قیقه تی موحه ممه دى به کارده هیتا که
 هه موویان چه مک و واتای وه رگراو له فله سه فه ی مه سىحى بوون.

ئاسين بلاسيؤس له كتيبهي كه يدا سه بارهت به ئين عه ره بي ئاماژه ي داوه به
 كاريگه ري نه صرانيهت له سه ر ديدى ئين عه ره بي و ده لئيت ئه و بنه پره ته
 مه سيحيه هه ندئ جار هه ندئ بيري بياني له گه ل خوى ده برد كه پيشتر له بهر
 دراوسييه تي مشتومري نيوانيان پتيان كاريگه ر بووبوو، ئين عه ره بيش بي
 ئه وه ي پاك تاويكيان بكات و ئاگاداري بنه پره ته كه بيت هه موو وه رگرت، بويه
 صوفيگه رايبه كه ي له سه روو رۆحانيه تي مه سيحيه وه هه ندئ هه نكاوي ده گرته بهر
 كه گه رانه وه بوو بۆ ئه فلاتونييه تي نوئي ئه سكه نده ري و بيردۆزه كاني قنوو و
 ئه و تيگه ليه شيواوه ي هه يبوو و مه زده كيه تي فارسي و به لكو ته نانه ت
 بووزيه تي هيندى.

بيگومان ئه مه ش ئين به ته واوه تي عه ره بي له بازنه ي ديدو روانيني
 ره سه ني ئيسلامي ده كرده ده ره وه.

رۆژه لاتناسان زۆر له سه ر بيرۆكه ي حلوول و فه نا و خۆشه ويستي خوايي
 وه ستاونه ته وه تا به و ئامانجه ي خويان بگه ن، ئه وان پتيان وايه ئه و چه مكانه
 ده توانن موسلمانان له حه قيقه تي دينه كه ياو به كخواپه رستي پوخت و جيهادي
 ريي خوا ده ربگه ن، چونكه برابوون به حلوول هه موو ئه ركه كان له كار ده خات،
 له و نيوه نده شدا جيهاد په ك ده خات، چه مكي خۆشه ويستي خوايي كه
 خۆشه ويستي فه نابوونه، وا ده كات له بانگه شه كه راني پابه ندى ئه و به كبوونه ي
 كۆمه لي ئيسلاميه نه بن كه ئيسلام بانگه شه ي بۆ ده كات، به لكو به ته واوه تي

پنجه‌وانه‌ی بیرۆکه‌ی جیهادی ریی خواش ده‌وه‌ستیت‌وه، هه‌روه‌ك دژی بنه‌مای
هاوسه‌رگیری و پێكه‌ینانی خیزانیش ده‌وه‌ستیت‌وه.

رۆژه‌لاتناسان چاك ده‌زانن چه‌نده گرنه‌گه ئه‌و بیروبو‌چوونانه بلّو بکه‌نه‌وه،
چونکه بیرۆکه‌ی ئیتیحاد خۆی له‌ خۆیدا په‌كخستنی حوکه‌کانی شه‌رعه،
په‌یامی ئیسلام سه‌باره‌ت به‌ ته‌نهایی خوا و پا‌کرا‌گرتنی له‌ هاوبه‌ش بۆ دانان و
سیفه‌ته‌کانی هه‌لده‌وه‌شینیت، له‌به‌رئه‌وه‌ی شوین بیرۆکه‌ی ته‌ناسوخیش
ده‌که‌وێت، بۆیه‌ خوا‌ی گه‌وره‌ ده‌کاته بوونه‌وه‌ریکی جیگۆرکی کهر، ئه‌مه‌ش
له‌گه‌ل سیفه‌ته‌کانی خوا‌دا نا‌گونجیت، هه‌روه‌ها رۆژه‌لاتناسی به‌ بانگه‌واز کردن
بۆ ئیتیحاد و حللول هه‌ول ده‌دات بازا‌رگه‌رمی بکات بۆ ئه‌و بیرۆکه‌ی مه‌سیحیه‌ت
که‌ عیسا پیغه‌مبه‌ر به‌ خوا داده‌نیّت، بانگه‌واز بۆ شتی که‌ له‌گه‌ل ئیسلامدا
نا‌گونجیت که‌ ئه‌ویش پێکه‌یشتنی خواجه‌تی و مرویی یان پێکه‌یشتنی
خواجه‌تی و پیغه‌مبه‌رایه‌تیه‌ له‌ یه‌ك که‌سدا، ئه‌مه‌ش ئاوات و گه‌وره‌ترین ئامانجی
ریه‌ه‌رانی پیلانی دژ به‌ ئیسلامه‌.

ریبازی حللول پنجه‌وانه‌ی په‌یامی ئیسلام و ئایینی حه‌قی خوایه‌، چونکه
حللول پیتی وایه‌ خواو جیهان تیکه‌ل به‌ یه‌ك بون و خواو هیزه‌ کارا نی‌وخۆیه‌کانی
جیهان هاوواتای یه‌کن، ئه‌مه‌ش به‌ ریچکه‌ی یه‌کبوونی نی‌وان خواو جیهان ناسراوه‌،
به‌لام ئایینی حه‌قی خوا‌ی پیتی وایه‌ خواو جیهان و به‌دیپنه‌رو به‌دیپنه‌راو و رۆح
ماده‌ له‌یه‌ك جیان نه‌ك یه‌ك بن، به‌لکو ئیسلام دان نا‌نیت به‌و یه‌کبوونی که‌
ده‌لّیت خواو جیهان و ماده‌و رۆح و به‌دیپنه‌رو به‌دیپنه‌راو یه‌کێکن.

موسلمانان ئو وٽي ئيبن عهريبييان بهرپرچ داوه ته وه كه دهليٽ زاتي خواو زاتي خوي بوونه ته يهك زاتو ديمه نه جياوازه كاني جيهان همويان ديمه ني خوان، واته خوا ته نها ئو بوونه ي هه يه كه له نيو به ديهيٽنراوه كاندا به دي دهكريٽ، به لكو موسلمانان بپروايان وايه خوي گوره به ديهيٽنرو خاوه ني هموو شتيكه، به لام خوي به شيك نيه له و شتانه، بويه ئيسلام به هيچ شيوه يهك دان نانيت به توانه وه ي خوا له جهسته ي مروفيان هر شتيكي تر دا. نه وه ي ئيبن عهريبي دهليٽ چه مكو پهياميكي نامو به ئيسلامو بپروباوه پي ئيسلامي وو بپروباوه پي ئيسلام ته واو پيچه وانه يه تي.

پيشه وا ئيبن ته يمي دهليٽ يه كبووني نيوان به ديهيٽنر و به ديهيٽنراو شتيكي نه گونجاوه، چونكه نه گهر ئو دوانه يهك بخرين يان دهبيت دواي يه كبوونه كه وهك پيشتر ببنه وه به دوو كه نه مهش فره ييه نهك يه كبوون، يان دهبيت له گه ل سيٽيه مدا ببنه يهك وهك چون ئاو و شير و ناگرو ناسن يه كده گرن، ده ي به وهش دهبيت به ديهيٽنر بتويته وهو بيٽه حقيقيه تيك وهك هموو نه وانه ي تر كه يه كده گرن، نه مهش نه گونجاوه بو خوا چونكه نه مه واته نه بووني نه وه ي كه بووه، ده ي خوي گوره واجيبولوجوده به زاتو سيفه ته كانيه وه كه سيفه تي كه مالي هه يه و نه گهر نه وه نه بيت نه وه كه موكرتي ده دريٽه پال خوا، خواش به دووره له كه موكرتي.

پيشه وا غه زالي له كتيبه كه يدا (فضائح الباطنية) دا ئاماژه ي داوه به ناپه وايي بيروكه ي حللول و به وپه پي گه مژه يي وه سفي دهكات، چونكه ناكريٽ

حلول له نٿوان دوو بندهدا رووڊات ٿيتر چوڻ له نٿوان خواو بندهدا رووڊات،
 رڙحي صوفيگري بگاته چ ناستيكي صه فاش چوڻ ده ڪريٽ ٿو بانگه شهيه
 بڪريٽ، با وا دابنيڻ ٿمه بڙ ڪه سيڪ بيٽ ٿي چوڻ بڙ هموو ده روونه ڪاني تر
 نابيٽ، ٿه وڪات هموو جيهان ده بنه خوا، ده ٿي نه گونجاوه خوا له نه فسه ڪاندا
 بتويته وهو ويٺي مڙڪي مه ٿي شيردا مڙڪ بگريٽ، چونڪه ٿمه يان سيفه ٿي
 جهسته ييه.

ڊڪٽور مه محمود قاسم وٽي پيشه وا غزال ٻه به لگه ديٽيٽه وهو سه بارهت
 به ٿيٽيحاد ده ٿيٽ ٿو عه ڦلهي به لگه مان بڙ ديٽيٽه وهو سه بارهت به بيڙڪه ٿي
 حلول هم مان ٿو عه ڦلهيه به لگه ٿي ٿوه مان بڙ ديٽيٽه وهو ڪه بيڙڪه ٿي حلول
 پووجيه ڪي زڙي نيشانداوه، چونڪه ٿوه ٿي ده ٿيٽ بهنده بووه به خوا، ٿوه
 وٽيه ڪي پيچه وانه له گه ڦ خويه ٿي، به لڪو پٽويسته خوي گهره له وه پاك
 راگريٽ ڪه خه لڪي بتوانن قسه ٿي وا به زمانياندا بيٽ.

رڙي به لگه هٽانه وه بڙ خراپي و ناره وائي ٿو بابته لاي غزال ٿوه يه سي
 ٿه گه ر بڙ ٿو جوڙه ٿيٽيحاده بانگه شه بڙ ڪراوه بخهينه پوو:
 يه ڪه م: يان هه ريه ڪ لهو دوو زاته هه ن.

دووه م: يان يه ڪي ڪيان له ناو بجيٽ و ٿوه ٿي تريان بمينيٽه وه.

سييه م: يان هه ردو ڪيان پيڪه وه له ناو بچن.

له باري يه ڪه مڊا يه ڪيون روونادات، له دووه ميشدا چوڻ ده ڪريٽ بلٽيٽ
 يه ڪيون ٿي له نٿوان بوويه ڪ و نه بوويه ڪڊا رووڊاوه، له سييه ميشدا ناڪريٽ هيچ

باسى ئىتىجاد بکەيت بەلکو چاکتر وایە باسى نەبوون بکەین، بۆیە نەگونجان لە
هەموو ئەگەرەکاندا روونە.

عەقل بێپاری بوونی ئەو نەگونجانە دەدات، هەر عەقل قبوولی ئەو
نەگونجانە ناکات، ئەمەش دواى ئەوەى شەرىى خوا نەگونجان و خراپى
بیرۆکەى ئىتىجادى لای مەسیحیەکان خستەپوو، جا بنەپەرتى ئىتىجاد پووچە.

کەسێتى حەلاج^۱ یەگسانە بە حلوول:

کەسێتى حەلاج راستى بارو حالى حەلاج و بانگەوازەکەى دەخاتەپوو.
نوسەرى کتیبى (الفهرست) دەلێت حەلاج کەسێكى تەلەکەباز بوو رێچکە
صوفیگەرەکانى بەکار دەهێنا و زمانى ئەوانى بەکار دەهێنا و لای هارەلانى
بانگەشەى خواستى دەکرد و باسى حلوولى دەکرد و دەبوت (انا الحق) حەلاج
خەلکى گشتى بە بێ ساختە لەخستەبردبوو کە پێشتر بۆ چالاکی خۆى بەکارى
دەهێنا، هەرەها نوسەر دەلێت حەلاج زۆر بویژ بوو بەرامبەر بە سولتانەکان و
باسى هەلگەرانەوەى دەولەتانی دەکرد، پێشەواى دوو حەرەم ئىمامى جوهینى
دەلێت حەلاج دەبویست دەولەت لەناوبەرى و ولات تووشى شلەژان و گەندەلى
بکات، ئێین خەلەکان دەلێت ئەو پەيوەندیەکی پتەوى هەبوو لەگەڵ

^۱ - خوێنەرى خۆشەويست بۆ بەرچاوری زياتر لەسەر کەسێتى حەلاج، کورتەىک لەسەر ژيانى ئەو
کەسێتیه وەك پاشکۆیهك لە دواى ئەم بەشەوه دادەنێن. (وەرگێت)

قەرمەتیەکاندا، ھەر وەك لە ناوچەکانی خیلافەتی ئیسلامیدا نۆز ھاتوچۆی - ھەکرد و ھەلگری بانگەوازی شیعەگەر و بانگەوازی قەرمەتی بوو، بۆیە دەولەت بە مەترسیەکی دانا بۆ سەر خۆی و ویستی لە دەستی دەرپازی بیت.

ھەلاج بانگەوازی بۆ حللول ھەکرد، واتە توانەوێی خوا لەناو مەژوودا، واتە مەژوو خواش یەك شتێ وەك چۆن مەسیحیەکان بانگەشەیان بۆ ھەکردو ھەیانوت سەروشتی خوایی لەگەڵ سەروشتی ناسوتیدا تێكەڵ ھەبیت، چەمکی حللول ھاوتای بیروباوەڕی تەجەسودە، تەجەسودیش لەسەر بنەمای دوانەیی سەروشتی خوایی و ھەستاوێ یان بە لاھووت و ناسووتی ھەریدەبەیت کە لە پەيامی مەسیحیدا کەسیتی مەسیحی پێ وەسف ھەکات، یەكێك لە گومانەکانی ھەلاج نەوێیە کە دەلێت ئەولیاکان لە پێغەمبەرێان چاکترن، ھەركەس لە ئەولیا پیدا بگاتە لووتکە ئێتر شەریعەتی لەسەر نامینیت و ھەرامەکانی بۆ ھەلال ھەبیت، بێگومان ئەمە پەيامەکی ھەلاج بە تەواوەتی لە ئیسلام ھەردەھەکات، غەزالی باسی بێردۆزەکی ھەلاج ھەکات و دەلێت ئیتیھادی بەندە لەگەڵ خوادا لەپەرووی ھەقلێو ھەسەرھاتیکی ئابروو بەرانەو لەرووی نەقلێشەو ھەقبوول نەکراو.

ھەلاج بە کەسیکی بنەپەت مەجووسی وەسف کراو کە سەرقالی شتی ناھاسایی و فەرت و فەیل بوو ھە بانگەشەیی زانیینی نەپینەکانی کردوو، دواتر بانگەوازی پێغەمبەرایی و پاشان بانگەوازی خوایەتی کردوو، خەزمەتکارانی کۆشکی موقتەدیر بیللاھی ھەبباسی لەخشتە بردبوو تا ئامانجەکی خۆی بەوان بپینتەدێ، ئەمەش بوو ھە کۆژانی.

پیشەوا جوہینی لە کتیبەکەیدا باس لەو دەکاتە هەلاج و جەنابی
سەرکردە قەرەمەتەکان رێککەوتنێکی نەینی لەنیوانیاندا هەبوو بۆ لەناوبردنی
دەولەت، ئەمەش ھۆکاری راستەقینەی کوشتنی هەلاج بوو.

ھەروەھا هەلاج تۆمەتبار کرابوو بە دژایەتی کردنی قورئان.

نیکسۆن دان بەوەدا دەنێت گومان لەسەر هەلاج زۆرەو ئەو یەکێک بوو لە
بانگخوازانی قەرەمەتی و ھەم باوەرداران و ھەم بێباوەرانی بانگ دەکرد بۆ
رێبازەکەیی، لێرەو ھەم بێپارەکان لەسەر کوشتنی دادپەرەرانە بوو، دیارە هەلاج لە
روژانی خەلیفە موقتەدیردا دادگایی کراو لیستی تۆمەتەکانیشی بریتی بوون لە:
یەکەم: نامە و پەڕووەندیە نەینیەکانی لەگەڵ قەرەمەتەکاندا کە دۆزمنی

دین و خەلافەتیش بوون.

دووەم: دەبیوت هەج مەبەستیکی گشتی ئایینی نیە.

ماوەی چەند ساڵ موسڵمانان رێیان دا هەلاج لەناو بازاری بەغداددا
بانگەواز بکات ئانا الله، ئانا الحق، سبحانی ما أعظم شأنی، وازیان لێھێنا بەم
ھەموو لادانانە قسەکانی خۆی بکات.

دکتۆر نەشار دەلێت هەلاج لەبەر ئەوە نەکوژا کە بانگەوازی بۆ ئیتیحاد
دەکرد، بەلکە وەزیر حامیدی کوپی عەبدولعەزیز کوشتی یان داوای کرد لە
فیقھناسان تا فەتوای کوشتنی بدن، ئەمەش لەبەر ھۆکاریکی سیاسی بوو،
یان بە واتایەکی تر بە ھۆکاریکی زانستی، چونکە لە ماوەی کوتایی ژیااندا
بانگەوازی دەکرد بۆ لەکارخستنی پایەییەکی کرداری ئیسلام کە ئەویش هەجی

مالى خوايه، حلاج دهوت حەج بە ھىمەت دەكرىت و حەجى ھىمەتیش
جۆرىكى ميعراجى صوفىگەريە كە تيايدا دەروون لە شوينىكەو دەچىت بۆ
شوینىكى ترو بەرەستەكان دەبرىت تا بگاتە پىگەى كۆتايى خۆى، كاتىك ئەم
بانگەوازەى كرد موسلمانان نەيانكوشت، بەلام كاتىك لە مالى خۆيدا كەعبەيەكى
بروست كردو بە موسلمانانى دەوت لەوى حەج بكەن، ئيتىر شمشىرى شەرىعى بۆ
ھەلكراو پىتى كۆژرا، زۆربەى ميژوونووسانى تەصەوف ئاماژە بەم ھۆكارى
كوشتەى دەكەن، تەنانەت دەبينىن ئىبن عەرەبى باسى ئەو دەكات و دەلەيت
فيقھناسان فەتواى كوشتنى حەلجيان دا لەبەرئەوەى حەجى لەكار دەخست،
دەوى دەكرد زەكات و ھەدەقە بېرىت بۆ لای ئەو، ھەولیدەدا بنەپرەتى
بەرسشەكان لەكارىخات.

بەپرێز رەشىد رەزا ئاماژە دەكات بۆ بانگەشەكانى حەلاج و دەلەيت ئامانجى
ئەو ھەبوو وا لە خەلكى تىبگەيەنەيت كە خواى گەرە زانستى غەيب و تواناى
نائاسايى و لە سنوور بەدەرى پىيەخشو، زۆربەى شتە نائاسايەكانى حەلاج
فیل و تەلەكەى رىككەوتنى ژىر بەژىر بوون، لەگەڵ كەسانى رىكدەكەوت تا لەناو
خەلكدا بلەين حەلاج كەراماتى ھەيە، ئەمەش ھەر لە سەردەمى خۆيدا ئاشكرا
بوو وەك چۆن تەنوخى لە جامع التواريخ دا باسى دەكات، لەوانە كە سىك وەك
رینموون و ھەوالبەر بوو، حەلاج پىتى وت حەزەت لە چىە بىلى، ئەویش وتى ماسى
تازەم دەوێت، ئەوان لە ناوچەيەكى شاخاوى دوور لە رووبارو دەريا بوون،
ئەویش چووبە ژوورىكى چۆلەو ھەو دەرگاى لەسەر خۆى داخست و دواى

ماوهیه کی زۆر گه رایه وه ته پوتۆز گرتبووی و له سه ر ئه ژنۆ که وت و ماسیه کی به دهسته وه بوو، دهیوت داوای له خوا کردووه و ئه ویش فه رمانی پێکاردووه بکه ویتته پێ و ئه ویش چووه و تا ئه هواز چووه و له وێ ئه و ماسیه ی هیناوه، کابرا وتی ریم ده دهیت بچه ناو ئه و ژووه ره وه ئه گه ر زانیم هیچ فیلێک بوونی نیه ئه وه باوه رت پێ دینم، ئه ویش وتی ده ی برۆ، کابرا چوویه ژووره وه و پاش ماندوو بوونیکی زۆرو پشکنینی ورد ریه کی دۆزیه وه بۆ مالتیکی گه رده که باخیکی گه رده ی تیدا بوو و جۆره ها میوه و به ره م و شمه کی تیدا بوو، شتی وای تیدا بوو که هی ئه و کاته نه بوون به لام به فیلێ زانستی پارێزرا بوون، برێ خه زینه ی پر خوی بیی که جۆره ها خواردنی پێگه یشتوو و شمه کی تری تیدا بوو که خیرا ئاماده ده کران، هه وزیکی ئاوی بیی که پر بوو له ماسی، دانه یه له وانه ی گرتو هاته ده ره وه، هه لاج که وته شوینی و ئه ویش ماسیه که ی به رویدا فپێ دا و رایکرد، هه لاج سویندی خوارد ئه گه ر ئه وه بۆ که س باس بکات ده یکوژیت ئه گه ر له ژێر زه ویشدا خۆی شار دبیته وه، کابرا بۆ که سی باس نه کرد تا هه لاج کوژرا، چونکه ده یزانی ئه گه ر هه لاج فه رمان بکات به یه کێک له شوینکه وتوانی ئه وه ده یکوژن.

سییهه: ئیشراق:

ریبازی ئیشراق ریبازیکی یۆنانه که سوودی وەرگرتوو له بیرۆکهی ئەفلاتۆنی نوێ و سەرەوهردی بانگەشەیی بۆ دەکرد، بپێ بەشی فەلسەفەیی بێپەرستی یۆنانی و فەلسەفەیی مەجووسی فارسی و بپێ راو رەوتی بابەخ پێدراوی سریانەکان بوون که له سەر دەمی وەرگیراندا گوازانەوه نێو بیری ئیسلامی، حیکمەتی ئیشراقی دەدریتەوه پال ئەفلاتون، دواتر دەدریتەوه پال بانگخوازانێ ئەفلاتونی نوێ له خۆیندنگەیی ئەسکەندەر، ریبازی ئیشراق به تەواوەتی له دەرەوهی چەمک و واتای ئیسلامەوهیەو خوا وەك رووناکی و جیهانەکان به روونکاوێ وەرگیراو له خوا دەناسینیت، ئەمەش نه له قورئان و نه له فەرموودەو نه له وتەیی هاوێلاندا نەهاتوو.

دەستەیهك له رۆژهەڵاتناسان گرنکی زۆر دەدەن به سەرەوهردو بێرۆژەکانی و ئەو کتێبە کۆنانەییك هە موسلمانان سەرو بنیان ئاشکرا کردوون دەخەنەوه بەرچاوو له پێناو زیندووکردنەوهی ئەو چەمکو واتایانەدا دەیناھێننەوه مەیدان تا له ئاسۆی بیری ئیسلامیدا بیانخەنەوه پوو، ئەمەش له پێناو گومان نەهه له دەررونی هەندێ موسلماندا که جوان له چەمکو واتای رەسەنی ئیسلامی تێنەگەشتون، بڕۆکلەمان و ارتیز وفادی برج ریبەرائی ئەوانەن، وەرگیرانی کتێبی (هیاکل الثوری) سەرەوهردی هی ئەوانە، ماسینیۆنی دۆستی حەلاجیش گرنکی داوه به نووسینەکانی سەرەوهردی و لەژێر ناوی (الحکمة المشرقیة) دا کۆی کردوونەتەوه، هەریهك له باول کراوس و

هنري ڪوريان گرنگيه کي ٺوريان به وه داوهو پٽيان وايه كه سڀيتي و نووسينه ڪاني
سه ره وه ردي ساتي جه وهه رين له ميڙوي هزي ئيسلاميڊا.

عه بدوڀه حمان به ده وي و ئيبراهيم مه دڪورو نه حمه د نه مينيش كه و تنه
وه رگيڙان و گرنگي پيڏاني نه و به رهه مانه، به لام پياواني بيري ره سه نايه تي
ئسلا مي سه ره وه ردي به كه سڀي ڪي ساخته ڪار و گومرا ناوده بهن، به لڪو
تومه تباري ده ڪن به بيري ته عتيل و ده لڙين بيروباوه پي ليڪه له شاهه دوه
به تاييه ت له وه ي ده لڙيت خوي گوره تواناي هه يه پڙهه مبهريڪ دواي موحه ممه د
بنيري، مه به ستي له وهش خوي بوو.

ريبازي ئيشراقي به گشتي ريبازي ڪي نه فلاتونيه كه هه لگري په يامه ڪاني
ره وه پيشووه ڪاني فهلسه فه ي ئيسلاميه، به تاييه ت نووسينه ڪاني ئين سينا،
خوي گوره ي به رووناڪي رووناڪيه ڪان وه سف ڪردوه، بيڙوڪي ده عه قله كه
به ڪاردينيت: بته رستي يوناني له ڙير ناوي رووناڪيه ڪاندا ده خاته پوو، ئير
جيهانتي ڪي له نيوان جيهاني هه ستي و جيهاني عه قلدا اناوه و ناوي ناوه به رزه خ،
نه مه شي له نه فلاتونه وه وه رگرتوه.

ريبازه كه تيڪه له يه ڪي فهلسه فه ي يوناني و فهلسه فه ي فارسيه و
هه موويشيان بته رستين و بروايان نيه به خوي تاڪ و ته نها و له گه ل چه مڪي
يه ڪخواه رستي ئيسلاميڊا ناگونجين، له مه سه له ي پشت به ستن به بيري ڪوني
هيليئي و غه نوو صيشدا په يوه نديه ڪي روون هه يه له نيوان ئين عه ره بي و حه لاج و
سه ره وه رديڊا.

که سیتی سه ره وه ردی چه مک و واتای دروستی ری بازه که ی ده خاته پوو،
یه کیک له بهر گریکارانی که بیره که شی بلاو ده کاته وه (سامی کیالی) به جوانی
راستی سه ره وه ردی ده خاته پوو و ده لیت شکل و شیوه ی هی شان و شکوو ریژ
نه بوو له دهروونی موسته قبه لیدا، خوی پشتگوی خستبوو تا ئاستی هندی
له وانه ی ژیا نی ده نووسنه وه ده لیت شیوه ناشیرین و جلو بهرگ پیسو جهسته
چلکن بوو، جلو جهسته و دهستی نه ده شوو، نینۆکی نه ده کردو سهری
نه ده تاشی، زیاد له وهش ده لیت ئه سپی داده که وتنه سهر ده موچاو و
جلو بهرگی، ههر کهس بی بینیا یه له دهستی رایده کرد.

ئه م وینه یه عه قل و هزر نیشان ده دات، بانگخوازانی ئیسلامی هه می شه
نمونه ی چاکو خا وینی و جوانی جهسته و ره وشت بوو، پیغه مبه ری خوا (عليه السلام)
پیش بوون به پیغه مبه ریش ناسرا بوو به بوخۆشی، شه ره زووری مامۆستای که
نووسه ری کتیبی (نزهة الأرواح) ه وا وه سفی ده کات که له ئاستی خه لکی
گشتیدا بوو، قزو ریشی زر دریژ بوو، زور حه زی له گو ی گرتن بوو، زور به
سووکایه تیه وه ده یروانیه دیمه نی ده سه لاتداری و خو نواندنی دنیا یی.

هه موو ئه و سه رچاوانه ی باسیان کردوه باسی پیسو پۆخلی
سه ره وه ردی ده که ن، له وانه کتیبی (آثار البلاد) و (أخبار العباد) ی قه زوینی و
(اعلام النبلاء بتأریخ حلب الشهباء)، بیرو پۆچونه کانیشی له ده ره وه ی بازنه ی
چه مک و واتای ره سه نی ئیسلامیه وه بوون، گفتگوی له گه ل زانایاندا نه زانی و

گومان و تهله که بازی و دووفاقی و تهکانی نیشان ددهات تا ئاستی زانایان
تۆمه تباریان ده کرد به گومان له دلی و لیکه له شهانی بیروباوه پی.

ئو فلهسهفه ئیغریق و هیندی و فارسیانه عهقلیان تیكدابوو و ده بیوست
له و تیکه له وه فلهسهفه ی ئیشراقی دابهیتیت، نه گهر هه لویستی به رامبه ر به
نه یارانی ئیسلام نه رم نه بویه و هاوکاری نه کردنایه و په یوه ندی نه بویه له گه لیان،
ئه وه سه هره وهردی به و جۆره ی به رامبه ر نه ده کرا که کرا.

دکتۆر عومەر فەرحو ده لیت ئو تۆمه ته ی له روه بریتیه له ملهوپری و
ئیلحاد، به لام وادیاره هۆکاره راسته قینه که ئو به بیت که له لایه ن ده ولته ی ئو
کاته وه گومانی له سه ر بووه، چونکه زۆر جوولآوه و چالاکی سیاسی لی
به دیکراوه، سه یفه دینی نامده ی ده گێریتته وه ده لیت کاتیک له حه له ب چوم بۆ
لای سه هره وهردی قسه یه کی پی و تم و تی ده بیت بیه خاوه نی ئه م زهویه،
منیش وتم مه به ست زانسته؟ وتی نا، بۆیه بی دوودلی داینا بوو ببیتته خاوه نی
زهوی، ئه وه ش سه رچاوه ی دادگایی کردن و کوشتنی بوو له سالێ 632 ی
کوچیدا.

بیگومان ریبازی رۆژه لاتناسی دووره له کرۆکی ئیسلامه وه، به لکو چه مک و
واتای ره سه نی ئیسلامی له سه ر بری بیه مای چه سپاوی قورئان و سوننه تی
صه حیح دامه زراوه و ژیان و ئاکاری پیغه مبه ری خوا (ﷺ) کردوه ته
نمونه یه کی په پیره و کاری تا موسلمانان تووشی بیده و ئاره زووبازی نه بن و
چاویان له زیاده ره وی نه بیت، بریایان به وه یه پیغه مبه ری خوا (ﷺ) هیچی له

ئوممه ته كه ي نه شارديوو ته وه و هاتووه تا ره وشته به رزو جوانه كان كامل بكات،
 پيغه مبهري خوا(ﷺ) هوشيارى داوه به موسلمانان تا نه چن به كوني
 بزنه ماردا، چونكه پيشتر بته رسته شوينكه وته كانى بيرى ساخته ي مرويى
 چوون به و كونه دا، ئو بيره ساخته ي كه له ئيغريق و فارس و هينده وه هينرابوو.

بیرۆدزی فه نا

ئهمه ش بيرۆكه يه كى هيندوسيه و له بووزيه ته وه وهرگيراو، ئهم بيرۆكه يه
 ده لئيت فه ناى كۆتايى له ناكوتاييدا رووده دات، هه له كەشى ئه وه يه كه به ديهيئنه ر
 و به ديهيئناو به يه ك شت داده نيئت، تويزه ران ده لئين ديدى صوفيه كان بو
 فه نابوون كه واى كردوو به پويايان هه بيئت به ئيتيحاد، له كتيبه كانى
 صوفيه گه راييه وه هينراوه ته ناو فه لسه فه ي صوفيه گه راييه وه و كارى كردوو ته
 سه ر ئيبن سه بعين كه ده لئيت خو شه ويست له ناو خو شه ويسته كه يدا فه نا ده بيئت
 تا جياوازيه ك نه بيئت له نيوان خو شه ويست و خو شه ويسته كه يدا، ئيسلام
 فه نابوونى زاتى مرويى له ناو زاتى خواييدا قبول ناكات و دانى پيدا نانئيت.

صوفيه گه راكان كاريگه ر بوون به شيعره كانى فارس و چى ديدى حلولى تيدا
 بوو پيى كاريگه ر بوون تا بيرۆكه ي وه حده تولو جودى يونانيش ده ركه وت و له
 شيعره كانى ئيبنولفارز و ئيبن عه ره بيدا خوى نواند و دوا جار بيردۆزه ي ئيبن

عەرەبى سەبارەت بە مەزھ دەركەوت، جا ئەم بىرۆكەيە سەرچاوەكەى ئىسلامى
 نى، بەلكو وەرگىراوى و تەكانى ئەرستۆ و ئەفلاتونەو فارابى و دەستەيەك لە
 دەستەى ئىخوانوصەفا دووبارەيان كردهووە ئىبن عەرەبىش لە نووسىنەكانىدا
 بەكارى هێنا، ئەمەش بازەى رێنمايەكانى بەرەمى بوو و سەرچاوەكەى مانەوى
 ئىترانى كۆن بوو، هەرۆك هەمان بىرۆكە لە فەلسەفەى فیلۆن و لە فەلسەفەى
 بووزىشدا هاتووە، چونكە لای ئەوان بووزا كاملتەين بەدیهتەراوى خوايە.

بىرۆكەى مەزھى كاملاً ئامانج لێى دروستكردنى قوتبى يان نۆهەندىكە بۆ
 گەيشتن بە خاى گەرە، بۆيە ئەو بىرۆكەيە لە دیدى ئىسلامیدا هەلەو
 نارهوايەو بە هیچ جورى ئىسلام دان نائیت بە بوونى نى، هەندىك لەنێوان خاى
 بەدیهتەرو مەزھدا.

جا ئەوانەى پێغەمبەرى خوا (ﷺ) بە شىوہەكى نامۆ و دور لە سىفەتە
 رەواكانى خۆى وەسف دەكەن كەوتوونەتە ژێر كاریگەرى ئەم بىردۆزەو، بەلكو
 ئەوانە لەو وەسف و وینە لایانداوە كە قورئانى پیرۆز و هاوەلۆگەرە تابعیەكان
 خستوویانەتە پەرو.

ئیبینولفارز

ئیبین تهیمیه وا له ریپازه‌که‌ی فارز تیگه‌یشتوه که به‌کبوونیکی بوونیه و له‌سه‌ر بنه‌مای حلول و ئیتیحاد دامه‌زراوه، جا پیتی وایه ئه‌وانه‌ی برۆایان هه‌یه به وه‌حده‌تولوجود وه‌ک مه‌سیحیه‌کان وان، قسه‌کانیان کوفرو گومراییه‌کی تیدایه زۆر زیاتر له‌وه‌ی جووله‌که‌و مه‌سیحیه‌کان ده‌یلێن، ئیبین تهیمیه ه‌لێت هه‌لۆیستی ئیبینولفارز له‌گه‌ڵ رێنماییه‌کانی ئیسلامدا ته‌با نیه، پێچه‌وانه‌یه له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی له پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و هاوه‌لان و تابعین و زانایانی پێشینه‌وه وه‌رگیراوه، برۆابوون به وه‌حده‌تولوجود و حلول برۆایه‌کی زۆر خراپ و پێچه‌وانه به ئیسلامی دروسته.

ئیبین تهیمیه به‌رامبه‌ر به ئیبین سه‌بعین و حه‌لاج و کرمانی و عه‌فیه‌دینی تلمسانی و ئه‌وانه‌ی تریش که برۆایان هه‌یه به وه‌حده‌تولوجود هه‌مان رای هه‌یه، چونکه ئه‌وانه له دوو روانگه‌وه پێچه‌وانه‌ی ئایینی ئیسلامن، چ له‌ رووی عه‌قلی و چ له‌ رووی نه‌قلیه‌وه، به‌کێک له‌ دوانه ده‌یسه‌لمێتی که حلول و ئیتیحاد و دیدی وه‌حده‌تولوجود رای ئه‌وانه‌یه که پێیان وایه بوون به‌که‌مو هیه‌ج جیاوازیه‌ک نیه له‌نیوان خۆای گه‌وره که واجیبولجوبه له‌گه‌ڵ بوونی که به‌دیه‌ینراوه.

دوه‌میشیان به‌لگه‌هێتانه‌وه‌یه به‌قه‌ده‌ر بۆ کرداری رێ پێته‌دراو، له‌ دیدی ئیبین تهیمیه‌دا واجبه‌ برۆات هه‌بێت به‌قه‌ده‌رو نابێت له‌ لادان له‌ فهرمانی خوا و به‌زاندنی سنووره‌کانیدا قه‌ده‌ر بکه‌یت به‌لگه‌.

زانایان مشتومپرێکی وردی ئەو ئاراستەیه دەکەن و زۆریکیان ئیدانەیی دەکەن وەک ئێبن حەجەر و بورهانه‌دین ئیبراهیم بقاعی که دوو کتییێ نووسیوه و تیایدا هێرشێ بردووه‌ته‌ سه‌ر ئێبن عه‌ره‌بی و ئیبنولفاز و گومرایی ریباز و خراپی بیروباوه‌پو لیکه‌لوه‌شاوی ره‌وشتی هه‌ردووکیانی روونکردووه‌ته‌وه، دوو کتییێ که‌ش بریتین له‌:

(تنبيه الغبی علی تکفیر ابن عربی)

(تحذیر العباد من اهل العناد ببدة الاتحاد)

عه‌زوده‌دینی ئیجی نووسه‌ری کتییێ (المواقف عن ابن عربی) ه‌ ده‌لێت ئێبن عه‌ره‌بی درۆزن و وینه‌ی هه‌رچی و په‌رچیان بووه‌ و ئەوه‌ی ده‌لێن بوونی کائینات خودی خواجه واته‌ هیچ پیغه‌مبه‌رو نێردراو و بۆ نێردراوی بوونی نیه‌.

هه‌روه‌ها ده‌لێت ئێبن عه‌ره‌بی فیل و ته‌له‌که‌ی زۆری هه‌بووه‌ و توانیویه‌تی خه‌لکیکی زۆر له‌خشته‌ به‌ریت، ده‌سته‌یه‌ک له‌ میژوونووسانیش له‌سه‌ر ئەم وته‌یه‌ ده‌ستخۆشی له‌ عه‌زوده‌دین ده‌کەن، چونکه‌ پیشتر شاره‌زای نه‌بون، زانایان کۆده‌نگن له‌سه‌ر به‌کافر دانانی ئێبن عه‌ره‌بی، هه‌روه‌ها سه‌باره‌ت به‌ ئیبنولفاز ده‌لێت له‌ سه‌رده‌می خۆیدا که‌س نه‌بووه‌ دان بنیت به‌ دادپه‌روه‌ری و راستی ئەو که‌سیته‌دا، نه‌بینه‌راوه‌ شاره‌زای زانستیکی ئایینی بیت و به‌ قه‌صیده‌یه‌کیش وه‌سفیکێ پیغه‌مبه‌ری خۆای نه‌کردووه‌، ئەمه‌ش نیه‌تی خراپی نیشان ده‌دات.

هه‌وادارانی ریبازه‌که‌ی و ره‌خنه‌گرانیشی له‌ ئەه‌لی سوننه‌ له‌ سه‌رده‌می خۆیدا تۆمه‌تی فیسق و سنووربه‌زینی تۆمه‌تباری ده‌کەن، به‌قاعی ناوی نزیکه‌ی

چل زانای هیناوه که هه موویان گه وره زانایانی سه رده می ئیبنولفارز تا سه رده می بقاعی بون و هه موویان ریژه وی بیباوه ری یان زندیقی و بیروباوه پی خراب ده ده نه پال ئیبنولفارز، له وانه س عیزه دینی کورپی عه بدوسه لام و ئیبن ده قیقولعید و ته قیه دین سه بکی و به دره دین بن جه ماعه و زهینه دینی حه نه فی، به قاعی هه ریه که له ئیبنولفارز و ئیبن عه ره بی تۆمه تبار ده کات به ره وشتیان، به لگه ش بۆ ئوه به ئامازه که ی نووسه ری کتیبی المواقف دینیتیه وه که ده لیت هه ردوکیان حه شیشیان به کارهیناوه، ئو بیروباوه پی یه کبوونه ش که ده یلین زاده ی ئو خه یال و پرپو وچییه که به هۆی حه شیشیه وه دیته به ره م.

ئیبنولفارز یه کیکه له ریبه رانی بیری وه حده تولو جود و ئه وانه ی بانگه شه ی ئیتیحاد و حلول ده که ن، ئه مه ش ده رچونه له رینماییه کانی قورئان و سوننه ت، ئیبنولفارز حه قیقه تی موحه ممه دی به رامبه ر به حه قیقه تی خوا بی داده نیت.

بیردۆزه ی لاهووت و ناسووت که حه لاج بانگه شه ی بۆ ده کرد، لای هه ریه که له ئیبن عه ره بی و ئیبنولفارز به دیده کریت و یه کیکه له بنه ره ته کانی مه سیحیه ت که تیکه ل کراوه به هزی فه لسه فی سۆفیه گه ری، وتنه وه ی وته ی یه عقوبیه کانه که پییان وابو مه سیح خوا به و خواو مرؤف یه کیان گرتووه و له سروشتی مه سیحدا خۆی نواندووه، لاهووت و ناسووت نه له فره نه ی عه ره ب و نه له شه ریه تیشدا بوونی نیه، به لکو داهینراوی مه سیحیه ته.

خوای گه وره ده فره رمویت: (لقد كفر الذين قالوا إن الله هو المسيح بن مريم)

دواتر حەلاج ئەو چەمکە ی بە کارهێناو زۆر بە کاری دەهێنا، ئیتر لە دەقه
فەلسەفەکاندا بووبوو نوێنەری ئەو دیدە مەسیحیە، ئەمەش پە یۆهەست کرابوو
بە ئەفلاتوونی نوێۆه.

رۆژه لاتەناسان گرنگیەکی زۆریان داوه بە ئیبنولفازز، ئیمیل در منجم
کتیبیکی وەرگێراوه بە ناوێشانێ (خمریة سلطان العاشقین) و پێشەکیەکی
سەبارەت بە تەصەوف بۆ نووسیوه و دەبیاتە ئاستی تام و گرنگی چوارینەکانی
خیام.

هەر لە سەدهی حەفدەهەمەوه شیعرەکانی ئیبنولفازز وەرگێراونەتە سەر
زمانی لاتینی و ئیتالی و ئەلمانی و ئینگلیزی.

تەصەوفی فەلسەفی هەول دەدات لە چەند بابەتێکدا پەیامی ئیسلامی
بەشێوێنێت:

یەكەم: ئیسلام دان نانیّت بە توانەوهی خوا لە جەستەیی مۆفەدا یان بە
فەنابوونی زاتی مۆیی لە زاتی خوایدا، هەروەك دان نانیّت بە
وەحدهتولوجوددا یان ئەوهی دەلێت خوا كۆكراوهی ئەو بوونەوێرانە یە كه
هەن، ئیسلام پێی وایە دوو بوون هەن، واتە خواو جیهان، خوا بەدیهێنەرەو
جیهان بەدیهێنراوه، خوا كارسازەو جیهان بەپێۆه دەبرێت، خوا حالّی نیه لە
جیهان بەلكو خوا بەدیهێنەر و كارسازیەتی و چاك و خراپ بە دەستی خواوە
بەپێی كردهوهیان پاداشت و سزای خەلكی دەدات.

دووەم: ئیسلام دان نانیّت بە ئەمانی بەرپرسیاریتی و بەجێگەیانندی
پەرستشەكان لەسەر تاك، بەو بیانۆوه كه سێك بلیت مادەم گەشتووم بە خوا

ئیتړ ئهرك و په رستشم له سهر نیه، ئەم قسه یه له سهرده می پیغه مبهردا (ﷺ) بوونی نه بووه که نه وهش به رزترین لووتکه ی باری موسلمانانه، پیغه مبهری خواو موسلمانان تا له ژياندا بوون په رستشو و فرزه گانیان به جیده گه یاندن بئ نه وهی نه و ئهرك و په رستشانه یان له سهر هه لگیریت.

سییه م: ئیسلام پړوای نیه به بیرویا وهری جهبری و بیروکی زوهد به دیده سلبیه کی و داپرنا له جیهادو کارکردن، به لکو ئیسلام بانگه واز ده کات بو بنیادی ویست و به ده ستهینا و نکوولی ده کات له ده سته رداربوون له ژیانی دنیا.

چوارهم: ئیسلام دان نانیت به بانگه شعی ته صه و فی فه لسه فیدا که پئی وایه ترسی خوا نه مینئ و ته نها هیوا بوون به خوا هه بیئت، به لکو هه ریه ک له ترس و هیوا بوون له یه ک کاتدا ده بیئت له ناخی تاکی موسلماندا هه بن.

پینجه م: نه و قسه ی ده لئیت ته صه و ف زمانیکی جیهانیه ناره وایه، به لکو ته صه و ف چه ندین بنه مای بته پرستی هینایه ناو ئیسلامه وه، یان ده وتریئت ته صه و ف پاراوییه کی زوری به خشیوه به کۆمه لگه یه کی وشک و برنگ.

هه موو نه مانه ژه هری رۆژه لاتناسی و شالووی رۆشن بیرین، نه و ته صه و ف هه ش که هۆی موسلمان بوونی خه لکه، نه و ته صه و ف هه سه نه یه که هه بووه نه ک ته صه و ف فه لسه ف، مه سه لی وشکی و پاراویش له ئیسلامدا بوونی نیه، چونکه عه قل و دل پیکه وه کۆده کاته وه.

ئو ته صوفه‌ی که ئیسلام دانی پئیدا ده‌نیت ئه‌وه‌یه که نکوولی ناکات له هیچ بنه‌ماو لقو به‌شیکی ئیسلام.

ئیسلام دان نانیت به بانگه‌وازکردن بۆ که نارگرتن و بی‌زانندی دنیا یان که نارگرتن له خه‌لک یان سزادانی جه‌سته و حه‌رامکردنی پاکیه‌کان، هه‌روه‌ک له هه‌مان کاتدا زێده‌رویش قه‌ده‌غه ده‌کات، هه‌روه‌ک دان نانیت به نه‌مانی ئه‌رک یان له کارخستنی شه‌ریعت له هیچ بارو کاتیکی موسلماندا.

هه‌میشه فیتیه‌تی ئیسلامی دورو بووه له ئالۆزیه‌کانی ته‌صوفی فه‌لسه‌فی، هه‌ر له سه‌ره‌تای ده‌رکه‌وتنیانه‌وه ئه‌و په‌رسانه دارپمان و خراپییان ئاشکرا بوو، به‌رده‌وام به‌و جو‌ره بوو سه‌ره‌له‌نوێ شالۆی رو‌شنیبری هه‌ولیدا ئه‌و بیره گومراییه زیندوو بکاته‌وه.

بیگومان بپێ گومان له‌پشت می‌ژووی ته‌صوفی فه‌لسه‌فیه‌وه حه‌شاردراون، ئه‌و ته‌صوفه په‌یوه‌ست کراوه به‌ چه‌ند هه‌لۆیستیکی سیاسیه‌وه که شیوازیکی کارکردنه بۆ له‌ناوبردنی ده‌وله‌تی ئیسلامی، په‌رده‌یه‌کیش بوو بۆ داپۆشیینی چه‌ند بزوتنه‌وه‌یه‌کی شیوینه‌ری وه‌ک بزوتنه‌وه‌ی باتینی یان قه‌رمه‌تی یان زه‌نج و چه‌ندیی تر، به‌لکو ئامانجی بوو خه‌لکی به‌ره‌و لای ئه‌و ره‌وتانه راکیش بکات، داگیرکه‌ریش له سه‌رده‌می نویدا هه‌ولێ داوه بۆ هه‌مان مه‌به‌ست پشت بیه‌ستیت به ته‌صوف و موسلمانان دورو بخاته‌وه له راستی ئایینه‌که‌یان و نفرو‌کردنیان له که‌شیکی ئالۆزی وادا که که‌ناریان بخات له خه‌باتکردن بۆ رزگارکردنی نیشتمانیان و دورگرتن له جیهاد و روونی ئیسلامی له تیگه‌یشتن

له مهسه له كان و كه نارگرتن له هیز، رۆژه لاتناسانی ته صهوفی فلهسفی به شیک بوون له پیلانی سیاسی داگیرکاری.

ئهگه رچی حهلاج و سه ره ره وه ردی کوژاون، به لام له بهر راویوچوونیان نه کوژان، به لکو له بهر پیلان گیریان کوژان.

چه مکی ره سه نی ئیسلامی له سه ر ئه م بنه په تانه دامه زراوه:

یه کهم: خوی گه وره به دیهینه ری هه موو شتی که و ههچ هاویه شیکی نیه، هه موو شتیکی به دیهینه اوه ئیتر چ وزه ی په تی وهك موگناتیس و رۆح و فریشته کان یان که ره سه تیهك بیته وهك داروبه رد و گژوگیا و ئاژه ل و گیانداره کان.

دووه م: به دیهینه ری گه وره به شیک نیه له به دیهینه راوه کانی و به دیهینه راوه کانی شی به شیک نین له خوی گه وره و له سیفه ت و کرداردا لی که چوو نین، به لکو به دیهینه راوه کان به زانسته و ویسته و توانای خوا به دیهینه راون.

سییه م: به لگه ی بوونی خوی گه وره و به دیهینه ره له به دیهینه راوه کانی هه ده ره که ویت، چونکه ئه وه شوینه واری توانای خوا نیشان ده دات، به دیهینه راوه کانی خوا هه رچه نده زانستیان پی درایت به لام ناگه نه ئه و ئاسته ی شاره زای هه موو شتی که بن سه باره ت به خوا.

چواره م: ئیسلام بانگه واز ده کات تا هه موو جوړه په رسته شو هه ولێک بگیریته بهر بۆ قوولکردنه وه ی چه مک و واتای ته قواو وه رع، ئه مه ش به ههچ جوړی واتای زوه دی نیه که بریتی بیته له دوورگرتن له دنیا یان خو

یه کلاکردنه وه بۆ پەرستش و وازهینان له کارو کاسبی، ئیسلام تهنها رۆچوون له
ئاره زووه کانی حه رام کردووه تا دل بێئاگا نه کات له پەرستشی خوا.

پێنجهم: ئیسلام دان نانیت به نه مانی شه ريعهت و فرهزه کاندای هېچ هۆکاری
بۆ نه وه به رهوا نازانیت، نه وهی حه لاج بانگه شهی بۆ ده کرد و ده یوت
شه ريعهت نه ماوه له ئیسلام ده ییاته ده ره وه، له راستیشدا بریاره کانی
شه ريعهت پێچه وانهی کاری دل نین، به لکو پەرستشه کان دیاردهی خۆیان هه یه و
به شیکی جیا بووه نین له ناخ.

بیرۆکهی پێکگه یشتنی ئایینه کان یان نه وهی ته صه وف زمانیکی جیهانیه،
یه کێکه له مه تر سیدارترین و خراپترین بانگه وازه کان و زۆر دووره له ئیسلامه وه،
هه وادارانێ وه حده تولو جود نه و بانگه شهیه ده که ن و رۆژه لاتناسانیش
بازارپه رمی بۆ ده که ن، نه مه ش به زیندوو کردنه وهی بیرى فه لسه فهی
سۆفیکه رایى له سه رده می نویدا، بۆیه نه وه دروست نیه که جیاوازی نێو
ئایینه کان جیاوازی رووکه شی بیت، نه وه ش راست نیه ده لێت هه موویان رێی
به ره و خوا چوونیان گرتووه ته بهر، نه و په یامی به کخو په رستیه پوخته ی که
شیرک و فره خودایی وه لاوه ده نیت په یامی ئیسلامه و له په یامدا هېچ جۆره
شیرکی بوونی نیه.

هه موو شیعه ره کانی جه لالی رۆمی و نووسینه کانی ئیبن عه ره بی له م باره وه
ساخته و سه رشو یۆنن، نه وه راست نیه بلێیت کوفر و ئیمان جیاواز نین، یان
خاوه ن ئایینان و بته رستان له یه ک ئامانجا یه کن، یان ته ورات و قورئان یه کن.

ئىمە دەزانين تەورات لەلايەن حىبرەكانى جوولەكەو نووسراو تەو و كىتىبى دابەزىوى خوا نىە بۆ پىغەمبەر موسا.

هەروەها يەككە لە خراپترين ئەو پەيامانەى كە بانگخوازانى رۆژئاواگەرى بانگەشەى بۆ دەكەن ئەو يە كە جياوازى نىوان صۆفەت و فەقەناسان دەخەنەو روو، ئەو ناكۆكىەكى كاتى بوو كە كۆتايى ھات و سەراپەو، ئىستە نەماو، هەروەها ئەو دەلىت موسلمانان بۆ چەند دەستەيەك دابەش بوو و ھەلگرانى پەيامى رەسەنايەتیش بە يەككە لەو دەستانە تەماسا بكەن، بىگومان ئەمە ھەلەيەكى گەورەيە، چونكە ئەھلى سوننە نەو دە لە سەدى ژمارەى موسلمانان پىكدىتنو تەنھا وەك دەستەيەك نىن، بەلكو زۆرىنەى ھەرە زۆرى موسلمانان و كۆمەلى رەسەنايەتین كە پەيامى خۇيان لە قورئان و سوننەتى صەحىحەو وەرەدەگرن.

هەروەها ئىسلام دان نانئیت بە بە زۆر قسەكردن سەبارەت بە كەراماتى ئەوليا و ئەجامدانى كارى ئاناساى، بەلكو پىتى واىە بىرئ مەسەلەى تايبەت ھەن تايبەتن بە تاكەكانەو و كارىگەرييان نىە لە كۆمەلگەدا، بە ھىچ جۆرىكىش رى نادات فەرزەكانى پەرسەش لەكارىخەين، موسلمان لە ھەر ئاستىكى ئيمان و ئەوليايىدا بىت ھىچ ئەركو پەرسەش لەسەر لاناچىت.

ئىسلام بەرامبەر بە تەصوفى فەلسەفى وىنەى ھەلوئىستى بەرامبەر بە ئىعتىزال ھەلوئىست دەنوئىنى، ھىچكام لەو دوو رىچكانە وىناى ئىسلام ناكەن، صۆفەكان دل دەكەنە پىناوى مەعريفەو نكوولئ لە تواناى عەقل دەكەن لە

تیگه یشتن له ئولوهیهت و نهینهکانی و بهرامبهه به موعتهزیله خوویان داوه ته دل، به لام چه مک و واتای مه عریفه ی ره سه نی ئیسلامی دل و عه قل پیکه وه کۆده کاته وه، دل له غه یب و سروش تیده گات و عه قلیش بینراو تیده گات و دان ده نیت به سروشدا.

بیگومان رۆژه لاتناسی و بانگخوازانی رۆژئاواگری و پیلانی دژ به ئیسلام ده توانن ئه و دوانه جیا بکه نه وه و بیانخه نه هه لویستی دژ به یه ک و ململانیه وه، ده سه ته یه ک له رۆژه لاتناسان عه قل به رز راده گرن و ده سه ته یه کی تریش ده ده نه پال صوفیگه رای و حه ده س و ویزدان به رز راده گرن.

ئیسلام له په یامی ره سه نی خۆیدا دل و عه قل و شه ریهت و حه قیهت و ناخ و رووکه ش پیکه وه کۆده کاته وه، جهخت له وهش ده کاته وه مه عریفه یه کی سه ره خۆ له ریی دله وه یان مه عریفه یه کی سه ره خۆ له ریی عه قله وه نیه، به لکو چه مک و واتایه کی گشتگیر هه یه که نه ویش ئیسلامه.

ئیسلام جهخت ده کاته وه له بیرۆکه ی هاوسهنگی له نهینه و ئاشکرا دا تا ناخی تا ک له رووکه شدا خۆی بنوینی و جیاوازیه ک نه بیت له نیوان نه وه ی پپی ده وتری ت ناخ و رووکه ش ئیتر له نیوان مرۆفو خوا دا بیت یان له نیوان مرۆفو مرۆفا بیت، جهخت له وهش ده کاته وه کرداری ناخ بنه مای کرداری رووکه شن، کرداری رووکه شیش به لگه ی خۆی جیهیشتوه، نه گه ر که سه که پیاوچاک بوو نه وه شوینه واره کانیش چاک بوون، ئیبن خه لدوون ده لیت شه ریهت برپاری هه یه به سه ر راسپیراواندا له روانگه ی رووکه شی کرداریان هه روه ها له روانگه ی

ناوه پڙکی کرداریانه وه، خوای گه وره بږی له حوکه کانی نه شاردووه ته وه و هندیکی تریان بخاته پوو.

بیگومان ری حق یه که، به لام ناحه قی ری زوری هیه، بویه چند ری باز و بیردوذهی جیاوازی لاریوو ده رکه وتون، به لام ری خوا به روونی ده رکه وتوو، خوای گه وره ده فهرمویت (وأن هذا صراطي مستقيما فاتبعوه ولا تتبعوا السبل فتفرق بكم عن سبيله).

هروه ئيسلام جهخت ده کاته وه له مروی بوونی پیغه مبه ر(عليه السلام)، نه و مروی بوونه ی که جهخت کردنه وه یه له حقیقه تی خودایی، حقیقه تی یه کخوایه رستی (قل إنما انا بشر مثلکم یوحی الی أنما إلهکم إله واحد)، ئيسلام خوایه تی و پیغه مبه رایه تی لیك جیا ده کاته وه، عیصمه تی پیغه مبه ران و توانا کانی جیا له پیغه مبه ران جیا ده کاته وه هه رچه نده پیاوچاک و قوتب و نه ولیا بن، به لکو که سانی جگه له پیغه مبه ران به هیچ جزریك عیصمه تیان نیه.

هروه ها ئيسلام حقیقه ت و شریعت له چه مک و واتای گشتگیری خویدا په یوه سستی یه ک ده کات، پيشه واه ته رتووشی ده لیت زور له سه ر مه سه له یه کی دین چوون که نه ویش ویرانکردنی نایین بوو، بانگه شیان نه وه بوو که شریعت شتی که و حقیقه ت شتیکی تره، نه گه ر یه کیکیان تووشی تاوان بوايه به تاوانباره که یان دهوت نه وه نه هلی حقیقه ته و گله یی لی ناکریت، یان به پیچه وانه وه ده یانوت نه وه نه هلی شریعت ته پویست ناکات لی ورد بیهته وه، وه ک نه وه ی وایزان خوای گه وره دوو نایینی بۆ خه لک دابه زاندووه و به دوو

دیدى جیاواز لیتپچینه وه یان له گه ل ده کات و به دوو چه شنى جیاواز مه ئسوکه وتیان له گه ل ده کات.

بیگومان نه هلى سوننه راشکاوانه پتیاان وایه شه ریهت و حه قیهت هه ردووکیان له رینماییه کانی پیغه مبه رى خواوه سه رچاوه ده گرن و ته واوکهرى یه کترن.

ئه مه راسته که ئه گه ر رینمایى نه ئینى له ئیسلامدا هه بوايه ئه وه زانایان و فیهقهناسان به و رینماییه یان ده زانى و قورئانى پیرۆزیش باسى ده کرد.

شوینکه وتوانى مه جووسیهت بۆ لاریکردنى ئیسلام له بارى لاوازی و دارپاندا ئه م چه مک و واتایانه یان هینانه ناو ئیسلامه وه، ئه مه ش زاده ی کینه یانه به رامبه ر به به هیزى ئیسلام و هیوا و ئاواتیانه بۆ له ناوبردنى ئیسلام، رۆژه لاتناسان و شوینکه وته رۆژئاواگه راکانیان به هه مان ئامانج درێژه ده دهن به وه له مه ته.

شیخ عه بدولقادری گه یلانى له م باره وه قسه یه کى یه کلاکه ره وه ی هه یه و ده لیت: هه ر حه قیهتێک پێچه وانیه شه ریهت بیت ئه وه زندیق بوونه، شه ر رووکه شه که یه تی و هه ر شه رعیش ناوه پۆکه که یه تی، ئه گه ر بینیت که سێک به ناو هه وادا ده فپى دانى پێدا مه نى تا وته کانی به ته رازووی شه ر ده پتویت.

بیگومان ئه م فه رموده ی پیغه مبه ر (ﷺ) که ده فه رمویت (لا ره بانیه فی الإسلام) به ربه سته یكى ته واوه بۆ لادان رووه و زوه دى مه سیحیهت، پیغه مبه ر (ﷺ) ده فه رمویت (حه نیفیه تی سه پیم بۆ هیناون، شه وى وه ک رۆژى وایه و ته نها

به هيلكا چو لتي لاده دات)، هزرى ئىسلامى به دريژايى سه ده كان له سه ر ئه م
بنه مايه خوى خستوه ته روو كه برينيه له خو رزگار كردن له ده ستوه ردانه
بتپرستيه مه سيجى و جووله كه يى و فارسى و هينديه كان.

پاشکۆ مه نسووری حه لاج

میژووی ئیسلامی خالیکی دیاری تیدا به دیده کریت که نه ویش بریتیه له ده رکه وتن و پۆلی که سایه تیه کان له و میژووه دا، ئیتر که سایه تیه کان باشن یان خراپن، هه واداری نه و ده سه لاتیه یان ئایینه ن یان دژ به و ده سه لاتیه یان ئایینه ن، حه قبیژن یان حه قکوژن.

یه کێک له و که سایه تیه نه ش که له میژووی ئیسلامیدا پۆلی دیاری هه بووه و مه ودایه کی گه وری گرتووه و به رده وام قسه ی له سه ر کراوه و ته نانه ت تا نه مپۆش پۆلی ماوه، بریتیه له (مه نسووری حه لاج 224-309/ک-858-922) نه م که سایه تیه تا نه مپۆش له نیوان دوو تیروانیندا خو ی ده بینیتیه وه، ده سه تیه ک هاواری بو ده که ن که خواپه رستیکی راستگۆ بووه و له سه ر حه قیقه ت و چاکسازی کوژراوه و نه و که سایه تیه له وه گه وری تر بووه که ده سه لاتیه عه بباسی و زاناکانی ده ربیار لیی تیبگه ن، به م پێیه به بانگه شه کاری خواپه رستی داده نین، ده سه تیه کی تریش پێیان وایه نه م که سایه تیه خراپه کارو گێره شیوین و دوزمن به ئیسلام و موسلمانان بووه و حه قیقه تی لی ونبوووه و تیکه وتوووه و داوای پایه به رزی و دواچاریش داوای خوایه تی کردوووه، به م پێیه به بانگه شه کاری خوایه تی ویستی داده نین.

گرفته که لیڤه دایه که تا که کانی نه مپۆ هیشتا ده سه تبه رداری نه بوون و به رده وام قسه ی له سه ر ده که ن، هه واداره کانی پێیان وایه حه لاج هه موو راستیه کانی پێبووه وه ک نه وه ی سه رچاوه کانی حه قیقه ت له داوای حه لاج

ونبوون، په روايانه به دواى وټه وکړداره کاني څه للاجدا ده پوښ تا بيڅنه قالبي
 نه مړو و بزوتنه وه که ي زیندو بکه نه وه، له پیناو نه وه شدا که څه قبوونى څه للاج
 بسه لمینن نامادهن هر ليکدانه وه يک بکه ن و ه موو شتيکى دږبه ديدى خويان
 يو څه للاج به رپه چیده نه وه، به لکو سرچاوه کان تا نه و کاته پاست ده که ن که
 څه قبوونى څه للاج ده سه لمینن، نيتر هه مان نه و سرچاوانه ي وټه و کړدوه کاني
 څه للاجيان گواستوت وه و له و کاته دا نه مانه تپاريژ بوون، کاتيک شتيک له سر
 څه للاج ده لين که دږ به ديدى نه وانه (ديدى پيروز پراگرتنى څه للاج) نه و
 سرچاوانه ده بنه نه مانه نه پاريز و ده سه لاتخواز و ماستاوچى و... هتد. واته
 له يک کاتدا پراستگو و دروزن، څه قبيژ و دږه څه قن، نه مانه تپاريژ و ناپاکن.

نه مه ش دهره نجامى ده مارگيرى کوپړانه يه يو که سایه تيه کان، چونکه
 هه رکات سرچاوه کاني څه قيقه ت ديارى نه کران، هه موو شتيک ده بيته
 څه قيقه ت وهرگر.

له نيسلامدا نه گهر قورنات و سوننه ت تاکه سرچاوه ن و هاوه لانيش نمونه ي
 بالان، نه واکه سایه تيه کاني ميژووى نسلامى هه موويان جى نه وه ن تا به
 ته رازووى قورنات و سوننه ت پيوانه بکريڼ و به بيژنگى سرچاوه ي نايينى
 نيسلام له بيژنگ بدرين.

ليړه دا هه ولده ده ين کورته يه ک له ژيانى څه للاج له سرچاوه کاني
 ميژووه وه باس بکه ين.

يه كه م : ڙياني حلاج :

ناوي حوسهيني كوري مه نسوري كوپي مه حمي نه بو عه بدوللاي نه بو
موغيثي فارسي به يزاويه، له شاري به يزا له ناوچهي فارس له سالي
(224/ن 858) له دايكبووه، ده شورتيت ناوي موحه ممدئي كوپي نه حمدي
فارسي بووه، مه حمي باپيره ي ناگريه رست بووه.

پاجياوازي مه يه كه بؤچي پتي وتراوه حلاج، له مباره يه وه ستي پاي
سهره كي مه يه :

1- له به رنه وه ي نه ينيه كاني ناو ده رووني خه لكي زانيوه و وتويه تي، بؤيه
پييان وتوه (حلاج الاسرار) دواتر نه و نازناوه ي به سهردا سه پاوه.

2- چونكه كه چوه ته شاري واسيت چوه بؤلاي هه لاجيك و ناردويه تي
بؤ كاريك، هه لاجه كه پتي وتوه : من سهرقالي كاري خؤم، نه ويش وتويه تي
تو بؤو من كاره كي تو ده كه م، پياوه كه چوه وه گه پاوه ته وه سهر ده كات
هه موو خوريه كه ي ته واو كر دوه، بؤيه ناوي ليترا حلاج.

3- ده ليتن پيش هه موو نه مانه نه وه بووه كه باوكي هه لاج بووه، نيتر نه و
ناوه به سهر نه ميشدا سه پاوه.

سه باره ت به نازناوه كاني :

له هيندستان پييان دهوت (موغيث)، له توركستان به (موقيت)، له
خؤراسان به (نه بو عه بدوللاي زاهيد)، له خوزستان به (الشيخ حلاج الاسرار) و
له به غداد به (المصطلم) و له به سره به (المعير) بانگده كرا.

هەللاج ھەرجارەو جۆرە بەرگىكى دەپۆشى، بەرگى شىۋە ئايىنى و سەربازى و... ھتە، لەگەل بنەمالەكەيدا چوو بۆ واسىت لە عىراق و لەوئ سەرقالى ۋەرگرتنى برك زانست و زانىارى بوو، ئىنجا چوو بۆ توستور و لەگەل (سۈھەيلى كورى عەبدوللەي توستوريدا) ماۋەي دوو سال ھاودەم و برادەرايەتى ھەبوو.

پاشان چوو بۆ شارى بەسرە كە پىگەيەكى گرنكى تەسەوف بوو، ئەوكات تەمەنى ھىشتا(18) سالان بوو، لەوئ بوو بەدۆست و ھاودەمى (عەمرى كوپى عوسمانى مەككى) و ماۋەي (18) مانگ لەگەلیدا مايەو و كۆمەلەك زانىارى لىۋەرگرت، دەلەين ھەللاج چەند كىتەپكى لە (عەمر) دزىو و عەمرىش دوعاى لىكردو كە خوا دەست و پىي بېرەت.

لە بەسرە كۆمەلەك و تە و كوفتارى ھەبوو كە شىخەكانى تەسەوف پىي بىزار بوون، چونكە و تە و كارەكانى پىچەوانەي شەرىعەتى ئىسلام و تەرىقەتى دىنانەوستان بوون، عەمرى كوپى عوسمان دەلەيت: پۆژىك ئايەتەكى قورئانم خویند، ھەللاجىش گوئى لىبوو، وتى: (يەمكەنى أن أولف مثله وأتکلم به) (منیش ئەتوانم شتى وادابنىم و وەك ئەوەش بلىم).

پاشان ھەللاج كچى (ئەبو يەعقوبى ئەقتەعى) ھىنا كە لەگەل عەمردا لە پكەبەرىدا بوون، ئەمەش لىزانى ھەللاج بوو تا بە و نەيارىەي كە عەمر بۆي ھەبوو بەرامبەر بەوە بتوانىت پالەشتى بۆ خۆي پەيدا بكات لەلەين شىخىكى سۆفەو كە (ئەبو يەعقوبى ئەقتەع) بوو، بەلام (ئەبو ئەقتەع)ى گەرە زاناي

صوفى ده لیت: (من که ژندا به حالاج له بهرنه وه بوو که ږنگه و عیباده تيم باش ده هاته پيش چاو، به لام دواى ماوه يه کى که م بوم ده رکوت که جادوگرىکى فيلباز و کافريکى زور پيسه).

پاشان حالاج به سره به جى ده هيليت و ده چيت بو به غداد و ده چيته خزمهت پيشه وای گه وره ی ته سه وف (جونه يدى به غدادى) (ره حمه تى خواى لبيت) و باسى رکه به رى نيوان عمر و نه بو يه عقه بى بو ده کات تا و انيشان بدات نه و حه زى به رکه به رى و نه يارى نيه و خوینى خویشى شیرين بکات و نه و حه قيقه ته ش نه شارپته وه، پيشه و جونه يدیش ناموزگارى ده کات له سه رخو و هتور بيت، نه ویش ماوه يه ک به وجوره ده کات، ئینجا سى جار سه فه رى حه جى کرد و که سانیکى له گه لدا بوو، دواتر ده سته ردارى حه ج بوو و پای گورا.

حه للاج له به غداد ده چيته لای جونه يد و پرسىارى لیده کات، به لام جونه يد به پرسىاره کى بيزاره و وه لامى ناداته وه، کاره ناباوه کانى حالاج ده گه نه ناستک که سه لام بو جونه يد بکات و جونه يدیش وه لامى نه داته وه.

حه للاج که پيشتر ده چووه حه ج له هه يوانى مزگهوت و له بهر خور داده نيشت و جگه بو پتويستى ده سته گه ياندن به ناو يان بو ته واف له شوینى خوى نه ده جولآ، نان و ناویشى زور که مکړد بوويه وه، نه وگه شته ی حه جیشى که وایکرد ماوه ی سالتیکى خایاند، ئینجا گه پایه وه بو به غداد و نه و پرسىاره ی جونه يد هاته پيشه وه و له بهرام بهر نه و هه لویسته ی جونه يدا حالاج ترساو له گه ل ژنه کى چوو بو توسنور و له وى نزیکه ی سالتک مایه وه وخه لکى زور به

گه وړه و خواناس له قه له میان ددها، له گه ل شه ودها به رگی سؤفى لابر دو وه ک
خه لکی تر کلاویکی کرده سهری و ماوه ی حوت سال دوور یگرت و گه شتیکرد بؤ
خؤراسان و نه و دیو پووبار و سجستان و کرمان و نینجا گه پایه وه بؤ فارس و
که و ته قسه و بانگه واز و لیدوان بؤ خه لک، نینجا چوو بؤ نه هواز و له وئ خه لکی
پیشوازیانلیکرد و چوون به دهمیه وه، نینجا دووباره چوویه وه بؤ به سره و
پاش ماوه یه کی که م له وئوه بؤ جاری دوهم چوویه وه بؤ مه ککه و همدی
هاته وه بؤ به سره و مانگیك له وئ مایه وه و داوتر چوو بؤ نه هواز و له وئوه له گه ل
کومه لیک له که سه دیاره کانی نه هوازا چوو بؤ به غداد و سالتیک له وئ مایه وه،
نینجا بریاریدا بچیت بؤ هیند تا له وئ بانگه واز بؤ خوا بکات.

نه بو قاسمی قوشه یری ده لیت: که عه مری کوری عوسمان له مه ککه بووه
چووه بؤلای حه للاج، سه یر ده کات له وهره قه یه کدا شت ده نووسیت، عه مر پئی
وت: نه وه چیه؟ حه للاجیش ده لیت: به مه پکه به ری و به ره لستکاری قورئان
ده که م. عه مر تووړه بوو وه سه رکونه ی نه بو یه عقوبی کرد که بؤچی کچی
پیداوه و لای خه لکیش که و ته دژایه تیکردنی حه للاج.

حه للاج که چووه هیندستان له وئ فیتری جادووگری بوو، نه و ده یوت
ده یه ویت به جادووگری بانگه واز بؤ ئایینی خوا بکات، ناخو هیندستان پیگه ی
دیترینی جادووگری و نه فسانه و ته له که سیحرییه کان بوو، حه للاجیش له
تیکه لی ئایینه کانی نه وئوه شتی وهرده گرت و فیتری جادووگری بوو، نینجا
ده یوت ده یه ویت ئایینی خوا بگه یه نیت، دیاره جادووگریش به یارمه تی جنوکه

و شه‌یتانه‌کان ده‌بیت به تېروانینی ئایینی ئیسلام و جادووگه‌ریش له ئیسلامدا و به فهرمووده‌ی پېغه‌مبەر (ﷺ) قه‌ده‌غه‌ کراوه و حوکمی کوشتنی له‌سه‌ردراوه. نه‌گه‌ریش بیه‌ویت بۆ چاکه به‌کاری به‌ئینیت، نه‌وا له پېگه‌یه‌که‌وه که خوا پێی خراب بیت و پیس بیت چاره‌سه‌ری خراپه ناکریت، وه‌ک چون له‌باره‌ی (مه‌ی) یه‌وه پېغه‌مبەر (ﷺ) ده‌فه‌رمویت خۆی ده‌رده نه‌وه‌ک ده‌رمان. نه‌و گه‌شته‌ی ه‌للاج بۆ ه‌یندستان خالی گۆپانی گه‌وره بوو له ژبانی ه‌للاجدا، چونکه له‌مه‌وبه‌دوا کاره ناباوه‌کانی ه‌للاج زیاتر ده‌بن.

ه‌للاج بۆ سوودوه‌رگرتن له پیره‌وه‌کان ده‌یدایه پال ده‌سته جیاجیاکان، نه‌و جارێک خۆی به سوننه ده‌زانی و جارێک به شیعه و جارێک سۆفی و...ه‌تد. لێره‌دا کۆمه‌لێک بیانوو دێننه‌وه که ه‌للاج وتویه‌تی بۆ فیربوونی جادووگه‌ری ده‌چمه ه‌یندستان بۆ شاردنه‌وه‌ی مه‌به‌ستی ه‌ه‌قیقه‌ی مه‌عریفی خۆی بووه، به‌لام نه‌مه له دوو لایه‌نه‌وه جێی قبول نیه:

- 1- ه‌للاج ه‌یچ کات ترسی نه‌بووه له‌وتنی نه‌وه‌ی ب‌ه‌وای پێیه‌تی.
  - 2- دواتر به‌پوونی رۆلی جادووگه‌ری له ژبانی ه‌للاجدا به‌دیده‌کریت.
- ه‌للاج که له سه‌فه‌ری ه‌یندستان گه‌راوه‌ته‌وه، ته‌مه‌نی نزیکه‌ی (46) سالان بووه، ئینجا له ماله‌وه‌ی خۆیدا که‌عه‌یه‌کی بچووکی دروستکردووه و فتواگه‌لێکی جۆریه‌جۆری داوه، نه‌مه بوویه ه‌وی نه‌وه‌ی ه‌للاج به‌ره‌و دادگا ئا‌پاسته‌ بکریت، دادگاییه‌که‌یشی نزیکه‌ی (8) سالی خایاند، واته‌ له سالی (301) تا سالی (309ک) ئینجا دادگاییه‌که‌ی ته‌واو بوو.

حه‌للاج چوار تۆمه‌تی به‌ره‌و پوو کراوه‌ته‌وه :

- 1- بوونی په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ قه‌رمه‌تیه‌کاندا.
- 2- گوفتاری أنا الحق که واتای داوای خوایه‌تی له‌خۆده‌گرت.
- 3- ده‌ووبه‌ره‌که‌ی وه‌ک خوا سه‌یریانده‌کرد.
- 4- فه‌توادانی سه‌باره‌ت به‌حه‌ج.

لی‌ره‌دا پێویسته‌ پێش ئه‌وه‌ی باسی دادگایه‌که‌ بکه‌ین باسیکی په‌وشی سیاسی ئه‌وکاته‌ی جیهانی ئیسلامی بکه‌ین تا له‌و دادگایه‌ تیبگه‌ین.

له‌وکاته‌دا جیهانی ئیسلامی خۆی له‌ دوو ده‌سه‌لاتی سه‌ره‌کی ده‌وله‌تی عه‌بباسی و ده‌وله‌تی فاتمیدا ده‌بینه‌وه‌ و ده‌سه‌لاتگه‌لێکی تری وه‌ک قه‌رمه‌تیه‌کانیش هه‌بوون، هه‌رچی عه‌بباسیه‌کان سوننه‌ مه‌زه‌ب بوون، به‌لام شیعه‌ بوه‌یه‌یه‌کان ده‌ستیانگرتبوو به‌سه‌ر ده‌وله‌تی عه‌باسیدا و پۆلی ده‌سه‌لات و خه‌لیفه‌یان نه‌ه‌یشتبوو، ئه‌مه‌ش به‌لگه‌یه‌ دژ به‌وانه‌ی که‌ ده‌لێن عه‌بباسیه‌کان له‌ ترسی ده‌سه‌لاتی خۆیان هه‌للاجیان کوشتووه‌، خۆ ده‌سه‌لات له‌ده‌ست شیعه‌ی بوه‌یه‌یدا بوو و ئه‌وانیش له‌گه‌ڵ نه‌یارانی عه‌باسیدا خۆشیان ده‌هات. به‌تایبه‌ت که‌ سایه‌تیه‌کانی نه‌یاری سوننه‌گه‌رایی، ئیتر پۆلی عه‌بباسی له‌م مه‌یدانه‌دا چی بوو؟ به‌لکو‌ برپاری دادگا له‌ده‌ست ده‌سه‌لاتی عه‌باسی و بوه‌یه‌یه‌کاندا به‌رته‌سک نه‌بووبویه‌وه‌ و ئه‌وه‌ی له‌ دادگادا پۆلی ده‌بینی زانایان بوون.

هه‌رچی فاتییه‌کانی شیعه‌مه‌زه‌ب بوون دژ به عه‌باسییه‌کان بوون و
حه‌للایجیش هه‌واداریه‌کی بۆ خیلافه‌تی فاتیمی هه‌بوو وه‌ک له‌ وته‌یه‌کیدایه
ناشکرا ده‌ریده‌بریت.

هه‌روه‌ها قه‌رمه‌تیه‌کانیش شیعه بوون و هه‌رنه‌وانیش بوون به‌رده‌په‌شی
که‌عه‌یان بۆماوه‌یه‌کی زۆر بر دۆ کوشتاریکی زۆری موسلمانانیاں کرد، کاتیکیش
حه‌للای له‌خاچدرا بانگه‌واز ده‌کرا ئه‌مه‌یه‌کیکه‌له‌بانگه‌شه‌کارانی قه‌رمه‌تی
بناسن.

به لام بوه بيهه كان له بهر لاوازنه بوونی دهسه لاتی خوځيان له لايه ن دهسه لاته شيعه کانی تره وه ناماده نه بوون پالېشتی ته وای فاتیمی و قهرمه تی بکه ن، هر نه مه وای لیکردن کتشی حه للاج به لای خوځاندا سه رنه خه ن.

هه‌روه‌ها سه‌رده‌مێك بوو ئه‌فسانه‌و جادووی هیندی و بیری ئاگرپه‌رستی
پیشووی ساسانی و فه‌لسه‌فه‌ی لاده‌ری یۆنانی و ده‌مارگیری مه‌زه‌بی ناوخۆیی
حه‌قیقه‌تی شه‌ریعه‌تیان له‌به‌رده‌م جه‌ماوه‌ردا ئالۆز کردبوو، حه‌لل‌الجیش سوودی
له‌هموو ئه‌مانه‌ وه‌رگرت. ئایا به‌مه‌به‌ست بووبێت یان نا، یان ئایا مه‌به‌ستی
باش بووبێت یان خراب.

دادگاییکردنی حەللاج

پیشتر وتمان حەللاج چوار تۆمەتی بەرەو پوو کرابۆیەو هە که بریتی بوون لە:

- 1- بوونی پەییوەندی بە قەرمتیەکانەو هە.
  - 2- وتە (أنا الحق) که لێکدانەو هە داواوی خواپەتی بوو.
  - 3- شوێنکەوتەکانی بە خاویان دەزانی
  - 4- لە بارەو حەجەو پرای پێچەوانەو بنەماو ئیسلامی هەبوو.
- لەسالی 299ک.دا برپاری گرتنی حەللاج درا، ئەو سالا هیش سالی دامەزاندنی دەولەتی فاتیمی بوو لە مەغریبی ئیسلامی، بەلام گرتنەکی لە سالی 301ک و لە سوس لە ئەهوازبوو، هینرا بۆ بەغداد و هاوار دەکرا بەناو خەلگدا که ئەمە بەکیکە لە قەرمتیەکان بیناسن، حەللاج خرایە بەندینخانە، پاش ئەو هەو برا بۆ لای وەزیر علی کوپی عیسا و پاش دادگاییکردن خرایە بەندینخانە.

لە بەندینخانەدا برپاری سزای توندی سی نیو ه پۆژی درا، لە ماو هەو بەندینخانەکیدای پێی پێدەدرا تا خەلکی ببینیت و پرای خوێ بلێت، تەنانەت ژووریکی لە پال بەندینخانەکیدای بۆ دروستکرا تا لەوێ وانەکانی خوێ بلێتەو هە، ئەمەش جیسی سەرنبە لەوکاتەو دادگاکانی تەفتیش زانا گەردونی و زانستیهکانیان لە پۆژئاوادا لەسیدارە دەدا، لە پۆژهلآت و لە جیهانی ئیسلامیدا کهسی تۆمەتبار بە نهیاریی ئایین و دەولەت ئەو مافەو هەبیت، خوێندکارەکانی هەولیاندا حەللاج بفرێنن، بەلام حەللاج نامادەیی نەبوو، پایەکی تریش دژ بەمە

پٽي وايه هه للاج پيشنياري وای بۆ نه کراوه، به لام هه للاج که سيحرو جادوی هيندی فيزيبوو ده يتواني خوی دهر باز بکات، سهر چاوه کانیش له و باره به وه نمونه يان هيتاوه.

له سالی 309 ک.دا هه للاج له سهر داوی وه زیر نه بو حامید دادگایی کرایه وه و دادوهران له سهر دوو پابوون، ئایا بکوژیت يان ئازاد بکريت، نه وانه ی ده يانوت ئازاد بکريت داوايان نه وه بوو داوی ته وبه له هه له کانی بکريت، دهسته يه کی تریش به زندیقان له قه له مده داو وتیان ته وبه ی لی داوانا کريت، هه لویستی ئین به هلول بۆ داوی ته وبه لی کردنی و هه لویستی نه بوو عومهری هه ممادی بۆ کوشتنی بوو.

نه و دادگاییه به بی بریاری کوتایی ته و او بوو، ئینجا دادگاییه کی تر ئاماده کراو نه مجار له جیاتی زانا ئین به هلول زانا نه بولحوسه یینی نه شناسی هات، هه للاج له سهر نوسینه کانی دادگایی کرا، چه ند که سیکیش له دوورو نزیکانی خویشی شایه تیيان له سهر دا.

له مه سه له ی هه جدا هه لاج فه توایه کی پپچه وانه ی بنه ماکانی شه ریه تی نویسیوو، ناچار بۆ خوڤزگار کردن وتی نه وه ی له کتییی (الاخلاص) ی هه سه نی به سری وه رگرتووه، به لام له و کتیه دا شتی وا نه بوو، دواچار بریاری کوشتنی هه للاج دراو هه للاجیش هاواری کرد که له خوا بترسن خوینم له ئیوه هه لال نیه، بۆ نه وه ش ده یوت من نویسم له سهر پتیبازی نه هلی سوننه ش هه یه و له بازاری وه راقینه.

له پیناوی ئه‌وه‌ی بڵێن به‌ سته‌م کوژراوه‌، نه‌یارانی‌شی بی‌خه‌وشی دادگاییه‌که ده‌خه‌نه‌پوو، به‌لام له‌ پاستیدا دادگاییه‌که به‌ پێژه‌ی زیاتر دادگاییه‌کی په‌وابوو، نه‌گه‌ر ده‌ست تێوه‌ردانی وه‌زیر ئه‌بو‌حامید نه‌بوا‌یه‌ که که‌مێک خه‌وشی خسته‌ دادگاییه‌که‌وه‌، زانا‌یانیش زۆرینه‌یان له‌سه‌ر ئه‌وه‌ن که‌ بریاری دادگا له‌سه‌ر حه‌للاج بریارێکی په‌واو شه‌رعی بووه‌، که‌مینه‌یه‌کی ناو سو‌فیه‌کانیش ئه‌وه به‌ سته‌م داده‌نێن.

له 23 زیلقه‌ده‌ی 309ک.دا حه‌للاج به‌ ناماده‌بوونی خه‌لک کوژرا، شیوه‌ی کوشتنه‌که‌شی برینی ده‌ست وپی‌ و له‌خاچدانی بوو، هه‌وادارانی حه‌للاج ده‌لێن: له‌ژێر شوینه‌که‌یدا به‌ خوینه‌که‌ی نوسراوه‌(الله) یان شتی تریش ده‌لێن، هه‌روه‌ها ده‌لێن لێو به‌خنده‌ بووه‌، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی سه‌رچاوه‌کان به‌وپه‌ری گومانه‌وه‌ ئه‌و ده‌قانه‌ دێنن و له‌ لایه‌نی زێده‌پۆیی هه‌وادارانی حه‌للاجه‌وه‌ باسیان ده‌که‌ن.

هه‌روه‌ها ده‌لێن حه‌للاج نوێژی کردووه‌، نه‌یارانی‌شی ده‌لێن نه‌خێر به‌لکو وتویه‌تی من نا‌کوژیم و ماوه‌یه‌کی تر دیمه‌وه‌ بۆ لاتان، واتا خۆی چواندبێت به‌ عیسا(عليه‌السلام)ه‌وه‌. هه‌وادارانی‌شی وه‌ک سامی مه‌کارم و ماسینیون به‌ سه‌رسامیه‌وه‌ حه‌للاج ده‌چوینن به‌ عیسا‌ی مه‌سیحه‌وه‌، پاشان جه‌سته‌که‌ی سوتینراو پرژیترا به‌ ناو په‌وباری دیجله‌دا و سه‌ریشی له‌گه‌ڵ ده‌ست وپییدا مانه‌وه‌و دوو پو‌ژ هه‌لواسران و دواتر بۆ سالتیک سه‌ری له‌ کۆشکی خیلافه‌تدا هێلرایه‌وه‌و له‌ 310ک.دا برا بۆ خوراسان.

هه وادارانى هه لاج ئاوى ديجله يان به پيرۆز سه سیر ده کرد و ده يانخوارد هه
بۆ مندالبون و سکپرى، زۆريکيشيان چاوه پوانى هاتنه وهى بوون، به لکو
هه نديکيان ده يانوت پاش چل پۆز هه لاجيان له سه ر گويدريژيک بينيوه،
ئه مه ش شتيكى دوور و چاوه روان نه کراو نيه، چونکه جنۆکه کان هونديکجار بۆ
له خسته بردن بيت يان بۆ خوشه ويستى بيت خويان به که سيک ده چوئين، وه ک
ئه وهى بۆ ئيمامى ئيبين ته يميه روويدا که له و کاتهى له به نديخانه بوو
جنۆکه يه ک له خوشه ويستيدا خوئى به ئيبين ته يميه چواندبوو و وه للامى پرسىارى
که سانيكى له و په رى جيهانى ئيسلاميه وه دابوويه وه، که ئه مه به ئيبين ته يميه
وترا، وتى ئه وه کارى جنۆکه کانه و له وه زياتر له ئيسلامدا جيئى نابيسته وه،
پيده چيئ بۆ هه للاجيش له لايه ن جنۆکه کانه وه ئه مه کرابيئت تا مروفه کان له
خسته ببه ن و دوچارى شرکيان بکه ن.

هەندێکی تریش که نه یاری بوون سوپاسی خایان ده کرد که له دهستی که سێکی شیۆینه ری بنه ماکانی ئیسلام پزگاریان بووه، زانایانیش بوونه دوو پای جیاواز، زۆرینه یان به سوڤیه کانیشه وه له دژی بوون و به کوشتنی پازیبوون، که مینه په کی ناو سوڤیش به کوشتنی نا رازی بوون

بہرہ مکانی حلاج

- 1- لماسین الأزل والجوهر الأكبر والشجرة الزيتونة النورية.
- 2- الأحروف المحدثه والأزلیة والأسماء الكلية.
- 3- الظل الممدود والماء المسکوب والحياة الباقية.
- 4- حمل النور والحياة والأرواح.
- 5- الصهیون.
- 6- تفسیر (قل هو الله أحد).
- 7- الأبد والمأبود.
- 8- قران القرآن والفرقان.
- 9- خلق الإنسان والبیان.
- 10- کید الشیطان وأمر السلطان.
- 11- الأصول والفروع.
- 12- سر العالم والمبعوث.
- 13- العدل والتوحید.
- 14- السياسة والخلفاء والأمراء.
- 15- عالم البقاء والفناء.
- 16- شخص الظلمات.
- 17- نور النور.
- 18- المتجلیات.

- 19- الهیاكل والعالم والعالم.
- 20- مدح النبي والمثل الأعلى.
- 21- الغريب الفسیح.
- 22- النطفة وبدء الخلق.
- 23- القيامة والقیامات.
- 24- الكبر والعظمة.
- 25- الصلاة والصلوات.
- 26- خرائن الخیرات.
- 27- العین.
- 28- التوحید.
- 29- النجم اذا هوى.
- 30- الذاریات ذروا.
- 31- كتاب في أن الذي أنزل عليك القرآن لرادك الى معاد.
- 32- الدرة.
- 33- السياسة.
- 34- هو هو.
- 35- كيف كان وكيف يكون.
- 36- الوجود الأول.
- 37- الكبريت الأحمر.

- 38- السمری وجوابہ.
- 39- الوجود الثانی.
- 40- لاکیف.
- 41- کیفیة والحقیقة.
- 42- کیفیة بالمجاز.
- 43- موائد العارفین.
- 44- خلق خلایق القرآن.
- 45- الصدق والأخلاص.

بهشی سییه

زیندووکړنه وې بیرې فلسفه

ئېسلام هه لویستیکی روونی هیه بهرامبر به فرهنگی فلسفه وې وه رگپړای یونانی و فارسی و هندی، نه ویش نه ویه نه و خویندنگی سهرقالي فلسفه ویه و له سهر و ه مویشیه و کیندی و ئین سینا و فارابی، درېژکراوه یه کی خویندنگی یونانی ئیغریقیه و بهرهمیکی پوختی ئیسلامی نیه، ئیسلام له و سهرچاوه ی خویه و رووه و هزی فلسفه ی ئیسلامی ری ده بری که پېشه و شافعی به کتیبی (علم أصول الفقه) دهستی پیکرد، هر له روژی یه که مه و ه لویستی موسلمانان بهرامبر فلسفه ی مه شانی یونانی و فلسفه کانی تریش ه بووه، دهستی ره سه انیه تی ئیسلامی ه لویستی راشکاوانه یان بهرامبر به و فلسفه فانه نواندوه.

ئېسلام برپاری خوی داوه بهرامبر به و داروپه ردوه زوره ی فرهنگی پېش ئیسلام، ئیتر چ ماوه ی بیرې غه نووسی روژه لاتی یان بته رستی هیلینی بیت، چونکه چه مک و واتای ره سه نی ئیسلامی ناگریته خو و به به شیک له فرهنگی ئیسلامی دانانریت، به لکو ئیسلام هاتوه تا نه و فلسفه فانه بهرپه رچ بداته و ه و ساخته و ناراستیان ئاشکرا بکات و نه و ئاره زوه مرویه ی هیه بۆ ده رچوون له سنووری خوا و فیتره تی مرویی له کاربخات، نه و توپژینه و ه ی زانایانی موسلمان کاریان له سهر کردوه و پېشپره و ی نه وانه ش شافعی و غه زالی و ئین ته میمه، دواچار گه یشتنه نیشاندانی که سیتییه کی تایبه تمه ندی ئیسلامی له بواری

مەعرفەو مەنتىقدا كە تەواو جىاوازە لەو چەمك و واتا یۆنانیە ھىلینەى ھىئرابوو، ھەروەك ئەو ھىان ئاشكرا كرد كە ئەو ھەولەى ئىبن سىناو فارابى پىی ھەستان لە پىناو نزیككردنەو ھە یان پەیوھەستكردنى فەلسەفەى یۆنانى بە یەكخوابەرسى ئىسلام، ھەولتێكى شكست خواردوو بوو و نەیتوانیو ھىچ بەرھەمێكى ھەبیت، چونكە ھەولیداو ھەبەرستى یۆنانى و زانستى ھەبەرستى بختە بازنەى یەكخوابەرسى ھە، پششى بەستوو بە بپى سەرچاوە كە خرابى و ئارەواىیان سەلمىئراو ھەستكارىكردنێكى زۆرىشیان تیدا ئەنجام دراو، ریبازى رەسەنى ئىسلامى ئەو داروپەردوھى وەلاناو كە لە وەرگىپراوى فەلسەفە یۆنانى و فارسى ھىندىەكان بوون و بپارى لەسەر داو، جا كە سەردەمى نوى ھات، رۆژھەلاتناسان و رۆژئاواگاكان و شالوى رۆشنبىرى گەرموگور لىنەوین بۆ زىندووكدنەو ھە ئەو فەلسەفانە و رۆژاندنى پرسەكانى ئەو بوارە و ویناكردنى ھەزى ئىسلامى بە ھەزى كاریگەر بوو بە ھەزى یۆنانى و ئەو دیدەى دەلێت ئەرستو لای مۇسلمانان پلەوپایەىكى بەرەى ھەبوو، ھە لەو كاتەو ھە رۆژھەلاتناسان ھاتن تا توێژىنەو بەكەن لە كەرەستكانى فەلسەفەدا، چەمك و واتاىەكى ساخەیان دەسەپاند كە ئەویش ئەو ھە فەلسەفەى ئىسلامى فەلسەفەىكى یۆنانى و بە زمانى ھەربى نووسراو ھەو ھە دواتر كەسى دى نووسىنەكانى ئەرستو وەرەگىپى بەو بانگەشەى ئەو ھەلەسووفە كاریگەرى ھەبوو لە ھەز و شارستانىەتى ئىسلامیداو ھەتوانیت ئەو راپەرىنە نوى بكاتەو كە جىھانى ئىسلامى ھاوچەرخ تىاىدا ھە.

ئەم قەسەيە راست نىيە، بەلكو ھىزرى رەسەنى ئىسلامى بەرپەرچى ئەرستۆ و ھەموو بىرى يۇنانى دەداتەو، بەلكو پېتى وايە بىرى كۆمەلگەى كۆيلايەتيە و تەواو جىاوازە لە كۆمەلگەى ئىسلامى، بەلام رەوتى رۆژئاواگەرى پىشتىگىرى ئەو ئاراستە يۇنانىيە دەكات و زۆر كەس پېتى لەخستە براون، ھەندى لە رۆشنىبران پىيان وايە جاران ھىزرى يۇنانى پىگەو كاريگەرى ھەبوو بۆ سەر ھىزرى ئىسلامى و دەكرىت ھىزرى رۆژئاوايى كاريگەرى ھەبىت لە ھىزرى ئىسلامى نویدا.

ئەمە بانگەشەيەكى زۆر مەترسىدارە كە دىكتور تەھا حوسەين بانگەشەى بۆ دەكات، ئەمە لووتكەى پىلانى دژ بە ئىسلامە، چاوەپىتى ئەو شى كراو ھىزرى رۆژئاواگەرى و شالۆى رۆشنىبرى لە سەردەمى نویدا ئەو كارە ئەنجام بدات كە جاران ھىزرى رۆژئاواگەرى و ھەركىزانى لە سەردەمى يەكەمى ئىسلامىدا پېتى ھەستە، لەبەرئەو ھىزرى ئىسلامى بەردەوام ماو ھىزرى دوو سەدە يان زىاتر بەرنگارى ھىزرى فەلسەفى يۇنانى بوو ھەو، بۆيە ئەمە بۆ ھەول دەدەن ھەمدى فەلسەفەى يۇنانى نوئى بکەنەو، ئەو فەلسەفەى لای يۇنانىيەكان بە فەلسەفەى بىتەكان ناسراو، فەلسەفەى مەجووسى و مەزدەكى و بابەكى و فەلسەفەكانى تىرى ھىزرى غەنوو ھىزرى رۆژھەلاتى، گرنگىيەكى زۆرىشيان دا بەو فەلسەفە تەسەوفىيەى كە پىشت دەبەستىت بە ھەدەتولوجود و حلول و ئىشراق، ئەو توپىزىنەو كۆنەنى لە ژىر دراوپەردووى كۆندا بوون و مۇسلمانان بەرپەرچىان دابوونەو ھەو ساختيەيان ئاشكرا كرابو، سەرلەنوئى زىندو كرانەو ھەو سەرلەنوئى

چاويان پيدا خشينرايه وه تا له مږڊا ٺه نووسينه ڙه هراويانه بخه نه وه مهيدان
 كه هه ول ددهن هزري هاوچه رخی ئيسلامي به كه مته رخمی و ناته واوی وه سف
 بكن، چونكه له بواړي فلهسه فده دا جياوازه.

ٺه وه ولاته به رده وامن و به ناوی فلهسه فده ی عره بی ناوزه د کراون تا له
 داهاتووی فلهسه فده ی ئيسلامي دا جيتييه کيان هه بيت، هه موو ٺه مهش له پيتاو
 ته نگه لچنين به هزري ئيسلامي له ريی فلهسه فده کون نوپکانيشه وه، پيتان وایه
 شبلې شمبل ريی فلهسه فده ی عره بی ده ستپکړدوه کاتيک بانگه شه ی کرد بؤ
 رييازي داروينی، ٺه په يامه تونده مادديه ی هيرش ده باته سر ټايين و
 ٺه خلاقو بيروباوه پو مه به ستی له پيخستنی هزري نوئی ئيسلاميه، هزري كه
 له ريی هزري رابردوی ئيسلاميه وه پاريزراوه و ده رباز بووه له شوينه واری
 فلهسه فده بته رستی و مادديه کان و به پتي چه مک و واتای ره سه نايه تی ئيسلامي
 له ڙير ناوی ٺه هلی سوننه و جه ماعدا خوی ريکخستووه ته وه، هه موو ٺه و
 هه ولانه ی نوئ ده کرينه وه و هه ريه ک له جه ميل صليبا و عه بدوپه حمان به ده وی
 و جورج يووچه ننا و لویس عوز و زه کی نه جيب مه محمود و بانگخوازانی
 مارکسيه ت و رافه ی ماددی بؤ ميژوو و بانگخوازانی بوونگه راوی ري به ری
 ده ده کن، ټامانجيان يه ک شته و پيتان وایه هزري نوئی عره بی بيریکی
 سه ربه خو و جيايه و هيچ په يوه نديه کی نيه به ئيسلامه وه، به لکو له دايکبوويه کی
 فله پهنسی و هه نارده ی موژده به ری مه سيحي لوبنانيه، بويه ټازاده تا دوور له

ئیسلام ههنگاوی خۆی بنی و نهزموونی ههلمهتی رۆژئاوایی مارکس لیبرالی بوونگه رایى و ... هتد بگرتته بهر.

لێره وه کهوتنه هێرش بردنه سه ر شافیعى و ئیبن حهنبه ل و نه شعهرى و غه زالى و ئیبن تهیمیه، چونکه نهوانه دپکى چقلی چاوى هه ر هه ولێکى تهنگه لهچنن به ئیسلام و به رۆژئاواییکردنى هزرى ئیسلامین و هه ر نهوانه رێى گه پانه وه بۆ ره سه نایه تی هزرى ئیسلامییان کرده وه، بیریاره موسلمانه کانیش هه مدى نه و نهزموونه ی نهوان له سه ر هه مان نه و بنه مایانه ی ئیسلام دووباره ده که ننه وه، وه ک نه وه ی شیخ موسته فا عه بدوره زاق رێخۆشکه رى بۆ کرد و دکتۆر سامى نه شار و موحه ممه د عه لى زبیان ههنگاوی گه وره یان تیدا نا، نه و خویندنگه و شوینکه وتهکانى رێى راستى ئیسلامیان گرتوه ته بهر.

لێره وه پیلانیکی تر ده رکه وت که نه ویش بێده نگکردنى هه ر که سایه تیه کى هزرى ئیسلامى بوو که نه یارى فه رله سه فه ی یۆنانى بیّت، هاوکات زه قکردنه وه و به رزراگرتنى هه موو نه و ناوانه ی که ئالا هه لگه رى فه لسه فه بوون، ئیتر ده یان توێژینه وه یان له باره وه ده کرا، زۆربه شیان له پێوه رى ره سه نایه تی ئیسلامیدا ده رنه ده چوون، له هه موان زیاتر نهوانه ی تۆمه تیان به ره و رووه بریتین له فارابى و ئیبن سینا.

جا نه وه ی نوێخوازانى فه لسه فه ی کۆنى ئیسلامى نه یانخستوه ته پوو نه وه یه که نه و که سانه ناوى مه شائیه موسلمانه کانیان لى نراوه و به درێژه پێده رى فه لسه فه ی و عه قلى یۆنانى داده نرێن، کۆمه لگه ی ئیسلامى به

تەۋاۋەتى لەناوخۇدا دەريانكردن وىنەى شاعىرانى بىرەۋشى ۋەك ئەبۈنەۋاس و بەشار، بەلكو كۆمەلگە بە دەرجوۋ لە كۆمەلگەى رەسەنى ئىسلامى داينان، تەنھا رۆژمەلانتاسان لەبەر ئارەزۋى خۇيان بەرگىريان لەۋانە كردۋە، ئەۋىش بۆ ئەۋەى ئەۋ فەيتنەۋ گومان ۋ ژەهرەى كە پېشتەر فەلسەفەى يۇنانى خستىەپوۋ و سريانەكان ۋەريانگىراۋ ويستيان بىبەنە ناۋ چەمكو واتاى مەسىحىەتەۋە، ھەمان ئەمە لە كۆمەلگەى ھاۋچەرخى ئىسلامى ۋ ھزرى ئىسلامى نويدا بخەنەۋە روۋ و تىكەل بە پەيامى بىتەرسىتى ۋ فرەخودايى بنەۋنە لىدىنى بنەماى يەكخۋاپەرسىتى كە پاىە ۋ كۆلەكەى ئىسلامە.

يەكەم: كۆدەنگىك لەسەر ئەۋە ھەيە ھىتەنى فەلسەفە بۆ نىۋ ھزرى ئىسلامى كۆشكى شارستانىەتى داروۋخاند، مۆركىكى شووم ۋ خراپ بوۋ و نەمانى دەسەلاتى مۇسلمانانى لىكەۋتەۋە، ئەۋەبوۋ مەئموون جەۋى خىلافەتى عەبباسى گرتە دەست ۋ بوۋە ھاندەرى فەلسەفەۋ بازاپگەرمى بۆ دەكرد ۋ توانى ديارترىن كىتەبەكانى فەلسەفە لە يۇنان ۋ صىن ۋ ھىندەۋە بەھىنىت ۋ كەسانى زۆر شارەزاي ۋەرگىپان لە سريانى ۋ كلدانى ۋ سەنكرىتى ۋ فارسىەۋە راسپىرئىت بۆ ۋەرگىپانى ئەۋ كىتەبانە.

ئىتر كاركردن لەسەر ۋەرگىپانى رىچكەۋ رىبازە ھىنراۋەكان ۋ ئازادانە ۋتنى ھەموۋ رايەك خۇى نواند، لەۋ سەردەمەدا گومان بالوكرايەۋەۋ ناپرەۋايى بازاپى گەرم بوۋو رەشەابەيەكىش لەۋ دىۋ ئەم بارەۋە ھەلىكرد ۋ رەچەتەى رىچكە جىياجىاكانى لەگەل خۇى ھەلگرت، بپى رەۋت دەركەۋتن كە خەرىك بوۋ

بیروباوهې و ئایینیکی نوئی بهیننه کایه، هیندهی نه برد ده ولت له بهردهم شالابه رانی ته تر و مه غولدا تیچکشکا و پایه کانی رووخان، زۆرک له شوینکه وتوانی نه و رهوت و ریچکانهش بوونه پالېشتی دوزمن بۆ به دیهاتنی نه و ئامانجه (له ناویردنی ده ولتهی ئیسلامی).

ئیتړ عه رب بیروباوهې ئیمانی سورشتی و هیزی پوختی بیوباوه پریان له ده ستداو ئایینیان دایه ده ست بری مته که لیم و که سانی له خسته براو تا چەند بهرگی رهنگا ورهنگی بیروباوهې جیاجیا بکه نه بهری ئیمان و گومان و فیتنه و قسه و قسه لۆکی لیکه و ته وه.

دوهم: تۆمه تبارکردنی پیچه وا غه زالی به وهی ریژه وی هزی و روشنبیری لای عه رب و هستاندوه، ئنه ویش کاتی به توندی دژی فهلسه فهی ئیلاهی و هستایه وه و ساخته و ناراستیه کانی خسته پروو.

له راستیدا هه لمه تیکی ورد و نه خشه بۆدانراو هه بوو تا موسلمانان بانگه یشت بکات بۆ فهلسه فهی رۆژئاوایی و هانیان بدات نه و ری و ئامانجهی نه وان بگره بهر، هاوکات موسلمانانی به دوواکه وتوو نیشان ده دا له بهرته وهی له و کاته وهی غه زالی فهلسه فهی و هستاندا ئیتړ له بواری فهلسه فه دا هه ژار بون، بیگومان نه مهش پیلانیکی سه رشوینییه، چونکه پتویست ناکات موسلمانان شوین نه و فهلسه فانه بکه ون له بهرته وهی نه مان وه که نه و روپییه کان پتویستیان نیه به و فهلسه فانه، نه و روپییه کان که نه یان توانیوه له بیروباوهی خویانه وه په یامی میتافیزیقی ته واو و دروست و ره سه ن و هریگرن، چ له رووی په یوه ندییان

لەگەل خوا يان پەيوەندىيانلەگەل كەون يان تىگەيشتنى مرؤفە لە رووى مرؤفبونىيەو، ئەمە كەموكورتى بىرى ھزرى لاھوتى رۆژئاوايى، لە راستيشدا تەنھا بېرى رافەى مرؤيىيەو ھىچى تر، ھزرى رۆژئاوايى ناچار بوو بۆ پېركردنەوھى كەلپنەكان ئەو رەوتو رېچكەو ئايدۆلۆجىيانە بسازىتى، ئەمانەش بەدەم رەشەباي ئارەزووھەو بۆلۆبونەتەو، ئىتر لە لىبرالىيەتى تاكە كەسى يان فرۆيدى يان بوونگەرايى يان ماركسى و رافەى ماددى و رافەى ئابورى و رافەى جنسى و رافەى جوگرافى بۆ ژيان و مېژوو و شارستانىيەت بىت، بەلام موسلمانان رېيازىكى كاملۆ تەواويان ھەيە بۆ مېتافىزىقياي كەونى و مرؤيى كە سەرچاوەكەى لە خواوھىيە، لە ھەمان كاتدا دەتوانىت ئاسايش و ئارامى و پىويستى مادى و تاسەى رۆحى دەروونى مرؤيى دابىن بكات بى ئەوھى ھىچ لە كەموكورتى و ھاوسەنگىيەكەى كەم بكات، دوور لە ھەر جۆرە زىدەپەوى يان ھەلەى رەھبانىيەت.

ئەو سەرسامىيەى لە رۆشنىبىرى عەرەبىدا دەيبىنين، لەو ھاوارانەوھ سەرچاوەى گرتووە كە شوپىنكەوتوانى بىرى رۆژئاوايى مەسىحى دەرىدەبېن، لە بوارى ھزرى ئىسلامىدا موسلمانان دەزانن بە ھىچ جۆرى پىويستىيان نىيە بەو ھاوارە بەرزانەى داواى شىۋازى فەلسەفە دەكەن، موسلمانان شىۋازى فەلسەفى بە شىۋازىكى چاك و دروست نازانن، بەلكو شىۋازىكى قوناغىيە، لەوانەيە موسلمانان بۆ ماوھەك بەكارى بھىتنن وەك لە سەرەتاي سەردەمى ئىعتىزالدا بۆ بەرنگاربونەوھى پەيامى مەسىحى و جوولەكەيى بەكارىيان ھىننا، يان

جه‌ماله‌دین و موحه‌ممه‌د عه‌بده‌و ئیقبال و كه‌سانی تر له‌ سه‌رده‌می نویی
بیداریخوازی ئیسلامیدا بۆ به‌رنگاربوونه‌وه‌ی هه‌په‌شه‌ی رۆژئاواگه‌ری و شالاوی
هه‌زی به‌کاریان هه‌ینا.

به‌لام شیوازی دروست و ره‌سه‌ن لای موسلمانان بریتیه له‌ شیوازو به‌رنامه‌ی
قورئانی، پێشه‌وا غه‌زالی خراپه‌و ناره‌وایی فه‌لسه‌فه‌ی ئیلاهی خستوه‌ته‌پوو،
به‌لام نه‌نه‌ویوه‌ته‌ فه‌لسه‌فه‌ی بیرکاری و سروشتی و مه‌نتیق.

ئه‌مه‌ تاوانیکه‌ تا ئیستا نووسه‌رانی رۆژئاواو بانگخوازانی رۆژئاواگه‌ری لێی
خۆش نه‌بون، چۆن غه‌زالی به‌رامبه‌ر بیرى بته‌په‌رستی و زانستی بته‌کان
ده‌وه‌ستى و ناره‌واییان ئاشکرا ده‌کات و رێ نادات موسلمانان تیايدا نغزو بن تا
وه‌ك چۆن جووله‌کایه‌تى و مه‌سیحیه‌تى له‌ناوهرد ئاوا ته‌نگ به‌ موسلمانانیش
هه‌لچنێ، ئه‌مه‌ تاوانه‌ گه‌وره‌که‌ی غه‌زالیه‌ که‌ به‌رده‌وام پیاوانی رۆژئاواگه‌ری بێ
وه‌ستان و رۆژ دواى رۆژ ده‌یده‌نه‌وه‌ به‌نیو چاوانی غه‌زالیدا.

له‌راستیدا غه‌زالی هه‌یرشی نه‌کردوه‌ته‌ سه‌ر ئه‌و فه‌لسه‌فه‌ خواپیه‌ی که‌ لای
یۆنانیه‌کان زانستی بته‌کان بوو، به‌لکو ده‌لێت ئه‌و زانسته‌ی ده‌لێت عه‌قل
ناتوانیت شه‌ره‌زای بابته‌کانی ئه‌ودیه‌و سروشت بیته‌، فه‌یله‌سووفان ناتوانن به‌
به‌لگه‌ی مه‌نتیقی ئیلاهیات بخه‌نه‌پوو، به‌لکو به‌ گومان و مه‌زنده‌ی نادانییا بریار
ده‌ده‌ن و بۆ راستی زانستی ئیلاهیان نیشاندانی زانستی ژمیریاری و مه‌نتیقی
خۆیان به‌ به‌لگه‌ دینه‌وه‌و خۆ ده‌گه‌یه‌ننه‌ بیرلاوازن، با ته‌نانه‌ت زانسته
ئیلاهیه‌کانیان له‌گه‌ڵ به‌لگه‌کان بگونجین و مه‌زنده‌یه‌ك نه‌بیته‌ و به‌س وه‌ك

زانسته ژمیره ییہ کانیاڼه و مادده پټوانه ییہ ی بۆ به لگه له مه نتيقدا به کاری دینن نه یان توانیوه له زانستی ئیلاهیاندا به کاری بهینن، بریاری عقل له بیرکاری و بابته سروشتیه کاندراسته، به لام له زانستی ئه و دیو سروشتدا ته نها عقل ناتوانیت به ته نها بگات به دلنیا یی.

هه روه ها ده لیت مه سه لی سیفه ته خوا ییہ کان و ئه زه لی و هه می شه یی بوونی جیهان و له ناو نه چوونی ده روونی مرۆیی به ته رازووی عقلی مرۆیی پټوانه ناکریت، به لکو عقل بۆ تیگه یشتن له وانه پټویستی به پټناویکی تره که ئه ویش ئاشکرا کردنی ناوه کی و ئیمانی دل و سروشی دینی ه.

دیارترین ناکوکی غه زالی له گه ل فیه له سووفاندا ئه وه یه که په یوه سته به بابته خوا ییہ کانه وه که بنه په تیکی ئایین.

غه زالی له سی مه سه له ی بنه په تیدا پټچه وانه ی فیه له سووفان ده وه ستیت:
سی مه سه له که تیایدا فلسفه ی یۆنانی پټچه وانه ی په یامی ره سه نی
ئیسلامه (ئه گه رچی نزیکه ی بیست هه له ی ئه وانی ژماردووه):

یه که م: پټشینه بوونی جیهان.

دوو هه م: خوا ئاگادار نیه به ورده کاریه کان (خوا ی گه وره به دووره له و
ناره وا و تنه ی ئه وان).

سییه م: نکوولی کردن له زیندوو بوونه وه.

ئیسلام پټی وایه جیهان نوییه و دروست بووه، ته نها خوا دیرینه و خوا ی
گه وره ش زانا و ئاگاداره به هه موو ورده کاریه کان (وما تسقط من ورقه إلا یعلمها

ولا رطب ولا يابس إلا في كتاب مبين)، زیندووبوونه وەش حەقە و هیچ گوماننکی تیندا نیە.

غەزالی بەرنگاری ئەو راویچوونانە بوو، تەووە کە پێچەوانەی شەرەن، هێرشێ کردووە تە سەر فەیلەسووفە دەهریهکان، ئەوانە ی نکوولی دەکەن لە بوونی بەدیھتەر و پێیان وایە جیهان هەر هەبوو و هەموو جۆرە ئازەلەکان هەر لە دێرینەو هەبوون، دەهریهکان زەندیقن، هەرەها هێرشێ کردووە تە سەر سورشتیهکان، ئەوانە ی دەلێن گیان دەمریت و جاریکی تر زیندوو نابیتەو و نکوولی دەکەن لە بوونی رۆژی دوا ی و پاداشت و سزا، هەرەها هێرش دەکاتە سەر فەیلەسووفە ئیلاهیەکانی وەك سوقرات و ئەفلاتوون و ئەرستۆ، چونکە ئەوانە برۆیان هە یە بە دێرینەبوونی جیهان و نکوولی زیندووبوونه و دەکەن و دەلێن خوا ئاگاداری وردەکاریەکان نیە.

بەجۆرە دەبینین ئەو هەلمەتە ی رۆژەلاتناسان و بانگخوازانی رۆژئاواگەری لە سەردەمی نویدا دەیکەن هەلە و پڕوپوچە، ئەوانە راکە ی غەزالی بە هەلمەتیک ی بێبنەما ناودەبن، لە راستیدا غەزالی ئەوپەری وێژدان و دادپەرەری بەکارهێناو، لە گەل ئەو هەشدا هێشتا غەزالی بێبەش نەبوو لە گۆرزی دەستە ی رەسەنایەتی ئیسلامی، ئەو تە ئەبووبەکر ئیبنولعەرەبی کە یەکیکە لە شارەزاترین کەسان بە غەزالی دەلێت مامۆستامان ئەبووحامید چوو نێو جەرگە ی فەیلەسووفانەو و دواتر ویستی بێتە دەرەو، بەلام نەیتوانی.

ئامانجی غەزالی ئەوەبوو رێبازی فەیلەسووفان لە ئیلاھیياتدا پووچەل بکاتەووە خەلکی رووەو سەرچاوەی رەسەنایەتی راستەقینە ئاراستە بکات تا جوان لە میتافیزیکا و ئەودیدو سروشت تێبگەن، ئەویش بە تێگەشتنی قورئانی پیرۆز، بۆیە ئاماژە بەو دەکات فەیلەسووفان لە زانیینی مەسەلەکانی ربووبیەتدا کەرەستەیان کەمەو تەنھا ئایینی حەق دەتوانێت بەو شیوە رەهایەیی ئارامی و دلنایایی لەگەڵە لەو بوارەدا زانیاری دروست بە دەروونی مۆیی بەخشیت.

سێیەم: فەلسەفەی ئەرستۆ:

موسڵمانان بە وردی بەرپەرچیان داوەتەووە نەگونجانی لایەنەکانی ئەو فەلسەفەیان لەگەڵ ئیسلام و رێبازی ئەزموونیدا خستوووەتەپوو.

کاتیک رۆژەلاتناسان و رۆژئاواگەران لە سەرەدەمی نویدا ویستیان رێبازەکی ئەرستۆ زیندوو بکەنەووە دەنگۆیەکی گەورە لە دەور بنێنەووە (تەها حوسەین و لوتفی سەید و ئیبراهیم بیومی مەدکوور) هزری ئیسلامی بە تەواوی ئەو چەمک و واتایە تێکشکاندو زیاتر لەوەشی خستەپوو، نارهوایی و ساختەو درۆی بانگەشەکارانی رۆژئاواگەری خستەپوو کە دەیانوت رێنێسانسی رۆژئاوایی لەسەر پەیام و رێبازی ئەرستۆ دامەزرا، بەلکو لە راستیدا دواي لەناوچوون و تێکشکانی پەیامی ئەرستۆ روویدا، بەلکو کاتی پەیامی ئەزموونی ئیسلامی گیرایەبەر ئەوکات رویدا، بیریارە رۆژئاواییەکان لە سەرەدەمی نویدا بە هەمان چەکی دەستی موسڵمانان لە هەزار سال لەمەوبەر بیری ئەرستۆیان

تىكشكاندو، ئو تىكشكاندە لە دەركەوتنى رىئىسانسى ئورويپەو بوو كە پختى بەستبوو بە رىيازى ئوموونى ئىسلامى، دواتر جارىكى دى رۇئاوايەكان ھاترو كەوتنە لەخشتەبردنى مۇسلمانان و ساختەكردنى زانستەكەيان و بانگەيشتيان دەكردن بۇ رىيازەكەى ئەرستۇ نەك بۇ ئو رىيازەى كە رىارى رۇئاوايى خۇيان پى بنىاد نا، ئەرستۇ پىلاننىكى گەرەى سەردەمى وەرگىزان بوو لە سەردەمى نوپىشا بەكارھىنرا، رۇزھەلاتناسان و رۇئاواگەرە شوپىكەوتەكانيان تا توانىيان ئو پىلانەيان قۇستەو و دژ بە ئىسلام بەكارىان ھىنا.

لە توپىزىنەو، پوختى زانستىو دەردەكەوئىت كە بانگەشەى شەپۇلى رۇئاواگەرى بۇ لەناوبردنى رەسەنايەتى ئىسلامى چەندە خراپ و ناپەرەوايە، چونكە لە راستىدا مەنتىقى ئەرستوى كە گوازايەو بۇ جىھانى ئىسلامى، تەنھا لە خوئىندىگە مەشائى ئىسلامىەكاندا كاريگەرى ھەبوو: خوئىندىگە شۇفەكاران (كىندى و فارابى و ئىبن سىنا، خوئىندىگەكانى تر كە زادەى رەسەنايەتى ئىسلامى بوون تەواو دووربوون لە ئوموونەكانى مەنتىقى ئەرستوى، بەلكو مەنتىقىكى تەواو جىاوازيان ھەبوو لە مەنتىقى ئەرستوى چ لە رۇحىەت و چ لە وردەكارىەكانىدا.

زالبوونى مەنتىقى ئەرستۇ كاتىك دەستى پىكرد كە لە سەدەى پىنجەمى كۆچىدا ھزرى ئىسلامى پەرت بوو تىكەل بوو بە زانستەكانى يۇنان، لەگەل ئەو ھىدا فىقھناسانى دواتر و موتەكەلىمە ئەشعەرىەكان لە لاىەك و زانايانى

سهلف له لايه کي ترهوه رتيان نه دا نهو مهنتيقه به کارييتو به توندي
دژايه تييان کرد، دواتر فهيله سوغه مه شائيه کان له بازنه ي هزي ئيسلامي
دهرچون چ له رووي روحي و چ له رووي دهغه وه، ههروه ها له رووي بيروباوه پو
هزي و ژيانيشه وه له کومه لگه ي ئيسلامي چوونه دهره وه، نيتر ماوه يه کي زور
بوو فله سهغه ي مه شائي له جيهاني ئيسلامي دا مرد، دهرغه تي زيندووبوونه وه شي
نه بوو نه گهر هه وله کاني روژه لاتناسان و روژئاواگه ران نه بوايه که ئامانجيان
له ناوبردني ئيسلام بوو له ناوخووه، نه ویش به نانه وه ي دووبه ره کي و
دروستکردني دهسته و ريچکه ي کوني فله سهغه ي و زيندووکړنه وه و زالکردنيان له
زانکوو خویندنگه کانداه وک ريبازيکي زانستي سه رشيويښ.

له سايه ي نه م ناراسته ي روژه لاتناسانه وه دواتر پاشکوي بانگخوازه
روژئاواگه را کاني وک ته ها حوسه ي نه وه نهو ئامانجه دهرکه وت که ته ها حوسه ي
راشکاوانه ده يليت:

(پيشينانمان فله سهغه ي يونانيان وهرگرت - فله سهغه و ژياري نه وروپا که
دریژه پيډه ري فله سهغه ي يونانيه - بويه پيوسته ئيمه ش هه موو شتي له و
خویندنگه نه وروپيه وه وهریگرين).

نه م بانگشه ي هه ر له بنه په تدا بي مانايه و چي به لگه هه يه دژيه تي، چونکه
موسلمانان بيري يونانيان نه کړدووه ته بنه ماي بيرکړدنه وه يان، به لکو
به رپه رچيان داوه ته وه و ناراستي نه و ريبازه يان خستووه ته پوو، پاشان له مړوشدا
هه مان هه لويستيان هه يه به رامبه ر هزي روژئاوايي که زاده ي بيري يونانيه.

دیاره مەنتیقی نوئی هزری رۆژئاوایی که له سەر بڼه‌مای له‌ناوبردنی مەنتیقی ئەرستۆ دامەزراوه، له سەده‌ی سیانزه‌ی زاینیدا دەستی پێکرد، کاتیک موسلمانان رۆحی زانستی و بیرکاریان گواسته‌وه بۆ ئه‌وروپا، ئەمەش له‌ ریی زۆجەر بیکۆن که بانگه‌وازی کرد بۆ رزگاربوون له‌ ریبازی ئەرستۆ چونکه‌ ئه‌و ریه‌ازه‌ لاواز و بێتوانا بوو، رۆجەر وتی ده‌توانین به‌ بیرکاری به‌لگه‌ به‌ئینه‌وه‌ بۆ هەر پێویسته‌کی زانستی سروشتی، تۆماس ئه‌کونیش سه‌رله‌نوێ فله‌سه‌فه‌ی ئەرستۆی هێنايه‌وه‌.

چوارهم: ئه‌و هزره‌ یۆنانیه‌ی که فله‌سه‌وفه‌ موسلمانانه‌کان (کیندی، ئیبن سینا، فارابی) پشتیان پێ ده‌به‌ست سه‌رچاوه‌که‌ی دروست و ساغ نه‌بوو، به‌لکو له‌و به‌راوردکاریانه‌ی که له‌م دواایانه‌دا ئه‌نجام دران توێژه‌ران جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ ئه‌و ده‌قه‌ فله‌سه‌فیه‌ی وه‌رگێردانه‌ سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی هه‌مان فله‌سه‌فه‌ی ره‌سه‌نی یۆنانی نه‌بوون، به‌لکو تێکه‌له‌یه‌کی فله‌سه‌فه‌و چه‌مکه‌ سریانیه‌ مه‌سیحیه‌کان بوو، دواتر بپێ هه‌له‌ی زۆرو ده‌ستکاریکردنی زه‌قی تێکه‌وت، ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ توێژه‌ران ئاماژه‌یان به‌مه‌ داوه‌، ئیسماعیل مه‌زه‌هر پێی وایه‌ ئه‌و رۆشنه‌بیره‌ی وه‌رگێردرايه‌ سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی هه‌مان رۆشنه‌بیری دروستی ئیغریقی نه‌بوو، به‌لکو وینه‌یه‌کی مه‌سیحیه‌ت بوو که له‌ ریی په‌عقووبی و نه‌ستووریه‌کانه‌وه‌ ره‌نگێکی ئیغریقی پێدرا‌بوو، ئەمەش له‌ کاتی بانگه‌وازیان بۆ بیروباوه‌پی مه‌سیحیه‌ت له‌ رۆژه‌لاتدا، ئەمانه‌ فله‌سه‌فه‌ی یۆنانییان کرده‌ ریه‌که‌ بۆ که‌یاندنی بیروباوه‌پی خۆیان.

دكتور عەبدۇرەحمان مەرحەبا دەلئىت وەرگىپران لە زمانى يۆنانىيە وە بۆ
 عىبرانى و لە عىبرانىيە وە بۆ سىراني و لە سىرانييە وە بۆ عەرەبى و اتاكانى لە
 راستى خۆى شيواندو ناتەواويەكى واى سازاند كە لە كەس ناديار نى، بەلكو
 وەرگىپرانەكان بوونە سەرچاوەى بەدەستەينانى سامان نەك خۆشەويستى
 زانست، وىپراى ئەوەى وەرگىپرانىيان بەكار دەهێنا بۆ سەرخستنى رىياز و رەوتى
 خۆيان، دكتور عومەر فەرووخ دەلئىت زۆربەى ئەوانەى وەرگىپرانىيان دەکرد
 مەسىحى يەعقوبى و نەستورىيەكان بوون و گروپوتىنى ئاينىيان لەسەر و
 سپاردەكارى زانستيانە وە بوو، بۆيە دەستكارى وشە و ماناكانىيان دەکرد.

هەلەيەكى زەق و رەقيان كە كارىگەرى زۆرى هەبوو ئەوەبوو كە كىتیبى
 رىبوبيەت درايە وە پال ئەرستۆ، كاتىك فارابى ئەو كىتیبەى بىنى و پىي و ابو
 هى ئەرستۆيە، هەستا بە نووسىنە وەى بىردۆزە ناودارەكى خۆى لە گونجاندنى
 راكانى ئەفلاتون و ئەرستۆدا و لەوەشدا پشتى بەست بەو كىتیبە، هەركە
 دەرگەوت ئەو كىتیبە هى ئەرستۆ نى، بەلكو چەند بەشىكى وەرگىراو يان
 پوختىراوەى نووسىنەكانى ئەفلاتون و دوورن لە رۆحىيەتى ئەرستۆ، خىرا
 فارابى كەوتە هەلە وە بىردۆزەى گونجاندنەكى دارپا، ئەو فەلسەفەى كە
 فارابى و ئىبن سىنا هەلپاندا دايمە زىنن تىكەلەيەكى فەلسەفەى ئەرستۆيى و
 ئەفلاتونى نوئى بوو و هەلە كەشيان شيوا و ناتەواو بوو، بەلام ناوئە فەلسەفەى
 ئىسلامى.

ليڙهه دهزانين چُون چندها بپياري فارسي و بتهپرستي و مهسيحي و
جولهكهي خزينراونه ته نيو هزي ئيسلاميه وه وهوليانداوه به پي کات و
سه ردهم خويان تيڪه ل به بيري ئيسلامي بکن.

پينجهم: بيري يوناني گالته ي دهکرد به رييازي نه زموني، به لام بيري
ئيسلامي رييازي نه زموني گرتبويه بهر، به مهش مروفايه تي برده قوناغيكي
نويوه له کاتيکدا بيري يوناني نه وه ي پي نه کرا.

موسلمانان زور به بيخمي و بهوپه پي متمان وه رييازي نه زمونيان داناو
نه و بهر به سته يان تيکشانده که بيري يوناني له به رده ميده چوکی دادابوو له
ناست مهنتيقي ويته بيده وه ستابوو، به مهش موسلمانان ديدو هزيان کرده
به لگهي عه قلی و به لگهي نه زمونيش، روجهر بيکون گه وره يي نه و ههنگاه
گه وره ي ميژوي مروفايه تي تومار کردوه و فهرزه کاش ده گيرپته وه بو
موسلمانان.

ديارترين تاييه تمه ندي رييازي نه زموني ئيسلامي نه وه يه که رييازي درک
پيکردن يان رامانيه، بپرياراني ئيسلام به چاکی درکيان به وه کردبو که ده بيت
رييازتيکی تويزينه وه دابريت جياواز له رييازي يوناني، چونکه رييازي يوناني
دهرپي ژياريکی پيچه وانه و ويته يه کی ژياري پيچه وانه بو.

رييازي نه زموني جياکاري کرد له نيوان رييازتيک که گالته ي دهکرد به
نه زمون و تافيکردنه وه نه رستو گه وره ترين ريپهري بو، له گه ل رييازي که
بانگه وازي دهکرد بو نه زمون و تافيکردنه وه نه مهش له روجي خودي

قورئانه وه وه رگيرابوو كه بانگه وازی ده كرد بۆ زانستی بوونیکی کرداری دور له توڙینه وه له بوونی خوا، به لكو سهرقال به توڙینه وه له به دیهینراوه کانی خوا، بۆیه مه لویستی موسلمانان به رامبه ر مه نتیقی ئه رستۆ یان هزری یۆنانی زاده ی دژایه تیه کی خۆبه خۆ نه بوو، به لكو جه ختکردنه وه بوو له خودیتی و روحیه ت و ره سه نایه تی و خاوه ن مۆرکی تاییه تی هزری ئیسلامی، بۆیه موسلمانان سهرقالی کرۆک یان ماهیه ت یان ئه و ویتاکردنانه نه بوون كه فه لسه فه ی یۆنانی خۆی پتوه سهرقال کردبوو، به لكو سهرقالی تاییه تمه ندیه کان بوو، ئه مه شیان له شیوه یه کی ته واوکاریدا ریزبه ند کردبوو، ئه مه کرۆکی ناکۆکیه که بوو که رقو نه گونجانی به رامبه ر به مه نتیقی ئه رستۆ هیتایه کایه، چونکه مه نتیقی ئه رستۆ له گه ل ریشه ی ره سه ن و بنه په تی ره سه نی ئیسلامیدا نه ده گونجا که ئه ویش یه کخوابه رسته یه، ئه مه ش زاده ی ئاسۆبینی ته سک یان ده مارگیری مه زه به ی نه بوو.

لیره وه بانگه وازی ریی بزافی رۆژئاواگری بۆ توڙینه وه له جیهانی غه یب له ریی عه قله وه، بانگه شه یه کی ته واو نه یاره به په یامی یه کخوابه رسته ی ئیسلامی، ئه گه ر ئیسلام ریی نه داوه له سه ر بنه مای هزری یۆنانی لیکنۆلینه وه بکریت له بواری میتافیزیقیدا، ئه وا به رنامه یه کی ته واوو کاملی داوه به موسلمانان بۆ شاره زابوون له ویدیو دنیای بینراو هه ر له سه ره تای دروستبوونه وه تا کۆتایی ژیا نی دنیا و دوا ی ژیا نی دنیا و پاداشت و سزای رۆژی دوا ییش، هه روه ک وینه یه کی ئه ویدیو که ونی به خشیوه، به مه ش تاسه ی مروفی بۆ

تینگه یشتن له و جیهانانه شکاندووه و کردوویه تی به بنه پرتی بۆ تیگه یشتن له په یامه که ی و بهرپرسیاریتی و گه پانه وه ی بۆ لای خوا، عه قلیشی پیداهه تا له چوارچیوه ی توانای راسته قینه یدا هه نگاوی راست بنی بۆ به جینگه یاندنی نه رک ی خۆی، ئیسلام له م روانگه وه نه وه ی نیشانداهه که عه قلی مژی به سروشتی خۆی ناتوانیت بگاته ماهیه ت، بۆیه قورئان بری مه سه له ی نه و دیو سروشتی به ته وای دیاری کردووه و داوای کردووه له وه زیاتر له سه ری نه پۆن، به لکو مرۆف له توانای عه قلی خۆی زیاتر نه پوات، نه مه ش بنه ماکه یه (بیر بکه نه وه له به دیه پتیراوه کانی خوا، به لام بیر مه که نه وه له زاتی خوا نه گه رنا به هیلکه تا ده چن).

توانای عه قلیش بریتیه له بیرکردنه وه له جیده سه ته کانی ده سه لاتی خوا که گه وره یی خوا نیشان ده دات، نه مه ش به هه ست پیکردن ده بییت، ئیتر زات و ماهیه ت له سه روو توانای عه قله وه یه، بۆیه سروشی بۆ نێردراوه تا ببیته روونکه ره وه و رینیشاندهری مرۆف.

(تویژینه وه له تایبه ته ندیه کان نه ک تویژینه وه له ماهیه ت)

نه مه ریتنماییه کی ئیسلامی قورئانیه که سه رچاوه ی هه نگاوانان و کاریکه که موسلمانان پێی گه یشتون و هه موو نه وه کانی پێشوو نه یان توانیوه به دیه پتین له نه ویش بریتیه له به دیه پتانی ریبازی نه زمونی.

ليڙهه بانگه وازي ڪه رڙڻاواگه ران بانگه شهى ٻو دهڪن و برپتيه له
توڙينه وه له جيهانى غيب له ري عه قله وه، ته واو پيچه وانهى چه مڪ و اتاي
يه ڪخوابه رستيه.

حه و ته م: رڙهه لاتناسان و بانگه شه ڪه راني رڙڻاواگه ري بانگه شهى نه وه
دهڪن ڪاتيڪ مهنتيقي نه رستتاليسي وه رگيڙدرا، پيشوازي ليڪرا و ڪاريگه ري
جيھنشت له سر هه مو بواره ڪاني ئيسلام (نه مه قسه ري رڙهه لاتناسانه و ته ها
حوسه بن و لوتفي سهد و ئيبراهيم مه ڊڪوريش دو بواره ري دهڪه نه وه).

له راستيدا نه مه پيچه وانهى نه و واقيعه يه ڪه روويداوه، چونڪه نه وانهى
بيري يوناني و مهنتيقي نه رستتاليسيان قبول ڪرد بريتي بوون له شروقه ڪاراني
ڪه رڙهه وي مه شائيه ڪاني نه مڙيان گرتبويه بهر، نه وانهى به مه شائيه
موسلمانن ڪان ناسراون و ديار ترينيان بريتي بوون له ڪيندي و فارابي و ئين
سينا.

به لام زاناياني موسلمان له بوازي ره سه نايه تيدا به ته واوه تي بهر په رچي نه و
بيرو مهنتيقيان داوه ته وه و نه و هيان خستوه ته روو ڪه مهنتيقي نه رستتاليسي
ريباري توڙينه وه يه له زانستي هزي و فلسفه ي يونان، نه و مهنتيقي وردترين
دهر برپني رڙه ي يونانيه له ديدو روانيني ٻو ڪه ون و هه ولى زيندو و ڪردنه وه ي
ريباري يوناني سه بارهت به بوون، ئيسلام به سهختي نه و زانستانه ي يوناني
فڙي داوه به سهختي دڙايه تي دهڪات، چونڪه رڙه ي ئيسلامي له ڪه شو
ره گه زڙي ڪي جياواز و وينا يه ڪي نويي ژياريه وه بنه ماڪاني خوي وه رگرتوه و ته واو

نورره له دىدى هزرى يۇنانى بۇ مېتافىزىقىا و فىزىا و بوارهكانى تر، بۇيه به دلىاييهوه رىبازىكى توپژينهوه جيا له رىبازى يۇنانى هيه، بنهما و بنهپهتهكانى خوى له ژيارى زانستى خويهوه وهرگرتهوهو بووهته مورك و تاكه كركى نهو ژياره بنهپهتهيه.

زانايانى موسلمان نهوهيان ئاشكرا كردوه كه فەيلهسوفه مهشائيهكانى ئىسلام وهك بازنهيهكى جياو كه نارگرتوو له رهوتى گشتى هزرى ئىسلامى وان، نوپنهرانى راستهقىنهى ئىسلاميش برىتين له فېقهناس و رهسەنايهتى خوازهكان و بىريارانى ئىسلامى، نهوانهى دژى رىبازى يۇنانى و مهنتىقى ئەرستوتاليسىن، دكاور نهشا دهستى گەيشتوه به هەندى بەلگهنامهى نهو زانايانه كه تيايدا ساختهكارى رۆژهلاتناسان و شوپنكهوته پېلانگپرهكانيشيان دژ به ئىسلام دهردهكهوئيت، نهوانهى بانگهشهى موسلمانبوونيان دهكرد كهچى بىرى خويان لهسەر بنهماى مهنتىقى يۇنان دانابوو، موسلمانان توانيويانه گهرهترين دۆزينهوه پيشكهش بكن كه دواتر جيهانى نهوروپى وهرىگرت، نهوئيش رىبازى نهزموونى ئىسلامى بوو له تهواوترين و دروستترين شپوهيدا.

ههروهها دهلئيت موتهكهليم و رهسەنخوازانى يهكهه بهههچ جورىك ههچيان له مهنتىقى ئەرستوتاليسىهوه وهرنهگرتوهو ههوليانداوه مهنتىقييىكى نوئ بنياد بنين، فېقهناسانى نههلى سوننهو جهماعه به تهواوهتى ههلوئىستى دژايهتبيان گرتوهتههر بهرامبهه مهنتىقى ئەرستوتاليسى و بهلگو مهنتىقى يۇنانى به گشتى، بهلگو هەندى لهوانه هەندى بەلگهى گومانخوازانى يۇنانيان

خستووه ته پوو و هندی به لگهی تریان بۆ زیاد کردوه، ههروهه ئاماژه دهکات به شروقه کاره ئیسلامیه کان که درێژه پێدهری عهقلی هیلینی بوون له جیهانی ئیسلامیدا، نهو دهزوهی له گهڵ بیرکردنهوهی مهنتیقی ئیسلامی په یوهستی دهکردن تهواو خه یاللی بوو، بۆیه کومه لگهی ئیسلامی به تهواوهتی فرپی دانه دهروهوهی خۆی.

دکتور نه شار ده لیت نهو بیرۆکهی ده لیت موه که لمین که سانیکي ئایینی بوون و مهنتیقی نه رستویان له مشتومپی لاهوتییاندا به کارهیناوه، قسهیهکی نارهوايه، مهنتیقی نه رستو له لایه ن قوتابخانهی که لامیه وه تا سه دهی پینجه میش وه لامي درایه وه و دهسته که لامیه کانی موعته زیله و نه شعری و شیعه ش هیرشیان ده کرده سه ر، ئین تهیمیه ده لیت پاش نه وهی نه و ریچکه هات و موسلمانان به چاوی خویان که موکورتیه کانیان زانی که و تنه ره خنه لیگرتنی و له پێوانی عهقلی و شه رعیاندا لایان به لادا نه ده کرده وه، ئین قه ییمیش نه مه ده لیت ته وه، ئین خه لدوونیش ده لیت موسلمانان بۆ بواری بیروباوه پ هیچ سوودیان وه رنه گرتوه له پێوانه یۆنانیه کان.

چه ندین کتیب نووسراون سه باره ت به ره خنه له مهنتیقی نه رستوتالیسی،

له وانه ش:

کتیبي (الدقائق)ی نه بویه کری کوپی ته یب.

کتیبي (الآراء و الدیانات) ی ئین نه و به ختی.

نووسینه‌کانی ئه‌بووعه‌لی جه‌بائی و ئه‌بووهاشم و قازی عه‌بدولجه‌بار سه‌باره‌ت به ره‌خنه‌گرتن له مه‌نتیقی ئه‌رستویی.

ئه‌بوعه‌بباسی ناشینی موعته‌زیلی ده‌لّیت: سیرانی به ئیبن بېشر مه‌تای کورپی یوونسی وت ئه‌م ناشینه ئه‌بوعه‌بباسه ره‌خنه‌ی لیگرتون و ریی ئیوه‌شی گرتووه‌ته‌به‌ر و له‌نیوتاندایه‌و لاوازتان ده‌خاته‌پوو، که‌چی تا ئه‌مێۆ نه‌تانتوانیوه یه‌ک قسه‌ش وه‌لامی بده‌نه‌وه، ته‌نها ئه‌وه‌نده‌تان پی ئه‌کریت بلّین ئامانج و نیازی ئیمه‌ نازانیت.

ئیبین هه‌زم:

ئیبین هه‌زم ره‌خنه‌ی گرتووه له مه‌نتیقی ئه‌رستۆ و کتیبیککی له‌و باره‌یه‌وه نووسیوه‌و ناوی ناوه (التقريب لحد المنطق) (صاعید له طبقات الامم دا باسی کردووه)، تیایدا هونه‌ری قسه‌کردن له‌سه‌ر روونکردنه‌وه‌ی مه‌عریفه‌کانی خستووه‌ته‌به‌رباس، تیایدا چه‌ند نمونه‌و به‌لگه‌ی شه‌رعی به‌کاره‌یناوه‌و راشکاوانه له هه‌ندی بئه‌په‌تدا دژایه‌تی ئه‌رستۆی کردووه.

غه‌زالیش هێرشی کردووه‌ته سه‌ر مه‌نتیقی ئه‌رستۆ.

ئیمام‌ولحه‌ره‌مین جوهرینی هێرشی کردووه‌ته سه‌ر مه‌نتیقی ئه‌رستۆ.

لوتفی سه‌ید که مامۆستا نه‌وه‌ی رۆژئاواگه‌ریه درۆیه‌کی زه‌ق ده‌کات و ده‌لّیت:

(فلسفه‌ی ئەرستو لای پيشين به سينه‌يه‌کی فراوانه پيشوازی ليکرا و خه‌ليفه و که‌سانی دیاری ناو زانایانی موسلمان سوودیان لی وه‌رگت و بوونه جیگره‌وه ئەرستو و نوینه‌رانی ریباری مه‌شائیه‌کان)

جا ناره‌وایی ئه‌و روانینه روون دیاره، چونکه زانایانی موسلمان به جاری مه‌نتیقی ئەرستو و فلسفه‌ی یونانی‌شان به‌رپه‌رچ داوه‌ته‌وه، له‌به‌رئه‌وه‌ی له‌گه‌ل په‌یامی به‌خوابه‌رستیدا به‌کناگریته‌وه، له‌کاتی‌کدا په‌یامی به‌خوابه‌رستی پایه و بنه‌ره‌تی ئيسلامه.

حه‌وته‌م: هه‌لویستی پيشه‌وا ئین ته‌یمیه له به‌رنگاربوونه‌وه‌ی فلسفه‌ی مه‌شائیدا لووتکه‌ی گرتوه‌وه، راشکاوانه رایگه‌یاندوه هزری ئيسلامی مه‌نتیقیکی تایبه‌تی خۆی هه‌یه که وه‌رگه‌راوه له قورئان و سوننه‌تی موحه‌مه‌ديه‌وه، له‌مه‌وه ئه‌و مه‌نتیقه نوێیه‌ی لی وه‌رگرتوه که ناوی ناوه مه‌نتیقی ئيسلامی، ئه‌و مه‌نتیقه‌ی که به‌هۆیه‌وه موسلمانان بيباک ده‌بوون له عه‌قلیه‌تی رۆژئاوایی له بریاران له‌سه‌ر شته‌کان و به‌رچا‌وروونی و رامانی فلسفه‌فیدا، به‌لکو به‌رپه‌رچی مه‌نتیقه‌ی‌کانی داوه‌ته‌وه، ئه‌وانه‌ی که به‌هۆی کاریگه‌ری بیرو مۆرکی یونانی‌ه‌وه عه‌قلی خۆیان کردوه‌ته بریارده‌ر و که‌ناریان گرتوه‌وه له وه‌رگرتنی رینمایی له فلسفه‌وه مه‌نتیقی قورئان و سوننه‌ت.

مه‌نتیقی ئيسلامی له قورئانی پیرۆزدا خۆی ده‌نوینێ، ئیتر موسلمانان له مه‌سه‌له‌کانی هزرو بریاردانی دروستدا بيباکن له مه‌نتیقی یونانی و شیوازو ناو و په‌یره‌وی ئه‌و هزهدا، ئین ته‌یمیه ده‌لێت ئه‌و به‌لگه عه‌قلیه ئیلاهیانه‌ی لای

پيشه وایانی نه هلی که لام و فلهسه فه هه، قورئان به حق و راستی و ته و اترو دروستتر و به هیتر خستویه تیه روو دور له و هه لانه ی نه وان تی که وتون.

ئین تهیمیه ریبه ری هه موو ئاراسته نویکانی ره خه گرتنه له مه نتیقی نه رستو، هه له نه رجا لۆن فرنسیس باکونه وه تا مه نتیقیه تی وه زعی، ئین تهیمیه گرنگیه کی زۆری داوه به ره خه گرتن له فه یله سووفانی ئیسلام (فارابی و ئین سینا و ئین روشد) و هه رکامیکی تر که وینه ی نه وان هه واداره به مه نتیقی نه رستو، به لکو ریازی خویندنه وه ی ئیسلامی خستوه ته روو، ئیتر نه و مه نتیقه هه له سه ره لدانیه وه له سه ر دهستی موسلمانان تا نه و په پی پیگه یشتن و پیشه وه ی ده خاته پوو، دواتر بری زیده کاری ده کات بو به شه کانی نه و ریازه ئیسلامیه که خوی به پشت به ستن به رۆحی قورئان و سوننه ت دایه یناوه، نه مه شی له کتیه که یدا (الرد علی المنطقیین) خوی ده نوینی، ئین تهیمیه پی وایه هزی ئیسلامی به ره رچی مه نتیقی نه رستویی ده داته وه، مه نتیقی که له سه ر بنه مای قیاس و به لگه خوازی نه زه ری دامه زراوه، به لکو مه نتیقی کی نوی دانا که تایبه ته ندیه کانی خوی جوانتر ده رده بری، نه ویش ریازی هه سه ته وه ری نه زمونی بو.

ناکوکی نیوان نه رستو و نه فلاتوون ده خاته پوو، هه ولی مه شائیه موسلمانان ده خاته پوو که کاریان شروقه ی فلهسه فه ی یونانی بووه تا بتوان گونجاندنی له نیوان نه رستو و نه فلاتووندا بکه، ناکوکی نیوان نه و هه وه نیوان بیروباوه پی ئیسلامیش ده خاته پوو، بیتوانایی نه و هه وه ش روون

دهڪاته وه (ههوله ڪاني فارابي و ٽئين سينا)، دواپرواي نه زمووني پيچدان له نٿوان
ٿيسلام و نه فلاتوني نويدا روون دهڪاته وه، پٽي وايه ٿامانج له وه له ناوبردني
ٿيسلامه له ناوڇوه، هيرش دهڪاته سهر موته ڪه لمين و به پيچه وانه
جولانه وهي قورٿان و سوننه تومه تباريان دهڪات، لاوازي نه و به لگانه يان
دهخاته پروو ڪه ده يانويست به وانه نه ياره ڪانيان بدوين، ههول ده دات
گونجاندني نٿوان عه قل و ٿاين بخاته پروو، به لام نه ڪ له سهر بنه ماي نه وهي عه قل
هاوواتاي فلسفه ي يوناني بيت، به لکو پوخته ي بوجووني نه وه به ڪه ديدني
راشڪاوي عه قل پيچه وانه ي صهحي نه قل (قورٿان و سوننه) نه، راڪي
رازي و غزال به رپهرچ ده داته وه ڪه ده لٽن نه گهر عه قل و نه قل پيڪه وه
نه گونجان نه وه با عه قل پيش نه قل بخريت، چونڪه هه رڪس نه و بانگه شه به
بكات تانه ي داوه له پيغه مبر^{عليه السلام}، مه نتيقي ٽئين ته يميه جي پنجه ي رووني
له زور ناراسته ي مه نتيقي نويدا جي پيش، نه و ناراسته نوٽيانه ي مه نتيقي
نه رستو ده خه نه پروو، به تاييه ت مه نتيقي مادي بيڪون و هيگل و مه نتيقي ريازي
راسل و مه نتيقي سايڪولوجي.

موسه فا عه بدوره زاق ده لٽ توڙينه وهي مه نتيقيه ڪان نه گهر له سهرده مي
ٽئين ته يميه وه له سهر هه مان ريبازي نه و له ره خه گرتن به لکو له شروفه و
قولبوونه وه دا به رده وام بوونايه، نه و ٿيسا گه يشتبوييه لووتڪه به ڪي زور
به رز.

ئىبن تەيمىيە لە ۋەلامدانەۋەى مەنتىقگە را يۆنانىيەكان و شوپىنكەۋتە
فەيلەسووفگە را ئىسلامىيەكاندا بە گەرەتەرىن نوپىنەرى رۆحى ئىسلامى بەرامبەر
بە فەيتنەى يۆنانى دادەنرەيت.

ئىبن تەيمىيە رەخنە دەگريت لە مەنتىقى ئەرستويى و زۆر بە بەهيزى تىكى
دەشكىنەيت، پىيى واىيە وا بۆ ئىسلام باشترە چەمكە دەستەۋازە فەلسەفە
مەنتىقىيەكان بەكار نەهيتەيت، ئىبن تەيمىيە نەكوۆلى لە ۋە دەكات حەد لە مەنتىقى
ئەرستويى بتوانەيت بگاتە كرۆك يان ماھىيەتى مەسەلەكان، پىيى واىيە كارو ئەركى
حەد برىتيە لە جياكردنەۋەى نۆوان مەحدودودو جگە لە خۆى، ئىتر حەد ناتوانەيت
ويناى حەد بگات.

ئىبن تەيمىيە رەخنە دەگريت لە پرسە ئەرستويىيەكان و پىيى واىيە ئەزمون و
خويندەنەۋە و پىوانى تەمسيل نەرەۋاىيە، بەلگە قورئانە و پىنەى بەلگە خوازيمان پىيى
نیشان دەدات و تەرازوو و پىوانى بەلگە ييمان پيشكەش دەكات.

لايەنى نەگونجانى ھزرى ئىسلامى و ھزرى يۆنانى دەخاتەپوو و دەلەيت
گەرەتەرىن ھەلە ئەۋەيە بلەيت پىكگە يشتنى لە نۆوان فەلسەفى يۆنانى بتپەرستى
و ھزرى يەكخوابەرستى ئىسلاميدا ھەيە با پىكگە يشتنىكى لاۋەكيش بىت،
ئەمەش دەگەرپتەۋە بۆ چەند ھۆكارىكى رىژەيى دوورمەودا و جياۋازى لە
بنەرەتە گشتىيەكاندا.

يەكەم: ئىسلام بپرواى واىيە عەقلى مرويى ناتوانەيت بگاتە ماھىيەت و كرۆكى
شتەكان، قورئان ھەلۋىستى ئىمەى سەبارەت بە مەسەلەكانى ئەۋديو سروسشت

ديارى كردووه، داواي ليكردوين تاو نهدينه ئوديو سروشست، بهلكو گهپان بهداواي كرؤكىكدا واز لىبهيتين كه ناتوانين تهنها له رى عهقلهوه بگهين به حقيقهتى، بهلكو بگهپين بهداواي تاييهتمنديهكاندا و به هيچ جورىك نهچين به داواي ماهيهتدا، ئهمهش له فهرمايشتى پيغهمبهرى خوادا (ﷺ) خوى دهنوئى كه دهفهرمويت (فكروا في خلق الله و لا تفكروا في ذات الله فتهلكوا)، (بىر بكهنهوه له بهديهتناوهكانى خوا، بهلام بىر مهكهنهوه له زاتى خوا، ئهگهنا به هىلاكهتا دهچن).

دووه: ميتافيزىيائى يونانى بهرهمىكى زاتيهو لهسهر تاكگهرايى و ويناى تاييهتى دژ به روى ئىسلام وهستاوه، فەلسەفەى يونانى كردارىكى زاتى بوو كه لهگهلا بواي كۆمهلايهتيدا ناگونجى.

سييه: جياوازي قولل ورونى نيوان پهيامى قورئان بۆ تهنايى و كارايى خوا و نيوان پهيمى فەلسەفەى يونانى، له ئىسلامدا خوا بهديهينهري ههمو شتيكهو ههر خوى ههمو شتيكى له نهبوونهوه بهديهيناوهو سهرهتا و كۆتايى سهردهميشى ديارى كردووه، ئهمهش تيكشكاندننى چهكو واتاي فەلسەفەى يونانيه كه دهلايت مادده ديرين و پيشينهو لهناوچوونى نيه.

ويپاي ئهمهش قورئان به هيچ جورىك چهكو واتاكانى جيئههيشتووه. بهلكو بنهماي تهواوهتى بۆ داناوه، ئوهى قورئان بپريارى لهسهر داوه زياتر لهلايهن عهقلهوه قبولل كراوهو له فيترهتيشهوه نزيكتره.

خوای گه وده زهوی و ئاو و شاخ و داخی به دیهیناوه و ئه مهی کردووه ته سه کۆیه کی شاتۆیی بۆ مرۆفی که له خۆل دروستی کردووه و رۆحی به بهردا کردووه و هه موو ناوه کانی فیر کردووه و هانیداوه تا له م که ونه دا دۆزینه وه بکات، به رپر سیاریتی تاکه که سی و پابه ندی ئه خلاق و لیبیچینه وه و پاداشتی رۆژی دوا ییشی بۆ داناوه.

نۆیه م: قورئان به لگه ی بوونی خوای پێشکه ش کردووه، ئه مه شی له چه ند شیوه و به رنامه ی تو یژینه وه و لیکۆلینه وه دا نواندووه:

أ: به لگه ی که و نی که له سه ر بنه مای روانین له م جیهانه وه ستاوه.

ب: به لگه ی شیکاری عه قلی (أَمْ خَلَقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ).

ج: به لگه ی هه لئینجراوی زانایان که له قورئانه وه وه رگیراوه، له و ئایه تانه ی باسی پێغه مبه ر ئیبراهیم ده کات و پوخته که ی بریتیه له وه ی گۆرانی ئه و شتانه ی که ده یانینین به لگه ن له سه ر روودان و نو ییوونیان و پێویسته به دیدیه ئنه ریک به دیدیه ئنابن که له وان نه چیت.

ده یه م: هه ریه ک له بیروبا وه پی ئیتیحاد و وه حده تولو جود:

بیروبا وه پی ئیتیحاد له گه ل ئیسلامدا ناگونجیت، چۆن ده گریت توه وه ی به دیدیه ئنه ر له ناو به دیدیه ئنراو یان نغو یوونی به دیدیه ئنراو له ناو به دیدیه ئنه ردا گونجاو بیت! هه چکام له وانه ئاسایی نین، بۆیه ئیسلام ره خنه له م بیره مه سیحیه ته ده گریت که بیروکه ی حلولی هه یه، هه مان ره خنه ش له سو فیگه راییه ده گریت، ئیسلام له گه ل بیروبا وه پی وه حده تولو جودیش ناگونجیت، چونکه ئه مه

جیابوننه وهیه له بیرویاوه پی رهسه نی ئیسلامی (لا اله الا الله)، ههروه ها له گه ل په یامی ته صه و فی فه لسه فیش ناتهبایه (له راستیدا هیچ بوونی نیه جگه له خوا) هه ریه ک له وانه نه نجامی ته و او پیچه وانه به وی تری له خوگرته وه.

ته صه و فی فه لسه فی کاریگر بووه به توژی نه وه میتافیزیقیه کانی فیدای هیندی و ئیشراقی فارسی و فه یزی نه فلوتینی.

به لام ته صه و فی سوننی پیچه وانه ی ته صه و فی فه لسه فی ریی گرتوه ته به ر و دیدو بیری خوی له قورئان و سوننه ته وه وه رگرتوه، هزی ئیسلامی به هوی ته صه و فی سوننی وه پاسه وانی دیدهبان (زه میر) ی بیدار راگرتوه، نه وروپا به م دواپیان و له سه ر دهستی بته لری نه خلاق ئینگلیزی ئینجا به مه گه یشت.

یانزه هه م: ده بیته ئاماره بدهین به رۆلی پیاوانی ره سه نایه تی ئیسلامی له سه رده می نویدا که چون به رنگاری مه ترسی نوێکراوه ی گه رده لولوی فه لسه فه ی یۆنانی و رۆژئاوی نه یار به یه کخوا په رستی ئیسلامی بوونه وه، نه م ئاراسته ش له و کاته وه دهستی پیکرد که شیخ موسته فا عه بدوپه زاق رایگه یاند فه لسه فه ی ئیسلامی له فیهی ئیسلامیه وه دهست پی دهکات، قسه که نه وه یه که کتیبی (علم أصول الفقه) ی شافیهی مونه ته له قیکی نه و ئاراسته یه بوو و شافیهی له هزی ئیسلامیدا هاوتای نه رستویه له بیری یۆنانیدا، کیندی و فارابی و ئیبن سینا و ئیبن رشد و نه وانی دیش نوینه رایه تی ره سه نایه تی ئیسلامی ناکه ن، به لکو درێژه پیده ری ریی مه شائیه یۆنانیه کان بوون، زۆر زیاد چووبن له شروقه کاری فه لسه فه ی یۆنانی ده رناچن، نووسینه کانی زانستی ئصولی فیه و

موتكه لمين بریتیه له فلسفه‌فهی ئیسلامی و ئه‌وه‌یان سه‌لماند كه مه‌نتیقی نه‌رستوتالیسی كه ریبازی ژیار و بیرى یۆنانیه له خویندنگه عه‌قلیه نوێكاندا قبول نه‌كراون، به‌لكو ریبازی نه‌زموونی كه نه‌وروپا دواى سه‌ده‌یه‌ك له ده‌ركه‌وتنى ژیارى نوێى ئینجا پێى گه‌شت، نه‌مه ریبازی ئیسلامه‌و جیاوازه له رۆحی ژیارى یۆنانی.

دوانزه‌هه‌م: بیرى ئیسلامی به‌ سروشتی پێكهاته‌و سه‌رچاوه‌و خودی‌تی تایبه‌تی خۆی كه له‌سه‌ر بنه‌مای یه‌كخواپه‌رستی و پێغه‌مبه‌رایه‌تی و په‌یوه‌ندی نێوان عه‌قل و دل وه‌ستاره‌، له‌به‌رده‌م بیرى مرویددا كراوه‌یه‌، هاوكات ده‌توانی‌ت بێ ئه‌وه‌ی تێكه‌ڵ بێت به‌و بیرانه‌ خۆی بپاریزی‌ت، لی‌ره‌وه‌ كه بیرى ئیسلامی له‌سه‌ر بنه‌مای یه‌كخواپه‌رستی و نه‌خلاقو بنیادی ریبازی فیکری دامه‌زراو له‌سه‌ر عه‌قل و سروشیش دامه‌زراوه‌، ناتوانی‌ت له‌گه‌ڵ فلسفه‌فهی یۆنانیدا تێكه‌ڵ بێت، چونكه فلسفه‌فهی یۆنانی له‌سه‌ر بنه‌مای بته‌په‌رستی و كۆمه‌لگه‌ی كۆیلايه‌تی و به‌رزراگرتنى عه‌قل و په‌رستشی جه‌سته دامه‌زراوه‌، وێ‌پای ئه‌وه‌ نه‌و فلسفه‌فهی وه‌رگێ‌پایه‌ سه‌ر زمانى عه‌ره‌بى هه‌مان فلسفه‌فهی یۆنانی نه‌بوو، به‌لكو ده‌ستكاریه‌كى زۆرى وه‌رگێ‌پانه‌كه‌ كرابوو و ده‌قه‌كان شیوین‌رابوون، نه‌مه‌ش له‌پێ‌ناو خزمه‌ت‌كردن به‌ ئامانجی موژده‌به‌رى مه‌سیحیه‌ت، لی‌ره‌وه‌ هه‌ر له‌ رۆژی یه‌كه‌مه‌وه‌ ناره‌زایی له‌روودا نیشان درا، هه‌رچه‌نده‌ ده‌سته‌یه‌ك له‌ فه‌یله‌سووفه‌ موسلمانه‌كان هه‌ولیان ده‌دا فلسفه‌فهی یۆنانی ب‌خه‌نه‌ ناو بازنه‌ی ئیسلامه‌وه‌، به‌لام هه‌وله‌كه‌ به‌ ته‌واوه‌تى شكستی خوارد، نه‌مه له‌ كاتی‌كدا

رەوتىكى دژ بە فەلسەفەى يۇنانى دەرکەوت و گەشەى سەند و ھىندە بازىنى
خۆى فراوان کرد تا بوو نوپنەرى ھەموو بىرى ئىسلامى و بانگخوازانى
وەرگىزان و شىۋەى بىرى يۇنانى كەنار خست.

ئەو نەيارى و بەرنگاربوونەوہى سەرەتاي ليدانى تەواوى چەمكو واتا
فەلسەفەى يۇنانىەكان بوو، ئەو چەمكو واتايەى لە مەسەلەى يەكخوۋاپەرستى و
رەوشت و بنيادى خودى كۆمەلگەشدا لەگەل ئىسلامدا نەدەگونجا.

ھەموو ئەمانە جەخت لەوہ دەكەنەوہ ئەوہى تەھا حوسەين و لوتقى سەيد
و ئىبراھىم بىومى مەدكۈور دەيلتەن گوايە مەنتىقى ئەرستۋ زالبوۋە بەسەر
ھەندى بزەنەى ھەزرى ئىسلاميدا راست نىە، لە سەردەمى نویشدا دكتور نەشار
ئەو راستىەى لە كىتەبەكەيدا (مناھج البحپ عند مفكرى الاسلام) خستوۋەتەپرو
و بە جوانى ئەوہى سەلماندوۋە بىريارانى ئىسلام مەنتىقى ئەرستۋتالىسىيان
قبول نەكردوۋە دژايەتتيان كردوۋە رەخنەيان لە ھەموو بەشەكانى گرتوۋە.
ھەرۋەھا دەرکەوت ئەو بىرۆكەى دەلەيت مۇسلمانان مەنتىقى يۇنانىيان
وەرگرتوۋە كردوۋىانە بە رىيازى بۆ توپژىنەوہكانيان بىرۆكەيەكى ناراستە، ج
ئەم تىگەشتەى پالېشت بە بەلگە لىنەويوۋە خەونى رۆژھەلاتناسى و بزافى
رۆژئاواگەرى لەپىخستوۋە.

بهشی چوارهم
زیندووکردنه وهی بیری شعوبیه ت و باتینی
باسی یه کهم
پیلانی باتینی

بیری شعوبیه ت و باتینی بیریکی مرۆیه که دواى سه رده می وه رگێران
 نزهی کرده نیتو ئاسۆی ئیسلامه وه، ئه مه ش کاتیک فله سه فه فارسی وه هیندی و
 یونانیه کان وه رگێردان و تیکه ل بوون وه ولایاندا ته نگ هه لچنن به هزی
 ئیسلامی و زال بن به سه ر به ها بنه په تیه ئیسلامیه کاندا، ئه و بیره مرۆیه
 ماددیه بته رستیه هه ر له کۆنه وه خۆی ریکخستبوو و توانیبوو کار بکاته سه ر
 ئه و چه مک و واتایانه ی که ئایینی مووسا و ئایینی عیسا پێشکه شیان کردبوو،
 به لکو هه ولایاندا ئه و ئایینه نه رووه ته ئویل و بیانوو بۆ هێتانه وه و ده رچوون له
 رێساکانی ئایینی حق به رن، ئه و هه وله به رامبه ر هزی ئیسلامیش گیرایه به ر و
 توانی له لایه ن بانگخوازانی لاده ری بواره جیا جیاکانی بیروباوه ر و نه ده بو
 سیاسه ته وه پالپشتیه ک په یدا بکات و دواتر گۆرا به بری پیلانی مه ترسیدارو
 بانگه شه ی وێرانکه ر که هه په شه بوون بۆ کیانی ده وله تی ئیسلامی، به لام هه ر
 له رۆژی یه که مه وه ئه و بزافه تووشی به رنکار بوونه وه بوو و بیریارانی موسلمان
 به رنکاری بوونه وه و که وتنه لیدانی و ئاشکرا کردنی ساخته کاریه کانی، ئه و
 به رنکار بوونه وه یه ماوه ی دوو سه ده به رده وام بوو تا به ته واوه تی پاکتاو

كرايه وەو رەسەنايەتى ئىسلامى پلەو پىڭگەى خۆى بۆ گەراپەو، ئەو پلەو پىڭگەى لە قورئان و سوننەتى صەحىحە وەرىگرتبۇ، ئىتر ئەو بزاڧە شعوبىيەتە بوو بە چىرۆك و بەسەرھاتىكى مېژووى، بەلام پىلانى رۆژئاواگەرى و شالائى رۆشنىبرى ھەر لە سەرەتاي سەردەمى نوپو ھەولدىا ئەو بىرە زىندو و بكا تەو و لە بوارى ھزرى موعتەزلى و صوفىگەرى و فەلسەفەو كەوتە گوومان نانەو، ئىتر نووسىنەكانى رۆژھەلاتناسان و بانگخوازانى رۆژئاواگەرى كەوتنە بەرگى كىرن لە باتىنىيەت و قەرمەتى و زەنجەكان و ئەو بزاڧە گومراپانەيان بە بانگەوازى چاكسازى ناوژەد دەكرد وەك شۆپش بە ناوى ئىسلامەو ناوژەدىان دەكرد، بەلكو رۆژھەلاتناسى و رۆژئاواگەرى زۆر لەو ەش زىاتر چوون و ئەھلى سوننەو جەماعەيان تۆمەتبار دەكرد و لە رىز و گەورەى ئەو موحامىدە چاكەكارانەيان كەم دەكردەو يان چاويان لە ئاستدا دادەخست، ئەو موحامىدانەى بەرامبەر بەو پىلانە مەترسىدارە راوەستان، بېرى كىتەب دەركەوتن كە ئەو بىرە باتىنىيە شعوبىيەيان زىندو دەكردەو سەرلەنوئ دەيانخستەو روو و بەرگىيان لىدەكردو گەنجانى رۆشنىبرىان پى لەخستەدەبرد، وەك بىرىكى سەربەخۆى جىاواز لە بارو دۆخ و پەرچەكردارەكانى دەيانخستەروو، دەكرىت سەرلەنوئ لە سەردەمى نويدا وەك بىرىكى ھاوچەرخى پىشكەوتنخوازى بخرىتەو ەپوو، ئەمەش ئەوپەرى ھەولى بانگخوازانى رۆژئاواگەرى و شالائى رۆشنىبرىە بۆ شىواندن و ساختەكارى و بلۆكردنەو ەى ژەھرى نەيارانى ئىسلام، ئەمەش دواى ئەو ەى پىشتەر بەھوى

به رنگارېوونه وهی له گڼ فیتړهت و زانست و ئایینو حه قیقه تداشکستی خوار دبوو.

روژئاواگه راکان دابهش بون به سهر بواره کانی نه دهب و میژودا، ده بینن نه وانهی نووسینه وهیان له نه بوونه واس و به شار بن برد و حه ماد عه جره د و موتیع بن ئیاسه وه ده ست پیکرده وه و نه وانهش که که وتنه خستنه وه پرووی بزافه کانی قهرمه تی و زهنج و راوهندی و موقع خوراسانی و بابه کی خوره می، نه وانهیان وه ک بانگخوازانی چاکسازی ده ناساند.

که سانی کیش هه بوون هه ولیانده دا میژووی حهلاج و سه هره وه ردی زیندوو بکه وه و کتیبه کانی نه وان و کتیبه پر له ژه هره کای ئیبن عه ره بی زیندوو بکه نه وه، هه روه ها هزی ئیخوانوصه فا و په یامه کانیان زیندوو بکه نه وه، ئیبن سینا و فارابی و رازی و که سانی تروه ک ریبه رانی دیاری فه لسه فه و فیکر نیشان بدهن.

بیگومان زیندوو کرده وهی نه و بیره مه به ست لی شتواندنی هزی ئیسلامیه به و بته رستی و ماده ده گه رای و بیره و شتی هه بووه تا ئیسلام نه توانیت به دروستی بیروباوه پی ره سه نی خوی بخاته پروو، زیندوو کرده وهی نه و هزانه بانگه شه یه کیش بوون بو شیوعیهت و بانگه وازی صه هیونی و جووله که بی جیهانی که ئالاه لگری ئیسرائیلیه کون و نویکانن.

بیگومان نه و ره وتانه ئاره زووبازی که مه تر سیداریان پتیه بو نه و ده روونه گومرا و نه فسه ساکارانه ی جوان له ئایینو ئیمان تینه گه یشتون، چونکه

نیازیانه ئهرك و پابه‌ندی ئه‌خلاقى و ئه‌نجامدانى فه‌رزه‌كانى ئیسلام له‌كار بخه‌ن و تاوان كردن و رۆچوون له‌ ئاره‌زووه‌كان بكه‌نه‌ پيشه‌، ئه‌م بێردۆزانه‌ چاكه‌و خراقه‌و ته‌قوا و بێره‌وشتى و به‌رزى و په‌ستى لێك جیا ناكه‌نه‌وه‌، چونكه‌ مه‌به‌ستیان ه‌ دوو بیروباوه‌پى به‌ئێننه‌ ناو ئیسلامه‌وه‌ كه‌ ئیسلام قبوڵیان ناكات، ئه‌وانیش بریتین له‌ بێرۆكه‌ى جه‌بر(تۆپزى) و زوه‌د(دنیا نه‌ویستی)، بۆ ئه‌مه‌ش ته‌ئویلى قورئان ده‌كه‌ن به‌ جوړى له‌گه‌ڵ بنه‌ما بالاكانى قورئاندا نه‌گونجیت، لێره‌وه‌ به‌ پتویست زانرا به‌رنگارى ئه‌و مه‌ترسیه‌ ببنه‌وه‌و ساخته‌كاریه‌كانى ئاشكرا بكرێن.

چه‌مك و واتای مه‌ترسیداری باتینییه‌ت و شعوبییه‌ت كه‌ دزه‌ى كرديته‌ ناو ئیسلامه‌وه‌ هه‌مان وته‌كانى عه‌بدوڵای كۆپى سه‌به‌ئى جووله‌كه‌ بوون كه‌ بلأوى كردنه‌وه‌، ئه‌و هاته‌ ناو ئیسلامه‌وه‌و په‌يامى ره‌جعه‌و وه‌صیه‌ى بلأوكرده‌وه‌، ده‌یوت هه‌ر پێغه‌مبه‌رى وه‌سصیه‌كى هه‌یه‌، هه‌روه‌ك بێرۆكه‌ى حه‌قى خودایى بلأوكرده‌وه‌ كه‌ بێردۆزه‌یه‌كى فارسى بوو و ئیسلام دانى پێدا نانیت، ئه‌مه‌ش سه‌ره‌تای كردنه‌وه‌ى ده‌رگای ته‌ئویل بوو، دواتر پیلانه‌كه‌ كوشتنى عومه‌رى كۆپى خه‌تتابى خه‌لیفه‌ى موس‌لمانانى لێكه‌وه‌ته‌وه‌ له‌سه‌ر ده‌ستى یه‌كێك له‌ دوژمنانى ئیسلام (فارس و جووله‌كه‌) ئه‌بوولؤلوه‌ كه‌ فارسێك به‌ دیل گیراوى نه‌هاوه‌ند بوو و بوو به‌ مه‌ملووكى موغیره‌ى كۆپى شوعبه‌، هورمزان گه‌وره‌یه‌كى فارسه‌ پیلان گێڤه‌كان بوو، كوژرانى عومه‌ر پێشه‌كه‌كه‌ بوو بۆ كوشتنى عوسمان، په‌يامه‌كانى عه‌بدوڵای كۆپى سه‌به‌ئیش كاریگه‌رى گه‌وره‌یان هه‌بوو له‌

ریخۆشکەری بۆ ئەو کۆشتنە، بە لکو ئەو بیرانە ی که عەبدولای کۆری سەبەئو سەبەئەتیش دوا ی ئەو لە ئاسۆی ئیسلامدا بلایان کردەو، شوینەواری قوولێ هەبوو لە دەرکەوتنی هەردوو بزوتنەوێ شعوبیەت و باتینی، ئەو هەبوو بیری مانەوی لە ژێر ناوی جیاجیادا خراپەو تا سەرلەنوێ لە ئاسۆی ئیسلامیدا بخوێنەو، بە مەش ئەو بەلە پیلانگێڕی نەیارانی ئیسلام پێکەات که پیشتر لەرووی سیاسەو نەیان توانیبوو لە رووی سیاسەو دەولەتی ئیسلامی برووخیتن ئەمجار هەولیاندا لەرێ گۆرزی هزری و شیواندنی بیروباوەری ئیسلامیەو دەولەتی ئیسلامی برووخیتن، ئەو بیروباوەرپانە فەلسەفە و ئایینەکانی پیشوویان لەخۆگرت و توانیان پەيامەکانی مەجووسی و مانەوی و زەردەشتی زیندوو بکەنەو، بە هینانی ئەو بیرانە بۆ نێو ئاسۆی ئیسلام گومانی گومانگەلیکی زۆریان نایەو، هەموو ئەوانەش بانگەوازی بوون بۆ وێرانکردنی کرۆکی ئیسلام که یەكخواپەرستی پوخت بوو، هەولێ لەناوبردنی شەریعەتی ئیسلامی بوو، ئەو شەریعەتی خاوەنی سنوور و رێسا و ئەخلاقیات و بڕوابوون بە بەرپرسیاریتی تاکەکەسی و پاداشتی رۆژی دوايە.

دواجار ناوی زندیق و باتینی و شعوبیەت نرا لەو بزوتنەوانە، ئەم ناوەش لە پەيامەکانەو وەرگیرا، بەلام لە راشتیدا پیلانی ئەوان دژ بە ئیسلام زۆر گەورە بوو و بواری زۆری لەخۆدەگرت.

ئەو بزووتنەوێه بپێ ژەهر و گومان و بیری رووخپنەری دوورماوەی
پیشکەش کرد بە هزرو کۆمەلگەی ئیسلامی تا گومان بنیتهوه و دهروونهکان
بشۆتنت:

یہ کہم: بپئی فرمودہی ناراستی ھلےبست به دهم پیٹھمبہری خواوہ کہ
تیایدا حرامہکان حلال و حلالہکان حرام دہکران تا ئوہی یهکک له
سہرکردهکانیان کہ عہدولکہریم بن ئہبیلعهوجاء بوو و پیش مردنی نا به
تاوانہکہیدا وتی چوار ھزار فرمودہم ھلےبستووه، تیایدا حرامم حلال
کردووه و حلالم حرام کردووه.

دووه: بری چمکو واتای بیروباوه پښککش کرنا پښهوانه ی په یامی
یه کخوابه رستی نیسلامی، نیتړ په یامی دوانه خوا بی مه جووسیته بیت یان
په یامی مانه وی بیت که برپای هیه به خوی رووناکي و خوی تاریکی.
سییه: بیړکهای شیوعیه تی ره های له ژنو سامان و بیروشتی نیو خه لکی
بلاوکرده وه.

چواره‌م: بڼه‌مای پیرۆز راگرتنی فه‌رمانپړه‌وای خسته‌پو، ئه‌مه‌ش زاده‌ی بیردۆزه‌ی حه‌قی خوايیه که هه‌لگرانی پټیان وایه فه‌رمانپړه‌وا حوکم و ده‌سه‌لاتی خوی له خاوه وه‌رگرتووه و سیبهری خوايه له‌سه‌رزه‌وی.

پټنجه‌ن: بانگه‌شهی ده‌کرد بۆ نه‌هیشتنی فه‌رزه ئایینی‌ه‌کانی وه‌ک نوێز و زه‌کات و رۆژوو و حه‌ج و مه‌ی خواړدنه‌وه و ئاره‌زووبازيو هاوسه‌رگیری له‌گه‌ر خوشک و کچیشی ره‌وا ده‌کرد.

شەشەم: بانگەشەى ئەوەى دەکرد ھەموو شتێ رووکار و ناوەرۆکی ھەبەو ھەموو پەيامێکی دابەزیویش تەئویلیکی ھەبە، لەپال تەئویلیشدا دەرچوون لە سنوورەکان ھەبە.

ھەوتەم: بانگەشەى ڕەھوایی قسەکردن لە شیعەرەکانی بەشار و ئەبی ئەواس و ھەماد عەجرەد و دەعبەل خوزاعی و صالح بن عەبدولقودوسیان دەکرد و دیوانێکی شیعیرییا دانا بۆ ھەبە.

ھەشتەم: نکوولی کردن لەوەى سروش دابەزیبێت بۆ سەر پێغەمبەرەن و پێیان وابوو عەقلى مرۆی ئەلقەى پەیوەندی نیوان تەك و خواپە، ئێبن راوہندی پێشپەرەى ئەوانە بوو كە عەقلیان پێرۆز رادەگرت و بە درۆ بانگەشەى ئەوہیان دەکرد كە عەقل سروشی خواپەو ھەر شتێ مرۆف نەیبینی بپوا پێھێنانی دروست نەبە.

باتینیەت چەندین شیۆز و دەربرپنی بیانیان خستە ئێو زمانی عەرەبیەوہو بۆ ئەوہش پشتیان بەستبوو بە ھەریەك لە سەرچاوە ھیلینى و ئەفلاتونیەكان، ھەرەك چەندین بۆنەو رێپەرەسمی ئایینی صابینەو ئەفلاتونی نوێیان وەرگرت.

ئەوان بۆ ھەر شتێ دژەكەیان دەکردە ھیما، پێیان وابوو جەستە بوونیکی ھەقیقی نەبە و ھەجازە، لەرێی ئیخوانوھەفاوہ بێردۆزەى ئیمام و بێردۆزەى دە عەقلەكەو تەناسوخ و رووناكى بالا و ئیشراق و بێردۆزەى دلەكان و عەقلى

تەواوەتی و فەیزیان بلۆکێ دەو، هەموو ئەمانەش داروپەرەدووی کۆن بوون و ئەمان زیندوویان دەکردنەو.

ئینجا وشەى زندیق بەرامبەر بەو بیروکانە بەکارهێنرا، واتە کەشى واتە لەپێخستن و ملهوپى واتە نکوولی کردن لە بوونی خواپەك که کارساز و بەرپۆهەری کەون بێت، میژوون و نووسان دەلێن زندیقەکان دەستەپەك بوون که بە رووکەش دەیانوت موسلمانین، بەلام لە ناخەو بەروباوەرپی فارس و ئایینه‌کانی فارسیان هەلگرتبوو و هەولیان دەدا بیروباوەرپە کۆن و نەیارەکان بە دین زیندوو بکەنەو، بانگەشەیان دەکرد بۆ گەڕانەو بۆ یاسا‌کانی سروشت.

دیارترین کەس دواى ئین سەبەء بوو یە ئالاهەلگری ئەو بیرو هزرانە ئیبنوالموقەفەع و بەشار و حماد عەجرەد و موتیع بوون، ئامانجیان بوو بانگەوازی بێرەوشتی و لەپێخستنی ئەرکە و بەرپرسیاریتی و گالته‌کردن بە بنەما‌کانی ئایین و ره‌وشت و سیستمە کۆمە‌لایەتیه‌کان و نانه‌وێ مشتومر و گومان لەسەر مەى و حەرمانە‌کانی تر بلۆ بکەنەو، بەشار بوو یە ئالاهەلگری بلۆکێ دەوێ بیری خراپەى ره‌وشتی و بەزاندنی سنوور بە ئافره‌تان، حماد عەجرەد زمان پێسی و سنوور بەزینی گرتەبەر، هیژشی دەکردە سەر ئەه‌لى وەرە و تەقوا، بەتایبەت ئەوانەى زۆر سەرقالی پەرستش بوون و کەناریان گرتبوو لە تاودانە دنیا، ئیتر ناشیرینترین قەسەى دەوت پێیان و درۆی دەکرد بە دەمیانه‌و، ئەبوونە‌واس بایەخى بە مەى دەدا و بازارپەرەمى بۆ دەکرد، ئەم شەپۆلەش لە دەروونی کەسانی دەروون لاوازدا گەیشته‌ لووتکە، بەلام

به رنگار بوننه وه يه کى به هيز بهرى پى گرت و ساخته و ناراستيه کانى ئاشکرا کرد و دلتيايى گه پانه وه رووه و په يامى حه قى ئىسلامى به خشيه وه به ده روونه کان.

تويژه ران ئاماژه به وه ده ده ن وشه ي باتينيه ت چه ند ده سته يه ک ده گرته وه، گرنگ ترينيان بریتين له خورده مى و قهرمه تى و ئىسماعیلی، هه روه ک بۆ مه زده کيش که يه کک له هه وادارانى مانه وى به ناوى مه زده ک دايمه زراند چه مکى باتينيه ت بۆ ئه ميش به کار دیت، له سه رده مى قوبادى کورپى فه يرووزى پاشاى ساسانيدا مه زده ک ئه و ريبازه نوپيه ي داهينا، ئه و ريبازه ش پيگه يه کى گرنگى سياسى هه بوو و رى ئايينى و ته ئويل له رووکه شى ئايينى کرد به ريه کى پيشه وه، ئيتر بيژه وشتى ره ها و نه مانى بالا پۆشى و ره واکردنى ناپه واکان و نکوئى کردن له شه ريه ته کان زالبوو به سه رياندا.

دوو مه تر سیدارترین بنه ماى فه لسه فه ي باتينى بریتين له :

يه که م: رافه ي باتينى بۆ قورئان و سوننه ت که مه به ست پى لاریکردنى

ده ستوورى موسلمانان و پیدانى واتای دور له واتاکانى ئىسلامه .

دووه م: بيژه کى پيشه وای مه عصوم که ئه و پيشه وایه ش بکريته

ميحوه ريکى چه سپاو تا بانگخوازان ته و او گوپراه لى بن و کوپرا نه ملکه چى بن تا

بتوانن ئاسان پيلانى خويان به سه ر خه لکه که دا جييه جى بکن.

مامۆستا ئه بولحه سه نى نه ده وى ده لیت فيتنه ي باتينيه ت به ره مه ميکى

فه لسه فه يونانيه کانه و ژوربه ي سه رکرده کانى که سان و گه لو تاقمگه لى بون که

به هۆى ره وتى فتوحاتى ئىسلاميه وه ده سترپويان له ده سته واه، هيوايان به وه

نه ما به جهنگ نهو دهسهلاته بگيرشنهوه، كه سانتيكيش بوون ناره زووباز بوون و بپروايان به بپره وشتي و دهرهون په رستي هه بوو، ئيسلام سنووري داناهه بو ناره زووه كانيان، يان كه سانتيكي خاوه ن دهسهلاتي رها بوون، هه موو نه مانه له ژير نالاي په يوه ندي باتينيه تدا كړبوونه وه و هه ستيان به وه كرد ئيسلام له مهيداني جهنگدا ناپووخيت و موسلمانان بانگهيتشت ناكړين بو مله پري چونكه نه گهر بانگهيتشت بكرين نه وه گپو تيني ثاينيان تين ده سين، بويه بو گه يشتن به نامانجه كه يان رتيه كيان هه لبارد كه موسلمانان نه وروژنييت، نه ويش جيا كړدنه وه ي رووكه ش و ناوه پوك بوو، جهختيان ده كړدنه وه له په يوه ندي نيوان وشو چه مكه ثاينيه كان و واتاكانيان، له رتي نه و چه مكانه وه په يوه ندي نيوان موسلمانان و رابردو و سه رچاوه پوخته كانيان دامه زراوه، جا نه گهر بيتو نه و په يوه ندي كي نيوان وشو و اتاكان بپچريت، نيت و شه كان و اتايه كي تايبه ت نه به خشن و گومان دزه بكاته ناوه وه، نيت نوممه ت ده بيته نيچيري هر بانگه وازو فله سه فويه ك و هه ركه سه و ده توانيت به دلي خزي چي ده ويت بيليت.

بنه پرتي ثايني ئيسلام و بيروباوه و حوكم و مه سه له كانی له چوارچپوه ي بپري وشو ده سه ته واژه دا خراوه ته پوو كه ده رپري نه و بيروباوه پو حوكمانه ن. موسلمانان ناسايي له و چه مكانه تيگه يشتون، نيت و شه كانی پيغه مبه رايه تي و په يام و فريشته و زيندو بوونه وه و به هشت و دوزه خ و شه ريعه ت و فره ز و واجب و روژوو و زه كات و هج، هه موو نه مانه و اتايه كي تايبه ت ده گه يه نن و

په یامیکی تاییه تیان لی وهرده گیریت و هیچ موسلمانیک گومانی لئی نیه، ههروهک ئه و راستیانیهی ئه و وشانه نیشانی ددهن له ناو ئوممه تدا پاریزاون و نه وه دواي نه وهی هاوده م به تیپه پپوونی کات له یه کدییان وهرگرتوه.

لیږه وه پیلانی ئه وان جیا کردنه وهی وشه و واتا کانی بوو، ئیبنولجه وزی له کتیبه کهیدا (تلبیس ابلیس) ده لیت ئه وانه پتیان وایه رووکه شی قورئان و فهرمووده ناوه پۆکیکیان ههیه وهک کاکله و تویکل وان، نه زانه کان سه رسامی رووکه شی ده بن، به لام لای ژیره کان ئه وانه ته نها بری هیمما و ئاماژهن بۆ بری راستی شاراوه.

باتینیه کان له و هه وله یاندا ده یانویست ئامانجی خۆیان به یئنه دی که جیا کردنه وهی رووکار و ناوه پۆک و پێشخستنی ناوه پۆک و به که م گرتنی رووکار و به گالته گرتنی بوو، به لکو ته نها وهک تویکلی ته ماشایان ده کرد، ناوه پۆکیش وهک کاکله، رووکاریان به ناتاواو ته قلییدیکی ته واوه تی و بی به گه ل و بی ژیان ته ماشا ده کردو ده یانوت ئامانج له شه ریه ت ته ئویله که له جه سته دا وهک رۆح وایه و ته نزلیش ته نها جه سته یه که، ئایه ته کانی قورئان و سوننه تی پێغه مبه ریان ته ئویل ده کرد و ده یانوت هه رکه س بگاته جیهانی ناوه پۆک ئیتر ئهرکی له سه ر نامینیت، هه رچه یه که به نده کان وهک په رستش ده یگرنه به رو له رووکاری قورئان و سوننه تدا ههیه ته نها نمونه یه کن و له پشته وه واتای تریان له خو گرتوه، بێگومان ئه م بانگه شه پرپووچه و له سه ر بنه مای په یامی فه لسه فه ی لاهووتی یۆنانی دامه زراوه، باتینیه تیش له مه تر سیدارترین ده سته کاریگه ره کانی ناو

خەلکە کە حەزی ئارەزووبازی پیش دەخات، بەگشتی پیلانیکە بۆ لەناوبردنی کرۆکی ئیسلام و مەبەستییەتی سێ شتی مەترسیدار پەخش بکات کە ئیسلام نکوولیان لی دەکات:

یەکەم: دانانی نێوەندی لەنێوان خوا و مەرددا.

دووەم: بە مەعصوم دانانی مەرد لە مەسەلەکانی عەقیدە و شەریعەدا.

سێیەم: بانگەشەیی نەمانی ئەرك و بەرپرسیاریتی.

ئەوێش دەركەوتووێ ژۆریی ئەو دەستە و تاقمانە ئامانجی سیاسییان هەبوو، بەلام ئەو بەرگە بریقەدارەیان پۆشیوو بۆ لەخستەبردن و گومرانی خەلک لە لایەك و لەلایەکی تریشەوێ تا بتوانن بەها بنەپرەتیەکانی دەولەتی ئیسلامی لەناوبەرن، لە پشت ئەو بانگەوازانەوێ پیلانی قەرەمتی و باتینی و عەبدولای کۆپی مەیمونی قەداح و حەسەن صەباحی بانگەشەکەر بۆ رێنماییەکانی ئێبن مەیمون و قەرەمتی و دارولحیکمە پالێشتیان بوون.

ئەگەر بزووئەوێ باتینی کۆن لەخۆگرتنی هەردوو بزووئەوێ شعووبیەت و زەندیقیەکانی بەو ئامانجە بووبێت تا سیستمی ئیسلامی قوڵپ بکاتەوێ و کۆمەڵێک مەجووسی و دوانە خوایی و مولهوێ و فەیلەسووف و کەسی کینە لەدلی دژ بە ئیسلام و عەرەبیان لە پشت بووبێت کە پێیان دەوترێت رافیزمو شعووبین، ئەوا لەمەرددا نمونەیی هەمان ئەو کۆمەڵانە دەبینین کە لەژێر ناوی داگیرکاری و شیوعیەت و صەهیۆنیەتدا کۆبونەتەوێ و هەول دەدەن لەژێر بێر ناوی نوێدا ئەو بێرە بێرەستیە بلۆبکەنەوێ، بێرێ نووسینی بریقەداریان داناوێ

بۆ خزمەتی پیلان و پروتۆكۆله كانی صه هیۆن كه په یوهندی قوول و پتهوی نیتوان صه هیۆنیهت و شیوعیهت و داگیرکەر نیشان ددهن، هه منا ناوی کۆنی رافیزه و شعوبیهت نراوه له و دهسته و کۆمه لانه، نه وانهی دوزمنی هه موو ئایین و میلیه تیکن و کار ده کهن بۆ له خوگرتنی که نجان و رۆشنییرانی موسلمان له هه ر ناوچه یه کی جیهانی ئیسلامی.

ئەگەر شەعووبىيەتى بايتىن لە قۇناغىڭدا سەرکەۋتوۋ بوبىت لە خەلك راکىشان بۇ نىۋ رىزەكانى — ۋەك چۆن لەمپۇشدا بەدى دەكرىت — ئەۋا زۆرى نەخايلاندوۋە پىلانى فېردەۋسىيە ماركسىيە بەلئىن دراۋەكەيان ئاشكرا بوۋە، دەركەۋتوۋە ئايدۆلۆژيا دېموكراتى و ئىشتىراكى و نەتەۋەيىيە رۆژئاۋايىيەكان كە لە ئاسۆى كۆمەلگەى ئىسلامىدا خراۋنەتەروۋ جەندە خراپ و نالەبارن.

ههروهك ناله بارى بانگه وازى باتينى و په يوه ندى به بهر ژه وه ندىه بيانیه كان
ناشكرا بوه، ئيتړ ته واو روون بوه ته وه كه نه و ئايدو لوړيا يانه ي ئالا ه لگري
روژئاوا گه رى و روژه لاتناسين ته نها مه به ستيا نه ته نگه لچنن به ئوممه تى
ئيسلامى، نه مه ش له له باز نه ي تيكه لگړدى ئوممه تى ئيسلامى به چه مكى
جيهان نبوون.

ئەو ھىزىنە نەيانتوانىيە ئەو كاريگەرەيان ھەيىت كە لە چاۋەپروانى
بانگخووزانىندا بوو، ئەويش بىرىتە لەناوبردى بىرۆكەي تەۋسىيە ئىسلامى
ۋەك سەرەتايەك بۆ لەناوبردى دەۋلەتى ئىسلامى، بەلكو پەيامى ئىسلام
رەسەنەتەي تەرەزىاتر لە فەترەت و زانست و عەقلەۋە نىزىكتەرە، بۆيە

توانیویه تی به میزانه بهر به و پیلانه بگریت، زانایانی موسلمان بهریان گرتووه به و بانگه وازانه و پیلانه سیاسیه کانی پشت نه و بانگه وازانه یان ناشکرا کردوه، چەندین کەس بەرنگاری نه و گومانانه بوونه ته وه، نه و بهرنگاری بوونه وهش له چەندین بواردا خۆی نواندووه:

یه کهم: نه و خویندنگانه ی که نیزامولمولاک بۆ رزگارکردنی نه هلی سوننه و جه ماعه دایمه زراند و چی بانگه شه ی باتینی بوو هه مووی داپوو خاند، نه و خویندنگانه له بهرنگاری بوونه وه دا رۆلکی که وره و گرنگیان هه بوو، چەندین زانای که وره له وه له ته دا به شدار بوون، وه ک غه زالی و باقه لانی و شه هرستانی و چەندینی تر، زۆریک له میژوونووسان باتینی هت و مه جووسی هت پیکه وه ده به ستنه وه و بۆ نه وهش پشت ده به ستن به و ده قانه ی خویان که بۆ خوا ده سته وازه ی عه قلی یه کهم به کاردینن (تعالی الله عما یقولون علوا کبیرا).

دووه م: ده سته ی خۆبه خشی دژ به ده رچوان ده رکه وت، خالید دریووس که بانگه وازی ده کرد بۆ فه رمان به چاکه و ریگری له خراپه، سه هلی کوپی سه لامه ی نه نصاری که بانگه وازی ده کرد بۆ کارکردن به قورئان، ته به ری ده لیت خه لکیکی زۆر بوونه شوینکه وته یان و توانییان به ربگرن به فاسقه کان و نه ریته کان یان ناشکرا بکه ن، دوا ی نه وه ده سته ی حه نبه لیه کان ده رکه وتن که رۆلکیکی دیاری میژووییان بینی، هه روه ها وه ک په رچه کرداریک بۆ بزوتنه وه ی ئاره زووبازی و لاریی زندیقه کان بزوتنه وه ی زوهد و تاونه دانه دنیا په یدا بوو.

سَيِّهَم: خليفه كان دانوستانيان ريکده خست بۆ مشتومر له سهر رويوچونه کاني باتينيهت و شعوبيهت، بيروراکاني به شار بن برد و صالح بن عبدولقودوس ده رکه وتن که وه لامي زۆر گوماني مه لگراي بيروباوه پي مه جووسييان دايه وه، مه هدي که وته ويژه ي زنديقه کان و خووي دايه کوشتنی ملهوپان و نه ياراني دين و فرماني کرد به وه لامدانه وه ي نووسينه کاني تايبهت به ماني و ئيبن ديسان و مرقيوّن و نه و کتیبانه ي له فارسي و فهله ويه وه وه رگيرد رابوونه سهر زماني عه ره بي و نووسينه کاني ئيبن نه بيله و جا و حه ماد عه جرده و يه حيا بن زياد و موتيع بن ئياس که پالېشتي ريپازه مانه وي و ده يصانيه کانيان ده کرد.

چواره م: ئالا مه لگراي کي زۆري به رگري له کرۆکي ئيسلام ده کرده وتن، له وانه حه سه ن بن عوسمان خه يات که کتیبی (الانتصار و الرد على ابن الراوندي) نووسي و ساخته ي درۆکاني دژ به موسلمانان و تانه دان له موسلماناني خسته پوو، مه روه ها ئيبنولجه وزي که کتیبی کي نووسي له وه لامدانه وه ي زنديق و باتينيه کاندا (تلبیس ابلیس) تيايدا گومانه کاني نه واني ده خسته پوو و وه لامي ده دانه وه و تیکی ده شکاندين، مه روه ها ئيبن حه زم وه لامي ئيبن نغريله ي جووله که ي دايه وه که کتیبی کي دژ به فره مایشتي خوا نووسيپوو، جاحز که له وه لامدانه وه ي شعوبيهت و باتينيه تدا نووسيني زۆري مه بوو به تايبهت کتیبی (الحيوان و البيان و التبیین)، مه روه ها غه زالي له چه ند کتیبی نووسي (المستظهری) و (حجة الحق) و (مفصل الخلاف) و (الدرج المرقوم

باجداول) و (القسطاط المستقيم) و (فضائح الباطنية)، ههروه ها ره خنه ی گرت له بیردۆزه ی ئیمامه تی مه عصوم و باسی له وه کرد ته نها یه ک مه عصوم هه یه که نه ویش موحه ممه دی پیغه مبه ری خوایه، هه روه ک شه هرستانی و ئیبن حه زم و ئیبن ته یمیّه و ئیبن لوقه یم به توندی وه لامی زندیقه کانیان داوه ته وه، دهسته یه ک له زانایانی دادپه روه ر به رامبه ر به و هه پره شانه وه ستانه وه که نمونه ی ئیمان و وه رع و له خواترسی بوون وه ک عه بدولای کوپی مباره ک و سوفیانی کوپی عوتبه و سوفیانی سه وری و فه زلی کوپی عیاژ، نه وانه وازیان هیئا له پۆستی داده وری و سیاست و به کارو کاسی خوین ده ژیان و بانگه وازیان ده کرد بۆ ربی خوا و رازیش نه بوون به شه مووچه ی خویشیان وه ربگرن.

له سەردەمی نوێشدا دەبینین پەيامی باتینیەت نوێ دەکریتهوه، ئەویش بە چاپکردنەوهی نووسینەکانی ئێبن عەرەبی و حەلاج و ئیبنولفارز، توێژینەوه له بیروبۆچوون و رێبازیان دەکریت، پەيامەکانی ئیخوانوصەفا دەوترینەوه، پیاوانی ئەدەبیی هاوچەرخ بەرپرسیاریتی ئەو کارە مەترسیدارەیان له ئەستۆیە که بە ناوی زەوقی ئەدەبیی یان هونەریەوه بەو کارە هەڵدەستن، هەروەها نووسەرانی سەردەم که بێ ئەوهی له پاشخانی مەترسیداری ئەو بانگەوازانە ورد ببنەوه زانیارییان لێ وەردهگرن، ئەوانە ژەهریان پێیە بۆ روشنیبرانی سەردەمن برێ گومانیان پێیە که لهگەڵ رەسەنایەتی و بەها بنیادنەرە پیشکەوتن خوازیەکانی ئیسلامدا ناتەبەن.

ریبازی باتینیەت له بنه‌په‌تدا ئامانجی ئه‌وه‌یه بیروباه‌پ‌ی ئیسلامی له بنه‌په‌ته‌وه لی‌که‌ه‌لوه‌شینیت، نوێ‌کردنه‌وه‌ی ئه‌و ره‌وتانه له‌ژێر ناوی هونه‌ر یان نه‌ده‌ب یان فه‌لسه‌فه یان هه‌ر ناویکی تردا هه‌ولێکی نوێیه بۆ خسته‌نه‌وه‌پووی ئه‌و په‌یامه پووجه ژه‌هراویه تا له ئاسۆی هزری ئیسلامیدا بخریته‌وه روو، هه‌ولێکه بۆ شیواندن و له‌که‌دارکردنی بیروباه‌پ‌ی ئیسلامی، ئه‌وه‌ی باتینی‌ه‌کان نووسیویانه پیلانیکی زۆر مه‌ترسیداره که مه‌به‌ستیان پێی له‌ناوبردنی ره‌سه‌نایه‌تی ئیسلامه، ئه‌ویش به‌ نانه‌وه‌ی گومان و ته‌ئویلات و گومانی په‌یوه‌ست به‌ ته‌ئویلات و له‌پێ‌خستن و بانگه‌واز بۆ نه‌مانی ئه‌رك و به‌رپرسیاریتی‌ه‌کان، فه‌لسه‌فه‌ی باتینی له‌ نێو خۆیدا دامه‌زراوه‌یه‌کی فه‌لسه‌فه‌ی لاهوتی یۆنانیه و بیروباه‌پ‌ و چه‌م‌كو و اتا‌کانی فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی له‌خوگرته‌وه، ئه‌وان ده‌لێن شه‌ریعت پ‌ر بووه له‌ نه‌زانی و تێ‌که‌ڵ‌ کراوه به‌ گومرایی و تا‌که‌ ریی شۆردن و پا‌ک‌کردنه‌وه‌ی به‌ فه‌لسه‌فه‌ ده‌بیّت، بی‌گومان فه‌لسه‌فه‌ش له‌گه‌ڵ پێ‌غه‌مبه‌رایه‌تیدا ناگونجی و هه‌ر له‌ خالی یه‌که‌مه‌وه تا کۆتا به‌یه‌ك ناگه‌ن، هه‌رکات فه‌لسه‌فه زال‌ بێ، ئیتر خه‌لکی گالته ده‌که‌ن به‌ ئایین و حه‌ز ده‌که‌ن له ده‌ست ئایین و ئه‌رکی بیروباه‌پ‌ی ده‌رباز بن.

ئه‌و کتێبانه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی هیلینیش که وه‌رگێ‌ردراون نووسینه‌کانی تایبه‌ت به‌ ئیلاهیات و میتافیزیقیان، ئه‌مه‌ش لای یۆنانیه‌کان به‌ زانستی به‌ته‌کان ناسراوه و به‌ته‌رستی نه‌ته‌وه‌یی ئه‌وانه، مه‌ترسی باتینی‌ه‌ت گه‌یشته‌وه‌ته ئاستێک که نووسه‌ری کتێبی (الفرق بین الفرق) ده‌لێت زیانی باتینی‌ه‌ت له‌سه‌ر ده‌سته‌ی

موسلمانان زور گه ورتا ته له زيانی جووله ڪو مه سيح و مه جووسيه ڪان بڻ سهر
موسلمانان، به لکو زور گه ورتا ته له زيانی ده هريه و مه موو تا قمه ڪانی تر.
بيگومان عه بدولای کوي سبهه دامه زرينه ري نه و مه زه به باتينيه به ڪه له
مه جووسيه ته وه وه ريگرتووه تا ئيسلامی پي بشيويينيٽ و ده سلا تي ئيسلامی
نه هيليت، نيتر له م ريبارزه وه بري ده سته ري ده رچوي رووخيته ري وه ڪ قادياني
و به هائي و چنديني تر ده رڪه وتن ڪه به رده وام ڪاريان ليداني ئيسلام بوو.
نه مهش بانگه وازی روزه لاتناسی و روزه اواگري بوو بڻ چه سپاندني نه و ريبارزه
ناپه واپه.

عه بدولای کوي سبهه ني جووله ڪه رينمايه ڪانی نه و تا قمه ري دانا و نه و
ڪومه له نه نيه ري پيڪهينا و به به شه ڪانی ده ولته ري ئيسلاميدا بلاوي ڪرده وه.
نه و به ڪم ڪس بوو نه و چه مڪ و اتا يانه ري له ناسوي هزي ئيسلاميد
خسته پوو و ڪومه له ري مه تر سیداري سبهه ني دامه زرانده، دواتر عه بدولا
ئيبنو لموقه فعه ري به ري گرته ده ست، دواتر نه و ڪومه له مه تر سیدارانه هاتن ڪه
بوونه نالا ه لگري پيلانگيري دڙ به ئيسلام وه ڪ ئيخوانوصه فا و قهرمه تي و
زه نه ڪان.

جا هر له و روانگي هه واداريه بڻ جووله ڪه، هه ندي له ميژوونووسار
ناماڙه ده دن به و چه مڪ و اتا يانه ري ڪه ڪه عبولنه حبار به نامانجي شيواندي
پايه ري جيهاد بلاوي ده ڪرده وه تا روجيه تي جيهادي له ناخي موسلمانده
له ناو به ريت، نه مهش به گومان نانه وه له سهر به رنگار بوونه وه ري دوزمناني

ئيسلام يان به رنگاربيونه وهی ئاره زوویازیه کانی ده روون، هه مان ئه و قسانه نه مپۆدا له لایه ن قادیانیه کانه وه ده وترینه وه، هه ندی له توێژه ران باس له وه ش ده که ن هه ندی جووله که وایان نیشاندده دا که موسلمان بون، که چی مه به ستیان نه وه بوو له نیو موسلماناندا ئاشووب بنینه وه، هه ر له مه وه ئه و هه موو ئیسرائیلیاته له ناو فه رموده دا دانران، یان ئه و فه رمودانه درانه وه پال عه بدولای کوپی سه لام یان که عبولئه حبار، زۆر توێژینه وه ئاماژه به وه ده دن که سانی هاتنه ناو ئيسلام که ته نها به روکه ش موسلمان بوون و له ناخدا موسلمان نه بوون، به لکو بۆ تیکدانی باری ئایینی موسلمانان و بلاوکردنه وه ی بیرى لاری له نیویاندا خۆیان به موسلمان نیشان دابوو.

جووله کایه تی په یامی ره جعه و بانگه واز بۆ پیروژ راگرتنی پیشه واهه لییان هینایه نیو هزری ئيسلامیه وه، جا جووله که چۆن کاری کرده سه ر موخته زیله، هه ر ئاواش کاری کرده سه ر بیرى باتینی.

هه روه ها بانگه وازی جه بریه تیش بانگه وازیکه به بنه رته جووله که ییه، چی چیرۆکی ئیسرائیلیش خراونه ته نیو کتیبه کانی ته فسیره وه زیندووکه ره وه ی خورافه و ئه فسانه ی ده ستاوده ست کراوی نیو ئایینه کانی پیشوون، ئه مه ش دواى ئه وه ی تووشی لاریکردن کران.

جیده ستیکی تری جووله کایه تی مه سه له ی ته ئویل و موته شابیه هه له قورئاندا و هه رچه کی تر په یوه ندی هه یه به پیوه ری مه نتیقی و ته علیلی فه لسه فی که ده کرانه پیتاوی بۆ سه لماندنی بیروباوه ره کان، ئه مه ش ئامانج لێی

که نارخستنی ریبازی قورئانیه له بیروباوه‌پدا، له‌وانه‌ش وینای ماددی له وه‌سفی عەرش و فریشته و ژیا‌نی ناوگۆ‌پدا.

له‌وانه‌یه راستترین ده‌رب‌پ‌ینی رۆ‌لی جووله‌که له باتینی‌ه‌تدا و ته‌که‌ی شه‌ع‌بی بی‌ت که به مالیکی کو‌پی مو‌عاوی‌ه‌ی وت: ئا‌گادارت ده‌که‌مه‌وه وریای ئاره‌زوه سه‌رش‌یوینی‌ه‌کان به، خراپ‌ترین‌یان رافیزه‌ن، چون‌که ئه‌وانه جووله‌که‌ی نه‌ ئوممه‌ته‌ن و چۆن جووله‌که رقیانه له مه‌سیحیه‌ت نه‌مانیش ئاوا رقیانه له ئیسلام و نه به‌ه‌ز و نه له ترسی خوا نه‌هاتوونه‌ته نۆ ئیسلام‌وه به‌ل‌کو وه‌ داخ‌ی به‌رامبه‌ر به ئیسلام نه‌وه‌نگاوه‌یان نا، رافیزه ده‌ل‌ئین جیهادی ر‌یی خو بوونی نیه تا مه‌هدی نه‌یه‌ت، جووله‌که‌ش ده‌ل‌ئین جیهاد نیه تا مه‌هدی د‌یت.

ه‌ه‌ر له‌و شه‌پۆله جووله‌که‌یه‌وه به‌هائیه‌ت و قادیانیه‌ت و رۆ‌ح‌گه‌رای‌ی نو‌ی هاته ئاراوه، کۆمه‌لی ده‌ونه‌مه‌ش که ئالا‌هه‌ل‌گری پیلانی دژ به رووخاندنی ده‌وله‌تی عوسمانی بوون ه‌ه‌ر سه‌ربه ره‌وتی جووله‌که‌یی بوون، چه‌م‌کر ده‌ونه‌مه به‌و جووله‌کانه ده‌وترا که تورکی نه‌زم‌یر و سال‌ۆن‌یک بوون، نه‌وانه له‌ژ‌یر ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تی عوسمانیدا بوون و به رووکه‌ش مو‌س‌ل‌مان‌بوونی خۆیار را‌گه‌یاند، که‌چی له ناخه‌وه جووله‌که بوون، له‌وه‌شدا شوین‌که‌وته‌ی ر‌یبه‌ر یار پی‌غه‌مبه‌ره‌که‌یان (شبت‌ای) بوون که له سالی 1648 ی زاینیدا وای را‌گه‌یاند نه‌ مه‌سیحه‌یه که جووله‌که چاوه‌پ‌تیان ده‌کرد تا هه‌ول‌ی رزگارکردنیان بدات و ده‌سه‌لاتیکی فراوانیان بۆ دابمه‌ز‌ین‌یت، پاشان مو‌س‌ل‌مان‌بوونی خۆی را‌گه‌یاند ت له‌ده‌ست له‌س‌یداره‌دان رزگاری بی‌ت، له سالی 1666 ی زاینیدا له قوسته‌ن‌یت

به‌ند کرا و حوکمی له‌سیداره‌دانی له‌سه‌ر درا، ئه‌ویش موسلمانبوونی خۆی راگه‌یاند، که سولتان موحه‌مه‌دی چواره‌می فه‌رمانه‌وانی تورکیا ئه‌مه‌ی بینی ساکار ساکاری بپوای پێ کرد و وایزان موسلمان بووه و سزاکی له‌سه‌ر لابرد، شوینکه‌وته‌کانی شبتای وینه‌ی ئه‌و موسلمانبوونی خۆیان راگه‌یاند، جا ئیتر ئه‌وانه پێیان ده‌وترا ده‌ونه‌مه، ئینسکلۆپیدیای جووله‌که ئاماژه به‌وه ده‌کات ئه‌و تاقمه بانگه‌شی موسلمانبوونیان ده‌کرد به‌لام له ژێره‌وه دروشمه جووله‌که‌یه‌کانیان په‌یره‌و ده‌کرد، کاتی‌ک بزوتنه‌وه‌ی سه‌هیۆنیه‌ت له‌ کۆتاییه‌کانی سه‌ده‌ی پێشهودا نه‌یانتوانی خه‌لیفه‌ عه‌بدولحه‌میدی دووه‌می عوسمانی ناچار بکه‌ن به‌ رازی بوون به‌ کۆچکردنی جووله‌که بۆ فه‌له‌ستین که ئه‌وکات سه‌ر به‌ تورکیا بوو، جووله‌که و به‌تایبه‌ت ده‌ونه‌مه‌کان که‌وتنه‌ هه‌ولێ له‌ناو‌بردنی خیلافه‌ت عوسمانی له‌ تورکیا.

ئه‌وه‌ی که بپاری لای‌بردنی سولتان عه‌بدولحه‌میدی دووه‌می عوسمانی به‌ ده‌ستی نوینه‌ری جووله‌که قه‌رصوو نوینه‌ری سلانیک برا بۆ سولتان، ئه‌مه‌ شتیکی بێ به‌رنامه‌ نه‌بوو، به‌لکو ئه‌و نوینه‌ره‌ خۆی پێشتر له‌لایه‌ن جووله‌که‌ی سه‌هیۆنیه‌وه‌ نێردرا بۆ بینینی سولتان عه‌بدولحه‌مید و هه‌ولێ هه‌لخه‌له‌تاندنی تا رازی بێت به‌ کۆچی جووله‌که له‌ فه‌له‌ستین به‌رامبه‌ر پێدانی په‌نجا ملیۆن جونه‌یه‌ی زیر بۆ خه‌زینه‌ی ده‌وله‌ت و پینچ ملیۆن بۆ خه‌زینه‌ی تایبه‌تی سولتان، به‌لام سولتان رازی نه‌بوو به‌وه، به‌لکو جووله‌که به‌تایبه‌ت ده‌ونه‌مه‌کانی سلانیک و چه‌ندی‌نی تر دامه‌ریته‌ری کۆپه‌نده‌ ماسۆنیه‌کان و بانگخوازی بانگه‌وازی

تۆرانیهت بوون له تورکیا، ئه‌مه‌شه‌ له‌ پیناو رزگار بوون له‌ ده‌ست ئیسلام و زمانی
عه‌ره‌بی و نه‌ه‌یشتنی په‌یوه‌ندی نیوان تورك و عه‌ره‌ب، ئه‌مه‌ش له‌ ده‌سه‌لاتداری
موس‌ته‌فا که‌مال ئه‌تاتورك‌دا کاریگه‌ری خۆی هه‌بوو.^١

---

^١ - مصطفی صبری: موقف العقل و العلم والعالم من رب العالمين.

باسى دووهم

بانگه‌وازی شعوبیه‌ت

بانگه‌وازی شعوبیه‌ت یه‌کینکه له هه‌نگاوه‌کانی نه‌خشهی پیلانی دژ به ئیسلام وه‌لمه‌ته‌کانی له‌م بوارانه‌دایه:

یه‌که‌م: هێرش بردنه‌ سه‌ر ئالامه‌لگرانی ئیسلام و رێبه‌رانی ده‌وله‌تی ئیسلامی له‌ میژوو‌یان و شی‌وازی ژیان و لێدانی زات و قه‌واره‌یان و هێرش بردنه‌ سه‌ر ئابرووی ئیسلامی و تانه‌دان له‌ دیدی پیاوه‌تیان، هێرش بردنه‌ سه‌ر به‌هاو فه‌زیله‌ته‌ ئیسلامیه‌کان که‌ خۆیان له‌ ریز و ئابروومه‌ندیدا ده‌بیننه‌وه‌.

دووهم: هێرش بردنه‌ سه‌ میژوو‌ی ئیسلامی و زمانی عه‌ره‌بی.

سێیه‌م: لێدانی ریشه‌ی بنه‌رته‌کای به‌ها ئیسلامیه‌کان.

چواره‌م: دابه‌زاندن و سووککردنی به‌ها ره‌ه‌شتیه ئیسلامیه‌کان.

شعوبیه‌ت به‌ ئامانج هێرش ده‌کاته سه‌ر رۆشنبیری عه‌ره‌بی تا رێ‌خ‌وش بکات بۆ زیندوو‌کردنه‌وه‌ی رۆشنبیری فارسی کۆن و که‌م‌کردنه‌وه‌ی شان و شکۆی رۆشنبیری عه‌ره‌بی و وا نیشانی بدات بۆ سه‌رده‌م نابێت، شعوبیه‌ت زۆر هێرش ده‌کاته سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی، ئە‌مه‌ش دوا‌ی ئە‌وه‌ی زمانی عه‌ره‌بی زāl بوو به‌ سه‌ر زمانه‌ کۆنه‌کاندا و له‌ ناو جیهانی ئیسلامیدا بلāو بوویه‌وه‌ و بوویه‌ زمانی رۆشنبیری و سیاسه‌تیش، بۆیه‌ هانی خاوه‌ن زمانه‌کانی تریان ده‌دا تا بگه‌رێنه‌وه‌ بۆ زمانی خۆیان و نووسین به‌ زمانی خۆیان.

ئەم کارە لە سەردەمی نویدا لە ریی نووسینەکانی رۆژەلاتناسان و موزدەبەران و شوینکەوتە رۆژئاواگەراکانیانەوێ دووبارە بووئەتەو، دکتۆر تەها حوسەین هەموو تەمەنی خۆی لەوێدا خەرج کرد کە وێنەی ناشیرینی و کەمنرخ کردنی میژووی موسلمانان کۆبکاتەوێ و بلای بکاتەوێ، ژمارەیک لە رۆژئاواگەراکانیش شوین پێی ئێویان هەلگرت وەک لوپس عەز و لۆرنیس و

یوسف‌لخال و حوسه‌ین فه‌وزی و زه‌کی نه‌جیب مه‌حمود و سه‌لامه موسا و مه‌حمود عه‌زمی.

هه‌ریه‌ك له سه‌عالبی و جاخز له سه‌رده‌می یه‌كه‌مدا به‌رنگاری ئه‌و شالاهه
شعووبیانه بوونه‌وه‌و به‌رگریان كرد له زمانی عه‌ره‌بی و تاییه‌تمه‌ندی و
زیندویتی زمانی عه‌ره‌بیان خسته‌پوو، نووسه‌ر و بیریارانی عه‌ره‌ب چالاکی
خۆیان نیشانده‌دا بۆ په‌یوه‌ست کردنی فه‌ره‌نگی عه‌ره‌بی پیش ئیسلام له‌گه‌ڵ
ئه‌ده‌بی عه‌ره‌بی پاش ئیسلامدا، وه‌ك به‌لازه‌ری له‌ کتێبه‌كه‌یدا (فتوح البلدان)
هه‌ستا به‌ نیشانده‌انی رۆلی عه‌ره‌ب له‌ پێناو بلاوکردنه‌وه‌ی ئیسلام و بێكه‌یتانی
ده‌وله‌تی ئیسلامدا.

له‌م‌پ‌وش‌دا ده‌یان نووسه‌ری بزافی بیداریخوازی ده‌بینین که به‌رن‌گاری شال‌لوی شعوبیه‌ت ده‌بنه‌وه که دژ به‌ زمانی عه‌ره‌بی و به‌ها ئیسلامیه‌کان هه‌لمه‌تیا‌ن هه‌یناوه، نمونه‌ی ئه‌و به‌ر‌گ‌ری‌کارانه‌ش موسته‌فا صادق رافعی و غه‌مراوی و موچه‌دین خه‌تیب و حه‌سه‌ن به‌ننا، به‌رده‌وام نه‌وه دوا‌ی نه‌وه‌ش ئال‌لای به‌ر‌گ‌ری‌کارسان له‌ده‌ست ناوه.

ئىبن قوتەيبە ئەو روون دەكاتەوہ كە شعوبىيەت ھەوادارانى ھان دەدات
تتا زۆر بلىن و زۆر سەرکۆنە بکەن، لە کاتیکدا ھىرشيان بۆ سەرە عەرەب چر
کردووەتەوہ مەبەستيان لە بنەرەتدا لەناوبردنى خودى ئىسلامە، بۆيە بزافى
بەرگرىکارى ئىسلامى رۆلى ئەو عەرەبانە دەخاتەوہپوو کە ئالای ئىسلاميان
کە ياند بە گەلانى تر و پەكەم چالاكى جوگرافىيان لەرێى فتوحاتەوہ بىشکەش

به ئىسلام كرد و به دواى ئه وه دا ئىسلام بلآو بوويه وه و زمانى عه ره بيش بلآو بوويه وه له به رئه وهى قوروان به زمانى عه ره بى دابه زيوه و فهرموده ش هر به زمانى عه ره بيه، هه روه ها ريبازه فيقهيه كانيش هر به زمانى عه ره بى دانراون، ديوان و كارگيرى له سدهى يه كه مى ئىسلاميدا كرا به عه ره بى، هر ئه وانه به گروپ تينه وه بايه خيان دا به زانسته ئىسلامى و عه ره بيه كان تا ئه وهى رۆلى گهلانى تره اته مه يدان و به شداربيان كرد له و رۆشنبيريه دا.

هه روه ها هه لمه تى شعوبيه ت زۆر جه ختى ده ده كرده وه له سهر بنه پرت و ريشه ي هه موو مه سه له كان، پيش ئه وهى هيرش بباته سهر ئىسلام هيرشى ده بده سهر عه ره ب و له هه موو شتيكدا تۆمه تبارى ده كردن، له شيوه ي ژيان و ره وانبيژى و وتار و ره چه له ك و په يوه ندى كۆمه لايه تى و پيوه رى ره وشتياندا، ره سه نايه تى عه ره بى ئىسلاميش به رنگارى ئه و هه موو شالاوه بوويه وه و ناره وايى ئه و شالاوانه ي خسته پوو و كه وته به رگرى كردن له ره چه له ك و قه واره ي رۆشنبيرى عه ره ب.

يه كيك له مه ترسيدارترين هه و له كانى شعوبيه ت له كۆندا كه له مپۆدا سه ره له نوێ دووباره ده بيه ته وه برىته له بانگه واز كردن بۆ گه رانه وه بۆ زمانه ناوچه بيه كان، قه له مپره وى داگيركارى و موزده به رى له مه دا هاوكار بوون تا زۆر ناوچه ي ئىسلام له برى زمانى عه ره بى كه زمانى بنه پرتيان بوو زمانى ناوچه يى بگرنه به ر يان زمانى بيانى بسه پيئن كاتيک زمانى فره نسى يان زمانى

ئینگلیزیان سه پاند به سه ریاند، ئینجا هانیان ده دان تا به پیته لاتینیەکان بنووسن.

هه ریه ک له جاز و سه عالی به رگریان کرد له زمانی عه ره بی له به رته وه ی
زمانی قورئان و زمانی روشنبیری گشتیه، له سه رده می نویشدا زۆر که س له
ریه رانی بزوتنه وه ی بیداریخوازی به رگریان کردوه له زمانی عه ره بی و
ساخته ی دوژمنانی ئه و زمانه یان خستوه ته پوو.

باسى سىيەم

ئىخوانوصەفا

ئىخوانوصەفا يەكەم بەرھەمى بزووتنەۋەى باتىنەت بوۋ، ئەمانە بزووتنەۋەى يەكەم نەينى بوون كە فەلسەفەى يۆنانى و بىروباۋەپى باتىنيان تىكەل كەردبوۋ تا رىيازىتىكى نوئ بە خەلك بىخەشەن، ئىلاھىياتى يۆنان و بىردۆزەكانى ئەفلاتون و ئەرستو و ئەفلاوتىن و فىساگورس و چەندىن بىروباۋەپى تريان تىكەل دەكرد بە بىروباۋەپى ئىسلامى، ئەۋىش تىكەل كەردنىكى ناپەۋاۋەلە.

ئەۋ دە دانە پەيامەكانى ئىخوانوصەفايان بەرھەم ھىتا و پاش ئەۋەى ناۋەكانى خۇيان شاردەۋە لە پەشت ھىتا شاراۋەكانەۋە كە لەملاۋ لەۋلا لە نىۋ نوۋسىنەكانىاندا دايانناۋىون خۇيان خەشاردا، ئامانجيان لەۋە دانانى بەرنامەيەك بوۋ بۆ كارى نەينى لەپىتاۋ لەناۋەردىنى ئىسلام دەۋلەتى ئىسلامى و دامەزاندنى دەۋلەتتىكى نوئ لەسەر دارۋەردۋى دەۋلەتى ئىسلامى كە ھەلگىرى بىروباۋەپى بىتەرستى و مەجوۋسى و بىرەۋشتى بىت، ئەمەشيان لە كۆكراۋەيەكى بىرى ساختەى مەۋىيە ۋەرگىراۋ لە فارس و ھىند و يۆنانەۋە ۋەرگىرەۋ و تىكەلەيەكى بىرى ھىلىنى ئىغرىقى و غەنۋوصىيەتى رۆژەلاتى بوۋ.

ئەۋۋەھىيانى تەۋھىدى لە كىتەبەكەيدا (الإمتاع و الموانسة) دا بە (عصابه) ناۋيان دەبات كە رىيازىتىكى نوئيان دامەزاند و بانگەشەى ئەۋەيان دەكرد رىي گەيشتن بە رەزامەندى خۋاى پى نىزىك دەكەنەۋە دەيانوت شەرىعت پىر بوۋە لە نەزانى و گومرايى تىكەل كراۋە رىيەك نەماۋە بۆ شۆردن و پاككەردنەۋەى

تەنھا بە فەلسەفە نەبێت، چونکە حیکمەتی بیروباوەڕی و بەرژەوهندی ئیجتیهادی لەخۆگرتووە، دەیانوت هەركات فەلسەفەی یۆنانی و شەریعەتی ئیسلامی تێکەڵ بکریڤ ئیتر کەمال دیتەبوون، بۆیە پەنجا پەيامیان داھێنا لە ھەموو بوارەکانی فەلسەفەدا چ لە رووی زانستی و چ لە رووی کرداریەو، پێرسیتیکیشان بۆ دانا و ناویان نا پەيامەکانی ئیخوانوصەفا و تیایدا ناوی خۆیان شار دەووەو لەناو بازاڕی وەراقیندا بلأویان کردەووەو دەیانبەخشی بە خەلکی، ئەو پەيامانە وشەیی ئایینی و نمونەیی شەریعی و پیتی دوو واتا و رێی ناروونیان لەخۆگرتبوو.

ئەو پەيامانە ھەریەک لە بابەتەکانی سەروشتی و بیرکاری و ئیلاھیات و عەقڵیان لەخۆدەگرت و قوولبوونەووەو نیزامیان تێدابوو، رۆچوون لە خەیاڵ و پشت بەستن بە بیروبووچوونی یۆنانی بێ پشکنین و رەخنە لیگرتنیان خستبوو، بێ تێربوون و قەناعەت پێکردن لە ھەموو زانستیکدا شتیان نووسیبوو، بەلکو ھیچ کۆت و سنووریکیان بۆ نەبوو، تیایدا نکوولییان دەکرد لە زیندووبوونەووەی جەستەو پێچەوانەیی ئەوێ لای موسلمانان باو بوو و لە دەقە ئایینیە یەکلاییەکانەووە وەردەگیرا رافەیی رۆژی دوايي و بەھەشت و دۆزەخیان دەکرد، نکوولییان لە بوونی شەیتانەکان دەکرد بەو شیوہی کە زۆربەیی موسلمانان لێی تێدەگەشتن و دەیانوت ئەوانە دەروونی خراپەکارن، کوفر و سزایان بە رافەیکە باتینی فەلسەفی دەخستەپوو، چەندین رای خەیاالییان ھەبوو کە ھەندیکیان لە یۆنانەووە وەرگیرابوون و ھەندیکیشان زادەیی ئەندیشەیی

خۆیان بوون، هه‌ندیکیشیان به‌ره‌می کاهینه‌کان بوون وه‌ك نه‌ینی بورجه‌کان و فال‌و شتی له‌ وچه‌شنه و جادوو و بڕوابوون به‌ هاتنی بورجه‌کان و کاریگه‌رییان و مۆشبقای گه‌ردوون، هه‌روه‌ها بیروباوه‌پی سروش و پێشه‌وای شاراووه‌ توقیه‌و و ئاماده‌سازی ده‌روون و عه‌قل بۆ ده‌وله‌تییکی نوێ که له‌سه‌ر بنه‌مای ده‌سه‌لاتی نه‌هلویه‌یت دابه‌رزئی و هه‌وال دان به‌ کۆتایی هاتنی ده‌وله‌تی عه‌بیاسی، به‌ کورتی ئه‌و په‌یامانه‌ کۆمه‌لئیکی نامۆی بڕیار و ئایینداری و بابه‌تی کاهینی و سیاسه‌ت بوون له‌سه‌ر بنه‌مای فه‌لسه‌فه‌ی سروشتی و ئیلامی یۆنانی و گرنگیه‌یکی وایان نه‌بوو، نه‌گه‌ر بارشێواوی هزری باوی جیهان له‌ سه‌ده‌ی چواره‌م و پینجه‌م و به‌رزراگرتنی کرده‌ی فه‌لسه‌فی نه‌بوايه‌ ئه‌و هه‌مووه‌ گرنگیه‌یان پێ نه‌ده‌درا.

به‌جۆره‌ روون و ئاشکرا ده‌بینین ئه‌و په‌یامانه‌ سه‌ره‌تا و پێشه‌کیه‌ک بوون بۆ گۆڕینی بانگه‌وازی باتینی بۆ پیلانیکی تایبه‌ت له‌ پێناو له‌ناوبردنی ده‌وله‌تی ئیسلامی و هزری ئیسلامیش، یان وه‌ك یه‌كێك له‌ توێژه‌ران ده‌لێت مشتومڕی بوو یۆ دانانی سیستیمیکی نوێی ره‌وشتی ئیلامی زانستی تا شوینی شه‌ریعه‌تی ئیسلامی بگه‌ڕێته‌وه‌ چونکه‌ ئیخوانوصه‌فا بڕوای وابوو ئیتر شه‌ریعه‌تی ئیسلامی توانای نه‌ماوه‌، به‌لام ئه‌و مشتومڕه‌ هیچ سیستیمیکی زانستی به‌ره‌م نه‌هێنا و کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامیشی نه‌هێنايه‌دی و له‌ ماوه‌یه‌کی که‌مدا بوو به‌ رووداویکی به‌سه‌رچووی میژووی بێ کاریگه‌ر له‌ ژيان و بێ پێگه‌و پێناسه‌و ته‌نها له‌ مۆزه‌خانه‌و کتێبخانه‌کاندا باسو خواسی ما.

دكتور عەبدوللە تەيف موحەممەد لىعید پىئى واىە ئىخوانوصەفا ژەھریان دەکرده ناو ھەنگوینەو ھە تا خزمەت بە ئامانجەکانیان بکەن، ئەو پەيامانەش تۆمارى کۆبوونەو ھە نەینىەکانیان بوون و بە نەینى نوینەرایەى رىبازى باتینى ئىسماعیلییان دەکرد، چونکە تەئویلاتى باتینیان دەکرد، رىبازى ئەفلاتونى نویش کارىگەرەکی زۆرى ھەبوو لەو پەيامانەدا، ئەوان راشکاوانە پەيامى ئەفلوتینیان دەوتەو ھە کە پىئى وابوو جیھان یەکە یەکی زیندوى تەواوکارە و رۆحیكى ھە یە لە ھەموو بەشەکانیدا (ئەمەش رىبازى و ھەدەتولوجودە کە ئىسلام بە سەختى نکوولى لىدەکات و بەرنگارى دەبیتەو).

ھەروەھا سەبارەت بە مەژدەلەئىن ھەم راستگۆ و ھەم فەیلەسووف و ھەم پێغەمبەر و نێردراو ھەم رىنمایى بەتینىەکانیان جىبەجى دەکرد و ژەھرى خۆیان دەپرشت.

ئەوان سەبارەت بە پێشەوا و ئىمام پێچەوانەى پەيامى راستى ئىسلام بوون و پىیان وابوو ئىمام زاتىكى خواى ھە یەو مەعصومە، لە کاتىکدا ئىسلام عىصمەتى تەنھا بۆ پێغەمبەرى خوا دانائەو، بەو ھەش ئەو پەيامانە مەبەستیان بوو چەمک و واتا بنەپرەتەکانى ئىسلام و پێغەمبەرایەتى لەناوبەرن و جەنگى دا بە ئىسلام و لىدانى ھاوئەلانیان گرتبوو بەر.

باتینىەت بۆ بلۆکردنەو ھەى بانگەوازەکیان تەشەبۇعیان قۆستبوو ھە و ھە ک چۆن تەسەوفى فەلسەفیشیان قۆستبوو ھە، ئىتر لە پشت ئەھلوبەیت صوفىگەراییەو خۆیان ھەشار داو.

بانگه‌وازی ئه‌وان بۆ به‌کبوونی ئایینه‌کان نه‌هیشتنی ده‌مارگیری ئایینی،
 ئاماژه‌یه‌که به لاپیوون و ده‌رچوونیان له به‌یامی ره‌سه‌نی ئیسلام، رایه‌کی زۆر
 خراپیان ئه‌وه‌یه که ده‌لێن ده‌سته‌ی تایبه‌ت هیچ پێویسته‌کیان نیه به
 شه‌ریعت، هه‌روه‌ها ده‌لێن پێویست به جێبه‌جێ کردنی فره‌زه‌کان ناکات،
 ده‌لێن شه‌ریعت بۆ خه‌لکی گه‌شتیه، ئه‌وه‌ی پێی ده‌لێن زانستی باتین واته
 پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) شتگه‌لیکی له خه‌لک شاردووه‌ته‌وه‌و پێی نه‌وتون
 (پێغه‌مبه‌ری خواش (ﷺ) زۆر دووره له‌وه‌ی هیچی شاردبێته‌وه).

ماوه‌یه‌کی زۆر خه‌لکی نه‌یاندەزانی نووسه‌رانی به‌یامه‌کانی ئیخوانوصه‌فا
 کێن، ده‌سته‌یه‌ک له خه‌لکی پێیان وایه به‌کێک له که‌سه موعته‌زیلیه‌کان یان
 ئیمام جه‌عفری صادق نووسیویه‌تی (ئه‌مه له مینه‌هاجو سوننه‌ی ئێین ته‌یمیه‌دا
 هاتووه)، ئێین جه‌هر له فه‌تواکانیدا ده‌لێت مجریتی نووسه‌ری ئه‌و به‌یامانه
 بووه، له‌وه‌شدا نووسه‌ری کتێبی (کشف الظنون) پالپشتی ده‌کات، هه‌ندێ
 پێیان وایه ده‌سته‌یه‌ک نووسیویه‌نه‌ک ته‌نها که‌سێک، ئه‌وان له به‌صره له
 ده‌وروبه‌ری ناوه‌پراستی سه‌ده‌ی چواره‌می کۆچیدا ئه‌و به‌یامانه‌یان نووسیوه،
 ئه‌بووچه‌بیانی ته‌وحیدی ئاماژه به‌وه ده‌دات وه‌زیر صیمصاموده‌وله‌ی کۆری
 عه‌زودوده‌وله هه‌والی پێداوه له سالی 373 ی کۆچیدا پێی وتووه که
 ئه‌بووسه‌لمان موحه‌ممه‌دی کۆری میعه‌شه‌ری بستی ناسراو به قودسی و
 ئه‌بولحه‌سه‌ن عه‌لی کۆری هاروونی زنجانی و ئه‌بووموحمه‌ممه‌دی میهره‌جانی و
 عووقی و زبر بن رفاعة له ده‌سته‌ی ئیخوانوصه‌فا بوون.

ھى واش ھەيە دەلئيت پەيامەكانى ئىخوانوصەفا ھى يەككەك لە پېشەوا
 ەلەويەكانە، چونكە پەيامەكان پېن لە رېنمايىيە ئىسماعىليەكان، ئەو
 توۋىژەرى كە ئەم زانىارىيەمان لى وەرگرتووھ پېنى وايە ئەو پەيامانە پوختەى
 پەيام و رېنمايىيە باتىنيەكانن و رېبەرانى بانگەوازی ئىسماعىلى جيا لە خەلكى
 تر دەيانخوۋىندەنەو، پۆل كازتۇفا ئەو پەيامەى بۆ جىيەھانى رۆژئاواىى ئاشكرا
 كرد، ئەمەش لە سالى 1899 دا.

بىگومان گرنگيدانى رۆژەلاتناسى و رۆژئاواگەرى بەو پەيامانە تۆر تۆر
 بوو، بۆيە دەستەيەك لەوانە (نىكلسۆن، جۆلد سىيەر، ئۆلىرى) وپراى كازتۇفا
 چەندىن توۋىژىنەوھيان نووسى سەبارەت بەو پەيامانە، ئەگەرچى نووسىنەكانى
 ئەو رۆژەلاتناسانە نەيانتوانى رىگر بن لە گومانى باتىنى بوونى پەيامەكان،
 كازتۇفا دەلئيت من تەواو متمانەم بەوھەيە كە بىروراكانى ئىخوانوصەفا
 بىروراكانى ئىسماعىليەكانن، مىحوەرى ئەو بىرورايانەش بېروابوونە بە گەپانەوھى
 ئىمام، قەرمەتى و حەشاشىيەكان لەلايەن دوزمنايانەوھ تۆمەتبار دەكرىن بە
 كوفر، بەلام ئەو تۆمەتە ھىچ راستىيەكى نىيە.

ئۆلىرى دەلئيت: كەسى وا ھەيە بەو گومانە ھەلدەخەلەتت كە دەلئيت
 بزوتنەوھى ئىخوانوصەفا بزوتنەوھەيەكى چاكسازى ھەندى لەو ئىسماعىليانە
 بوو كە دەيانويست بگەرپنەوھ بۆ رېنمايىيە كۆنەكانى ئىسماعىلى.

جۆلد سىيەر دەلئيت بېروام وايە پەيامەكانى ئىخوانوصەفا ئەو بنەپرەتە بوون
 كە بىروباوھرى ئىسماعىلييان لەسەر دامەزرا.

جىي سەرسورپمانىش نىيە رۆژھەلاتناسان بىنە بەرگريکار و پشتیوانى
پەيامەکانى ئىخوانوصەفا.

ماکدۇنالد دەلەت ئەوہى پەيوەندى نىوان ئىخوانوصەفا لەگەل
ئىسماعىليەکان دەسەلمىنى ئەوہى بەشیک لە پەيامەکانیان لە نىو کتیبە
پىرۆزەکانى حەشاشىيەکاندا ھەبوون.

ھەندى لە تويزەران تيشکیان خستووہ تەسەر ھەلویستی ئىخوانوصەفا کە
ئاماژە بەو دەدەن نمونەى بالای پەيامەکانیان نمونەىەکی بالای ئىسلامى
نىيە، بەلکو نمونەىەکی عىبرانىيە و لە بەرنامەشدا مەسىحى و لە زانستیشدا
یۆنانىيە، مەترسیەکەش لەوہدا بوو کە ئەوان لە ئاست بیروباوہ پیکدا
نەدەوہستان، بەلکو لە ھەر ئایین و زانست و فەلسەفە و رىيازى شتىکیان
وہر دەگرت بى ئەوہى چوارچىوہىەکی چەسپاویان ھەبەت، ئەمەش بەلگەى
پیلانیانە دژ بە ئىسلام، ئەوہش کە ناوہکانى خویان ئاشکرا نەدەکرد بەلگەىەک
بوو بۆ ئەوہى بانگخواز بوون نەک زانا.

ھەموو ئەوانە نیشانەدرى ئەوہن ئەوانە ئامانجىکی سیاسى شاراوہیان
ھەبووہ بۆ گەيشتن بە دەسەلات یان لەناوبردنى دەولەتى ئەوکات، بۆیە زۆر
ئاماژەیان دەدا بە ھىماگەلىکی دیاریکراو و راڤەى تايبەتیان دەکرد، ئەم
دیاردەش لە نووسینەکانى ئىبن سینادا بە روونى دیارە کە بپئى ھىمای
بەکار دەھىنا.

بيگومان تيگه يشتني نه وانه بۆ ئاين تيكل به فلهسهفه بوو، نه مهش خۆي
بۆ خۆي ده رچوون بوو له په يامي دروستي ئيسلام.

موحيبه دين خه تيب ده لئيت نووسهري ئيخوانوصهفا به كيك بوو له
پيشه واکاني ئيسماعيليه كان كه نه ويش نه حمه دي کوپي عه بدولاي کوپي
موحه مه دي کوپي ئيسماعيلی کوپي جه عفه ري صادق بوو.

دکتور حوسهين هه مه داني كه به كيكه له بانگخوازاني ليها تووي ئيسماعيلی
ده لئيت ئيسماعيليه كان پييان وايه قورئان کتیبیکه بۆ خه لکی گشتی و
په يامه کاني ئيخوانوصه فایش کتیبی تاييه ت به چینی تاييه تين.

به كيك له ديارترين کاره کاني رۆژئاواگه ري و شالوي رۆشنیري كه خويان
له رۆژه لاتناسی و موزده به ريدا ده نواند، چاپکرده وه زیندووکرده وه
په يامه کاني ئيخوانوصهفا بوو، نه مه له کاتيکدا نزیک به هه زار سال بوو نه و
په يامانه مردبوون و ساخته يان ئاشکرا کرابوو، چاپخانه ی کاسۆليکی له
به يرووت نه و په يامانه ی چاپکرده وه، دواتر دکتور تهها حوسهين له نه وروپا له
سالی 1929 دا نه و په يامانه ی ئيخوانوصه فاي چاپکرده وه و پيشه کی بۆ
نووسی، نه مهش عه يبه نه بوو بۆي نه گه ر بنه رته تي تويزينه وه ی زانستی
بگرتايه ته بهر و نه و په يامانه ی له شوینی راسته قينه ی خوياندا دابنايه، چونکه
کومه لی ئيخوانوصهفا له سه ده ی چواره می کۆچی له به صره له شیوه ی
کومه له یه کی نه ينی باتينيه ت و مه ججووسی و زندیقی داخ له دلی دژ به ئيسلام
ده رکه وت، ئامانجيان له و په يامانه پيلانیکیان دانا بۆ له ناوبردنی کومه لگه ی

ئىسلامى، ئەگەر دكتور تەھا ئەو ئامانجەى بىخستايە تەپروو ئەو لە ئامۆزگارى کردنى نە تەوھە كەيدا راستگو دەبوو، بەلام دكتور تەھا جوسەين درۆى بەرامبەر بە خەلك کرد و بانگەشەى ئەوھى دەکرد ئىخوانوصەفا دەستەيەكى نوڭگەر چاكساز بوون كە فەلسەفەى ھىندى و فارسى و يونانيان پيشكەش بە كۆمەلگەى ئىسلامى کرد تا رۆشنېرىيەكى نوڭ دابەزىنن كە پيويستە ھەر كەسنىكى رووناكېر بېگريئەبەر.

بەو جۆرە تەھا حوسەين لەكاتىكدا لە ناخى خۆيەو دەيزانى بە زىندووكردەوھى ئەو پەيامانە وەك بەشيك لە پيلانى رۆژئاواگەرى و شالۆى رۆشنېرى كار دەكات بۆ لەناوبردنى بەھا ئىسلاميەكان، كەچى فيلى کرد لە نە تەوھەكى خۆى.

زەكى موبارەكى ھاوپيئيش چوويە ريزەوھو دەويت كى بېواى دەکرد پەيامەكانى ئىخوانوصەفا بېنە گەرەتري كۆگاي ئەدەبى و فەلسەفە، رۆژھەلاتناسان وا فيريان کردن، چاپخانەى كاسۆليكىش دەيوت گەرەبى ئەو پەيامانە ئەوھە كە تەھا حوسەين و فەرووخ و جېوور و دەسووقى و صەليب و عەواو ماسينيۆن لەسەريان نووسيوھ، بەلام ھەموو ئەوانە لە سەرساميان بە پەيامەكانى ئىخوانوصەفا لە يەك ئاستدا نەبوون، ھەيانە پەيوەندى ئىخوانوصەفاى بە پيلانى باتينيەو خستووە تەپروو.

دهبوو هه موو ئه وه راسستی په یامه کانی ئیخوانوصه فایان له ئاست په یامی
ره سه نی ئیسلامی بخستایه ته پوو، چونکه ئه وه په یامانه له چه ند بنه په تیکی
سه ره کیدا له گه ل چه مک و واتای ره سه نی ئیسلامیدا نه ده گونجان:

یه که م: نکوولی کردن له زیندوو بوونه وهی جه سته کان.

دووه م: پیچه وانه ی ئه وه ی موسلمانان وه ریانگرتبورا فه ی به هشت و
دۆزه خ و رۆژی دوا بیان ده کرد.

سییه م: رافه یه کی باتینی مه عنه و بیان ده کرد کوفر و سزادان.

چاره م: خراپی دیدیان سه باره ت به پیغه مبه رایه تی که پ بیان و ابو
ده کریت له ریی هه ول و پا کراگرتنی دل وه پیغه مبه رایه تی به ده ست به نیت.
پینجه م: پ بیان و ابو هه رکه س زانستی باتین وه ربگریت، ئیتر ئه رک و
به رپر سیاریتی له سه ر نامینیت.

هه روه ها کاریکی زۆر خراپیان ئه وه بوو ده یانویست له وینه یه کی ناره وادا
هه موو ئایین و بیرو باوه ر په کان تیکه ل به یه ک بکه ن، ده یانوت که سی ته و او
ئه وه یه ره چه له کی فارسی و ئایینی عه ره بی و ئه ده بی عیراقی و هه وائی عیبرانی
و ریبازی مه سیحی و په یه وه ی شامی و زانستی یونانی و به رچا و پوونی هیندی و
ژیانی صوفیگه ری و ره وشتی مه له کی بیت.

ئه مه واته یه ک بوونی ئایینه کان، ئه مه ش بانگه شه یه کی جووله که یی
تلمودیه که به دریزی سهر ده مه کان هه ولید او به و پیلانه له ئیسلام بدات، له
سهر ده می نویشدا ئه م بانگه شه یه دووباره بووه ته وه و ده بینین بانگخوازانی

رۆژئاواگەرى دەلەين با بەيەكگە يىشتى ئايىن و رۆشن بىرەكان لە يەكە يەكى رۆشن بىرى جىهانيدا بىتە دى، بنەپەتى ئەمەش لە بىرى تىلموودىدايە كە زال بىت بىرى رۆژئاوايى و ژيارى جىهانى لەخۆگرتووە.

ئەمەش نزيكە لە پەيامەكانى ئىخوانوصەفاوە كە دەلەين پىويستە براكانمان هېچ زانستى واز لى ئەمەين يان واز لە هېچ كىتەبىك ئەمەين و دەمارگىرييان نەبىت بۆ هېچ رىيازى، چونكە راو مەزەبى ئىمە هەموو رىيازەكان لەخۆدەگرت و هەموو زانستەكان پىكەو كۆدەكاتووە.

بەلام پەيامى ئىسلامىي ئىمە تايبەتمەندى و رەسەنايەتى تايبەتى خۆى هەيە كە تايبەتمەندىەكانى خۆى لە مۆرك و بەهاكانى خۆيەو وەرگرتووەو هەرگىز تىكەل ناكەيت بە بىرى مەزەبى يان ئومەمىيەت و جىهانىبوونى كە لەسەر بنەمايەتپەرسىتى و ماددىگەرى دامەزراوە.

ئەبووحەبىيانى تەوحىدى وەسفى پەيامەكانى ئىخوانوصەفا دەكات كە لە هېچ ھونەرەكدا تىر و لىھاتوو نىن، بەلكو خورافەو دەستكارى و فەرت و فەلەيان تىدايە، ئەو نووسىنانەم برد بۆ لای مامۇستامان ئەبووسولەيمانى مەنتقى سىجستانى موخەممەدى كۆپى بەھرام، ئەویش چەند رۆژىك سەبرى كرد و تىايدا رۆچوو و دواتر گىرپايەو بۆم و پىي و تم: ماندوو بوون و بىسوودىش بوو، ھەنگاويان ناوھە بىسوود، ئاوازي ناتەبا و چىنين نارەوايان گرتووەتەبەر، گومانىكى نەگونجاو و لەتوانا بەدەر نەكراويان بردووە، و گومانىيان بردووە دەتوانن بنەونە ئەو فەلسەفەيە كە زانستى ئەستىرەو گەردوون و مەقادیر و

شوینه‌وارى سروشته، موسیقا که زانینی ئاواو ئیقاع و ته‌وه‌رهو کیشه، مه‌نتیق که له‌به‌رچاوگرتنی زیادهو و چه‌ندیتی و چۆنیتی وته‌کانه له‌شهریعه‌تدا و شهریعت بخه‌نه پالّ فه‌لسه‌فه‌وه، ئه‌وانه خه‌لکانیکی زۆر مه‌ترسیدار و به‌هیز و وردەکارن، به‌لام ئه‌وه‌ی ده‌یانویست پیتی نه‌گه‌یشتن و هیوایان نه‌هاته‌جدی، به‌لکو بیتامی و ئه‌وپه‌ری گه‌مژه‌یی و نازناوی ناشیرین و سه‌ره‌نجامی رسواکه‌رو تاوانی زۆریان ده‌ست که‌وت.

دوا ئه‌وه ئه‌بووسوله‌یمانی مه‌نتیقی ده‌لّیت وه‌ک چۆن نه‌ماندیوه له‌م ئوممه‌ته‌دا بۆ شتیّ له‌ ئایینه‌که‌ی په‌ناى بردییت بۆ ده‌سته‌ی فه‌لسه‌فه‌گه‌راکان، هه‌روه‌ها بۆ ئوممه‌تی عیسا که مه‌سیحیه‌کانن و مه‌جووسیش، ئه‌وه‌ی زیاتر مه‌سه‌له‌کت بۆ روون ده‌کاته‌وه‌و سه‌رسامت ده‌کات ئه‌وه‌یه که ئوممه‌ت له‌ راو بۆچوون و مه‌زه‌بیاندا راجیا بوون و بوونه چەند ده‌سته‌یه‌ک وه‌ک مورجیئه‌و موخته‌زیله‌و خه‌وارجی، به‌لام هیچکام له‌و ده‌ستانه‌ په‌نایان نه‌برد بۆ فه‌لسه‌فه‌و به‌ به‌لگه‌ی فه‌لسه‌فه‌ په‌یامی خو‌یان نه‌گه‌یاند و هیجیان به‌کارنه‌ده‌هێنا که له‌ کتیبی په‌روه‌ردگاریان و فه‌رموده‌ی پیغه‌مبه‌ریاندا نه‌بوايه، فیه‌هناسه‌کانیش که له‌ حوکمه‌کانی حه‌لالّ و حه‌رامدا راجیا بوون، هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه تا ئه‌مپۆ نه‌مانبینیوه پشت ببه‌ستن به‌ فه‌یله‌سووفان و هیوای سه‌رکه‌وتن له‌وانه‌وه بخوازن، پێیان نه‌وتون به‌و زانیاریه‌ی لاتانه هاوکاریمان بکه‌ن یان به‌ زانیاری پێشینتان به‌لگه‌مان بۆ به‌یینه‌وه یان به‌لگه‌مان له‌ دژ پێیده‌ن.

بهوجۆره ده بېنين زانايانى موسلمان چاك ئامانجى ئو كارەيان زانيوه و ئو
 ساخته كاريه رۆشنېبرانى سەردەم نەيانديوه ئوان ديويانه، تا ئو هەي
 بانگخوازانى رۆژئاواگەرى هاتن و ئو پەيامانەيان لە سەردەمى نویدا زیندوو
 كرده وه وهك زانست و تىگەيشتن و رۆشنېبرى نیشانيان دان، لەكاتىكدا تەنها
 ژەهر بوون و دەستەي رەسەنايەتى ئىسلاميش بەو ژەهرەيان زانيوه و خراپى
 ئو بىرە گومرپايەيان روونكر دوه تەوه، پىويستە خەلكى ئومرۆمان چاك ئو هە
 بزائن و بى دوودلى هۆشيار بن بەرامبەر بە مەترسى روانين و بەدواداچوونى ئو
 كارو پەيام و نووسينه گومرپايى و گومرپەخشيانه.

باسی چوارهم بانگخووانی باتینیه ت

بانگخووانی باتینیه ت که ژهریکی زوریان رشت، له لایه ن پیاوانی
روژناواگری و شالوی روشنبیره وه ریزکی گهره یان لینراو له بزافی
روژه لاتناسی و موزده بهری مه سحیدا پله و پایه یه کی به رزیان مه بوو، چه ندین
تویژینه وهی دووودریژ له سهر عه بدولای کوی سبه ئو ئیبنولموقه فاع و ئیبن
سیان و فارابی و ئیبن راوهندی و رازی و مه ئمون نووسران و هه موویان به رز و
به ریز راگیران، له چه ندین بواری جیاجیای ئه دهب و میژوو و فه لسه فه دا
قسه یان له سهر کرا و ئاهه نگیان بۆ گێردرا، دکتور ته ها حوسه ین کتیبیکی
گهره ی نووسی به ناوی (فیتنه ی گهره)¹ تا تیایدا ئیبن سبه ئی جووله که
پاک راگریت له و پیلانه ی پتی هه ستا و ئه و تاقمه ی به ناوی سبه ئیه ته وه
پیکهات و ده یانوت عه لی کوی ئه بووتالیب خوایه، له کاتیکدا هه موو سه رچاوه
میژوویه ئیسلامیه کان له سهر ئه وه کۆکن که ئه و کابرا جووله که بووه و له
یه مه نه وه هاتووه و ناسراوه به ئیبنوسه وده و خۆی به موسلمان نیشان دا و
کۆچی کرد بۆ حیجاز و له وێهه بۆ به صره و له ویشه وه بۆ کووفه و دواتر له
سه رده می عوسمانی کوی عه ففاندا چووه دیمه شق، خه لکه که ی له وێ

¹ - ئهم کتیبه وه رگێردراوه ته سه ر زمانی کوردی و زۆرجار خوێنه ری کورد بێ ئه وه ی شاره زای وردی له
سه رچاوه میژوویه کاندا هه بیته ئه و کتیبه ده خوینیتته وه و کاریگهر ده بیته به زمانه کارا و ساخته کاریه
ورده که ی له گه مه کردن به ده ق و زانیاریه میژوویه کان. (وه رگێر).

باسی چوارهم بانگخوآزانی باتینیه ت

بانگخوآزانی باتینیه ت که ژهریکی زوریان رشت، له لایه ن پیاوانی
روژناواگری و شالوی روشنبریه وه ریژیکی گهره یان لینراو له بزافی
روژه لاتناسی و موزده بهری مه سحیدا پله و پاییه کی به رزیان مه بوو، چه ندین
تویژینه وهی دورودریژ له سهر عه بدولای کوی سبه نو ئیبنولموقه فع و ئیبن
سیان و فارابی و ئیبن راوهندی و رازی و مه نمون نووسران و هه موویان بهرز و
به ریژ راگیران، له چه ندین بواری جیاجیای نه دهب و میژوو و فلهسه فهدا
قسه یان له سهر کرا و ئاهه نگیان بۆ گیتدرا، دکتور ته ها حوسه ن کتیبیکی
گهره ی نووسی به ناوی (فیتنه ی گهره)^۱ تا تیایدا ئیبن سبه نی جووله که
پاک راگریت له و پیلانه ی پی هه ستا و نه و تاقمه ی به ناوی سبه نیه ته وه
پیکهات و ده یانوت عه لی کوی نه بووتالیب خوایه، له کاتیکدا هه موو سهرچاوه
میژوویه ئیسلامیه کان له سهر نه وه کۆکن که نه و کابرا جووله که بووه و له
یه مه نه وه هاتووه و ناسراوه به ئیبنوسه و داء و خوی به موسلمان نیشان دا و
کۆچی کرد بۆ حجاز و له ویوه بۆ به صره و له ویشه وه بۆ کووفه و دواتر له
سهرده می عوسمانی کوی عه ففاندا چوه دیمه شق، خه لکه که ی له وی

^۱ - نه م کتیه به ره گیتدراوه ته سهر زمانی کوردی و زورجار خوینهری کورد بی نه وه ی شاره زای وردی له
سهرچاوه میژوویه کانداه بیت نه و کتیه به ده خوینته وه و کاریگر ده بیت به زمانه کاراو ساخته کاریه
ورده که ی له گه مه کردن به دهق و زانیاریه میژوویه کان. (وه رگیت).

ده‌ريانکرد و ئه‌ویش رووه و میصر چوو، ده‌چویه هر شوینى خه‌لکی دژ به عوسمان گهرم ده‌کرد و بانگه‌وازی ده‌کرد بۆ لابرډنى عوسمان.

عه‌بدولای کورپی سه‌به‌ه یه‌که‌م که‌س بوو چه‌مکی وه‌صیه و ره‌جعه و ته‌ناسوخى هینایه نئو ئاسۆس هزرى ئىسلامیه‌وه، ده‌یوت پیغه‌مبه‌رى خوا ده‌گه‌رپته‌وه و عه‌لیش خوايه، ئیبن عه‌ساگیر هیناویه‌تى کاتیک به‌یعه‌ت درا به عه‌لى، ئیبن سه‌به‌ه هه‌ستایه سه‌ر پى و پى و ت: تۆ زه‌ویت به‌دیه‌تئاوه و رۆزى ده‌به‌خشیت، عه‌لیش دوورى خسته‌وه بۆ مه‌دائین، ئه‌وى پىگه‌ى دواترى قهرمه‌تیه‌کان و لاده‌ره شیعه‌کان بوو، ده‌وتریت ده‌یوت موچه‌مه‌د کۆتای پیغه‌مبه‌رانه و عه‌لیش کۆتای وه‌صیه‌کانه، ئیبن حه‌جهرى عه‌سقلانى ده‌لّیت ئیبن سه‌به‌ه گه‌وره‌ى زندیقه‌کانه.

ئىبن سه‌به‌ه بانگه‌وازانى خۆى له ناوچه‌کاندا بلاو کرده‌وه و پى ده‌وتن و نیشان بده‌ن فه‌رمان به‌ چاکه ده‌که‌ن و رىگى له خراپه ده‌که‌ن، بنه‌ونه تانه‌دان له سه‌رکرده‌کان، ئه‌وانیش خه‌لکیان دژ به سه‌رکرده‌کانیان هانده‌دا تا پیلانى سه‌رکرده‌که‌یان په‌یره و بکه‌ن، سه‌باره‌ت به‌ که‌موکورتى سه‌رکرده‌کان نامه‌یان ده‌نووسى و ده‌یاننارد بۆ ناوچه‌کانى تر، له ئه‌نجامى ئه‌مه‌وه به هاندانى سه‌به‌ئیه‌کان ده‌سته‌یه‌ک له موسلمانان رووه و مه‌دینه چوون و مالى ئه‌مىرى باوه‌رداران عوسمانیان گه‌مارۆ دا و کوشتيان.

کتیبه‌کانی میژووی ئیسلامی رۆلی عه‌بدو‌لای کۆپی سه‌به‌ئیان خستۆته‌پوو که چۆن به‌ روونی ئازاوه‌ی ناوه‌ته‌وه‌و په‌یوه‌ندی نیوان یاخیوانی له‌ هه‌موو ناوچه‌کاندا ری‌خستوه‌.

ته‌به‌ری و چه‌ندین سه‌رچاوه‌ی تری ئیسلامی باسیان له‌وه‌ کردوه‌ ئیبنوسه‌ودانی جووله‌که‌ هاته‌ شام و گه‌یشت به‌ ئه‌بووزه‌ر و پیتی وت ئه‌ی ئه‌بووزه‌ر سه‌رت له‌ موعاویه‌ ناسۆپمی که ده‌لێت سامان سامانی خوایه‌ هه‌موو شتی هه‌ر هی خوایه‌، وه‌ک بلیت سامانی موسلمانان بۆ خۆی بیت و ناوی موسلمانانی له‌سه‌ر لابه‌ریت، ئه‌بووزه‌ریش چوو بۆ لای موعاویه‌ و وتی بۆچی سامانی موسلمانان به‌ سامانی خوا ناو ده‌به‌یت، موعاویه‌ وتی ره‌حمه‌تی خوات لی بیت ئه‌ی ئه‌بووزه‌ر، مه‌گه‌ر ئیمه‌ به‌نده‌ی خوا نین، ده‌ی سامانی‌ش سامانی خوایه‌ و بوون هه‌مووی هی خوایه‌ و هه‌موو شتی به‌ ده‌ستی خوایه‌، ئینجا ئیبن سه‌ودا چوو بۆ لای هاوه‌لی گه‌وره‌ی فیه‌هناس ئه‌بووده‌رداء و چی به‌ ئه‌بووزه‌ر وتبوو به‌ویشی وت، ئه‌بوو ده‌ردانی‌ش پیتی وت تۆ کیت، به‌خوا گومان ده‌به‌م تۆ جووله‌که‌ بیت، ئیبنجا ئیبن سه‌ودا چوو بۆ لای موجاهید عوباده‌ی کۆپی صامت، ئه‌ویش چوو بۆ لای موعاویه‌ و وتی به‌خوا ئه‌مه‌ بووه‌ ئه‌بووزه‌ری ناردته‌ کۆلت.

سه‌به‌یه‌کان هه‌لوێستیکی تری مه‌ترسیداریان هه‌بوو، هه‌رکه‌ بینیان موسلمانان به‌یه‌تیان دا به‌ عه‌لی و ته‌له‌و زوبه‌یر چوون بۆ به‌صره‌ بۆ جه‌نگی جه‌مه‌ل، سه‌به‌ئیه‌کان بینیان خه‌ریکه‌ سه‌رکرده‌کانی سوپا له‌ باره‌که‌

تیده گەن و تۆلەي خوینی عوسمان وەردە گرنەو، بۆیە شەو کۆبوونەو وە
 بېریاریان دا دزە بکەنە نۆو هەردوو لا و جەنگ لەنیوان دوو سوپاکە دا بنینەو،
 توانیشیان ئەو بېیارە جیبەجی بکەن، پێش ئەوێ دوو سوپاکە پیکبگەن
 ئەمان کەوتنە تیرهاویشتن لە هەردوولاو، هەردوو سوپا ترسان و
 سەرکێردەکانی هەردوولا گومانی ناپاکییان برد.

رەشید رەزا دەلێت هەركەس بگەرێتەو سەر بەرسەرھاتی رووداوەکانی
 جەنگی جەمەل لە کتیبە میژووییەکی ئێبن ئەسیرەو بۆی دەردەکەوێت کە
 رۆلی خراپی سەبەئیکان لەو نۆوئەندەدا چەند بوو تا نەهیلن رێککەوتن
 روویدات.

ئێبن سەبەئیش بە مۆژدەبەرێکی گەڤۆک ناو دەبات کە موسڵمانانی لە
 خشتە دەبرد و بەرەو هەلەي دەبردن و هەولیدەدا باوەڕ بە رەجەت لەناو
 موسڵماناندا بلۆبکاتەو.

مامۆستا موحەممەد سەعیدی ئەفغانی دەلێت ئەو کۆمەلەي عەبدولای
 کۆپی سەبەء دايمەزاند، لە بەرژەوئەندی دەولەتێکی بیانی کاری دەکرد کە
 دەولەتی رۆم بوو، چەند سالی بوو دەولەتی ئیسلامی دوو ناوچەي فراوان و
 دەولەمەندی لەو دەولەتە سەندبوو کە ئەویش میصر و شام بوو، جا یەکیک لە
 پالەوانانی کۆمەلە نەینیه کە ئامانجی لەناوبردنی دەولەتی ئیسلام و کۆتایی
 هێنان بە ئیسلام بوو، ئەو پیلانە زۆر رێکخراو و بە بەرنامە دانرابوو و چەندین
 کەسی شارەزا شەوئخوونیان بۆ کیشابوو و بە هەموو ناوچەکانی دەولەتی

ٿيسلاميدا بلاويان ڪرده وه تا به رهه مي خوي دا، زويه ي ميڙوونوسان به شيوه ي
 پٽويست ٿو پيلانه يان روون نه ڪردوه ته وه، عه بدولاي ڪوپي سه بهء ويستي
 ريشه ي بيروباوه پي ٿيسلامي هه لڪيشي، بويه دوو بيروباوه پي ناموي هيتايه
 ڪايه ڪه ٿه وانيش بريتي بوون له ره جعت و ويصايه، ده يوت (شتيكي نامويه
 ڪه سيڪ برواي هه بيت عيسا ده گه پڙته وه ڪه چي برواي به وه نه بيت موحه ممد
 ده گه پڙته وه له ڪاتيڪدا خوا ده فهرمويت (إن الذي فرض عليك القرآن لرادك إلى
 معاد) موحه ممد له عيسا شياوتره به گه پانه وه، جا ٿم وتي لي وه رگيراو به و
 چه شنه بنه ماي ره جعتي داناو له نيو ڪومه لگه دا بلاوبويوه وه، دواتر ده ويٽ
 ٿه گهر هزار پڙغه مبه ر هه بووبن و هه پڙغه مبه ري وه صيه ڪي هه بوويٽ ٿه وه
 عه ليش وه صي موحه ممد وه موحه ممد يش ڪوتاي پڙغه مبه رانه ڪه وابوو عه لي
 ڪوتاي وه صيه ڪانه، ٿيتر به په يامه ڪاني هه م ميداني ٿايبني و هه م ميداني
 سياسي ده شيواند، ده يوت (ستم له وه گه وره تر چيه ڪه سيڪ ري نه دات به
 وه صيه ي پڙغه مبه ري خوا تا وه صي پڙغه مبه ري خوا ڪه عه ليه ڪاروباري
 ٿوممت بگريته ٿه ستو)، دواتر ده يوت عوسمان به ناحق ده سه لاتي بردوه و
 ٿه وه وه صي پڙغه مبه ري خوا ماوه، ده ي راپه پڻ و فهران بڪن به چاڪه و
 ريگري بڪن له خراپه و تا خه لڪي به ره و لاي خوتان راکيش بڪن و بانگيان
 بڪن بؤ ٿم په يامه، دواتر به نيو ناوچه ڪاندا ده گه پرا و سه رتا له حيجازه وه
 ده ستي پيڪرد و گومپايي خوي بلاو ده ڪرده وه تا چوو بؤ شام، له وي موعاويه
 هه ستي ڪرد به مه ترسي ڪاره ڪي، بويه دوروي خسته وه، ته به ري ده لٽ

ٺيڻوسه وڌا له شام ڪه سي دهست نه ڪه وت ٻويه خه لڪه ڪي دهريان ڪرد و
 ٺه ویش چوو ٻو میصر، به لام راستیه ڪي ٺه ویه ڪه ٺه وه وئی خي دڙ به
 موعاویه ڳرته بهر و هاوه لکيڪ ڳورهی دڙ به موعاویه جوولاندا تا سهرنجی
 خه لکی شام ٻو راکانی راکیشیت تا موعاویه ی ژی وله سرخو ناچار بوو داوا له
 خه لیفه عوسمان بکات ٺه و هاوه له له شام دهريکات، ٺه ویش ٺه بووزه ری غیفاری
 بوو و به سهرهاته ڪشي ناسراوه.^۱

ماوهیه ڪ له میصر مایه وه وه وئی ڪومه له ڪه ڪاری خویان ده ڪرد و ٻری
 نامه ی ساخته یان ده نارد ٻو ناوچه کان تا سکااو هاواره کان رووه و خه لکی
 میصر نیشان بدهن و هانیان بدهن ٻو شوپش دڙ عوسمان و لابردنی، ٺه و
 نامانه یان له سهر زمانی ته لحو عائیشه و زوبه یر ساخته ده ڪرد، ٺیتر نه ڳبه تی
 ولاتی ڳرته وه و خه لکیکی زور راپه رین و رووه و مه دینه چوون و خه لیفه
 عوسمانیان ڪوشت، دوا ی ٺه وه ی عوسمان شهید ڪرا و خه لکی بهنجی
 رووداوه ڪه بهریدان، ٺینجا ٺه لقه یه کی تر دهستی پیکرد ڪه ٺه ویش دانانی
 پیلاننکی ڳوره تر بوو تا جه ماوه رووه و ڪاره ساتیکی ڳوره تر بهرن و وایان
 لیبکات ڪاره ساتی عوسمانیان بیر بجیته وه، ٺه وه بوو، کاتیڪ خاتوو عائیشه ٻو
 داخوازی خوینی عوسمان له حیجاز ده رچوو، ٺیڻ سبهه ء خوی و
 شوینکه وته ڪانی له دهوری عهلی ڪوبونه وه، به هه وادارانی خوی وت ڪه

^۱ - خوینهری ٺازیز ٻو بهرچا ورونی زیاتر سه بارهت به رۆلی ٺه بووزه ری غیفاری له سهردهمی فیتنه دا
 له ڪوتایی نهم به شهدا پاشکویه ڪ داده ٺیڻ ٻو بهرچا ورونی زیاتر. (وه رگتر).

په که م: دزه کردن و ده ست خستنه نیو دین.

١ - نهم ژمارهیه ناراستی تیدایه و نهمهش کردهی دهستی ناحه زانیکه بو گه ورته نیشاندانی کارهسته که نهو ژماره یان توّمار کردووو به توویینه وی ورد له سهراوه میژویه کان و ورده کاری له سهنده و دهق و بهراوردکاری رووداوه کانه وه درده که ویته که ژماره ی کوژراوانی جهنگه که زور زور کهم بووه. (وه رگتیر)

دووه م: نه میشتنی په کده نگی.

سییه م: سووکایه تی کردن به میژوو.

چواره م: به که مگرتنی نه ریت و بنه ماکان.

پینجه م: که مکړدنه وهی پیگه ی زمان.

شه شه م: شتواندنی ره وشت.

حه و ته م: سووکایه تی به دروستی سیستم و نیزامه کان.

هسته م: شانازی کردن و پیاوه لدانی هر ریبارزیکي بیانی.

موحه ممد سعید نه فغانی ده لیت نه و پیلانه ده گه پښته وه بڼ نه وهی
هه ركات گه وره و بچووكی كار ه كانمان كه و ته ده ست هه وادارانی داگیركار و
جاسووسانی بیگانه و به کریگیراوانی هر بانگه وازیکی رووخینه ر تووشی نه وه
ده بین.

له راستیدا ده کریت بلتین هه موو بیردوژه کانی روژناواگری و شالوی بیانی
ده گه پښته وه بڼ بیروراکانی عه بدولای کورپی سه به.

له گه ل هه موو نه م کارانه ی ئین سه به ندا، که چی ته ها حوسه ین وینه ی رای
تلموودی نکولای ده کات له بوونی شتی له و چه شنه و ده لیت ئین سه به
که سیپتیه کی خه یالی بووه و نه و که سه جووله که به هیچ ده ستیکي له و کاره دا
نه بووه و جووله که له هه لگیرساندنی نه و ناگره دا هیچ ده ستیکیان نه بووه.

هه روه ها ده لیت به سه ره اتیک هه به که زوربه ی گیره روه کانی (دواتر)
که وره یی ده که ن و زیده پوی تی دا ده که ن تا نه وهی زوربه ی نووسره کون و

نویکانیش دهیکه نه سه رچاوه ی نه و ناکۆکیه ی دژ به عوسمان نه نجام دراو نه و ناکۆکیه ی دواتر له نیوان موسلماناندا روویدا و تا ئیستاش شوینه واری ماوه ته وه، نه ویش چیرۆکی عه بدولای کۆپی سه به نه، هه روه ها ده لیت نازانم له سه رده می عوسماندا ئیبن سه به ء مه ترسی هه بووه یان نا، به لام له وه دلنایام نه گه ریش مه ترسی هه بوو بیت مه ترسیه که ی هینده گه روه و گرنگ نه بووه، ناکریت موسلمانان له سه رده می عوسماندا عه قل و بوچوون و ده سه لاتی خویان بده نه ده ست که سیکی موسلمانبوونی ناو نه هلی کیتاب که له سه رده می عوسماندا موسلمان بووه.

مامۆستا مه حموود موحه ممه د شاکیڕ بانگه شه که ی دکتۆر ته ها حوسه ین تیکده شکینیت و ده لیت سه باره ت به وه ی دکتۆر ده لیت گیره ره وه کانی دواتر نه مه ناروونیه کی زۆری تیدایه و به نه نقه ستیش وای وتوه، چونکه ته به ری له گیره ره وه کانی دواتر نیه، سه یفی کۆپی عومه ر که ته به ری نه و به سه ره اته ی لیوه گیراوه ته وه له گه روه میژووناسه کۆنه کانه و مامۆستای ته به ری و به لازه ریش بووه، له ئاستی مامۆستا کانی ئیبن سه عددایه، ئیتر نه بو نه و نه بو ته به ریش ره وای نیه بو تریت گیره ره وه ی دوا یین بون به و جۆره ی دکتۆر ته ها ده یه ویت نه و ناراستیه لای خوینه ر بچه سپینیت، نه وه ش که ده لیت (سه رچاوه گرنگه کان) نه مه ش ناروونی و ناراستیه کی زۆری تیدایه، نه گه ر ته به ری له سه رچاوه گرنگه کانی به رده ستمان نه بیت، نه گه ر به لگه ی دکتۆر ته ها حوسه ین بو نه بوونی عه بدولای کۆپی سه به ء نه وه بیت که به لازه ری باسی نه کردوه و

پتي وايه نهو سهراچاوهي نهویش گرنګترین سهراچاوهي ميژووييه، دواتر ديتتهوهو نكوولي دهكات لهو نووسينهي كه باسي فهرماني كوشتني وهفدي ميصري تيدايه، لهگهل نهوهشدا بهلازهری نهومياني به دورودريژي باس كردوه و وا باسي كردوه كه له هيچ كتيبكي تردا بهو وردهكاريه نههاتوه، نيتر نازانين چون بو ههوالي كه باسي نهكردوه دهيكاته بهلگه و بو ههواليكي تر كه باسي كردوه نكوولي لي دهكات.

پاشان موحه محمد ماحمود شاکر ناماژه بهوه دهكات تهها حوسهين له نكوولي كردن له بووني عهبدوالي كوپي سهبهندا پشتي بهو بهشي بهلازهری بهستوه كه له ئيسرائيل چاپ كراوه كه سيكي سههيوني چاپي كردوهو دهليت با دكتور مؤلتمان بدات تهواو گومانمان ههبيت له زيمهي نهو كابرا جووله كه سههيوني نهو كتيبهي له چاپخانه جووله كه ييهكان له ئورشهليم چاپ كردوه، گومان بکهين و لهسهری رابوهستين، چونكه ريوشويني نووسيني كون بهتاييهت لهو جوړه نووسينهي بهلازهری واي خواستوه نووسهری له شويني شتيكي بير چووبيت و دواتر له شوينيكي تردا باسي كردبيت، باشر و ابو له شويني خویدا باسي بکات، بو نمونه له باسي ژياني عهماري كوپي ياسر يان موحه ممدی كوپي نهبووبهكر يان موحه ممدی كوپي حوزهيفه يان يهكيكي تري بهشداربووي فيتنه دا نهوهي كردوه، لهكاتيكد دهزانيت چي نووسيني بهلازهری هيه بهشيكي تهواو كه مي چاپكراوه، نهویش له نهالمانيا و له سالي 1883 دا، دواتر كه سيكي جووله كه ي سههيوني بهشيكي تري له

سالي 1936 دا چاپ ڪرد ڪه به شي ڙياننامه ي عوسمانه، دواتر به شي ڪي تري له سالي 1938 دا چاپ ڪرا، نه وه ي چاپ و په خشي ڪردوه له پيشه ڪيه عه ره بيه ڪه يدا ده لئيت چند رووداو هن له سرده مي يه زيدي ڪوپي موعاويه دا روويانداوه وه ڪ رووداوي ڪه ربه لا و مهر ڪي حوسه ين، مه ڪر ناکريت به لازهري له شويني ڪي تر دا مه سه له ي عه بدولاي ڪوپي سه به ئي باس ڪرديت وه ڪ نه و نمونه ي پيشو، هم مو نه مانه گونجاون، به لام دکتور کاتي ڪ ده يه ويٽ نکوولي له شتي ڪ بکات با ڪي له وه نيه چاپوشي له هم مو نه مانه بکات تا نه و رايه بخاته پوو ڪه خوي حزي پي ده کات و پي ڪاري ڪره، دواتر چون دکتور نه وه ي له بير چو ڪه نه وه ي ه والي ده گيڙيته وه به لگه نيه له سر نه وه ي نه و به سرهاته ي گيڙاوه ته وه، به تاييه ت ڪه هر دو ڪه سه ڪه له ي ڪ چين بن وه ڪ به لازهري و ته به ري، به لکو له وانه يه ته به ري به هيتر و زانانتر بيت و له به لازهري شاره زانتر بيت به ميڙوو و ليکولي نه وه ي ميڙويي، دکتور ريه ڪي گرتووه ته به ر شياو به و نيه، نه مهش کاتي ڪ نکوولي ده کات له به سرهاتي عه بدولاي ڪوپي سه به و به سرهاتي ساخته ڪردي ڪوشتن ميصر يه کان، له کاتي ڪدا ده بينيت له و نووسينه يدا چ ناره وايه ڪي له توڙينه وه ي زانستيدا گرتووه ته به ر.

دکتور ته ها حوسه ين ريره وي زانست و زاناياني به رداوه کاتي ڪ بي به لگه ده نه ويته نکوولي ڪردي، بي نه وه ي به لگه يه ي واي به ده سه ته وه بيت به لازهري پيش ته به ري ده خات، هره ها بي نه وه ي بجي ته وه سر چاپه ڪاني تري ڪتي به ڪه، بي توڙينه وه له ه مان نه و ڪتي به ي زانيار يه ڪي ليوه وه رگرتووه.

مه بهسته که ی ئه وه یه نکوولی له وه بکات جووله که له دژایه تی عوسمان و
کوشتنی پیشه وای موسلماناندا پشکیان هه بوو بیت، ئیتر ری پیچه وانه ی
زانایانی گرتووه ته بهر له جهرحی به سه رهاته کان و به درۆدانانی گێپه ره وان، بی
ئه وه ی به لگه یه کی هه بیت، که چی هه مدی بی به لگه له مه سه له یه کی تر دا به
راستگۆیان داده نیت.

به جوړه ده بینین بانگه وازی شعوبیه ت و باتینیه تی نو ئ ری
زیندوو کردنه وه ی که ره سه تی بانگه وازی باتینی کۆنیان گرتووه ته بهر تا
بیروباوه پی ئیسلام به رزین و چه مک و اتاکان بشیوینن، ئه مه ش له ژیر ناوی
زیندوو کردنه وه ی فه ره نگ یان نه قدی ئه ده بیدا.

عه بدولا ئیبنو لموقه فه ع بازنه ی دووه می ئه و پیلانه یه که عه بدولای کوپی
سه به عه دایر پشت، ئه م ناوه له سه رده می نویدا زه ق کراوه ته وه و توێژه رانی
ئه ده بی عه ره بی نۆر گرنگی پی ده دن، به رزیان راگرتووه و هه ولیان داوه
بیکه نه ریبه ری ره وان بیژی عه ره بی و بیئاگان له و پۆله راسته قینه ی که
ره وان بیژانی ناو هاوه لان پیش ئه م که سیته پی هه ستاون، ته نها له یه ر
ره وان بیژی که ی ئه و گرنگیه ی پی نه دراوه، به لکو له به رئه وه ی که چه ندین
به ره مه می ئه ده بی فارسی وه رگێپاوه بۆ نۆر ئه ده بی عه ره بی، بیگومان
ئیبنو لموقه فه ع نۆر نۆرزان بووه به هه نگاوی ورد لینه ویوه و پیلانی که وره ی
شعوبیه تی گرتووه ته بهر، ئه که رچی دواتر ده سه ته که ی ئاشکرا بوو و سزا که ی
وه رگرت، به لام بانگه وازی رۆژئاوا گه ری له سه رده می نویدا توانییان له ری

جیاکردنه وهی به شه کانی نه دهب له جهستهی هزرو به ها ئیسلامیه کان چه ندین کاری مه ترسیداری شعوبیه ت بلآو بکه نه وه، تویره ران مه ترسی و پیلانی نه و که سه یان مه ست پیکرد و زانیان له نیو پیلانی شعوبیه تدا چ پیکه به کی مه به تا نه وهی به گه وره ترین دوزمنی ئیسلام ناوی ده به ن، زۆرترین ماوهی ژیا نی له سه رده می ده ولته تی ئومه ویدا به سه ر برد، نه و ئایینی زه رده شتی گرتبویه به ر چونکه قسه به ک مه به ده لیت به گشتی ریوره سمه کانی مه جووسی نه نجام ده دا، له رایه کی ترده ده لیت به لکو مه ناوی یان مه زده کی بوو، نه و کتیبی ناسراوی مه زده کی به ناوی دیستاو وه رگپرایه سه ر زمانی عه ره بی تا بیروباوه پی مه زده کی بلآو بکاته وه، خیرا له سه رده می به که می عه بیاسیدا چه ندین ده سته ی مه زده کی دامه زان، هه روه ک نه و کتیبی (الدرة الیتیمه) ی دژ به قورئان نووسی، کتیبی کلله و دمنه ی وه رگپرایه سه ر زمانی عه ره بی، تیایدا بابی به رزهویه مه به که ته واو پیچه وانه ی ئایینه کانه و تیایدا گومانی نه وه دروست ده کات که هیه رییه ک نیه بۆ گه یشتن به یه قین و دلنیا یی، ته نها عه قل به گه وره ترین و چاکترین پیناوی مه عریفه داده نیت، تا ئیستاش کتیبی کلله و دمنه له به رده سته گه نجانماندایه و له و کاته وهی کتۆر ته ها حوسه یین داینا تا خویندکارانی ناوه ندی بیخوینن به رده وام گومان ده وروژینیت، ئیستا له ژیر ناوی ره وانبیژی عه ره بیدا له به ر ده سته گه نجانماندایه، له کاتیکدا ژه هری زۆری تیدایه، ئیبنو لموقه فع پی و ابو ده بیت مله وپی بلآو بکریته وه و خودی ئیسلام نه هیلریت، مه به سته به مه ش گومان نانه وه بوو بۆ که سانی که بیروباوه پریان

لاواز بوو و بانگه‌یشتی ده‌کردن بۆ ئایینی مانه‌وه، عه‌لامه‌ بیروونی له کتیبه‌که‌یدا (تحقیق ما للهند من مقوله) ئاماژه ده‌کات به مانه‌وی بوونی ئیبنولموقه‌فه‌ع و وته‌ی خه‌لیفه مه‌هدی سه‌باره‌ت به ئیبنولموقه‌فه‌ع ده‌خاته‌پوو که ده‌لێت چی کتیبیکی هه‌ر زندیقێکم دیبێت بنه‌رته‌که‌ی که‌پراوته‌وه بۆ ئیبنولموقه‌فه‌ع.

بیروونی ده‌لێت خۆزگه‌ بمتوانیایه نووسینی سه‌ره‌کی کتیبه‌که‌ی رینج قنترم هه‌بوايه که ئیستا ناسراوه به کتیبی کلیله و دمنه، چونکه ئه‌مه له هیندیه‌وه وه‌رگێردراوه ته سه‌ر فارسی و دواتریش له فارسیه‌وه له سه‌ر زمانی که‌سانی وه‌رگێردراوه که متمانه نیه به ده‌ربیرینیان وه‌ك عه‌بدوللا ئیبنولموقه‌فه‌ع، چونکه به‌شیک بۆ زیاد کراوه به‌ناوی به‌رزه‌ویه که تیایدا مه‌به‌ستیه‌تی گومان بۆ ئیمان لاوازان بنێته‌وه و بیانشکی‌نێت تا بانگه‌یشتیان بکات بۆ رییازی مانه‌وی.

دیاره بزوتنه‌وه‌ی وه‌رگێران که له سه‌ره‌تای ئیسلامه‌وه ده‌رکه‌وت مه‌به‌ست پێی وه‌رگێرانی لایه‌نه چاکه‌کانی هونه‌ری زانسته یۆنانیه کۆنه‌کان بوو، به‌لام مه‌جووسیه‌کان که ئه‌و کاره‌یان گرتنه‌ستۆ و پێشپه‌وی ئه‌وانه‌ش که ئیبنولموقه‌فه‌ع بوو ئه‌و ئاراسته‌یان گۆپی رووه و فه‌لسه‌فه‌ی ئیلاهیات، فه‌لسه‌فه‌یه‌ك که لای یۆنانه‌کان زانستی به‌ته‌کان بوو، جا ئیبنولموقه‌فه‌ع له دیدی می‌ژوونووساندا یه‌که‌م که‌سه که ئیلاهیاتی یۆنان و فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی وه‌رگێرایه سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی، دوا‌ر دوا‌ی ئه‌و مه‌سیحیه نه‌ستووری و یه‌عقوبیه‌کان بزوتنه‌وه‌ی وه‌رگێرانیان گرتنه‌ستۆ، هه‌روه‌ك ئیبنولموقه‌فه‌ع له زمانی

فارسیسه وه کتیبه کانی ئایینه کۆنه کانی فارسی وه رگتپایه سهر زمانی عهره بی و هینده ی نه برد وه رگتپان رووه و بته رستی و بی ره وشتی نیو فه لسه فه کۆنه کان ری گرت بهر، دیارترین که سانی له و بواره دا کاریان کرد بریتی بوون له عه بدولا ئیبنو لموقه فه ع و ئال نه وه بخت و مووسا بن خالد و حه سه ن بن سه هل و به لزه ری و زاده وه یه بن هاشه وه یه که هه موویان مه جووسی بوون، ئه وان کتیب و ئه فسانه کانی مه جووسی تیان وه رگتپایه سهر زمانی عهره بی.

دکتور علی سامی نه ججار له کتیبه که یدا (مقدمه مناهج البحث عند مفکری الإسلام) ده لیت روزبه ی کۆن و عه بدولا ئیبنو لموقه فه ع که ورتترین کینه له دل بوو به رامبه ر به ئیسلام له کۆندا، یه که م هه نگاوی خۆی بو له ناو بردنی سیستمی کۆمه لایه تی ئیسلام خسته پوو که کتیبی مه زرده ک بوو، دواتریش کتیبی به رزديه تا نه گونجاوی ئایینه کان به تایبه ت ئیسلام به سه لمینیت و ئه وه بخاته پوو که دلنایای له ئیسلام بوونی نیه و نه گونجانی زۆری تیدایه و له به رامبه ردا فه لسه فه دلنایای تیدایه و ده تگه یه نیت به حه قی ره ها، دواتر موحه ممه دی کوپی یه که م وه رگتپانی خۆی بو زانستی گومان پیشه که ش کرد و تیایدا ئه و وینه گه وره ی نیشاندا که دلنایای یاسایه کی هه یه له روانگه ی ئه وه وه له سه روو هه لّ وه رینموونی ده نوینیت، جا هه رکات موسلمانان رایانگه یاند کتیبی پیروزیان هیچ هه لّ یه کی تیدا نیه ئه و کات ئه و ئاماژه به (باب برزديه) ده کات که بریاری هه لّ یی قوئان ده دات و ده لیت نه گونجانی تیدایه، به لکو ریّ فه لسه فه ریّ ته واوکاری دلنایه، دواتر بو پالپشتی ئه مانه پشت ده به ستیت به وینه ی

مهنتیقی ئه‌رستوتالیسی که به بپوای ئه‌و بنیادی ته‌واوی دلتیایی پتیه، به‌وه روزبه‌ه مه‌جوسه‌یتی فارسی چاند و دواتر به‌هه‌می خوی دا کاتبک چند کۆپه‌ندیکی مه‌ترسیداری غه‌نوصیه‌ت ده‌رکه‌وتن، هه‌روه‌ک بپئی فله‌سه‌فه‌گه‌را که خویان به‌ موسلمان نیشان ده‌دا نه‌وینه مه‌نتیق و به‌رز و گرنگیان راگرت و له‌سه‌روو هه‌موو دلتیاییه‌که‌وه دایاننا و هه‌ولیان ده‌دا تیکه‌لی بکه‌ن به‌ هه‌موو زانستیکی ئیسلامی، کۆمه‌لی ئیسلامیش بیتاگا نه‌بوو له‌م هه‌موو کاره‌و خیرا مه‌نتیقی ئه‌رستوییان خسته به‌ر توژیینه‌وه‌و شه‌ن‌وکه‌ویان کرد، ئینجا هه‌ر له‌سه‌ر بنه‌مای قورئان و سوننه‌ت و گه‌پانه‌وه بۆ بنه‌ما و بپیاره‌کانی قورئان و سوننه‌ت رتیباز و به‌رنامه‌ی خویان دانا.

دکتۆر عه‌لی سامی نه‌شار ده‌لتیت جیگه‌ره‌وه‌کانی زۆربه له‌م سه‌رده‌مه‌دا زۆر و فره‌چه‌شنو فره‌ وینه‌ن، به‌لام هه‌موویان له‌به‌رگیراوه‌یی شیۆینراوی ئیبنولموقه‌فه‌ن، پیشتر ئیبنولموقه‌فه‌ع شکستی هینا و له‌مۆشدا نه‌وانیش شکست دینن.

چه‌ندین که‌س به‌رامبه‌ر به‌ ئیبنولموقه‌فه‌ع وه‌ستان و ساخته‌ی کاره‌کانی ئه‌ویان ناشکرا کرد، وپرای ئه‌وه‌ی بیروونی و ئیبن خه‌له‌کان هیناویانه، قاسم بن ئیبراهیمی زه‌یدی که له‌ سالی 246 ی کۆچیدا وه‌فاتی کرد، کتیبیکی نووسیوه به‌ ناو (الرد علی الزندیق اللعین ابن المقفع) تیایدا قاسم ئاماژه‌ی به‌وه داوه که ئیبنولموقه‌فه‌ع که‌سیکی مانه‌وی بووه.

بانگخواڙاني رڙڻاواگري ٿيبنولموقعههع بهوه دهناسينن كه
 هه لگه و ته به كي ناو بيري نازاد و چاڪسازيكي ڪڙمه لايه تي بووه، به لام نه مه
 ساخته ڪاري به كي نه وانه تا وينه ي پالھ واني بيه خشنه نه و شعوبيه مه ترسي داره،
 نه و ڪه سي كه هه موو سه رچاوه ڪان ٿا ماڙه به وه ده ڪن تا سه رده مي ده وله تي
 عه بياسی دهستي گرتووه به بيروباوه پي مه جووسي خويه وه نه وڪات له سه ر
 دهستي عيساي ڪوپي عه لي مامي مه نصور موسلمان بوو، به عيساي وت دلّم
 ٿيسلامي گرتووه و هه ز ده ڪم له سه ر دهستي تو موسلمان بم، عيسا پئي وت با
 به ٿاماده بووني سه ر ڪرده ڪان و له به رچاوي خه لڪي بيت، بق به ياني ٿاماده بوو
 و دواتر خواني ٿيواره هينرا، نه و يش ڪه و ته ناخواردن و له سه ر نه ريتي مه جووس
 ناني ده خوارد، عيسا پئي وت تو موسلمانيت و هيشتا به زمي مه جووست واز
 لينه هيناره؟! نه و يش وتي هه ز ناڪم به بي ٿايني شه و بڪه مه وه، هه ندي
 ده گيرنه وه دواي موسلمان بووني داي به لاي ٿاته شگايه ڪدا و شيعره ڪي
 نه حوه صي ده و ته وه:

يا دار عاتكة التي أتغزل حذر العدا و بك الفؤاد موكل

إني لأمنحك الصدود و إنني قسما إليك مع الصدود لأميل

به و جوره ده بينين چون له موسلمان بوونيدا فيلي ڪردووه، جاحز ده ليت
 نه و له گه ل موتيع بن ٿياس و ٿيبنولحوباب و بشارد بن برد نه باني لاحقيدا مه ي
 ده خوارده وه به شيعر هير شيان ده ڪرده سه ر به ڪدي، هه ريه ڪ له وانه تو مه ت
 له سه ر ٿاينداري بيان هه بوو، ده وترت به لڪو ره خنه ي ده گرت له قورٿان.

له کوتاییه کان ژيانيدا تۆمه تبار کرا به زهنده قه و سوفیانی کوری موعاویه که والی به صره بوو کوشتی، ماموستا جوهیدی ئیتالی له کتیبه که ی ئیبراهیم قاسمدا که بلوری کردووه ته وه و بریتیه له کتیبی (الرد علی اللعین عبد الله بن المقفع)، تیایدا چهند دیپریکی نووسینه کانی ئیبنو لموقه فعهی هیناوه که دژ به قورئان نووسیویه تیو تیایدا نووسیویه تی (باسم النور الرحمن الرحیم) تیایدا وه سفی رووناکی ده کات و به سه رچاوه ی چاکه ی داده نیت و پیتی وایه رووناکی دابه زیوه بۆ سه ر موحه ممه د، ههروه ها وه رگی پانی کتیبه کانی مانی و ئیبن لایصان و مرفیون له فارسیه وه له لایه ن ئیبنو لموقه فعه وه ده خاته پروو.

چه ندین بانگخوازی رۆژئاوا گه ری وه ک ته ها حوسه ی ن و ئه حمه د ئه مین و بوتروسی بوستانی له سه رده می نویدا هه ولیان داوه به رگری بکه ن له ئیبنو لموقه فعه، به لام له ئاست ئه و به لگه نامه بیگومانانه ی که هه ن راکه یان وه رناگیریت.

بیگومان نووسینه کانی ئه م که سیته دیدی ئیبنو لموقه فعه نیشان ده ده ن. کتیبی خودای نامه یان ژيانی پاشایانی فارس و ئاسین نامه یان کتیبی المراسیه و التقالید و کتیبی التاج ی تایبه ت به ژيانی ئه نوشیروان و کتیبی مه زده ک له ئه ده بدا و په نده ئه خلاقیه کانی مه جووسییه تی وه رگی پراوه، ههروه ها کتیبی کلله و دمنه که به شی به رزه ویه شی بۆ زیاد کردووه و مه به سستی لیتی گومان نانه ویه له دهروونی ئیمان لاوازاند، وپرای ئه وه ی دهوتریت سی کتیبه

مهنتيقه که ی نه رستو و کتیبی ئيساگوجی قورفوروسی صوری وه رگپراوه که هه موو نه مانه گومان له سهر بیروباوه پی ئيسلامی دروست ده که ن.

هلال الی ناجی ئاماژه به وه ده کات عه بدولا ئیبنولموقه فعه که کتیبی کليله و دمنه ی وه رگپراوه، هه نه و کتیبی (الف خرافه) ی وه رگپراوه ته سهر زمانی عه ره بی که پوخته ی کتیبی هه زار شه وه یه، بیگومان پیشه کیه که ی ئیبنولموقه فعه بو کتیبی هه زار شه وه تا نه مپوش گومان ده خاته ده روونه وه سه بارهت به بته رستی مه جووسی و خراپی نه و وینه و هه موو چیرۆکه ژه هراوی و بیپره وشتیانه ده خاته پوو که تیايدان.

هه ندی هه ولیان داوه ئیبنولموقه فعه وه ک پاله وانی نشان بدهن له ره خنه گرتن له سیستمی ده سه لاتداو ده لئن نه و بوو ده قی نه و په نایه ی نووسی که خه لیفه ی دای به عه بدولای کوری عه لی مامی که راپه پیبوو، ئیبنولموقه فعه له په ناکه دا نه م مه رجه قورسه ی دانابوو (نه گه ر نه میری باوه پرداران پابه ند نه بوو به رامبه ر به وه ی که کردوویه تی نه وه به ریه له خواو پیغه مبه ره که ی و ئوممهت مافیان هه یه له ده سه لات لایبه رن).

نه وه ی بپروانیته نووسینه کانی ئیبنولموقه فعه له بواری سیستمی ده سه لاتدا وه ک له (الدرة البهية) و (الادب الکبیر) و (الادب الصغیر) دا هیتاویه تی، به روونی ده بینیت چ ئامانجیکي روونی هه بووه له پیلانگپری دژ به سیستمی ده سه لاتی ئيسلامی به و هیوایه ی تیکی بشکینیت و له به رژه وه ندی پیلانی باتینی و قهرمه تی لاوازی بکات.

مقریزی ده لیت ئیبنولموقه فەع پەنایەکی نووسی که سنووری پەنای خەلیفەکانی بەزاند، هەموو ئەم رووداوانەم هێناوێ تا لە لاپەرەیی تۆمەتەکانیدا هەبن:

یەکەم: ئیبن خەلەکان دەگێڕێتەوێ خەلیفە مەهدی وتی هەر نووسینیکی زەندەقەم دیبێت بێرەتەکی گەراوەتەوێ بۆ ئیبنولموقه فەع.

دووەم: بەشی بەرزەوییەیی زیاد کرد بۆ کتێبی کلیل و دمنە تا لەوێوێ گومان لە دەروونی ئیمان لاوازندا دروست بکات.

سێیەم: کاتێک دواي موسڵمانبوونی شەویک دای بە لای ئاتەشگایە کدا چڕوت که سۆز نواندنی بوو بۆ ئایینە کۆنەکی.

چوارەم: ئەو دەقەنە قاسم بن ئیبراهیم لە کتێبە کەیدا (الرد علی الزندیق اللعین) هێناویەتی که ئیبنولموقه فەع دژ بە قورئان و تەوویەتی و چ بە کەمڕی ریزی قورئانی گرتووە.

پنجەم: مەسعوودی لە کتێبی (مروج الذهب) دا هێناویەتی ئیبنولموقه فەع و چەند ملهوپرێکی تر نووسینەکانی مانی و ئیبن دیحان و مرقینیان وەرگێڕا. هەرەکی ئیبنولموقه فەع کتێبی مەزەکی وەرگێڕایە سەر زمانی عەرەبی. صفەدی ئاماژە بەوێ دەدا کتێبە قەدەغە کراوەکانی زندقەکان زۆرێک لە رلو بۆچوونەکانی ئیبنولموقه فەعیان لەخۆگرتووە.

شەشەم: چەندین گێڕانەوێ ئاماژە بەوێ دەدەن که ئیبنولموقه فەع پەیوەندی هەبووێ لەگەڵ سەرکردەکانی شعوبیەت و ئەوانەیی تۆمەتبار بون بە

زنده قه هر له ئیقبال بقلی که نکوئی ده کرد له زیندووبونه وه و رۆژی دواپی
و عه مامار بن جه مزه و ئه بان لاحقی و سه هل بن هاروون و حه ماد عه جره د.

حه و ته م: لای مه سهوودی و ئیبن خه له کان و بیروونی و سه فدی ناوی
ئیبینولموقه فعه په یوه ندی هه یه به تۆمه تی زندیق بوونی وه، جوهیدی ده لئیت
نۆر که م ریزی ده نواند بۆ قورئان و هه وئی ده دا به رنگاری بیته وه.

جبریلی رۆژه لاتناس کتیبیکی نووسیوه سه باره ت به ئیبینولموقه فعه
باسی ئه وه ی کردوه که ئه و دێرانه ی ره خنه گرتنن له ئاین له به شی
به رزه وه یه دا دانراوی ئیبینولموقه فعه ن و بی ئه وه ی به روونی بیروباوه پی
ملهوپی خۆی روون بکاته وه ئه وه ی داناوه، هه روه ها ده لئیت هه مو ئه و به شه
به و په پی وێران له بیر کردنه وه و سنووبه زینیدا هیشتا ناتوانیت به ناوی
نووسه ره که یه وه بنووسریت و بلۆبکریت وه له بازنه ی کۆشکی فارسی ساسانیدا
له کاتیکدا ئاینه ره سمیه که ی مه زده کی بوو، یان له نێو کۆمه لگه ی ئیسلامی
سه ده ی هه شته می زاینیدا بلۆبکریت وه، به لام ئه گه ر نۆره گومان زال بووبیت،
وه ک چۆن عه قلی ئیبینولموقه فعه له و پارچه نووسینه دا راو بوچوونی خۆی
خستوه ته پوو، ئیمه بروامان نیه ئیبینولموقه فعه له و ته مه نی پیگه یشتن و
پیاوه تیه دا پابه ندی مه جووسیه ت بووبیت و له رووی عه قلیه وه به وای پی
بووبیت، به لام ده کریت هه واداری هه بووبیت بۆ ئایینیکی کۆنی فارسی، ئه ویش
له روانگه ی سۆز و ژیا ری وه.

هروه‌ها جبریلی جهخت ده‌کاته‌وه له بیرویاوه‌پى مانه‌وی ئیبنولموقه‌فهع و راستی ئه‌وه‌ی به‌شى به‌رزه‌وه‌یه له کتیبی کليلة و دمنه‌دا نووسینی ئیبنولموقه‌فهع بووه، هروه‌ها ئه‌و کتیبه‌ش که قاسم بن ئیبراهیم له وه‌لامی ئیبنولموقه‌فهع‌دا نووسیویه‌تی ده‌لّیت ئیبنولموقه‌فهع به‌ شیوازیکی مشتومری فه‌لسه‌فی و به‌لگه‌ی عه‌قلی وه‌لامی قورئانی داوه‌ته‌وه، ئه‌مه‌ وایکردوه له ئیمامی قاسمی تا به‌ هه‌مان چه‌کی ده‌ستی موخته‌زیله‌کان له‌و ماوه‌دا به‌رپه‌رشی نووسینه‌که‌ی ئیبنولموقه‌فهع بداته‌وه.

کرۆسی رۆژه‌لاتناس ده‌لّیت نوسخه‌ی ئه‌سلّی فه‌له‌وی هه‌مان ده‌ق بیری وته‌ی گومانبه‌خش سه‌باره‌ت به‌ ئایینه‌کان له‌خۆده‌گریت که ئیبنولموقه‌فهع کردویه‌تی به‌ بنه‌مای ئه‌و زیده نووسینه‌ی که دایناوه، وێپای هه‌موو ئه‌مان ده‌بینین هه‌مان له‌سه‌ر ئه‌وه‌ کۆده‌نگن که ئیبنولموقه‌فهع په‌یوه‌ندی هه‌بووه به‌ مانه‌ویه‌وه‌و به‌رگری له‌ نه‌یارانی ده‌وله‌ت کردوه‌وه‌ ره‌خنه‌ی گرتوه‌وه‌ سیاسه‌تی خیلافه‌ت و بانگه‌وازی بۆ ئه‌وه‌ کردوه‌وه‌ رێره‌وی فارسی بۆ شارستانیه‌ت بگیرێته‌به‌ر.

هروه‌ها ئیبن سینا یه‌کیکه‌ له‌ و ناوه‌ دیارانه‌ی که بزوتنه‌وه‌ی رۆژئاواگره‌ و شه‌ه‌وبیه‌ت له‌ سه‌رده‌می نوچدا هه‌ولیانداوه‌ ئاسۆی ناویانگی زیاد بکه‌ن و له‌ پێناو هه‌ولێ زیندووکردنه‌وه‌و نوێکردنه‌وه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی کۆندا به‌رگری بکه‌ن، ئێمه‌ له‌ بواری پزیشکیدا هیچ ره‌خنه‌یه‌کمان له‌ ئیبن سینا نه‌وه‌ پێشه‌نگی ئه‌و بواره‌ی خۆی ده‌زانین، ئه‌گه‌ر ته‌نها گرنگی به‌و بواره‌ زانسته‌ی

بدایه هیچ گله ییه کی له سه ر نه ده بوو، به لام رۆژه لاتناسان و موژده به ران فوو ده که ن به راو دیده فلسه فیه کانی ئیبن سینادا و ئه و بواره ی به رز راده گرن و له سه روو هه موو که سیته کانه وه دایده نین و که سانی دیاری نیو ره وتی ره سه نایه تی ئیسلامی وه ک بیرونی و که سانی دی وه لا ده نین.

له کاتیکدا به لگه نامه کان ئه وه ده سه لمینن که ئیبن سینا سه ر به ریازی ئیخوانوصه فا و باتینیته بووه و نووسینه کانی ئه و هیما و نهینیه تی له خۆ گرتووه که هه لگرانی پیلانی نهینی دژ به ئیسلام دایاننا بوو، ئیبن سینا زۆر عه قلّی به رز راده گرت و له وه دا ده وتوت موخته زیله کانه و له وانیش زیاتر، به لکو بانگه وازی ده کرد بۆ سولتانی عه قلّ و پیروژراگرتنی عه قلّ، ئه مه ش شوینکه وتنی ریازی هیلینی یۆنانی بوو و له ئیسلامدا بنه په تیککی نه بوو، ئه مه که ره خنه یه که له ئیبن سینا، له هه مان کاتدا لای رۆژه لآناس و شعوبیه کان گه وره یی و ریژه بۆ ئیبن سینا، ئیبن سینا له و هه نگاوه شیدا هه ر له خۆوه تینه که وتبوو، به لکو ورد ده یزانی چی ده کات چونکه ئه و له بانگخواز و ریبه رانی باتینه به بوو.

هه ولّی ئیبن سینا بۆ گونجاندی فلسه فه ی یۆنانی له گه لّ ئیسلامدا کاریکی به ئامانج بوو که که سی باوه پدار شتی وا ناکات، چونکه ئه وه واته ملکه چ کردنی بیروباوه پی یه کخواپه رستی بۆ فلسه فه ی بته رستی بیره وشتی یۆنانی، هه ر ئه مه له ناویه ری ئیبن سینا بوو، چونکه ئه و ئاراسته ی ئیبن سینا و فارابی له سه ری رۆیشتن، هه مان ریّ بوو که باتینه کان نه خشه یان بۆ کیشا و

بانگه‌وازیان بۆ ده‌کرد و ئیخوانوصه‌فا ئاماژه‌یان پێدا‌بوو، پێشه‌وا غه‌زالی له‌ کتێبه‌که‌یدا (تهافت الفلاسفة) ئێبن سینای به‌ که‌سیکی بێباوه‌پی له‌ ئیسلام ده‌رچوو ناوبردوه‌، ئه‌مه‌ش له‌ به‌رئه‌وه‌ی بپوای هه‌یه‌ به‌ دێرینه‌بوونی ئیسلام و ده‌لێت خوا ته‌نها شته‌ گه‌شتیه‌کان ده‌زانێت و ئاگادار نیه‌ به‌ ورده‌کاریه‌کان. هه‌روه‌ها بپوای نه‌بوو به‌ زیندوو‌بوونه‌وه‌ و بۆژی دوا‌یی.

هه‌رچه‌نده‌ ئێبن سینا هه‌ولێ داوه‌ به‌رگری له‌ خۆی بکات و نکوولێ بکات له‌ بوونی په‌یوه‌ندی له‌ گه‌ڵ پیلانی باتینیدا، به‌لام رووداوه‌کانی ژیا‌نی ئه‌و هه‌واداریه‌ی نیشان ده‌ده‌ن، هه‌روه‌ک سه‌رچاوه‌ ئیسماعیلیه‌کان جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ ئێبن سینا باتینی بووه‌، به‌لکو ئه‌و کاریگه‌ر بوو به‌ فه‌لسه‌فه‌ی موخته‌زیه‌.

مامۆستا ئیبراهیم خا‌لّ باس له‌ باتینی بوونی ئێبن سینا ده‌کات (مجلة الرسالة العراقية: أيلول 1972) و ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌دات ئێبن سینا بپه‌رۆکه‌ی فه‌یزی ئه‌فلو‌تینی هه‌نایه‌ نیو فه‌لسه‌فه‌وه‌، ئه‌مه‌شی له‌ فارابی و ئیخوانوصه‌فاوه‌ وه‌رگرتبوو، هه‌روه‌ها ده‌لێت ئێبن سینا به‌ری دا‌ری بوو که‌ دامه‌زرینه‌رانی بانگه‌وازی ئیسماعیلی له‌ خاکی یۆنانیدا ناشتیان.

زیاتر له‌ و باره‌وه‌ ده‌وێت و ده‌لێت ئه‌وه‌ی له‌ ژیا‌نی ئێبن سیناوه‌ ده‌ییبێن ئه‌وه‌یه‌ پیاوی دنیا و سیاسه‌ت بووه‌، فه‌یله‌سووفی سه‌رده‌می بووه‌ که‌ سیاسه‌ت و دین دوو دیدی ناو ده‌و‌ل‌ت و ده‌سه‌ل‌ات بون، بووه‌ به‌ وه‌زیری هه‌ندی له‌ سه‌رکرده‌ بوه‌یه‌یه‌کان، ئه‌وانه‌ش زه‌یدی بوون، هه‌روه‌ها چه‌ند جار له‌ به‌ر

هۆكاری سیاسی كه وتۆته بهر مه ترسی گرتن و كوشتن، پزیشكى عه لائوده وه
بوو كه له بهر وابسته یی به وه وه و تۆمه تی زندیقیشی درایه پال.

خه لكی له ئه صبه هان وه ك زندیقك سهری ئیبن سینایان ده كرد، ئه ویش
له بهر نه وه ی كه زۆر خه ريكی رابواردن بوو، له ژیانیدا دیدكی ئه بیقۆری رۆچوو
له ئاره زوو بازی گرتبویه بهر، ئیبن خه له كان وا وه سفی ده كات له كۆتا رۆژان
ته مه نیدا ته واو له خواردن و ئاره زووبازیدا رۆچووبوو، ئیبن سینا دوژمنكی
سه رسه ختی سولتان مه حمودی غه زنه ویش بوو، غه زنه ویه كان دوژمنی بهری
ئیعته زال و باتینیته و فه لسه فه ی ئیلاهی بوون، ئه گه ر سولتان ده سستی پئی
بگه یشتایه نه وه به دلنیا ییه وه ده یكوشت، پئش نه وه ی سولتان بگاته ره ی،
ئیبن سینا رایكرد، جا ئه وه مه میشه له ده ست غه زنه ویه كان له شوینكیه وه
رایده كرد بۆ شوینكی تر، غه زنه ویه كان هه واداری ده ولته ی عه بیاسی بوون،
ئیبن سیناش له شیعه ی دوانزه ئیمامی نه بوو، چونكه باوكی باتینیكه ی
ئیسماعیلی بوو، ئه و ماله ش كه تیایدا گه وره بوو هه میشه كرلوه بوو بۆ
بانگخوازانی ئیسماعیلی، واته بۆ نێردراوانی فاتیمیه ده سه لاتداره كانی میصر
كه چاویان له ده سه لاتی رۆژه لاتی ئیسلامیش بوو، هه واداری ئیبن سینا بۆ
فاتیمی و ئیسماعیلیه كان به نه ئینی بوو، ئیبن سینا هه ر له هه رزه کاریه وه
ئاراسته یه كی ئیسماعیلی وه رگرت، ئه مه ش كاتك باوكی ناردی تا زانستی
بیرکاری و فه لسه فه بخوینت، به پالنه ريكی بیروباوه پی باوكی ئه و ریره وه ی

گرته بهر، نه مه بويو بهر په تي سهره كي بو بيروباوه پي نيسماعيلي، نه مه ش ديوي دوه ميه تي له بهرام بهر ديوه روخانيه كيدا.

باتينييه كان ته واو بروايان واوو كه فرهنگي بيري يوناني فرهنگي تاييه تي نه وانه و فله سووفاني وهك سوقرات و نه فلاتون و فيساگورس و نه رستو و نه فلوتين فله سووفانيكي نيسماعيلين، باتينييه له روانگه يه كي بيروباوه پي نه وانه وه فلسفه و خوښدنگه يه كي فلسفه يه كه بيري يوناني تيايدا گه شې كردوه، نه وان سروش و هرچيه ك په يوه ندي به سروش ته وه هيه هر له گرما و شې و وشكي و چوار وهرزي سال و پيگهاتي جه سته ي مروؤ و هه ساره كان و ده ريو كانزا له سهر بنه ماي ژماره تاييه ته كان ته ماش ده كن وهك ژماره (12/7/4) نه مه ش به پي نه و بريدوزانه ي له په يامه كاني نيوخانونه فادا هاتون و له فلسفه ي بيركاري و ژمي ره يي فيساگورس وه وه رگيراه.

نه و سهرچاوه باتينيانه جهخت له وه ده كه نه وه په يامه كاني نيوخانونه ف له لايه ن چند زانايه كي نيسماعيلي به فرماني پيشه واي نيسماعيلي (نه حمه دلواقي) دانراون كه له روژاني ده سه لاتي مه نموندا خو ي شار د بويو وه. به لام نه وان ناوي نوو سهره كاني نازان.

سه باره ت به نه وديو سروش (نيلاهيات) پشت ده به ستن به بريدوزه ي فره ير كه نيين نيسنا له فارابي و نيوخانونه فاوه وه ريگرتوه، نه و بريدوزه يه له بنه په تا ده كه پي ته وه سهر نه فلوتين و خوښدنگه ي نه سكه نده ريه و پوخته كي

لاي ٺيڻ سينا ٺهه ڪه خوا ته نها عه ڦلڻي ڪي پتهو له خوي تيده گات و
 هه ميشه لي ٽي راده مينيت، ته عه ڦوليش هو ڪاري بوونه، بويه له بهر پيوستي به ڪ
 بوون له خواوه ده رچووه ڪه ٺه ویش عه ڦلي به ڪه مه وه، له ویش وه عه ڦلي
 دووهن ده رچووه، ٺه ویش برئي تايه تي لي ڪه وٽو ته وه تا هاتو ته سر عه ڦلي
 ده يه ڪه ٺه و عه ڦله ڪارايه ڪه ٺه جيهانه ي ٺيميه لي ڪه وٽو ته وه ڪه تيايدا
 ده ڙين.

ٺه عه ڦلانه جيا ڪارانه ي مادده لاي فهيله سو فو يونانيه ڪان زياد له په نجا
 عه ڦلن، به لام فارابي و دواتر ٺيڻ سينا فه يزيان له عه ڦلي ده يه مدا وه ستان دووه
 تا له گه ل قوناغه ڪاني بانگه واز و ٺاييني فاتي ميه ڪاندا بگونجيت، ٺه وان پٽيان
 وايه:

عه ڦلي به ڪه م بريتيه له پله ي ته نزيل،

دووه م بريتيه له پله ي ته ٺويل (بنه رهي)،

سيه م بريتيه له پله ي فه رمان (پيشه وا)

چاره م بريتيه له پله ي جيا ڪردنه وه ي گوتار (بهش)

پنجه م بريتيه له چله ي حيكه مت (به لگه)

نوسه ري ڪتبي (تاريخ الدعوة الإسلامية) ناي بانگخوازه ڪاني هيناوه: ٺيڻ
 حه وشه ب، ڪرمان ي، ناصر خه سره و، ٺيڻ سينا، فارابي، ٺيخوانوصه فا، رازي،
 سجستاني، له مه وه ده رده ڪه ويٽ ٺيڻ سينا باتينيه ڪي ٺاساي نه بووه، به لگو

بهو پئییه بانگخوایی بووه بۆیه یه کێک بووه له قوتب و جه مسهره کانی نێو بانگخوایانی باتینییه.

ئین سینا که فلسفه ی گرتووه ته بهر، نه وکات فلسفه ملکه چی بیروباوه پی باتینی ئیسماعیلی دهکات، بۆیه نه نجامی توێژینه وه فلسفه یه کانی له گه ل پله کانی نه و بانگه وازه دا هاوتا دهکات که هر له پێش سهرده می فارابی وله رۆژانی ئیخوانوصه فا له سهرده می مه ئمونه وه هه بووه.

بیردۆزه ی فهیزی نه فلوئینی یه کێکه له مه ترسیدارترین بیردۆزه میتافیزیقیه کان که بیروباوه پی باتینی وه ریگرت، نه ویش له بهر نه وه ی په یوه ست بوو به ئیمامی مه عصومی باتینییه وه که لای هه وادارانی نه و بیروباوه پی هه ندی جار ده گاته ئاستی داهینه ری زات واته عه قلی ته واو و پله ی خواجه تی.

ئیسماعیل مه حفوز کتییکی هه یه به ناو نیشانی (کتاب المحصول)، تیا د ده لیت پێشه وا زاتی خوایی هه یه و ژیا نی هه میشه ییه و له ئاما نجه کانا له لووتکه یه و زاتی داهینه ره و سیفه ته کان داده هیئت و داهینه ری داهینه نه.

هه روه ها سه باره ت به وه ی ده لێن نه گه ر پێشه وا له شیوه ی جه سته د ده رکه ویت له بری نه وه ی ناوی له ناوه کانی خوا و سیفه تی له سیفه ته کانی خو بیت، هه روه ها نه گه ر بالا قسه ی کرد نه وه له حه قیقه تدا خواجه.

سه باره ت به بیردۆزه ی فهیز نه وه پایه ی نه زه رییه ی بیروباوه پی باتینییه.

ٺيڻ سينا پڻي وايه خوا ٺاگاداري شته گشتيه كانه به لام ٺاگاداري
ورده كاريه كان نيهو نه گهر خوا ٺاگاداري ورده كاريه كانيش بيت تنها ٺاگاداري
واتاكانيه تي نهك ٺاگاداري كه سه كاني بيت، نه مهش به ته واوه تي پيچه وانه ي
چه مكو واتاي سونه ته.

نه م كابرايه كه به په روه رده يه كي باتيني گهره بوو له سهره تاي
خويندنيه وه ديدني كي باتيني گرته بهر، كه سي دلسوزي بوه يهيه كان نه بوو و
دوژمني دهوله تي غه زنه وي و عه بياسيه كانيش بوو، چونكه فاتيميه كان
دوژمنايه تبيان له گهل عه بياسيه كاندا راگه ياندبوو، فله سه فهي نه م كابرايه له
هر دورو ديدى ميتافيزيقي و روحانيدا ته واو له گهل بيروباوه پي باتينيدا
ده گونجيت، نه مه ويڙاي نهو سهرچاوه باتينيه باوه پيڪراوانه ي كه جهخت له وه
ده كه نه وه ٺيڻ سينا يه كيڪ بووه له گهره بانگخوازاني باتينيه ت.

بيگومان نهو بابته ي كه ماموستا ٺيبراهيم خال له كتيبهيه كاني باتينيه وه
وه ريگرتووه و تيايدا پشتي به ستووه به كتيبهيه كي دكتور موحه ممد كامل
حوسهين به ناونيشاني (تاريخ الدعوه الاسماعيليه) تنها نهو زانياريان به سن تا
هه لويستي ٺيڻ سينا و درژمنايه تي بڙ هزري ٺيسلامي قورثاني بخه نه پوو، به لكو
برواي به وه هه بووه كه موسلمانان بروايان پي نه بووه، بيگومان نهو
فله سه فانهش كه تايه تن به ده عه قله كه وه زاده ي بيري شيواوي نه فلوٽينين و
هيشتا له زانكو و خويندنگه كانماندا وهك بيردوژهي فله سه في ده خويندڙين،

له كاتيكدا ئو فەلسەفانە ژەهرى دژ به پەيامى يەكخوابەرسى و ئىسلامى دروستيان لەخۆ گرتوو.

پىيوستە كاتىك ئو وانانە دەوترىنەو، ئو پاشخانەش بخرىتەپوو كە هەيانە و برىتتە لە هەولئى گەوردە پىلانى باتىنى بۆ بەكارهێنانى ئو فەلسەفانە لەپىناو شىواندى عەقلىيەتى ئىسلامى و كارتىكردى، ئو بىرە بىتەرستىيە لە سەردەمى نویدا لەرى رۆژەلاتناسى و مۆژدەبەرى و بانگخوازانى رۆژئاواگەريەو نوێ دەكرىنەو بى ئەوێ كەس ئاگادار بكرىتەو لە مەترسى و گرتەكانى ئو بىرە بىتەرستىيە.

فەلسەفەى تايبەتى ئىبن سينا جەخت لە سى مەسەلە دەكاتەو: مەسەلەى فەيز و دەروونى مۆيى و بىردۆزەى مەعريفەى ئىشراقى و ئو بىردۆزانەى لەخۆيان دەگرىت تايبەت بە پىغەمبەرايەتى و موعجىزەو تەصوف. يەكەم: بىردۆزەى فەيز: ئىبن سينا داھىنەرى نەبوو، بەلكو پيش ئو ئەبوونەصرى فارابى لىي نەوى، بەلام ئىبن سينا كەوتە روونكردنەو و پالپشتى كردنى، بەجۆرى هەندى جار وا باسى ئىبن سينا دەكرىت كە ئو داھىنەرى بوو، ئەمەش هەولئىكە پشت دەبەستىت بە گونجاندنى بنەماكانى ئەفلاتۆنى و ئەرستۆتاليسى و ئىسلامى، هەريەك لە فارابى و ئىبن سينا ئەوەيان لە ئەرستۆو وەرگرتوو كە خوا عەقلىكى تەواو و درك بە خۆى دەكات، ئەوەشيان لە ئەفلاتۆن وەرگرتوو كە بوون قۇناغى هەيە، ئەوەشيان لە مۆتەكەلىمەكان وەرگرتوو كە واجب و مومكىن لەيەك جيان، ئەوەشيان لە

صوفیگه رایى وه رگرتوه که په یوه ندى له گال عه قلى همیشه یی و زاتى خواىى هیه، غه زالى پى وایه ئین سینا بیردۆزه ی فه یزى وه رگرتوه تا دیرینه بوونى جیهان بسه لمینى، ئین روشد پى وایه بیردۆزه ی فه یز لای فارابى و دواتر لای ئین سینا براوه ته نئو فلسفه ی حقه وه وه ر دووکیان به درۆزنى تۆمه تبار ده کات، هه ریه که له فارابى و ئین سینا به داهینه رى ئه وه فسانانه داده نیت و ده لیت دواتر خه لکى شوین ئه وان که وتن و هه موو ئه وان هه خورافه وه ئه فسانه ون و ژور لاوازترین له وتى وتى موته که لیمه کان.

دووه م: سه باره ت به بابته دهر وونى مروی ئین سینا راکانى فارابى وه رگرتوه و ده ستکارى و زیده کاریه کی زۆرى بۆ کردووه قه صیده ی نه فسى ئین سینا کاریگه رى زۆرى به راکانى ئه فلاتوون نیشان ده دات.

سییه م: سه باره ت به فلسفه ی ئیشراقى تایبه ت به پێغه مبه رایه تى و سروش و موعجیزه وه ده قه کان، ئه وه بیردۆزه ی فه یز ده به ستیته وه به بیردۆزه یه کی مادیه وه که ئه ویش بیردۆزه ی وه حده تولو جووده و پى وایه خوا گه وره دهر ده که ویت و له گال هه موو به دیه تیراویکیدا به کده گریت، پى وایه که راماتى عارفه کان وه ک موعجیزه ی پێغه مبه ران وایه و که سى عارف گه یشته لووتکه ئیتر ئه رکی له سه ر نامینیت چونکه ئه رک بۆ که سیکه له ئه رک تیبگات.

ئه مه قسه یه کی پوچ و بى بنه مایه وه له گال په یامى ره سه نى ئیسلامدا ناگونجى، چونکه ئیسلام دان نانیت به نه مانى ئه رک له سه ر هیه موسلمان و هیه پێغه مبه ریکیش.

ئېبن سينا لەمەدا نزیکە لە ئسلووبی باتینی با جۆره بەرگیکى بریقەدارى صوفیگەرایى پۆشیبیت، مەترسیدارتیرین بۆچوونى بریتیه لە یەكسانکردنى موعجیزه و کەرامات و جادوو کە ئەزموونى کاهینه بپەرستەکان دەکاتە بەلگە، ئەو موعجیزه و جادوو و کەرامات دەباتەوہ بۆ کاریگەرى ھیزە دەروونیهکان بە بەشە ئاسمانیەکان.

ئېبن سينا لە کۆتایى کتیبەکەیدا (الإشارات و التنبيهات) پیناسى شاراوہى خۆى ئاشکرا دەکات وەك بڵێى زانایەكى تايبەتمەند بێت، لەو وەسیەتەیدا کە بۆ شوینکەوتەکانى جێپێشتووہ رۆحیەتیکى روونى باتینی دەخاتەپوو و رییازیکى راشکاوانەى باتینی ھاوشیوہى رییازى ئیخوانوصەفا و فەلسەفەى ئیسماعیلی دەخاتەپوو، ئامۆژگارى شوینکەوتەکانى دەکات نھینیهکانى حیکمەتى شەرقى تەنھا بۆ کەسێک بخەنەپوو کە پاک و پوخت بپوایان پى ھەیه، داواى لە دڵسۆزانى کرد لە بازنەیهكى داخراودا وانە بخوینن و وانەى دەروونى بە کەسێک بڵێنەوہ کە دەیانەوێت بۆ نێو مەزھەبەکەى خۆیان رایکێشن، ھەرۆھەا بەلێن لە مۆریدەکان وەربگرن تا لەگەڵ ئەوانەى دواتر پێیان رادەسپێردرێت رێى ئەوان بگرنەبەر، ئەوانەى ئەرکى راکێشانى ئەو خەلگەیان ھەیه بۆ نێو ئەو رییازە نھینیه باتینیەیان، ئەم وەسیەتانە لە وەسیەتەکانى باتینیەکان دەچن.

دکتۆر موحمەد قاسم باسى ئېبن سينا دەکات و پەردە لەسەر نھینى ئەو کەسیتیە لادەباتو دەلێت ئېبن سينا زۆر سوور بوو لەسەر تەئویلکردنى دەقە ئایینیەکان و تەئویلیکی باتینی بۆ دەکرد تا وای لى بکات بگونجیت لەگەڵ

فەلسەفە تایبەتییەکیدا کە بە پلە یەکەم فەلسەفەی ئیسرائیقی، ئەمە هەمان ئەو فەلسەفەیە کە گوازیایەوه بۆ ئەوروپا، هەروەها ئاماژە دەدات بە ژبانی تایبەتی ئیبن سینا و دەلالت ئیوارانی تایبەت کردبوو بۆ خواردنەوه و گۆشتن لە گۆرانی و چێژوەرگرتن، زۆر زێدەپۆیی دەکرد و گۆیی نەدەدا بەو نەخۆشییە کە تووشی بووبوو و لە خواردن و خواردنەوهیدا دەستی نەدەگرتهوه، ئیتر نەخۆشیەکی لێی توند کرد و لە تەمەنی چەنجاو حەوت سالییدا مرد، بێردۆزەکی سەبارەت بە فەیز لە دە عەقلەکی بەتلیمۆسەوه وەرگیراوه، هەروەک لە قەصیدەی نەفسدا کاریگەر بووه بە راکانی ئەفلاتون.

هەمان تۆمەتیش ئاراستەی فارابی دەکات، چونکە ئەویش باتینیەکی تەواو بوو، بەلگەش بۆ ئەوه رافەکردنی شیعهگەرانیە بۆ پیغەمبەرایەتی کە لەسەر بنەمای ریتنماییهکانی شیعی دوانزە ئیمامی رافە دەکات، فارابی بە یەکەم کەس دادەنرێت کە لە هەزری ئیسلامیدا بێردۆزەیهکی صۆفیگەرایی فەلسەفی دامەزراند، صۆفیگەرایی فارابی لەسەر گرتنەوهی دەروون یان دوور گرتن لە ئارەزووەکان نەوهستاوه، بەلکو تەصەوفیکی نەزەرییە کە پشت دەبەستێت بە توێژینهوه و رaman، لە دیدی ئەودا پاکراگرتنی دەروون لەرێی جەستە و کارە جەستەییەکانەوه نابێت، بەلکو لە رێی عەقلەوه دەبێت، لای ئەو بەختەوهری ئەوهی دەروونی مەوۆ بچێتە کەمالی بوونەوه و ئیتر پێویستی بە ماددە نەبێت، هەموو ئەو چەمک و پەیامانەش لە فەلسەفەی هیلینیەوه وەرگیراون ئەک لە پەیامی ئیسلامەوه.

بانگه وازی باتینیہ نمونہ می مہترسیداری بانگخوآزانی بہرہم مینا، وہ ک
 ئین راوہندی کہ بہرہمی فلسفہ می یونانی بو، ئین راوہندی بانگہ شہی
 ئوہی دہ کرد تہنہا ہزی قبول دہکات کہ ملکہ چی مہنتیقی عہقلی مڑی
 بیت، بہ روانینی ئو پہیامی پیغہمبہران پیویستی بہ سروشی ئاسمانی نیہ.
 چونکہ ئوہی پیغہمبہران وتوویانہ لہ توانای عہقلدایہ و دہکریٹ مڑی بی
 بانگہ وازی پیغہمبہران ئو شتانہ بزانیٹ، چونکہ ئو پہرستش و ریورہسمانہی
 پیغہمبہران داویان لہ خہلک کردوہ پہیرہویان بکہن عہقل دہتوانیٹ بیانیٹ.
 موعجیزہکانی پیغہمبہرانیش لہ گہل عہقلدا ناگونجین و دہکریٹ گپہرہوہکانی
 درویان کردیٹ، ئایہ تہکانی قورٹان لہ توانا بہدہر نین و دہکریٹ تاکیک بہ
 توانای ئوہیہوہ بتوانیٹ سہروہ رہوانبیژانی زمانی عہرہبی لہ و چہشنہ
 پہیامہ دابریژیت.

ئہم ژہہر و گومراییانہی ئین راوہندی وایکردوہ بانگخوآزانی رۆژئاواگری
 لہم سہردہمہدا گرنکی پی بدن و بیرہکە ی نوئ بکہنہوہ سہرلہنوئ قسہی
 لہسہر بکہن تا ئو گومانانہ بخنہ پیش چاوی گہنجی موسلمان و بیکہنہ
 قسہی سہر زارو باسوخواسیان، پییان وایہ دہتوانن بہو کارہیان بزافی
 بیداریخوآزی ئومڑی ئوممہتی ئیسلام بشیوینن، لیژہوہ رۆر لہ توژہران
 گرنکیان دا بہ ئین راوہندی، پیشپہوی ئوانہش عہدوپہرہمانی بہدہویہ کہ
 ئو بیرورایانہی بلاو کردوہ تہوہو بہ باشی داناون، لہراستیدا ئو بیرورایانہ
 بری گومانی پوپوچن کہ ہر کہسیکی کینہلہدل و بہ ئامانج دہتوانیٹ

بلاویان بکاته وه، به لام کهس له خشته نابهن به تاییهت هه رکهس ژيانی ئیبن راوهندی بخوینیتته وه و نه وه بزانیته و نه وه کهسیکی به ره چه له ک فارس و له بنه پره تیکی جووله که بووه و باوکی جووله که بووه و داتر موسلمان بووه و برده وام په یوهندی به مه جووسییه تی فارسییه وه ماوه ته وه و په یوهندی هه بووه به پیلانی باتینییه وه، هه روه ها ئیبن راوهندی به دوروویی ناسراوه و پینووسی خۆی به هه موو رهوت و مه زهه ب و ئایینه کان فروشتوو، بۆیه بۆ هه ریه ک له جووله که و رافیزه کتیبی نووسیوه و دیارترین کتیبی (الزمره) به که هه ولیداو ه تیایدا ناره وایی په یامی پیغه مبه ران باس بکات، ئه بولحه سه ن خه یات له وه لامي نه و کتیبه دا کتیبیکی نووسیوه و ساخته و ناراستیه کانی خستوو ته پوو و ملهوپی ئیبن راوهندی سه لماندوو، ئیبن راوهندی په یوه ندیه کیشی هه بوو به موخته زیله وه و له وانه وه فییری مشتومپی مه نتیقی سه رشوین بوو، فییر بوو چون گومان له سه ر ئیسلام بخاته پوو.

زانای فه رمووده ناس ئیبنولجه وزی ده لیت زندیقه کانی ئیسلام سیانن: ئیبن راوهندی و نه بوو حه بیان و نه بولعه لاء، ده گیریتته وه به کیک له جووله که کان سه بارهت به ئیبن راوهندی به به کیک له موسلمانانی دهوت نه مه کتیبه که تان لی ده شیوینیت وه ک چون باوکی ته وراتی له ئیمه شیواند، باوکی له بهر هۆکاری له دهسته که ی خۆی جیا بوویه وه و که وته هیرش بردنه سه ریان و مشتومپ و ناژاوه نانه وه بۆیان، کوپه کهشی دواتر هه ر نه وه ی کرد، نه گه ر نه وه ی ده یه ویت بۆی نه هاته دی له داخی هاودینییه جووله که کانی ده بیته مه سیحی.

به لڏي ده لڏيت ٿين راوهندي سهره تا كه سيڪي باش بووه و رڻيازي دروستي
گرتبويه بهر، دواتر له دين ده رچو و ملهوپي نيشاندا و بوو به زنديق و له بهر
نه وه ي کتبي ٿوري دڙ به ٿيسلام نووسي، بويه موخته زيله کان دهريان کرد.

ٿين راوهندي له گهرمي گنجيدا ملهوپ بوو، به لام ٿوري له موسلمانان
شاره زاتر بوو به ٿيعجازي قورٿان، بويه کتبي ٿوري نووسي بڙ جووله كه و تيايد
به رپرچي موسلماناني ده دايه وه، دواتر خوي ه ليوه شانده وه و دواتر کتبي
(الامامه) ي نووسي بڙ رافيزه کان، هميش به رامهر وه رگرتني سي دينار، له
بواي به کخواپه رستي و بنه رته کاني به کخواپه رستيشدا کتبي ٿوري نووسي.
تيايدا ره خنه ي ده گرت له نه زمي قورٿان، نووسيني بڙ رافيزه کان ده نووسي
دڙي سوننه ت و به پيچه وانه وه، نه بولعه بباس له باره ي وه ده لڏيت ٿين راوهندي
له سهر مه زه بي سهر قامگير نه ده بوو و له سهر باري جيگير نه بوو تا نه وه ي
کتبي (البصيره) ي نووسي بڙ جووله كه له به رامهر چوار سهد درهم.
نه مه شم له جووله كه يه ك بيست، كه پاره كه ي وه رگرت كه و ته ه لوه شانده وه ت
ناچاري کردن سهد درهم ي ٿوري بده ني، ٿينجا وزي هينا.

ده ورتريت ريره وي ٿين راوهندي له ٿياني مه زه بيدا گه مه کردن بووه به
ده سته و تاقمه کان و جه ماوه ره كه يان، هر روزه و دهيدا به شان و بالي
مه زه بيگدا و نه وي ٿوري رسوا ده کرد، هره ها کتبي ٿوري نووسي سه باره ت به
ره خنه گرتن له نه زمي قورٿان، به لام خه يياتي زانا و نه بو عه لي جبائي و سه ل
بن نه وبه خت وه لاميان دايه وه، دواتر ش خوي به رپرچي نووسينه كه ي خوي

دایه وه، ئیبن راوهندی هاوړپتی ئیبن عیسی و هراق و ئه بوو چه فصی حه دداد و چند که سیکی تری ناوداری ناو ملهوپانی ئه و سرده مه بوو، یه کیک له کتیبه کانی بریتی بوو له کتیبی (التاج) که تیایدا باس له وه دهکات جیهان دیرین بووه، هه روه ها کتیبی (الفرد) که تانه ی ددها له پیغه مبه (عليه السلام)، هه روه ها کتیبی (اللؤلؤة) که ریگری له بزافه کان ده کرد و له ماوه یه کی نزیکیشدا کتیبی (الانتصار و الرد علی ابن الراوندی الملحد مما قصد به الکذب علی المسلمین و الطعن علیهم) چاپکرایه وه که حوسه ی بن خبیات نووسیویه تی و دکتور یه نبورگ له زانکوی ئه بساله له سوید قسه ی له سر کردوه، ئه مه ش له سالی 1925 دا ده رچوه .

ئیبن راوهندی لووتکه ی شه پۆلی ملهوپی گرتووه ته بهر، ئه و ملهوپیه ی که بانگه وازی باتینی له هه ولی نکوولی کردن له هه موو نایینه کان گرتیه بهر و مه به ستیشی لئی لیدانی ئیسلام بوو.

چه ندین که س له باره یه وه نووسینیان هه یه، له وانه سه لیم خیاته، ئیمه ش هه ندی ده قمان لیوه وه رگرتووه، ئه و نووسره مه سیحیه ئاماژه ی داوه به و دیارده ی که ئیسلام زانیویه تی و نایین و ئوممه ته کانی تر نه یان زانیوه، ئه ویش ئازادی راده ربړین و ریډانه به هه موو خاوه ن نایینی تا بی ده ست به سردها گرتن باسی نایینی خوی بکات، هه روه ها ده بیته بیروکه ی پوچ هه رچه نده جه ماوه ری هه بیته بشکینریت، ئه و کوپوونه وه ی بزافی رۆژئاواگری ده یگریته بهر بۆ راوبوچوونه کانی ئیبن راوهندی هه مان سه ره نجامی ده بیته (ینفقون أموالهم

ليصدوا عن سبيل الله فسينفقونها ثم تكون حسرة ثم يغلبون)، سہليہ
 دہليٽ نامانہ ویت کڙتايی بہو روانينہ خيرايہ بهينين بيٰ ئوہی سہرسامی
 خڙمان نيشان بدہين بہرامبہر بہو شارسٽانيہ تہ کراوہ ئيسلامیہی کہ ريٰی دہد
 بہ کہسانی وہک گہورہ مان ئين راوہندی تا وا باسی بيروباوہ پری خوی بکات و
 ئاوا هيٽش بکات و تانہ بدات لہ بيرکردنہ وہو ئاييني کہچی ئو شارسٽانيہ تہ
 بيدہنگ و لہ سہرخو وہلامی بڙ دہنووسی و بيروراکانی تيکدہ شکاند، ميٽرووی
 شارسٽانيہ تہ کڙنہ کان شتيکی وای تيڊا نيہ کہ کہ سيٽک هيٽدہ سنووری
 بہ زاندي بيٰ بہو جڙوہی ئہم هاوہ لہی ئيمہ (ئين راوہندی) ئہ نجامی داوہ.

موحہ ممہدی کوپی زہ کہريای رازی وہک يہ کيٽک لہ شوينکہ و توانی ئو
 روتہ ديٽ، ئو زانا کيمياناسہ پزيشکہ بہدوای ئين راوہنديدا ہنگاوی نا و
 ہمان ئو رەخنانہی ئو دہيگرتن ئہميش ئاراستہی ئايينہ کانی کرد، نکولی
 دہکرد لہ پيغہ مہر ايہ تی و دہيوت خہلکی لہ بہرہو توانادا يہ کسانن و هيچ
 رەوا نيہ بڙ کہ سيٽک بانگہ شہی ئوہ بکات جيایہ لہ خہلکی تر و
 تايہ تہ ندیہ کی عہقلی يان تايہ تی رڙحي وہک پيغہ مہر ايہ تی ہيہ، بہلکو
 موعجزہ کانيش ئہ فسانہی ناردوست و مہ بہست پٽيان لہ خشتہ بردنی خہلکو
 ريٽماييہ کانی کتيبہ پيرو زہ کانيش لہ نيو خودا نہ گونجاون، ئہ گہر خہلکی پشت
 بيہستن بہ عہقلی مرویی لہ زانيني کاروبارياندا ئوہ دوو کہس لہ ژياند
 نہدہ بوون لہ کاروباری ژيانياندا کيشہ يان ہبيٽ، ئہ گہر لہ ريٰی فہلسفہر

زانسته وه ههنگاو بنين ٿوه پٽويستيان به بيروباوه پي ٿاين و رينمايه ڪاني
پيغه مبه ران نه ده بوو.

به وجوره رازي خوي نه دايه زانسته تايه تيه ڪاني خوي ڪه ڪيميا و
پزيشڪي بوون، ڪه هر لهو زانسته دا بري شت هن له گه ل ساده ترين بنه ماڪاني
عه قلدا ناگونجڻ، فلهسه فهي يوناني ريخوشڪه ر بوو ره ووهو عه قل و پٽوه ره
مهنتقيه ڪاني ڪرده بنه ماي گهيشتن راستيه ڪان، هه موو ٿه منه پيشه ڪيه ڪ بوون
بو ده رڪه وٽني بيروراڪاني ٿين راوهندي و رازي، ٿيتر ٿين راوهندي بانگه شه ي
ٿوه ي ده ڪرد ته نها بري قبول ده ڪات ڪه ملڪه چي مهنتقي عه قل مروي
بيٽ.

ٿو و ته نار هوايه ههندي ڪه سي ساده ي له خسته برد، ڪه سانڻڪ ڪه ڪه وٽنه
شوڻ ٿو قسه بريقه داره و نه يانده زاني سروي ٿاسماني و په يامي پيغه مبه ران
ملڪه چي ٿو پٽوه ره دواپراوانه نابيچت و عه قل به ته نها ناتوانيٽ له هه موو
مهسه له ڪان تيڳات، به لڪو بواري تايه تي ڪارڪردني خوي هه يه و ناتوانيٽ ٿو
سنوره بريٽ.

رازي زانسته ڪه لام و فلهسه فهي تيڪه ل ڪردوه، هه روه ڪ له چهند بواري
تويڙينه وه ي مهنتيق و جهدهل و ٿه ده ب و ره وانبيڙي و نهحو و فيقه و ٿوصول
و ته فسير و ميڙو و سرويشت و پزيشڪي و جادودا قسه ي ڪردوه، چهندين
ڪتبي خوي و ڪتبي جيگوماني هه يه.

تويژه ران له نووسينه كانيه وه ههستييان به مهسه له يهكي مهترسيدار كرد كه
ئوويش نه وه به زۆربه ي وته كانى له كتيبيكيه وه بۆ كتيبيكي تر پيچه وانه
يه كدين، ههنديكيان له مبهرو ئهوانى دى له وهر، به لكو هه ر له يه ك كتييدا نوو
راى پيچه وانه به يهكي هيتاوه.

زۆريك ئاماژه به وه ده كه ن رازى كه سيكي جي گومان بووه و جي متعانه
زانستى نه بووه و نوينه رايه تي روشنبيري ئيغريقى و فهيله سووفانى ئغريقى
كردووه، به لام له كاتى مردنيدا دهستبهردارى و دورى خوى له و بيروراي
راگه ياندووه.

شاعيرانىكي وهك به شار بن برد و صالح بن عهبدولقودوس و نه بوونه واسر
چهنديكي تر له گومانسازه ئيباحيه كان په يوه ستي ئه م ريبازهن، واصلى كوت
عه تا وه لامى به شار بن بردى داوه ته وه و په يامىكي نووسيوه به ناو نيشسر
وه لامدانه وه ي زنديقه كان و چى كارى خراپى نه وانه هه به هه مووى ته فروتو-
كردووه، ئيتير چ بانگخوازاني مانه وي يان مه جووسى، هه روه ها له وه لامدانه وه
مانه ويدا كتيبيكي نووسيوه كه زياد له هه شتا گوماني ئهوانى هيتاوه
وه لاميشى داونه ته وه، عهرمى كوپى لبيد ده لئيت كه س نيه هيتنده ي واصل
شاره زاي وته ي باتينيه كان و خه واريجه ده رچووه كان و زنديق و ده هريه كان
سه رجه م نه ياراني بيت، خويندكاره كانى واصل به شدار بوون له وه لامدانه وه
سه ركردنه كانى زنديقه كان وهك صالح بن عهبدولقودوس، به لكو واصل وه فدينكر
نارد بۆ سه رجه م ناوچه كان تا بيروراي ئه و زنديقانه وردوخاش بكات، كه س

وهڪ هوزهيل بن علاف دهڪوت كه چاڪ له ئسلوبى زنديقه كاندا رڳوچووبو و دهيزانى فيلّه كانيان چين، به شار بن برد ريپازه كهى عومهرى كوپى ئه بى ره بيهى له غزه لدا گرتبويه بهر، ههروه ها له هيرش و قسه و تندا ريپازه كهى حه تيئهى گرتبويه بهر، مه هدى به رنگارى بوويه وه و پيى وت خه لك له سهر خراپه هان ده دهيت و هيرش ده كه يته سهر پاكد اوينه كان؟! هاوكات ئه و بپواى به ره جعت هه بوو و هه موو ئوممتهى به بپباوه پ ده زانى، ههروه ها به كيڪ بوو له وانهى پشتيوانى راى ئيبايسى ده كرد له وهى ئاگر له قور باتشره، به ديدى ئه و زهوى تاريك و ئاگر رووناكى به خشه، ئيبليسيش پيى وابوو ئه و باشتره له ئادهم، به شار گالتهى ده كرد به بانگ و نكوولى ده كرد له زيندووبوونه وه و لپيچينه وهى رڳو دوايى، زڙبهى شيعره كانى دڙ به قورئان بوو، ديدى ئيباحى هه بوو، ده و تريت كڙپيكي هه بوو به ناوى بوردان كه تيايدا ئافره تان ئاماده ده بوون، ئه م كابرايه ده مارگيرى بق فارس هه بوو و چووبووه ناو مه جووسيه ته وه و رفى زڙرى له عه ره ب بوو و قسهى پيى ده و تن، ئه وه بوو به قامچى ليى درا ت مرد و دواتر له بهر ئه و هه موو جنيوفرؤشى و شيعره غزه لهى هه يبوو فرى درايه چۆله وانيه كه وه.

ويڙاي ئه م هه موو راستيهى به رده سته بق هه ركه سيك كه له ژيانى به شار بن برد بكوئيه وه، كه چى ده بينين برى نووسه ر هه ن له سهرده مى نويدا گرنگى پيى ده دن و چهندين توڙينه وهى ئه ده بى به رفراوانى پڙ له سهر سوڙپمانى له باره وه ده نووسن و به رزى راده گرن، كه سانى وهك عه بدوره حمان صدقى و ئيبراهيم

عه بدولقادر مازنی، ههروه ها ئه بوونه واس که زۆر له به شار ئیباحی تر بوو و زیاتر دژی ئیسلام و عه ره بیهش بوو هه ر گرنکی پی ده دریت، ئه مشه خۆی له که سانی وهك عه قاد و عه بدوره حمان صدقی و چند که سیکی تر دا ده بینیتوه . به لکو گوزاری هیلال ژماره یه کی تایبه تی له باره وه بلکو کرده وه که تیاب ژماره یه کی زۆر له شاره زایانی ئه ده بی عه ره بی هاوچه رخ نووسینیان هه بوو . باره یه وه، به داخه وه که س هه سستی به و مه ترسیه گه وه نه کرد که له پشت ئه هه موو گرنکی پیدانه وه یه، ده زانین ئه بوونه واس خۆی سه رقائی وه سفی مه ی . میر منداڵ کردوه و له کۆشکی خه لیفه دا وه سفی ده کردن و ده یخست پیکه نین، ئامانجیکی زۆر قوولتر له وه ی هه بوو که ئه ویش خزمه تکردنی پیلان باتینی بوو، ئه و پیلانه ی ئامانجی له ناو بردنی ده ولته ی ئیسلامی بوو، ئه بو نه واس زۆر زیره كه و فیلزان بوو و بیروباوه پی به که م ده گرت و گومپایی . زندیقی بلوده کرده وه، میژوونوس و توێژه ران به یه کێك له گه وه ره ربهر سه دووانه خوایی ده زانن، له شیعهره کانیه وه ده رده که ویت که چند کاریگه ر بووه . مانه وی و مه زده کی، بانگخوازی سه رده می خۆی بوو بۆ رزگار بوون له کۆت . به ند و هه نگاوانان بۆ ئه و په پی چیژوه رگرتن، ئه و ده یوت ته نها بپوا به شتر ده ه کات که هه سته وه ره کانی درکی پی بکه ن و بپوای نه بوو به زیندوو بوونه . یه کێك له بنه ماکانی مانه وی گومان نانه وه بوو له بیروباوه پی و هیرش بر سه ر هه موو ئایینه کان، ئه بوونه واس زۆر له غه زه لدا رۆچوو بوو و غه زه لیتر به شیکی سه ره کی مانه ویه ت بوو .

ههروهك بیروونی باس دهکات دهلئیت هه مزه ی ئه صبه هانی که دیوانی
 نه بوونه واسی کۆکردوه ته وه دهلئیت نه بوونه وواس غه زه لی نیرینه ی داهینا و نه و
 بوو قه صیده ی مه ینۆشی له نه ده بی عه ره بیدا ده ست پیکرد.

له شیعره کانیدا چهند دیمه نئیکی روونی مانه وی و مه زده کی به دی ده که یت
 کاتیک ده بینیت گومان ده خاته سه ر بیروباوه پ و هیرش ده کاته سه ر ئایین و
 باسی ئیباحیه تی ره ها و غه زه لی نیرینه ده کات، و پرای ده مارگیری بو فارس و
 به که مگرتنی عه ره ب، له کتیبه که ی ترماندا (خصائص الأدب العربی) فراوانتر
 باسی نه بوونه وواس و به شارمان هیناوه.

پاشکۆ (ئەبووزەرى غىفارى)

خوینەرى نازیز بۆ ئەوەی گومانى نەبریت ھاوەڵىكى گەورەى وەك
ئەبووزەرى غىفارى تىكەل بە پەيام و پىلانى خەوارىچ و سەبەئەكان بکرىت،
بۆیە بە باشمان زانى شتى له ژيانى ئەم ھاوەڵە ھەلۆیستی له سەردەمى
فیتنەدا بخەینەپوو تا خوینەر بە وردبۆنەووە له ژيانى بزانییت بۆچی
ھەلۆیستی ئەم ھاوەڵە لە ھاویدا وابوو و جیای بکاتەووە له رەوتى
سەبەئەكان، ئەم بابەتەشمان لە توێژینەووە وەرگرتوووە كە تايبە تەبە ژيانى
ھاوەڵان نووسیومانە بە ناوێشانى (ناسینی ھاوەڵانى پێغەمبەر ﷺ) و لە
تۆ بەرگدا نووسراوە.

(ئەبووزەرى غىفارى) (ﷺ)

ناوى جوندوبى كۆپى جوندەى كۆپى سوفيانى كۆپى عوبەيدى كۆپى
حەرامى كۆپى غىفارە، كونیەكەى ئەبووزەرى غىفاریه^۱ و زیاتر بەوێش
ناسراوە، لەگەورە ھاوەڵانى ناسراوە و لە یەكەمین مۆسڵمان بوانە و
پێغەمبەر (ﷺ) چەندین وەسفی كردووە.

رایه کی تر ده لیت به لکو ناوی بوره بیری کوپی جوناده بووه،^۱ به لام
 ده هه بی ده لیت رای راست نه وهیه ناوی جوندوبی کوپی جونادهیه،^۲ هه روه ک
 نیین نه ثیریش ده لیت رای راستر و زیاتریش نه وهیه که ناوی جوندوبه.^۳

دایکی ناوی ره مله ی کچی وه قیعه ی غیفاری بوو،^۴ نه بوو زهر برایه کی هه بوو
 که ناوی ئونه یسی کوپی جه ناده ی غیفاری بوو و برا گه وره ی نه بوو زهر بوو.^۵

هه روه ها نه بوو زهر کوپیکی هه بوو به ناوی عیماره که فهرمووده ی له
 باوکیه وه گتپاوه ته وه.^۶

نه بوو زهر له سه رده می نه فامیشدا بروای به بته کان نه بوو و باسی بوونی
 خواجه کی تاک و ته نه ای ده کرد.^۷

نیین سه عد گتپانه وهیه کی هیناوه که نه بوو زهر پیش موسلمان بوونی
 که سینی ریگر بوو و له گه ل نه وه شدا ئازا بوو و به ته نها خوی ریگری ده کرد،
 دواتر خوا دلای راکیش کرد بو نیسلام و وازی هینا له ریگری.^۱

۱ - الطبقات الكبرى لابن سعد، ج 4، ص 219.

۲ - تاریخ الإسلام للذهبي، ج 3، ص 405.

۳ - أسد الغابة، ج 6، ص 106.

۴ - الإصابة في تمييز الصحابة، ج 6، ص 107.

۵ - الإصابة في تمييز الصحابة، ج 1، ص 136.

۶ - المعجم الأوسط للطبراني، الرقم 4961.

۷ - الطبقات الكبرى لابن سعد، ج 4، ص 222.

ئونهیس له گه‌ل ئه‌بووذه‌ری برای و دایکیدا پیکه‌وه ده‌ژیان، دواتر نه‌بوونی و وشکه سالی ناچاری کردن شوینی خویان جی بهیلن و بچن بۆ لای خالوانیان له نه‌جد، دواتریش ئه‌وییان جیه‌ئیشته به‌ره‌و لای مه‌ککه، ئه‌بووذه‌ر چوویه مه‌ککه‌و مه‌والی هاتنی پیغه‌مبه‌ری خوای (ﷺ) بیست و دواتر چوویه خزمه‌تی و موسلمان بوو، دواتر گه‌راپه‌وه بۆ لای ئونه‌یسی برای و دایکی ویانگی کردن بۆ ئیسلام، ئه‌وانیش موسلمان بوون و گه‌رانه‌وه بۆ لای هۆزه‌که‌یان تا په‌یامی ئیسلام بگه‌یه‌نن به‌هۆزه‌که‌شیان و له‌وه‌شا سه‌رکه‌وتوو بوون.^۲

ئه‌بووذه‌ر ده‌لێت ئێمه که له‌ناو هۆزه‌که‌مان چوینه ده‌ره‌وه ئه‌وان له مانگه حه‌رامه‌کاندا شه‌ریان ره‌وا کردبوو، من و دایکم و ئونه‌یسی برام ده‌رچوین و چوین بۆ لای خالۆمان، ئه‌ویش ریژی گرتین و چاکه‌ی له‌گه‌ل نواندین، به‌لام هۆزه‌که‌ی حه‌سوودییان نواند له‌پروماندا و که‌وتنه درۆه‌له‌سته‌ن بۆمان، بۆیه نێوانی ئێمه‌و خالمان تێکدا، بۆیه بریارماندا بچین و بارگه‌و بنه‌مان پێچایه‌وه، خالۆشمان سه‌یری ده‌کردین و ده‌گریا، چوین تا له‌ نزیک مه‌ککه‌ دابه‌زین، ئونه‌یس وتی من له‌ مه‌ککه‌ بری ئیشم هه‌یه بۆیه چاوه‌پێم به‌ تا دێمه‌وه بۆ لات، ئه‌وه‌بوو ئونه‌یس چوو و ماوه‌یه‌کی زۆری پێ چوو، دواتر هاته‌وه، وتم بۆچی هێنده دواکه‌وتیت؟ ئه‌ویش وتی که‌سێکم له‌ مه‌ککه‌ بینی له‌سه‌ر ئایینی تو بوو و بانگه‌شه‌ی ئه‌وه‌ی ده‌کرد که پیغه‌مبه‌ری خواجه، منیش وتم ئه‌ی

۱ - الطبقات الكبرى لابن سعد، ج 4، ص 222.

۲ - المستدرک على الصحيحين، الرقم 5430، المعجم الكبير للطبراني، الرقم 772.

خه‌لکی چییان پی دهوت؟ وتی خه‌لکی پییان دهوت شاعیر و کاهین و جادووگر، ئونه‌یس خۆیشی شاعیر بوو، ئونه‌یس وتی سویند به‌خوا قسه‌ی کاهینانم بیستوو قسه‌کانی ئه‌و له قسه‌ی کاهینان ناچیت، قسه‌کانیشی له‌ناست گه‌وره‌ترین شاعیراندا زۆر به‌رزترن و هی شاعیر نین، سویند به‌خوا ئه‌و راستگۆیه‌و خه‌لکی مه‌ککه درۆزن، منیش وتم ده‌ی لێره چاوه‌پیم که تا بپۆم و ته‌ماشایه‌ک بکه‌م، ئه‌ویش وتی باشه به‌لام وریابه به‌رامبه‌ر خه‌لکی مه‌ککه چونکه ئه‌وان هێرشیان بردوه ته‌سه‌ری، منیش چومه مه‌ککه‌و و لای پیاویکیان خۆم بیناز و نه‌ناس نیشاندا و وتم ئه‌ری ئه‌و کابرا له‌دین هه‌لگه‌پاوه‌ی باسی ده‌که‌ن له‌کوێیه؟ ئه‌ویش ئیشاره‌تی کرد و وتی ئه‌وه‌یه، منیش خۆم داپۆشی و چومه لای ئاوی زه‌مزه‌م و له‌ ئاوه‌که‌م خواره‌وه‌و خویتری ده‌موچاوم شۆرد و له‌وی نزیکه‌ی شه‌و و رۆژیک مامه‌وه و هیچ خواردنیکم نه‌بوو جگه له‌ ئاوی زه‌مزه‌م، ئیتر برسییتی زۆری بۆ هێنایم، دوو ئافره‌تیش له‌وی بوو ته‌وافیان ده‌کرد، دواتر پێغه‌مبه‌ر(ﷺ) و ئه‌بووبه‌کر هاتن و له‌ شاخه‌وه دابه‌زیبون، وتم ئه‌وه چیتانه؟ وتیان له‌دین هه‌لگه‌پاوه، پێغه‌مبه‌ر(ﷺ) و هاوه‌له‌که‌ی هاتن و پاش ته‌واف کردن نویژی کرد، که له‌ نویژه‌که‌ی بوویه‌وه منیش چوم بۆ لای، من یه‌که‌م که‌س بووم سه‌لامی ئیسلامم لێکرد، ئه‌ویش فهرمووی(وعليک رحمۃ‌الله)، (ره‌حمه‌تی خوا له‌ تۆش) تۆ له‌ کێیت؟ وتم له‌ هۆزی غیفارم، ده‌ستی هێنا به‌سه‌ر ته‌ویڵیدا، منیش له‌ ناخی خۆمدا وتم ئه‌وه حه‌زی نه‌کردوه که من له‌ غیفاریه‌کانم، ئینجا ده‌ستیم گرت، پرسیا‌ری لێکردم له‌

که یه وه لیترهیت؟ وتم نزیکه ی شه و رۆژیکه، پرسیری کرد نه ی کئی نانی پیده دایت؟ وتم ته نها خۆراکم ناوی زه مزه م بووه، ئیتر هینده لاواز بوم خه ریکه سکم ده شکیتته وه، پیغه مبه ر (ﷺ) فهرمووی (إنها مبارکة إنها طعام طعم)، (نه و ناوه موباره که و، نه و ناوه خۆراکی و خواردنه)، نه بووبه کر وتی نه ی پیغه مبه ری خوا (ﷺ) مۆله تم بده نه مشه و من نانی پی بده م، نه ویش ری دا، بۆیه پیغه مبه ر (ﷺ) و نه بووبه کر چوون و منیش له گه لیان چووم، نه بووبه کر ده رگایه کی کرده وه و له میوژی تانیفی بۆ ده هینانین، نه وه یه که م خواردن بوو خواردم، دواتر که گه یشته وه به پیغه مبه ر (ﷺ) فهرمووی (زه ویه کم پی نیشان دراوه تا بۆی بچم که خورمای هه یه و واده زانم هه ر یه ثریب بیت، جا ئایا تو په یامم ده گه یه نیت به هۆزه که ت به لکو خوا به هۆی تووه سوودمه ندیان بکات و له سه ر نه وانیش پاداشتی تو بداته وه)، منیش چوومه وه تا گه یستم به ئونه یسی برام، وتی چیت کرد؟ وتم من موسلمان بووم و باوه یم پی هینا، ئونه یسیش وتی منیش موسلمان بوم و باوه یم پی هیناوه، ئینجا هه ردوو کمان چوون بۆ لای دایکمان و نه ویش هه مان قسه که ی ئونه یسی کرد، ئینجا هه رسیکمان چوینه وه بۆ ناو خۆزه که مان و بانگه وازمان کردن، نیوه یان موسلمان بوون پش نه وه ی پیغه مبه ر (ﷺ) بیت بۆ مه دینه، ئیمانی کوپی رخصه ش به رنوپیژی ده کرد بۆیان، نه و گه وده ی هۆزه که ش بوو، نه و نیوه که ی تریش وتیان هه رکات پیغه مبه ر (ﷺ) هات بۆ مه دینه موسلمان ده بین، نه وه بوو کاتی که پیغه مبه ر (ﷺ) هات بۆ مه دینه نه و نیوه که ی تریش موسلمان بوون، ئینجا نه سه مه یه کانیش هاتن و وتیان نه ی پیغه مبه ری خوا (ﷺ) ئیمه ش وه ک براکانمان موسلمان ده بین، نه وه بوو نه وانیش

موسلمان بوون، پیغه مبریش (ﷺ) فەرمووی (غفار غفر الله لها و أسلم سالما للهِ).^۱

له گیرانه وهیه کی تر دا هاتوو که کاتیك نه بوو زەر چوو بۆ لای پیغه مبر (ﷺ) نه بووبه کری لا بوو که هیشتا روژی یان دوو روژ بوو موسلمان بووبوو، دهیوت نهی پیغه مبر ی خوا (ﷺ) به خوا ئاوا ئایینه که مان ناشارینه و مر ئاشکرای ده که ین، پیغه مبریش (ﷺ) وه لای نه ده دایه وه، منیش وتم نهی موحه مه د تو بانگه واز بۆ چی ده که یت؟ نه ویش فەرمووی (بۆ لای خوای تاک و ته نه ای بی هاو ل و واز هیتان له به تکان و شایه تی نه وه ش بده یت مر پیغه مبر ی خوام)، منیش وتم شایه تی ده ده م هیچ په رستراویک نیه جگه له خو و تۆش پیغه مبر ی خوات.^۲

له گیرانه وهیه کی تر دا هاتوو نه بوو زەر ده لیت له مه که که له گه ز پیغه مبر (ﷺ) مامه وه و نه ویش ئیسلامی فیر کردم و شتی له قورئانم له خزمه تیدا خویند ئینجا وتم نهی پیغه مبر ی خوا (ﷺ) ده مه ویت ئایینه که ئاشکرا بکه م، نه ویش فەرمووی (من ده ترسم بکوژیت)، منیش وتم هه ر ده بیت وابکه م با ته نانه ت بشکوژیم، بۆیه پیغه مبر (ﷺ) بیده نگ بوو، چووم بینیه قوپه یشیه کان باز نه یان به سته بوو و لای که عبه وه قسه یان ده کرد، منیش وتم (أشهد ان لا اله الا الله و أشهد أن محمدا رسول الله)، هه موو دابارین به سه رمه د

۱ - الطبقات الكبرى لابن سعد، ج 4، ص 219-222.

۲ - الطبقات الكبرى لابن سعد، ج 4، ص 222.

و که وتنه لیدانم، له هۆش خۆم چووم و ئەوانیش وایان زانی منیان کوشتووه،
دواتر هاتمهوه هۆش و هاتم بۆ لای پێغه مبه‌ر (ﷺ)، ئەویش باری منی بینی و
فرمووی مه‌گەر ئاگادارم نه‌کردیته‌وه شتی وا نه‌که‌یت؟ وتم ئەی پێغه مبه‌ری
خوا چه‌ز و ویستیکی ده‌روونم بوو که به‌جیم هه‌تا، ئینجا پێغه مبه‌ر (ﷺ)
فرمانی پێکردم بگه‌ڕێمه‌وه ناو هۆزه‌که‌م تا هه‌رکات هه‌والی ده‌رکه‌وتنی
پێغه مبه‌رم (ﷺ) بیست بچمه‌وه بۆ لای.^۱

کاتێک که لێیان ده‌دا عه‌بباس دای به‌ لایاندا و وتی ئەی گه‌ڕۆی
قوره‌یشیه‌کان ئیوه بازرگانن و رێگه‌که‌شتان به‌ ناو غیفاریه‌کاندايه، ناترسن
رێتان پێ بچن و به‌رتان پێ بگرن؟ ئیتر ئەوانیش بلاوه‌یان لێکرد، که‌چی بۆ
به‌یانی نه‌بووه‌ر هه‌مان باری دووباره‌ کرده‌وه، بۆیه ئەوانیش هه‌مان شتیان
له‌گه‌ڵدا کرده‌وه، دووباره‌ عه‌بباس دایه‌وه به‌ لایاندا و هه‌مان شتی وته‌وه
پێیان، ئەوانیش وازیان لێهێنا.^۲

گه‌ڕانه‌وه‌یه‌ک له‌ سه‌حیحی بوخاریدا هاتووه که ورده‌کاری
موسڵمانبوونه‌که‌ی نه‌بووه‌ر ده‌خاته‌پوو، نه‌بووه‌ر به‌ براکه‌ی وت بپۆ بۆ نه‌و
دۆله و هه‌والی نه‌و کابرایه‌م بۆ وه‌ربگره که بانگه‌شه‌ی نه‌وه ده‌کات پێغه مبه‌ره‌و
له‌ ئاسمانه‌وه هه‌وال و په‌یامی بۆ دیت، گوێ له‌ وته‌کانی بگره‌و دواتر وه‌ره‌وه
بۆ لام، براکه‌ی چوو تا چوویه خزمه‌ت پێغه مبه‌ر (ﷺ) و قسه‌که‌ی بیست و

۱ - حلیه‌ الاولیاء، ج 1، ص 158.

۲ - حلیه‌ الاولیاء، ج 1، ص 159.

گه پاپیه وە بۆ لای ئەبوودەر و پیتی وت بینیم فەرمانی دەکرد بە رهوشتی بەرز و قسەیهکی دەکرد که شیعر نه‌بوو، ئەبوودەر وتی ئەوەی من دەمویست بۆت نه‌میناومه‌ته‌وه، بۆیه خۆی بارگهی پێچاپیه‌وه و ئاوی هه‌لگرت و چوو تا گه‌یشته مه‌که‌کو چوو بۆ لای که‌عبه و به‌دوای پێغه‌مبه‌ردا (ﷺ) ده‌گه‌را و ئەویشی نه‌ده‌ناسی، حه‌زیشی نه‌ده‌کرد لای خه‌لک هه‌وائی بپرسیت، بۆیه به‌و باره‌ مایه‌وه تا نزیکه‌ی شه‌و، ئینجا راکشا، عه‌لی که‌ ئەوی بینى زانی که‌سیکی بێگانه‌یه‌، کاتی‌ک بینى شوینی که‌وت و هه‌چکام پرسیاریان له‌هه‌چکام نه‌کرد تا به‌یانى، دواتر ئەبوودەر له‌ مالى عه‌لیه‌وه تویشووه‌که‌ی هه‌لگرت‌وه‌وه‌و چوویه‌وه بۆ لای که‌عبه و سێ رۆژ ئەم شته‌ دووباره‌ بوویه‌وه، له‌ رۆژی سێیه‌مدا عه‌لی که‌ برديه‌وه له‌گه‌ل خۆی پرسیارى لێکرد ئەرى پێم نالیت بۆچی هاتویت بۆ ئێره‌؟ ئەویش وتی ئەگەر به‌لێنم پێی بده‌یت رێنموونیم بکه‌یت پێت ده‌لێم، ئەویش به‌لێنى دا، ئەبوودهریش پیتی وت بۆچی هاتووه‌، عه‌لیش وتی ئەو پێغه‌مبه‌ره راست ده‌کات، که‌ به‌یانى بوو شوینم بکه‌وه، ئەگەر من شتیکی مه‌ترسیدارم بینى واهه‌لده‌ستم وه‌ک ئەوەی ئاو بپژم، ئەگه‌ریش به‌رده‌وام چووم شوینم بکه‌وه تا ده‌تبه‌م بۆ لای، ئەوه‌بوو به‌یانى ئەبوودەر شوینی که‌وت تا چوویه خزمه‌ت پێغه‌مبه‌ر(ﷺ) و گوئی لینگرت و هه‌ر له‌وى موسلمان بوو. پێغه‌مبه‌ر(ﷺ) پیتی فەرموو(بگه‌رێره‌وه ئاو هۆزه‌که‌ت و هه‌وائی-ئایینه‌که‌یان- پێیده تا فەرمانى منت پێده‌گات) ئەبوودەر وتی سویند به‌وه‌ی گیانی منى به‌ده‌سته له‌نیوه‌ندى ئەم بېباوه‌رانه‌دا هاوارى ئەم ئایینه‌ ده‌که‌م، بۆیه چوویه

ڪه عبهو بهوپه پي توانايه وه هاواري ڪرد (أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدا رسول الله) نه وه بوو خه لکه که ههستان و که وتنه لیڏانی تا له هوش خوی چوو، عه بیاس هات و خوی دا به سهر نه بوو زده ردا و وتی قوپتان به سهر مه گهر نازانن نه و له غیفاریه کانه و ری بازرگانیشتان به و رییه دایه، نه وانیش وازیان لیڏینا، بڙ به یانیه که شی هه مان شت روویدایه وه و دووباره عه بیاس رزگاری ڪرد.^۱

سه بارهت به وهی نه بوو زده ر چندهم کهس بووه موسلمان بووه رایه ک ده لیت چوارهم کهس بووه، رایه کی تریش ده لیت پینجهم کهس بووه موسلمان بووه.^۲

نه بوو زده ر له ناو هوزده کهیدا مایه وه و له ماوهی جهنگی به درو نوحود و خه نده قیشدا هر له ناو هوزده کهیدا بوو و دواي نه وه هات بڙ مه دینه،^۳ نیتر له وی مایه وه تا وه فاتی پیغه مبه ریش (ﷺ) له مه دینه بوو و له سهرده می خیلافه تی نه بوو به کیشدا له مه دینه بوو، به لام دواي وه فاتی نه بوو به کچو بڙ شام و له وی مایه وه تا سهرده می خیلافه تی عوسمانی کوپی عه فغان، نیتر له

۱ - صحیح البخاری، الرقم 3670، صحیح مسلم، الرقم 4625، المعجم الأوسط للطبرانی، الرقم 2683.

۲ - الإستیعاب فی معرفة الأصحاب، ج 1، ص 252.

۳ - الطبقات الکبری لابن سعد، ج 4، ص 226.

سهردهمی عوسماندا خلیفه داوای لیکرد بیت بۆ مه دینه و ئه ویش هاته مه دینه و دواتر له ناوچهی ره بذه مایه و له وی کۆچی دواپی کرد.^۱

پیتغه مبه ر(ﷺ) سه بارهت به نه بوو زهر ده یفه رموو(ما اقلت الغبراء ولا اظلت الخضراء من رجل اصدق لهجة من أبي ذر).^۲

نه بوو زهر خزمه تی پیتغه مبه ری خوای(ﷺ) ده کرد، کاتیک له خزمه تکردنی ده بوو یه وه ده چوو بۆ مزگهوت و له وی ده خهوت، شه ویک نه بوو زهر له سهر زهوی ناو مزگهوت راکشابوو که پیتغه مبه ر(ﷺ) هاته وه، به نووکه پییه ک رایچه کاند و فه رموو(بۆ ده بینم خهوت لی ناکه ویت؟) نه ویش وتی نهی پیتغه مبه ر(ﷺ) له کوئی بخوم، مه گهر له م شوینه زیاتر شوینی ترم هیه؟ پیتغه مبه ر(ﷺ) له لای دانیشته و پیی فه رموو(نهی چۆنه نه گهر لیتره ده رت بکه ن؟) وتی نه وکات ده چم بۆ شام، چونکه شام خاکی کۆچ و خاکی مه حشر و زهوی پیتغه مبه رانه و منیش ده بم به هاوالاتیه کی نه وی، پیتغه مبه ر(ﷺ) پیی فه رموو(نهی چی ده کهیت نه گهر له شامیش ده ریانکردیت؟) وتی جا ده گهریمه وه بۆ ئیره و ئیره ده بیته مال و مه نزلم، پیتغه مبه ر(ﷺ) فه رموو(نهی چی ده کهیت نه گهر هه متر ده ریانکردیت؟) وتی نه وکات شمشیر هه لده گرم و به به رگری له خۆم ده جه نگم تا ده مرم، پیتغه مبه ر(ﷺ)

۱ - الإستيعاب في معرفة الأصحاب، ج 1، ص 252-253.

۲ - سنن ابن ماجه، الرقم 154، سنن الترمذی، الرقم 3819، مسند احمد بن حنبل، الرقم 6436، صححه الالبانی فی صحیح و ضعیف سنن ابن ماجه، الرقم 156.

زه رده خه نه یه کی بۆ کرد و به دهستی سوکناییه کی پیدایا و فهرمووی (ئایا له وه چاکترت پی نیشان بدهم؟) وتی به ئی نهی پیغه مبهری خوا (ﷺ) به دایک و باوکمه وه به قوربانت بم، پیغه مبهری (ﷺ) فهرمووی (تنقاد لهم حیث قادوک و تنساق لهم حیث ساقوک حتی تلقانی و أنت علی ذلک)،^۱ (چی فهرمانیان پیکردیت ملکه چیان بیت و بۆ کوئیان ناردیت برۆیت تا دهگه یته وه به من هه به و جۆره به).

ههروهها پیغه مبهری (ﷺ) پیتی ده فهرموو (یا أباذر إنی أراک ضعیفا، وإنی أحب لک ما أحب لنفسی، لا تأمرن علی إثنين ولا تولین مال یتیم)^۲ (نهی نه بوو دهه من تو به لاوازی ده بینم، نه وهشی بۆ خۆم خۆشم ده ویت بۆ تویش ههزم پییه، دهی بهرپرسیاریتی دوو که سیش مهگره نهستۆ و مال و سامانی ههتیویش مهگره نهستۆ)

له جهنگی نه بووکدا کاتیک پیغه مبهری (ﷺ) و هاوه لانی که وخته پئی ژماره یه که س دواکه و تن، جا که که سیک دواکه و تابه و نه چوایه هاوه لانی ده یانوت نهی پیغه مبهری خوا (ﷺ) فلانه که س نه ها تووه، نه ویش ده یه فهرموو (وازی لیبهیتن نهگر خیری تیا بیت نهوا خوا په یوهستی ئیوهی دهکات،

۱ - مسند احمد بن حنبل، الرقم 26946، ضعفه شعيب الأرنؤوط لوجود شهر بن حوشب في السند و هو ضعيف.

۲ - صحيح مسلم، الرقم 3493، سنن أبي داود، الرقم 2499، صحيح ابن حبان، الرقم 5641، السنن الكبرى للنسائي، الرقم 6296، السنن الكبرى للبيهقي، الرقم 18788.

ئەگەریش نا ئەوا خوا لە دەست ئەو حەساوەتان دەکات، تا ئەوەی وترا ئەی
 پێغەمبەر (ﷺ) ئەبوو زەر دواکەوتوو، چونکە وشترەکی ئەبوو زەر نەدەچوو،
 بۆیە ئەبوو زەر بارەکی دا بە شانیدا و خۆی بە پی کەوتە پی، پێغەمبەر (ﷺ)
 لە رێدا دابەزی و موسلمانیک تەماشای کرد کە سیک دیت، وتی ئەی
 پێغەمبەر (ﷺ) ئەو کە سیک بە پیادە دیت، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (بە لکو
 ئەبوو زەر بیت)، کاتیک خەلکە کە لێی راما و تیان ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ)
 سویند بە خوا ئەو ئەبوو زەر، ئەویش فەرمووی (رحم الله أبانر یمشی وحده و
 یموت وحده و یبعث وحده)،^۱ (رەحمەتی خوا لە ئەبوو زەر بیت، بە تەنها هات و
 بە تەنهاش دەمریت و بە تەنهاش زیندوو دەکریتەو).

لە فەرموودە یە کدا کە بورەیدە گێراویە تیهو هاتوو کە پێغەمبەر (ﷺ)
 فەرموویەتی (فەرمانم پێکراو بە خوشەو یستی چوار لە هاو لائەم و خوا هەوالی
 پێداوم کە ئەوانی خوش دەوێت)، بورەیدە دەلێت و تە ئەوانە کێن ئەی
 پێغەمبەر (ﷺ)، فەرمووی (علی و ئەبوو زەری غیفاری و سەلمانی فارسی و
 میقدادی کوپی ئەسوەدی کیندی).^۲

۱ - المستدرک علی الصحيحین، الرقم 4321 و قال الذهبي فيه إرسال، دلائل النبوة للبيهقي، الرقم 1972، ضعفه الألباني في سلسلة الأحاديث الضعيفة، الرقم 5531.

۲ - مسند الروياني، الرقم 29، مسند احمد بن حنبل، الرقم 22355، سنن ابن ماجه، الرقم 148، سنن الترمذي، الرقم 3738، المستدرک علی الصحيحین، الرقم 4598، ضعفه الألباني في سلسلة الأحاديث الضعيفة، الرقم 2171.

مه عرووی کوی سوهید ده لیت رۆڤک نه بوو ده ری غیفاریم بینی که
 دوو جلی به کرهنگی له بهردا بوو، کویله که شی دوو جلی به کرهنگی له بهردا بوو،
 نیمه ش پرسیارمان لیکرد بۆچی ههردووکیان به ک جۆره جلیان له بهر کردوه؟^۱
 نه بوو ده روتی جارێک من له گه له براهه ک بووم به کیشم که دایکی عهجه می بوو،
 منیش به تانه دان له دایکی شکاندمه وه،، ئه ویش لای پیغه مبه ر(ﷺ) شکاتی
 کردم،^۲ ئینجا که گه یستم به پیغه مبه ر(ﷺ) پیتی فهرمووم (أعیرته بأمه)،^۳ (نایا
 به تانه دان له دایکی شکانده؟)، وتم ئه ی پیغه مبه ری خوا هه رکه س قسه بلت
 به پیاوان قسه به دایک و باوکی ده لیت، پیغه مبه ر(ﷺ) فهرمووی (ئه ی
 نه بوو ده ر تو که سیکیهت باری نه فامیت تیدا ماوه ته وه)،^۴ پاشان فهرمووی (إن
 إخوانکم خولکم جعلهم الله تحت أیدیکم، فمن کان أخوه تحت یدہ فلیطعمه مما
 يأکل و لیلبسہ مما یلبس و لا تکلفوهم ما یغلبهم فإن کلفتهم ما یغلبهم
 فأعینوهم)،^۵ (براکانتان خزمه تکاری ئیوه و خوا نه وانی خستوه ته ژیر ده سته
 ئیوه، ده ی با هه رکامتان براهه ی له ژیر ده ستیدا بوو له و خواردنه ی ده رخوا رد
 بدات که خوی ده یخوات و له و جله ی بپوشیت که خوی ده یپوشیت و له توانای

۱ - صحیح البخاری، الرقم 2427.

۲ - صحیح مسلم، الرقم 3224.

۳ - صحیح البخاری، الرقم 2427.

۴ - صحیح مسلم، الرقم 3224.

۵ - صحیح البخاری، الرقم 2427، السنن الکبری للبیهقی، الرقم 14692.

خۆیشیان زیاتریان به سەردا مە دەن، ئەگەر کارێکتان بە سەردا دان کە لە توانای
خۆیان زیاتر بوو و ماندووی دەکردن ئەوا خۆتان یارمەتییان بدەن).

ئەبوودەر لە سەردەمی ئەبووبە کری صدیقدا:

لێرەدا مشتومڕێکی میژوویی هەیه سەبارەت بەو هی ئایا ئەبوودەر
بە یەعتی داوہ بە ئەبووبە کری صدیق یان دواتر بە یەعتی داوہ.

میژوونووسی شیعه یە عقووبی دەقیکی هیناوە دەلێت: دەستەیک لە
کۆچەران و پشتیانان دواکەوتن لە بە یەعت دان بە ئەبووبە کر و هەواداری عەلی
کۆپی ئەبووتالیب بوون، لەوانە عەبباسی کۆپی عبدولموتەلیب و فەضلی کۆپی
عەبباس و زوبەیری کۆپی عەووام و خالیدی کۆپی سەعید و میقدادی کۆپی
عەمر و سەلمانی فارسی و ئەبوودەری غیفاری و عەمماری کۆپی یاسر و
بەررائی کۆپی عازب و ئوبەیی کۆپی کەعب.^۱

ئەو هی لێرەدا جێی مشتومڕە، بریتیه لە بنەرەتی ناکۆکی نێوان شیعه و
سوننه لە سەر مەسەلە ی خیلافەت و ئیمامەت، شیعه پێیان وایە ئیمامەت لە
دوای پێغەمبەر (ﷺ) بە میراتی بۆ عەلی و ئەو کانی ماوەتەو تا رۆژی دوایی و
ئەبووبە کر و هاوێلانی تر ئەو مافەیان لێ زەوت کردووە، سوننهش پێیان وایە

۱ - تاریخ یعقوبی، دار صادر، بیروت، ج 2، ص 124.

هيچ بنه ريتڪ نيه بڻ مه سلهي ئيمامت و خيلافه تي نه بوبه ڪر شي او و دروست بووه و هموو موسلمانانينش له سهرى ڪڏهنگ بون.

پرسياره ڪه ليڙه دا نه وه به نه گهر ئيمامت به شيڪي چه سپاوي بيروباوه ڀرو مافي عهلي ڪوپي نه بووتاليبه به ميراتي بڻ خوي و نه وه ڪاني:

يه ڪم: نه و بنه رته ڪه برياره به ههشت ويڙهه يه ڪلا بڪاته وه و ريشي قهله مڙهي هموو ڪڙمه لگي ئيسلامي ته رڙي نوايي، بڻجي به نايه ريتڪ راشڪاوانه باسنه ڪراوه، نايه نه مه ناراستي نه و بانگه شهيه نيه؟ يان نه وه به نه بوبه ڪر و عومر و عوسمان له ڪڙڪرڏنه وهي قورثاندا راستيگه ليڪي ناو قورثانيان لابرڏوه؟ جا نه گهر بلئين يه ڪه ميان راسته، نيتر بنه رتي بانگه شهيه ئيمامت به ده ليلي قورثاني له ڪارده ڪه ويٽ، نه گهرش بلئين دوه ميان راسته، نه وه هيچ بنه ريتڪي دروست بڻ ئيسلام ناميتي ته وه ڪه له سهرى بڙوين، چونڪه نه گهر نه وان و هاوه لاني تر قورثانيان ناته واو تومار ڪرڊيٽ، ڪه وابوو هم قورثان ته واوي په يامي خوا نيه، هم چي فهرمووده يه له ڪارده ڪه ويٽ، هم خويند ڪاره ڪاني پيغه مبه ر(ﷺ) ده بنه خويند ڪارانيڪي باش په روه رده نه ڪرا و و ناپاڪ و هه لپه رست (دور له وان).

دوه م: نه گهر بريار بيت ميراتي پيغه مبه رايه تي هم به ده سه لاته دنيا يه ڪه ي و هم به سروهه رڙهيه ڪه ي وه، به ميرات بڻ ڪه سه ڪاني پيغه مبه ر(ﷺ) جي بميتي، نه وه ته نها عهلي ڪوپي نه بووتاليب شي او نيه هم مووي بڻ خوي به ريت، به لڪو عوسمان ده بيت نزڪتر بيت، چونڪه نه و دو

کچی پیغمبهری خوی(ﷺ) به هاوسه رگرتووه، ههروه ها نه گه ر نه و گریمانەش دابننن له بهرتهوهی عهلی ئاموزای پیغمبهر(ﷺ) بووه و پیغمبهر(ﷺ) فرموده ی زۆری له سه ر نه و وتووه، نه واهه لی ته نها فاتیمه زنی نه بووه، به لکو هه ر له خوینی پیغمبهری خوا (ﷺ) ئومامه ی کچه زای پیغمبهر(ﷺ) زنی بووه، ههروه ها نه گه ر بریار نه وه کانی عهلی بیته، نه واکوپه کانی تری عهلی کوپی نه بوو تا لیبیش هه مان پشکیان به رده که ویت.

سییه م: چون ده کریت عهلی کوپی نه بوو تا لیب که موژده پیدراوی به هه شت و زاوای پیغمبهر(ﷺ) و میراتگری دین و دنیا یی پیغمبهر(ﷺ) بیته، که چی ئاماده نه بیته شه رپکات له سه ر نه و مافه خوداییه و ده رفه ت بدات که ساننکی تر ریژه وی بریاری خوا و ئایینی خوا بگوین، له کاتیکدا نه و له سه رده می پیغمبهری خوا(ﷺ) چه ندین جار له غه زاکاندا چووه ته گه رمه ی جه نگه وه و باکی نه بووه له مان و نه مانی له دنیا دا.

ئه م باسه مشتمپی زۆر له خو ده گریت، پیویستی به تو یژینه وه یه کی ورد هه یه له و باره یه وه که که سیک پیی هه ستیت:

یه که م: دلسۆز به ئیسلام بیته، چونکه که سیک دلسۆز به ئیسلام نه بیته سه خته بتوانیت پرسه هه ستیاره کانی په یوه ست به ناکۆکی نیوان موسلمانان له بهرچاو بگریته.

دوهم: که سیکی بیلایه ن بیت، نه که سیکی عاتیفی و هه لچوو بیت، که سیکی بیت له وه تیگه یشتبیت خوی گه وره په یامی (انا ربکم الاعلی) ی فیرعه ونی وه که خوی تۆمار کردووه، په یامی (عبس وتولی) ی بۆ سه ردراری مرؤفایه تی خستووه ته پوو، بۆیه نابیت پیش توژیژینه وه ی وردی رووداوه که بریاری خوی دابیت.

سیهم: قسه ی زبر و په رگیری تیدا نه بیت، به لکو زانستیانه شروقه ی رووداوه که بکات و دهره تیش بهیلتیه وه بۆ خوینره تا به پیی ده قه زانستیه راسته کان بریار له سه ر رووداوه که بدات.

نه رکی نه و که سه چیه؟

ده بیت نه و که سه هه ستیت به کۆکردنه وه ی هه موو گێرانه وه کان له و باره وه، پاشان بیت ریزه ندی کاتییان بکات، بۆ هه ر گێرانه وه یه که با ته واو دژی قه ناعه تی خویشی بیت بی ده ستکاری دایینیتیه وه، پاشان بیت شروقه ی راستی نه و گێرانه وه یه که له رووی سه نه د و چ له رووی روودای میژوو ییه وه یه کلا بکاته وه، پاشان گونجاندنی نیوان گێرانه وه کان بخاته پوو، دوا جار وه لامی هه ریه که له را دژیه که کان بۆ یه کدی بخاته به رچاو، ئیتر له ویدا شتیک له به رده م خوینره نامینیت که دواتر جیا له و توژیژینه وه یه بگاته به رگوئی.

چوونى ئەبوودەر بۆ ناوچەى رەبذە:

يەككە لەو مەسەلانى ئەى كراوہ بە رەخنە لەسەر عوسمانى كۆپى
عەففان و تانەدان لە خىلافەتەى مەسەلى چوونى ئەبوودەر بوو بۆ ناوچەى
رەبذە، چونكە ئەو تۆمەتەى ئاراستە كراوہ كە ئەو بە زۆر و بە فەرمان
ئەبوودەرى دوورخستووتەوہ بۆ ناوچەى رەبذە، سەبارەت بەم مەسەلەش
وردەكارىەكى پىئويست دەخەينە پوو:

ئىبنولعەرەبى لە كىتەبەىدا(العواصم من القواصم) سەبارەت بەم
مەسەلەى دەلىت:

سەبارەت بەوہى گوايە عوشمان ئەبوودەرى دوورخستىتەوہ بۆ
ناوچەى رەبذە ئەوہ راست نىو وای نەكردوہ، ئەبوودەر كابرەىكى
دنیانەويست و زاھىد بوو و سەركۆنەى كاربەدەستەكانى عوسمانى دەكرد و
ئەم ئايەتەى دەخویندەوہ بەسەرياندا(والذين يكتزون الذهب و الفضة و لا
ينفقونها في سبيل الله فبشرهم بعذاب أليم).

ئەبوودەر پىئى وابوو ئەوان لە سوار و جلو بەرگدا زىدەپۆيى دەكەن،
بۆيە لەسەرئەوہ نارەزايى بەرامبەريان دەردەبەرى و سەركۆنەى دەكردن،
دەيويست چى لەو مال و سامانەى بەردەستيان ھەيە دابەش بكرىت،
ئەوہش شتىكى پىئويست نەبوو.

ئىبن عومەر و ھاوئلانىكى تىرىش دەيانوت ھەرچىك زەكاتەكى بىدەيت ئىتر بىرىتى نىھ لە كۆكردنەوھى -زىپ و زىو-، ئەوھبوو لە شام دەمەقالەيك لەنىوان ئەبوودەر و موعاوئەدا روویدا، ئىتر ئەبوودەر ھات بۆ مەدىنە، خەلكى لە دەورى كۆبوونەوھ، ئەوئىش ھەمان رىي خۆى دەگرتەبەر-دنىانەوئىستى و وئىستى ئەوھى ھەموان بەوجۆرە بن-، عوسمان پىي وت خۆزگە كەنارت بگرتايە، مەبەستى ئەوھبوو تو لەسەر رىيازىكىت كە بۆ تىكەلى خەلك نابیئ، چونكە تىكەلى مەرجى خۆى ھەيە و كەنارگرتنىش مەرجى خۆى ھەيە، ھەركەسىش بىەوئت وەك ئەبوودەر بۆى دەبئت بە تەنھا بۆى، يان تىكەلى خەلك بكات بەلام وازبەئىئت خەلكى لەو بارەدا بۆين كە لە شەرىعەتدا حەرام نەكراوھ، ئەوھبوو بۆ پشەتگوىخستنى دنيا بە سەربەرزى ئەبوودەر چو بەرەو ناوچەى رەبذە، بارى ئەبوودەر باشتەر بوو، بەلام ئەو بارە بۆ ھەموو خەلك نابیئ، چونكە ئەگەر لەسەر ئەو رىيازە بچوونايە بەدلىنایىيەوھ لەناودەچوون، سوپاس و ستائىش بۆ خوا كە ھەموو بارەكانى رىكخستوھ.

ئەوھى جىي سەرسوپمانە ئەو رەخنە لە عوسمان دەگىرئت لەسەر كارىك كە عومەر -پىشتەر- كەردبووى، دەگىردرئتەوھ كە عومەرى كوپى خەتتاب ماوھى يەك سال ئىبن مەسعود چەند ھاوئلانىكى تىرى لە مەدىنە بەند كەرد تا ئەو كاتەى شەھىد بوو، ئەوكات عوسمان ئازادى كەردن، عومەر

له بهر نه وه به ندى كردن چوڼكه نه وانه فرموده دى نوريان له پيغه مبهري خواوه (ﷺ) ده گيږايه وه.

دهمه قاله يه كه له نيتوان نه بوو زه رو مو عاويه دا روويدا، ناخو نه بوو زه برېي قسه ي ده كرد كه له سرده مې عومره كورې خه تبا دا نه وانه ي نه ده وت، بويه مو عاويه نه م مه سه له ي باس كرد بو عوسمان و ترسا ناشو بيك له نيتو خه لكيدا دروست بيت، چوڼكه نه بوو زه هانيان ده دات بو دنيا نه ويستې و برېي حال كه هه موو خه لكې بهرگه ي ناگرن به لكو تاييه ت بو هه ندي كه س ده بيت و كه مينه يه كه ده توانن بهرگه ي بگرن، بويه وه ك پيشتر باس مان كرد عوسمان نامه ي بو نووسى تا نه بوو زه بيت بو مه دينه، كاتيك هاته مه دينه خه لكې له ده وري كو بوونه وه، نه بوو زه به عوسمانى وت به نياز م بچم بو ناوچه ي ره بذه، عوسمانيش وتى وابكه، نه وه بوو نه بوو زه ريش وايكرد، ته نها نه وه نگاهه وش بو نه و گونجاو بوو.¹

ئيبن تهيميه ش پتي وايه چوونى نه بوو زه بو ره بذه له بهر نه گونجاني نه و ئيجتياهاده ي بوو كه كرد بوو، له و باره وه ده ليت:

نه بوو زه له ره بذه نيسته جي بوو و له ويش مرد له بهر هو كاريك كه كيشه كه وته نيتوان نه و و خه لكه وه، چوڼكه نه بوو زه كه سيكي صالحى دنيا نه ويست

١ - العوصم من القواصم، تحقيق عبد الدين الخطيب و محمود مهدي الأستانبولي، ط2، دار الجيل (بيروت - 1987)، ص 85 - 88.

بوو، په ياميشى وابوو كه دنيانه ويستى واجبه و مړؤ چى له زياده پټويستى
خوى هه لېگريټ نه وه كه نږ و سامانيكه كه له رؤزى دواييدا پټى داخ ده كړيت،
بؤ نه وه ش پشټى ده به ست به شتيك كه له قورئان و سوننه تدا به لگى له سر
نيه، نه و پشټى ده به ست به فرمايشتى خوا (والذين يكتزون الذهب والفضة ولا
ينفقونها في سبيل الله...)، بؤيه چى زياد له پټويست بوايه به كه نږى داده نا، بؤ
نه وه ش پشټى ده به ست به وهى له پټغه مېرى خواى (ﷺ) بيستبوو كه
فرموبووى (يا ابا ذر ما أحب أن لي مثل أحد نهبا يمضي عليه ثالثة وعندي
منه دينار إلا دينارا أرحده لدين)، (نهى نه بووذر حه ز ناكه م هينده كيوى
نوحود زيرم هه بيت و سيانهى به سهردا تيپه پ بيت و دينارى له و زيره لاي من
ما بيت مه گه ر بؤ قهرزم دانا بيت).... كاتيك عه بدوره حماني كړپى عه وف مرد و
سامانيكى جيپه شت نه بووذر نه وهى به و كه نږه دانا كه له سهرى سزا ده دريت،
عوسمانيش سه بارهت به و مه سه له دانوستان و مشتومړى له گه ل نه بووذر
ده كرد تا نه وهى كه عب هاته ژوره وه و هاوپاى عوسمان بوو، بؤيه نه بووذر
لييدا، هر به و هو كارهش له شام نه بووذر كيښهى له گه ل موعاويه هه بوو،
ده سته په كيش هه بوون هاوپاى نه بووذر بوون... خو خواى گه وړه له قورئاندا
ميراتى ديارى كړدووه و دابه شى كړدووه، دهى ميراتيش بؤ كه سيك ده بيت كه
دواى خوى سامانيك جيپه تليت، چهندين هاوه ل له پشتيوانان و بگره له
كوچه رانيش هه بون كه له سهرده مى پټغه مېر (ﷺ) سامانيان هه بووه، چهندين
پټغه مېر ش هه بون كه سامانيان هه بووه، نه بووذر ده يويست شتيك له سر

خەلك واجب بکات که خوا واجبی نه کردبوو له سەریان، له سەر شتێک سەرکۆنەیان بکات که خوا له سەر ئەو سەرکۆنەى نه دەکردن، ئەو له و رایەیدا موحتهید بوو و وهك هەموو موحتهیدانی تر له سەر گوێرایەلیه که ی پاداشت وەرەگرێت... له سەر دەمی خیلافەتى عوسماندا -مال و سامان زۆر بوو- و دەوله مەندان خوویان دایە زۆر بواری دنیا که هەیانبوو له رووی رێژه و جۆره وه دهچوونه مەیدانی موباحه وه، ئەبوو زه ریش هینده نکوولی ده کرد لییان تا ئەو هی ریی موباحیشی ده گرت لییان، ئەمەش هۆکارێکی کیشەى نیوان دوو دهسته که بوو، بۆیه که نارگرتنى ئەبوو زه له بهر ئەو هۆکاره بوو، ئەگەرنا عوسمان هیچ کیشه و مەرامێکی بهرامبەر به ئەبوو زه نه بوو، ئەو هەش هاتوو ئەبوو زه راستگوترین که سه واتای ئەو نیه له هەموویان باشتەر بیت، به لکو که سێکی باوه پدارى لاواز بوو، وهك له فهرموده ی صەحیحا هاتوو پیغه مبه ر(ﷺ) فهرموویه تی(یا أبانر إني أراك ضعيفا، وإنی أحب لك ما أحب لنفسي، لا تأمرن علی إثنين ولا تولین مال یتیم) (ئەى ئەبوو زه من تۆ به لاوازی ده بینم، ئەو هەشی بۆ خۆم خۆشم ده ویت بۆ تۆیش هەزم پییه، ده ی بهرپر سیاریتی دوو که سیش مه گره ئەستۆ و مال و سامانی هەتیویش مه گره ئەستۆ)، یان له فهرموده ی صەحیحا هاتوو(المؤمن القوي خير وأحب إلى الله من المؤمن الضعيف و في كل الخير) ئەهلی شورایش باوه پدارانی به هیز بوون، ئەبوو زه رو هاووینه کانیشی باوه پدارانی لاواز بوون، باوه پدارانی چاکی نیو

خیلافهت وهك عوسمان و عهلی و عهبدوره حمانی كوپری عهوف باشتربوون له
نهبووذهر و هاووینهكانی.^۱

عهسكهری دهلیت: نهبووذهر خۆی له بهرزوه و دوورگرتنی له و سامانهی
له دهستی خهلكدایه چون بۆ ره بذهی ههلبژارد.^۲

ئین خهلدوون دهلیت: نهبووذهر داواى مۆلهتی كرد له عوسمان تا له
مه دینه بچینه دهره وه، عوسمانیش مۆلهتی دا و نهبووذهریش چو له ره بذه
دابهزی و له وی مزگهوتیکی بنیاد نا و عوسمانیش وشتری پێدا و دوو
مهملوکی - خزمهتکاری - بۆ دانا و مووچهشی بۆ بریه وه،^۳ ههروه ها عوسمان
په یامی نارد بۆ نهبووذهر و پیتی وت جار جاره سهردانی مه دینه بکه تا نه ریتی
ده شته کی وه نه گریت، نه ویش وایده کرد.^۴

۱ - منهاج السنة النبوية لابن تيمية، تحقيق د. محمد رشاد سالم، ط 1، مؤسسة قرطبة، ج 6، ص 173 - 174.

۲ - الأوانل للعسكري، ج 1، ص 55.

۳ - تاريخ ابن خلدون، ط 5، دار القلم (بيروت - 1984)، ج 2، ص 588.

۴ - تاريخ الطبري، ج 2، ص 616.

مردنی نه بوذهر

سه بارهت به کاتي مردنی نه بوذهر له سالي سي و دووی کوچی و له مانگی ذیلحیجه دا بوو،^۱ ٺيبن مه سعووديش نوڙی مردوی له سر کرد، چونکه نه وکات ٺيبن مه سعوود له مه دینه وه به ره و کوفه ده چوو، داوا کرا له ٺيبن مه سعوود نوڙی له سر بکات، نه ویش وتی نه وه کټیه؟ وترا نه بوذهره، نه ویش گریانیکي زور گریا و وتی برا و که سی خوشه وستم به ته نه زیا و به ته نه مرد و به ته نه اش زیندوو ده کړتته وه، خوشبه ختی بوی.^۲

کاتیک نه بوذهر له سره مه رگدا بوو ژنه که ی دهستی کرد به گریان، نه بوذهر وتی بچی ده گړیت؟ نه ویش وتی له بهر نه وه ی که هر ده بیت من کفنت بکه م و هیچ جل و بهر گیکم لا نه تا پیی کفنت بکه م، نه ویش وتی مه گری چونکه بیستومه له پیغه مبه ر(ﷺ) روژیک که له گه ل چنه د که سیکی تر له لای بووم ده یغه رموو(لیمونن رجل منکم بفلاة من الأرض تشهده عصابة المؤمنین)، (که سیك له نئوه له چوله زه ویه کدا ده مریت که دهسته یه ک له موسلمانان ناماده ی مه رگی ده بن)، ده ی مه رکام له وانه ی نه و روژه له گه لم بوون له ناو کژمه ل و قه ره بالغیدا مردن، ٺیتر نه وه منم که له چوله وانیدا ده مرم. سویند به خوا درؤم نه کردووه و درؤشم له گه ل نه کراوه، ده ی سه بیرکی ریگه که بکه، ژنه که شی وتی جا سهیری چی بکه م که حاجییان چون و ریگه ش بپاوه،

۱ - البداية والنهاية لابن كثير، ج 7، ص 165.

۲ - الاستيعاب في معرفة الأصحاب، ج 1، ص 253.

نښ وټی پړو و سه یړیکې ورد بکه، نیتړ ژنه که ی زوو زوو ده چوو سه یړیکې ریڼه که ی ده کرد و ده هاته وه بو خزمهت و سه په رشتی نه بو زده، نینجا تاوه تاوه ده چوپیه وه سه یړیکې ده ورو به یی ده کرد، تا جاریک خه لکیکې بیڼی به بارگو و بنه و لاخه وه ده هاتن، که گه یشتنه لای و تیان نه وه چینه لیړه نه ی نافرته؟ نه ویش وټی که سیکی موسلمانان ده مریت، و تیان کښه؟ وټی نه بو زده، و تیان نه بو زده یی هاو له ی پیغه مبه ر(ﷺ)؟ وټی به لی، نه وانیښ هه موو ده یانوت به دایک و باوکمانه وه به قوربانی بین، خیرا چوون به ره و لای و چوونه لای، نه ویش به خیره اتنی نه وانی کرد و وټی کاتیک من و چنه که سیکی تر لای پیغه مبه ر(ﷺ) بووین بیستم پیغه مبه ر(ﷺ) ده یفه رموو(که سیک له نیوه له چوله زهویه کدا ده مریت که ده سته یه که له موسلمانان ناماده ی مه رگی ده بن)، ده ی هه ر کام له وانه ی نه و روژه له گه لم بوون له ناو کومه ل و قه ره بالفیدا مردن، نیتړ نه وه منم که له چوله وانیدا ده مریم، نیوه گوئی بیستنی منن که نه گه ر خوم یان ژنه که م پوښاکیکمان هه بویه بو کفن کردنم نه وا به و پوښاکه ی خوم یان ژنه که م کفن ده کرام، نیوه گوئی بیستمن که من به شایه تتان ده گرم یه کیک له نیوه کفنم بکات که نه میر یان عریف یان پوښته چی یان نه قیب بوو بیت، هه ر کامیان یه کیک له و سیفه تانه ی تیدا بوو جگه له گه نجیکی پشتیوانان نه بیت که وټی مامه گیان من کفنت ده که م و هیچ کام له وانه شم نیه که باست کرد، له م

عەبایە ی خۆمدا کفنت دەکەم، هەروەها لە دوو پۆشاکی تریشەدا کە دایکم بۆی
 ئامادە کردبووم.^۱

دواى نه‌وهى نووژى مردووى له‌سه‌ر كرا و نه‌سپه‌رده كرا، ئينجا نه‌و
ده‌سته‌ى موسلمانان خيزانه‌كه‌ى نه‌بووذه‌ريان برده‌وه بو لاي عوسمانى كوپى
عه‌ففان،^۳ عوسمانيش ژن و مناله‌كانى نه‌بووذه‌رى له‌گه‌ل ژن و مناله‌كانى خوى
دانا.^۳

ئەبوودەر يەكك بوو لەو كەسانى كە زۆر فرمانى دەکرد بە چاكە و
ريگري دەکرد لە خراپە، لەبەر رەزامەندى خوا گوئى نەدەدا بە لۆمى هيج
كەسك.^٤

نہ بوونوعیمی ٹہ صبه هانی سہرہ تای دہ سٹپیکردنی ژیا ننامہ ی
 ٹہ بوودہ ری غیفاری بہ وہ سفیکی ناوازه دینیت و ده لیت (العابد الزهید، القانت
 الوحيد، رابع الإسلام، ورافض الألام قبل نزول الشرع والأحكام، تعبد قبل
 الدعوة بالشهور والأعوام، وأول من حيا الرسول بتحیة الإسلام، لم یکن تأخذہ فی

١ - صحيح ابن حبان، الرقم 6779، المشترك على الصحيحين، الرقم 5444، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 20915، معرفة الصحابة لأبي نعيم الأصبهاني، الرقم 1470، حسنة شعيب الأرنؤوط، كما حسنة الألباني في صحيح و ضعيف الترغيب و التهيب، الرقم 3314.

٢ - أسد الغابة، ج 1، ص 442.

٣ - البداية والنهاية لابن كثير، ج7، ص 165.

٤ - تاريخ الإسلام للذهبي، ج3، ص 406.

الحق لائمة اللوام، ولا تفزعہ سطوة الولاة والحكام، أول من تكلم في علم البقاء، وثبت على المشقة والعناء، وحفظ العهود والوصايا، وصبر على المحن والرزايا، واعتزل مخالطة البرايا إلى أن حل بساحة المنايا، أبو ذر الغفاري رضي الله عنه، خدم الرسول، وتعلم الأصول، ونبذ الفضول).^۱

ٺاڻا ٺه ٻوڏهر له ٺاشووبخوآزه ڪان ٻوو؟

بيگومان ٺه ٻوڏهر ٺي غيفاري له ٺاشووبخوآزه ڪان نه ٻوو، به لکو
موجته هيدڪ ٻوو ڪه له مهيدانئڪي ئيجتياهاده ڪانيدا نه پيٽڪا، به لام ٺه وهى ڪه
ڪيشه ٻوو ٺه وه ٻوو ٺاشووبخوآزان ٺه و بانگه وازهى ٺه ٻوڏهريان قوسته وه ٻو
مهرامى پيسى خوڻان و توانييان بيڪه نه ڇه ڪنڪ ٻو ڌڙايه تي خيلافه تي
عوسمانى ڪوپى عه فغان و دواچار ره واکردنى خوڻي، هيچڪام له هاوه لان و
تابعيه ڪان و زاناڻيان ٺه هلى سوننه و جه ماعه ش گومانيان نيه له وهى ٺه ٻوڏهر
هيچ په يوه ندى و هاوڪاريه ڪي نه ٻووه له گهل ٺاشووبخوآزان، به لکو نيازئڪي
ڇاڪسازى مه ٻووه و ئيجتياهادئڪي ڪردووه و ئيجتياهاده ڪه ٺي نه پيٽڪاوه و پشت
به خوا يه ڪ پاداشتي ٻو ٻووه.

۱ - حلية الأولياء لأبي نعيم الأصبهاني، ج 1، ص 156-157.

به شی پینجه م کۆمه له رووخینه رهکان پیلانی قهرمه تی

کۆمه له رووخینه رهکان به ره می ئه و پیلان مه ترسیداره بون که هیزه کانی دژ به ئیسلام و دهوله تی دایاننا، کاریگه ریه کی سروشتی ئه و پاشماوه گه وره یه بوو که خرابه نئو ئاسۆی هزری ئیسلامیه وه، ئه مه ش له ریی موعته زیله و فه یله سووفان و ته صه و فی فه لسه ف هزری باتینییه وه، ئه و کۆمه لانه زۆر و فره چه شن بوون، به لام هه موویان یه ک ئامانجیان هه بوو که ئه ویش سه روین کردنی قه واره ی ئیسلامی یان په رتکردن یان ته نگپیه لچنین یان تیکه لکردنی به بیرى مرویی بته رستی ماددیگه ری یان له ناو بردنی بنه ماو به هاکانى و نه هیشتنی ره سه نایه تیه که ی، چالاکی له ناو بردن له بزووتنه وه ی قهرمه تیه کان و زهنج و راوه ندی و خوراسانی و بابه کی و مازیارد و ئه فشیندا خۆی نواند، هه موو ئه مانه هه ولیان ده دا له ده ره وه ی بازنه ی عه ره بیه وه خۆیان نیشان بده ن به و ئامانجه ی ده وله تی ئیسلامی بپرووخینن چونکه بازنه ی عه ره بایه تییان به بازنه ی پارێزه ری بانگه وازی ئیسلامی ده زانی و پیتیان وابوو به رووخاندنی ده توانن خودی ئیسلامیش بپرووخینن، بزووتنه وه ی زهنجیش پیشه کیه کی پیلانی قهرمه تی بوو، بزووتنه وه ی زهنج ئه نجام هاندانیکی ده ره کی بوو که هه ولیده دا ده ستی هه بیته له کۆمه لیکدا که بازی ژیا نی کۆمه لایه تییان خراب بوو، سه رکرده ی زهنج ده بیوت ئه و له خه واریچه کانه و ده شیوت ره چه له کیکی عه له وی

ههيه، وپرای ئه و وینه ساختهی که ههندی سهرچاوه ههولیان داوه ئه و بزوتنه وهی پی نیشان بدن و دهلین ئه و بزوتنه وهیه ئامانجی به دیهینانی دادپهروهی کومه لایه تی ئیسلامیه، به لام هه لسوکه وتی سهرکرده ی زهنج و تاقمه که ی به روونی ئه وه نیشان ده بدن که پیلانی بووه بۆ شله ژاندنی بوونی ئیسلامی، ئه گهر بزوتنه وه یه کی ئیسلامی ره سه ن وایه ئه وه ئه ندامانی په نایان ده برده به ر ریبازیکی ئیسلامی نه ک ئه و شیوه دپندانه ی کوشت و بپو وپرانکاری و خراپه کاریه ی که ئه نجامیان دا بی ئه وه ی له پشت ئه و هه لمه تانه وه وینه یه کی دادپهروهی کومه لایه تی نیشان بدن، به لکو دواجار کوشتن و تاقپرکردنی موسلمانانی لیکه وته وه، وه ک فه یسه ل سامر له کتیه که یدا (ثورة الزنج) باسی ده کات و پی وایه شوپشی زنه گان ده رچوون نه بوو له ده ولت و نیزام، به لکو ده رچوون بوو له ئایین، بۆیه ده بینیت خۆبه خشانه هه زاران که س له عیراق و فارس و به حره یه وه چوون بۆ جهنگی زهنج، خیرا به هۆی هاوکاری خه لکی باشووری عیراق و به رگری ده ولته وه زه نه گان به شیکی زۆری هیزی خویان له ده ستدا، ئه و زیانانه ش که له سه ر ده ستی سهرکرده گانی بزوتنه وه ی زهنج تووشی خه لکی ناوچه گان بوو و ئه و زیانه ی به هۆی به رگریکاریه وه تووشیان بوو، رقی خه لکه که ی به رامبه ر به زه نه گان زیاتر کرد.

بیگومان تووژینه وه ی له بزوتنه وه ی زهنج له سایه ی راهه ی ئیسلامی بۆ

میژوو ئه م راستیانه ده خاته پوو:

یەكەم: بزوتنه‌وه‌یه‌كى پیلانگێرى بووه كه له ژێر کاریگه‌رى ئامانجی بیانیدا بوو نه‌ك زاده‌ی هه‌ستی راسته‌قینه‌ بێت.

دووه‌م: بزوتنه‌وه‌كه ئه‌وه‌ی نیشاندا كه ئه‌وانه‌ی تیايدان دوور بوون له رێبازی ئىسلامی و كینه‌و پیلانیان به ده‌سته‌وه‌ بوو، چونكه كوشت و بڕ و خراپه‌كارى وایان نیشان ده‌دا مه‌گه‌ر ته‌نها به خۆێندنه‌وه‌ی نووسینه‌كانی ته‌به‌رى ئینجا بزانیته‌ چى رویداوه‌.

سێیه‌م: شوێنكه‌وتوانی بزوتنه‌وه‌ی زهنج چه‌ندین شاری گرنگیان وێران كرد وه‌ك به‌صره‌و ئیله، ئه‌گه‌ر ئه‌وان چاكسازییان به ده‌سته‌وه‌ بوايه‌ شاره‌كانیان وێران نه‌ده‌كرد و ئه‌ رێبازی داپه‌روه‌یه ئىسلامیه‌ی ده‌بوو پێیان بوايه‌ رایانده‌گه‌یاند، به‌لام شتى وا بوونی نه‌بوو.

چواره‌م: ئه‌و بزوتنه‌وه‌یه بێبه‌ش بوو له بوونی به‌رنامه‌یه‌كى كۆمه‌لایه‌تى له چوارچێوه‌ی ئىسلامدا و نه‌یتوانی له چوارچێوه‌ی ئىسلامدا داپه‌روه‌رى كۆمه‌لایه‌تى بێنێته‌دى، به‌لكو ئه‌و كۆیلانه‌ی خۆیان ئازاد كرد سوور بوون له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی عه‌ره‌به‌كان بكه‌نه‌ كۆيله‌و بكه‌ونه‌ وێزه‌یان.

پێنجه‌م: بازاریكى كه‌نیزه‌ك فرۆشییان دامه‌زراندبوو بۆ ژنانی عه‌ره‌ب، به‌های هه‌ر دانه‌یه‌ك هێنده‌ به‌رز ده‌بوویه‌وه ئه‌گه‌ر ژنى دیلى به‌نووه‌اشم بوونایه‌، ئه‌مه‌ش پێناس و ئامانجی بزوتنه‌وه‌كه نیشان ده‌دات.

لێره‌وه ده‌زانین ئه‌و بزوتنه‌وه‌یه چۆن شكستی هێنا، چونكه خراپه‌ی زۆرى ئه‌نجام دا و به‌رنامه‌یه‌كى گشتگیرى ره‌سه‌نایه‌تى نه‌بوو، به‌لكو مۆفه‌ق شه‌فیع

خۆی یه کلا کرده وه بۆ لێدانی زه نهجهکان و یه ک دواى یه ک گورزی کوشنده ی لێ ده وه شاندى تا دواجار له پایته خته که یاندا گه مارۆی دان و په یوه ندى لێ برین و دواجار له سالى 270 ی کۆچیدا پایته خته که یان خۆی دا به دهسته وه سه رکرده که شیان کۆزا.

بیگومان نه وه هیله گشتیانه به سن بۆ نیشاندانی ساخته ی هه ولێ بانگخوازانی رۆژئاواگه ری و نووسه رانی مارکسی و که سانیکی تری نه م سه رده مه که بزووتنه وه که به بانگه وازیکی دادپه روه ری و ئازادی وه سف ده دهن، جیی سه رسوپمانه دکتۆر ته ها حوسه یین یه که م که سه باسی نه وه بزووتنه وه یه ده کات و به بزووتنه وه یه کی دادپه روه ری کۆمه لایه تی وه سفی ده کات و شوین پیی پیلانی رۆژه لاتناسی و موژده به ری به رنادات، نه وه پیلانه ی هه ول ده دات له پیتناو خزمه تکردنی پیلانیکی نویدا مه شخه له کانی میژوی ئیسلامی بکۆژینیته وه.

دواتر وه ک درێژه دانی به بزووتنه وه ی زه نهجهکان بزووتنه وه ی قهرمه تی هات، بزووتنه وه ی زه نهج روویه ره که ی له نیوان به صره وه واسیتدا بوو، به لام قهرمه تیه کان بانگه وازه که یان له نیو دانیشتوانی عهره بی باشووری عیراق و نه بتیه کاندایلا ده کرده وه، سه ره تاکه ی بریتی بوو له به یه که گه یشتنی عه بدولای کۆپی مه یموونی قه داحی دامه زڕینه ری بزووتنه وه ی باتینی له گه ل حه مدان قهرمه تی ریه ری بزووتنه وه که، عه بدولا مه یموون قه داح به کۆپه کانی ده وت پیشه وایان ئایین و ره وشت ته نها گومپایی و گالته جارین و خه لکی تر هی نه وه نین له م بنه مایانه تیبه گن، باتینیته بانگه وازی خۆی به ناوی خۆشه ویستی بۆ

ئەھلۇبەیتی پێغەمبەر (ﷺ) بۆلا دەکردهوه، دواتر بوو بە دامەزراوەیەکی نەینی که چەندین کەسایەتی و پیاوی نیۆ دەولەتی ئیسلامی تیرۆر دەکرد، پێشپەرەوی ئەوانەش نيزامولمولکی تووسی بوو که دیارترین وهزیری ئەوکاتی دەولەتی عەبباسی بوو، دواتر فەخرولمولک، قەداح پشتیوانانی خۆی لەنیۆ بتهپرستان و خۆیندکارانی فەلسەفەیی یۆنانیدا دەست دەکەوت.

بلاشیر دەلێت قەرمتیهکان توانییان دزه بکه نه نیۆ ریز خه لکه وه و پشتیوان بۆ خۆیان پەیدا بکەن تا ریبازەکەیی ئەوان بگرته بهر و گوپوتینیان هەبێت بۆ بنەماکانیان، بەرگێکی رۆحییان کردبوو بەری بزوتنه وه سیاسیه کەیان تا به هیزیان بکات، له ناوچهی به حهرهين دهسه لاتیکی سه ره به خۆیان دامه زراند، وه زیر نيزامولمولک نه ک ته نها له رووی سه ربازی و سیاسیه وه، به لکو له رووی رۆشن بیریشه وه ئەو بزوتنه وه ی شکاند، ئەوه بوو چەند ناوهندی رۆشن بیری دامه زراند تا به رنگاری ئەو چالاکیه ببنه وه، چەند په یمانگەیی دامه زراند تا پیاوان تیایدا ته خه روج بکه ن و بتوانن به رامبه ر بانگه وازه باتینیه کان به ستنه وه، ئەو په یمانگانه ش بریتی بوون له خۆیندنگەیی نيزامی له به غداد، خۆیندنگەیی نيزامی توانی به رامبه ر ئەو بانگه وازانه بوه ستنه وه که دوژمنانی ئەهلی سوننه به رامبه ر ئەهلی سوننه به رپایان کردبوو.

قەرمتیهکان ئەزموونێکی ره سه نی ئیسلامییان نه گرته بهر، ئەوان زۆر رقیان له ئیسلام بوو، به لگەیی ئەوه ش سووکایه تیه کانیا نه به رامبه ر به پیرۆزیه

ئىسلاميەكان و رىزى بەيتولھەرام، ئەوان شالايان بىردە سەر مەككە و لە سالى 137 ى كۆچىدا گىرفانى ھەموو حاجيانيان بە تال كۆرد و كەوتنە كوشتنيان و دەرگاي كەعبەيان شكاند و ھەجەرولنە سۈە دىشيان دىزى.

تەنھا ئەم رىوداۋە بەسە تا ساختەى وتەى بانگخوازانى رۆژناۋاگەرى و رۆژھەلاتناسان و ماركسىيەكانى ۋەك گاروودى^۱ و چەندىنى تر ناشكرا بىيەت كە پىيان وايە ئەو بزىوتنە ۋەيە ئەزمونىكى دروستى ئىسلامى بوۋە.

گاروودى ھەولەداۋە قەرمەتيەكان بە بانگەوازكەرانى دادپەرۋەى كۆمەلەيتى ۋەسەف بىكات، دىكتور موحەممەد قاسم ناراستى ئەو قەسى خستىۋەتەپوۋ و ئەۋەى سەلماندوۋە ھەولە قەرمەتيەكان بۆ بەدىيەتتەنى كەرامەتى مەۋزۇ نەبوۋە، بەلكو بزىوتنە ۋەيەكى جوداخوازى بوۋ لە سەردەمىكدا كەشەى سەند كە دەۋلەتى عەبباسى دابەش بوۋ بۆ چەند دەۋلەتۈكەيەكى ناكۆك، ئەمەش كارى كۆردە سەر رۆحىيەتى ئىسلامى.

دىكتور قاسم دەلەيت بزىوتنە ۋەى قەرمەتى دىژەدانە بە شۆپشى زەنج كە مەك پىش نىۋەى سەدە سىيەمى كۆچى دەرگەوت، ئە وشۆپشى كە بۆ رىگار كۆرەنى كۆيلەكان دەرگەوت، بەلام بزىوتنە ۋەيەكى دادپەرۋەرى كۆمەلەيتى نەبوۋ، بەلكو جۆرى لە تۆلەسىنى بوۋ، بەلكو ئەو كۆيلانە كە خۇيان ئازاد كۆرد

^۱ - ئەگەر مەبەستى نوسەر لىمەردا رۆجىە گاروودى بىيەت ئەۋە ئەو كەسايەتيە لەم دوايىانەدا مۇسلمان بوۋ و بوۋ بە بەرگىركارىكى بەھىز لە ئىسلام و چەند نوسىنى بەھىزى ھەيە سەبارەت بە ھۆكارى مۇسلمانىۋونى و گەرەبى و تايىبە قەندىيەكانى ئىسلام. (ۋەرگىتەر).

سوور بوون له سهر زهليل كردنى عه‌ره‌ب له ریی به‌كۆيله‌گرتن و لیدانیان، به‌لام بزوتنه‌وه‌ی قه‌رمه‌تى كه له باكوورى رۆژئاواى ولاتى عیراق ده‌ركه‌وت و دواتر له ناوچه‌ی كوفه‌ بنكه‌ی داکوتا و هه‌ندى ناوچه‌ی ولاتى شام و كه‌ناراوه‌كانى نيمچه‌ دوورگه‌ی عه‌ره‌بى به‌ لیواری كه‌نداوى عه‌ره‌بى گه‌رته‌به‌ر، دواچار له به‌حه‌ره‌ین سه‌قامگیر بوو.

ئهو بزوتنه‌وه‌یه كه‌ خۆی به‌ شوپشیکى كۆمه‌لايه‌تى وه‌سف ده‌کرد، په‌یوه‌نده‌یکى پته‌وى هه‌بوو له‌گه‌ڵ بزوتنه‌وه‌ی ئیسماعیلیدا، با به‌ رووكه‌ش له‌یه‌ك جیا‌بوونايه به‌لام له‌ ژێره‌وه په‌یوه‌ندیان به‌ یه‌كه‌وه هه‌بوو، چونكه فاتیمییه‌كان پێیان وابوو دواى ده‌ركه‌وتنى ده‌وله‌ته‌كه‌یان له رۆژئاوا پاش سه‌ركه‌وتنى ده‌وله‌تى فاتیمى له مه‌غریبى عه‌ره‌بى، ده‌توانن به‌ رووخاندنى ده‌وله‌تى عه‌بباسى سه‌ربه‌خۆ بپاری سیاسى بده‌ن.

له‌ لایه‌كى تهره‌وه ده‌كرێت بوترێت هه‌لاجى صوفى یه‌كێك بوو له‌ گه‌وره‌ترین بانگه‌وازه‌كان بۆ له‌ناو‌بردنى ده‌وله‌تى عه‌بباسى، چونكه په‌یوه‌ندى هه‌بوو له‌گه‌ڵ قه‌رمه‌تیه‌كاندا.

دكتور قاسم ه‌لێت هێنده به‌سه كه‌ خودى مامۆستا جاروودى دان به‌وه‌دا ده‌نێت كه بزوتنه‌وه‌ی قه‌رمه‌تى بزوتنه‌وه‌یه‌كى تانیفى بووه، قه‌رمه‌تیه‌كان سامانیان به‌ كۆمه‌لگه‌یاندا په‌خش ده‌کرد و تا ئاستى یه‌كسانیان له‌نیوانیاندا به‌دى هێنا -به‌ وته‌ی جاروودى- (هه‌موو كه‌سى به‌وپه‌رى توانایه‌وه كاری

ده کرد تا به هوی ئه و خزمه تهی پیشکشی دهسته کی ده کرد به دهسته که.
بگاته پایه به کی نایاب).

تیبینی نه ده کریت ریبه ری ئه و بزوتنه وهیه له مه والیه کان بوو و له نیو
چینی کرنگار و پیشه ساز و کویله و جووتیارو کرنگاره مه والیه کاندا بیروراکانی
بلاو ده کرده وه، دواتر دهسته یه که له رۆژئاواوه دایانه پالیان، بزوتنه وه که له
شوینیکی نزیک به شوینی بزوتنه وهی زهنج دامه زرا و شوینیکی به پیتی له
کوفه گرته دهست، هه وادارانئ ئه و بزوتنه وهیه خویان وه که شیعه و هه واداری
بو ئالوبهیت و خوشه ویستی بنه ماله ی عه له وی نیشاندا، نه که رچی له رووی
کرداریه وه ریبه کی تریان گرته بهر، چونکه هیرشیان برده سهر شوینه
پیروژه کان و تانه دان له هاوه لانی پیغمبه ر(ﷺ) به لکو تانه دان له خودی
پیغمبه ر(ﷺ).

ئه و کومه لکه ئیشتیراکیه کومه لکه یه کی چینایه تی بوو، هه رکه س هه واداری
بوایه سامانی پی دەدا تا بجیته چینی سه ره وه، شیوعیه تیک له ساماندا هه بوو.
به لام چینی کویله کان که دیله کان بوون له گه ل ئه وانی ترده یه کسان نه بوون.
دکتور قاسم ئاماژه ده دات به په یوه ندی شاراووه و ئاشکرای نیوان باتینیته
و خاچیه رستان له هه ردوو سه ده ی پینجه م و شه شه می کۆچی، به روونی
دیاردیه کی قوولی هزی نیشان ده دات که له سه ده ی نویه می زاینیدا دهستی
پیکرد و له سه ده ی سیانزه دا گوازیه وه بو ئه وروپا، بیری قهرمه تی و
باتینییه کان له گه ل خاچیه کاندا گوازیه وه بو ئه وروپا و بوویه هوی ده رکه وتنی

ماسۇنىيەت، ئەمەش واتە بىرۆكەي دزايەتى ئايىنەكان لەرىي بەگژدادانى
ئايىنەكان لاي ماسۇنىيەكان و پىشتىوانانىيان لەنبو بانگخوازانى شوپشى
فەرەنسيدا بوونى ھەبوو.

ماسۇنىيەكان ھەسەن بن ھەبەشى سەرکردەي دەستەي ئىسماعىلى
رۆژھەلاتى لە سەدەي پىنجەمى كۆچىدا بە پىشىنى خۆيان وەسف دەكەن و
لەبارەيەو دەلەين ئەو گەرە مامۇستاي ماسۇنىيەت بوو لە جىھانى ئىسلامىدا،
لەرەو دەكرىت تىبگەين چۆن گاروودى بزوتنەو ھەي قەرمەتى بە رەگەزىكى
بزافى ئىشتىراكى داناو.

بىگومان ھەركەس توپژىنەو لە بزوتنەو ھەي قەرمەتى بكات، تىدەگات
ئەوانە ھەنگاوى نەگونجاو لەگەل ئىسلاميان گرتووبەر، ديارترىنيان توندوتىژى
و ويرانكارى و ئەنجامدانى كارى ئابرووبەرى، ھەروەك لەنبو كۆمەلگەكاندا
بىروراي مەزدەكيسان پەپرەو دەكرد، وەك ھاوبەشى لە سامان و ژندا، ئىتر چۆن
دەكرىت مېژوونووسىكى بە ئامانج يان توپژەرىكى رۆژئاواگەرى بلىت ئەو
بزوتنەو ھەي يان بزوتنەو ھەي تىر ھاوشىو ھەي بزوتنەو ھەي چاكسازى
ئىسلامىيە، بەلكو نەيارانى ئىسلام ھەر لە بىتەرەست و دوانە خوايى و
مەجووسىيەكانىشەو كە بە درۆو خۆيان بە ھەوادارى ئالوبەيت دەزانن و
ئامانجيان لەناوېردنى دەولەتى ئىسلامى بوو لەپىتاو لەناوېردنى خودى
ئىسلامدا، ئا ئەمانە بوونە ئالاھەلگى ھەردو بانگەوازي زەنج و قەرمەتىش.

بىگومان ئەو چەمك و اتاينەى ئەو بزوتنەوانە لە سىستىمى سياسى و كۆمەلايەتپاندا خستيانەپوو، وەرگىراوى مەجووسى و بتپەرستى بوو، ئەوان بپروايان بەو ھەموو بەھەشت برىتتە لە دنيا و خۆشەكانى، نىتر بپروايان نەبوو بە زىندوووبوونەو و پاداشت وەرگرتن، ھەروەك پىچەوانەى پەيامى ئىسلام دەوستانەو لە سىستىمى كۆمەلايەتى و سياسيدا، بەلكو بە روونى نەيارى خۆيان بۆ بپروباو و سىستىمى ئىسلام دەردەبپى و بە سەرچاو و نارەھەتپان دەزانى، ھەوليان دەدا لەبرى ئىسلام چەمك و واتاى باتىنيەت بچەسپىتن، ھەمان كارىشيان كرد كە پەپرەوى پەيامى بپرى مړوىى بتپەرستى و ماددى بوو، ئەزموونىش سەلماندى كە ئەوانە تەنھا ستم و گەندەلى و بپرەوشتى و وپرانكارپان بەخشى و ئىسلامىش بەھىز و خۆپاگر ماپەو و ئەو بانگەوازەنى تر نەمان.

چونكە ئەو بزوتنەوانە لەسەر بنەماى رىيازىكى بنەپەتى وا دانەمەزراپوون كە دەرەفى مانەوەيان پى بدات، ھەركامپان ئەوپەرى توندوتىژى و وپرانكارى گرتبووبە، ئەوانەى بانگخوازى بوون كارى ئابرووبەرى بپسنوورپان ئەنجام دەدا، ئەوانەى ئالاھەلگى ھەردوو بانگەوازەكە بوون بانگەشەى ئەوەشپان دەكرد كە سەر بە ئەھلوبەيتن و ھەوادارى ئەوانن، مەبەستىشپان لەناوبردى دەولەت بوو.

ئەو بزوتنەوانە چەمك و پەيامى خۆيان لەو سىستەم نەپنىە باتىنيەو وەرەگرت كە ئىخوانوصەفاو ھاوشپۆەكانپان داپانناو لە بنەپەتدا ئامانج لپى

رووخاندنى دەولەتى ئىسلامى و گىرانه‌وهى شكۆى كۆنى فارسى مەجووسى و گەپانه‌وه بۆ بىتەرسىتى و دوانە خواىى و مانە‌وېەت بوو.

بزووتنە‌وه‌كانى قەرمەتى لە عىراق و بەحرەین و حەشاشىەكان و باتىنىەكان لە سووریا و ئىران ھەموویان پەيوەندیان بە يەكە‌وه ھەبوو و حەشیشەیان ۋەك پىناوێكى لەخستە‌بردنى گەنجانى ھەواداریان بە کاریان دەدەیتنا، بە‌وه ھەتیاندەخەلەتاندن كە ئىتر ئەرکی پەرستشیان لەسەر نیو ھەموو سنوورێكى حەرامیان بۆ رە‌وايە.

رۆژھەلاتناس دوزى ھەولیداو ټەو بزووتنە‌وه‌یە بەرز راگرێت و دە‌لێت دەرکەوتنى ټەم بزووتنە‌وه‌یە دەرەنجامى ټەو ھەبوو كە جە‌ماوەرێكى زۆرى خەلك شوین رىبازى جىاجىاد ەكەوتن و ھەموان پێكە‌وه بۆ بە‌دیپىنانى ئامانجى کاریان دە‌کرد، ئىمەش دە‌لێن ټەو ئامانجە تەنھا پىلانگىپى دژ بە ئىسلام بوو، تەنھا ئاەزوبازى و لەخستە‌بردن ټەو ھەموو ھى پێكە‌وه كۆكردبوو ټەو نە‌یاندەتوانى ھىچ لاریەك راست بكەنە‌و ټەو بە گەندە‌لى و ستەمكارىیان سەلماندیان كە شكستیان خواردو ټەو.

كارىگەرە‌یەكەى ماوہ‌یەكەى كەمى خایاند و خیرا رووى راستى دەرکەوت و روون بوو ټەو كە بزووتنە‌وه‌یەكەى نە‌یار بە ئىسلام ټەو لە‌نێر چەند ھىزىكى بیانیدا دەرکەوتو ټەو ئامانجى ټەو ټەو قە‌وارە ئىسلامیە لە‌ناو ټەو ریت، كۆبوونە‌و ټەو كیان سازدا كە تەنھا پە‌يوەندى ئاەزوبازى و مە‌ینۆشى كۆى دە‌کردنە‌و ټەو بۆ بە‌دیپىنانى ئامانجە دوورمە‌وداكانیان ئاەزو ټەو كانیان بۆ بە‌دى

دههينان، بانگه‌وازه‌كیان به‌تالانبردن سامانی ده‌وله‌مندان و مه‌ی خواردنه‌وه به‌هاوسه‌رگرتنی خوشك و كچ و له‌ناوبردن پیاوانی ده‌ولت و نه‌هیشتنی نارامی نیو كۆمه‌لگه‌ی له‌خۆگرتبوو.

ئهو تاقمه‌مه‌جووسی و جووله‌كه‌و مه‌سیحی و صابینه‌و بت‌په‌رست و به‌ره‌میان كه‌هه‌موویان نكولیان ده‌كرد له‌بوونی ئیسلام و داخ له‌دل بوون به‌رامبه‌ر به‌ئیسلام، له‌سایه‌ی سه‌ركردایه‌تی قه‌رمه‌تی و بزووتنه‌وه باتینیه‌كاندا یه‌كیان گرت و كۆبوونه‌وه، ئیتر تاكه‌ به‌ره‌میان بریتی بوو له‌ویرانكاری، تاكه‌ میژوونوسیكی به‌ویژدان ناتوانی ئهو خراپه‌و گه‌نده‌لیه‌ به‌بزووتنه‌وه‌یه‌كی چاكسازی وه‌سف بكات، مه‌گه‌ر جووله‌كه‌ی جیهانی ئهو كاره‌ بكات، وه‌ك له‌كۆنگره‌ی بلتیمور له‌سالی 1948 ی زاینی له‌ویلايه‌ته‌یه‌كگرتوه‌كان هاو‌ده‌م به‌كۆمه‌لێك موژده‌به‌ر و روژه‌لاتناس پیلانیکیان دانا بۆ زیندووكرده‌ی ئهو بزووتنه‌وانه‌و خستنه‌وه‌پوویان له‌كۆمه‌لگه‌ی ئیسلامیدا تا وه‌ك بزووتنه‌وه‌یه‌كی چاكسازی و راپه‌رینی دژ به‌سیستمی ئیسلامی بیخه‌نه‌پوو، ئهو بانگه‌وازه‌ش توانی بپێ نووسه‌ر له‌ده‌وری خۆی كۆبكاته‌وه‌ تا قه‌رمه‌تی و باتینیه‌كان به‌شۆرشی ئیسلامی ناوبه‌ن، به‌لام نه‌یانتوانی كه‌س له‌خشته‌به‌رن و ئیستا موسلمانان سه‌رچاوه‌كاني گومان ده‌ناسن و ده‌زانن جووله‌كه‌ داگیركه‌ر و ماركسیه‌ت پێشه‌نگی ئهو گومانسازیه‌ ده‌كه‌ن.

باره‌كه‌ له‌بزووتنه‌وه‌ی زه‌نج و قه‌رمه‌تیه‌كاندا نه‌وه‌ستا، به‌لكو چه‌ند بزووتنه‌وه‌ی تر ده‌ركه‌وتن وه‌ك بزووتنه‌وه‌كاني موقنعی خوراسانی و بابه‌كی

خوردەمی و مازیار ئەفشین و راوەندی، هەموو ئەمانەش هەمان هەواداری باتینی و ئاراستەیی کینەلەدلی مەجووسیانیان هەبوو کە هەولیان دەدا سیستمی ئیسلامی وێران بکەن، ئەو بزوتنەوێ نەیتیانە وایان نیشانداوەدا موسلمانن و ئەهلو بەیتی پێغەمبەریان خۆش دەوێت، تا لەو رێگەوێ دەسەلاتی عەرەبی ئیسلامی لەناو بەرن و بەوەش رێخۆشکەری بکەن بۆ لەناو بردنی خودی ئیسلام، ئەوان لە ناوچە فارسیەکاندا خەڵکیان کۆدەکردهووە بە ئارەزووبازی لەخشتەیان دەبردن و رق و کینەیا دەخستە نێو دلیانەوێ، بۆیە وێرانی ئەو ترسو و بیمەیی هەیانبوو هاوکات بانگەوازیان بۆ هێز و دەسەلات دەکرد، بەلام کاتێک هێزێکی راستەقینە بەرنگاریان بووێوە خێرا رووخان، وەک ئەوێ بلیت قەلاکانیان لە گەلا و پەپە دروست کرابێت، پیلان باتینی بە کۆکردنەوێ تاریکاییەکانی مەجووسیەت و مەزەکی و زەردەشتی و مانەوی نەیتوانی بەرنگاری روونکای ئیسلام بێتەوێ بووێ خۆلەمیشی کە بەم دواییانە رۆژەلاتناسان و مۆژدەبەران و نەیارانی ئیسلام لە سەردەمی ویدا هەولیان دا بیگەشتنەوێ زیندووی بکەنەوێ جارێکی تر بیخەنەوێ دەست موسلمانان تا پەرتەوازیان بکات و لە راستی ئیسلام دووریان بخاتەوێ جارێکی تر ناکۆکی لەناوچووی نێوان عەرەب و فارس و هەموو هێزەکانی تر زیندوو بکەنەوێ.

ئەو پەپەیی بەهێزی و توانای باتینیەکان بە دەرکەوتنی حەسەنی کۆپی صەباح خۆی نواند، ئەو بانگەشەیی ئەوێ دەکرد سەر بە پاشا کۆنەکانی حیمپەرە، چوو لە قەلایەکی شاخاوی ناسراوی بە ئەلەموت لە دوری 843

کیلۆمه تر له دووری ده‌ریای خه‌زه‌ر نیشته‌جی بوو، نیزامولموک ترسی مه‌بوو له
حه‌سه‌ن و به‌سه‌ره‌تی له‌وباره‌وه ناسراوه کاتی‌ک له کۆشکی مه‌له‌کشاهدا که‌وته
شوینی، حه‌سه‌ن سه‌ره‌تا لای نیزامولموک سه‌رقال ده‌رس و ده‌ور بوو تا
نیزامولموک پیلانیکی بۆ دانا ناچاری کرد هه‌لبێت.

له‌قه‌لای نه‌له‌مووته‌وه ده‌وله‌تی حه‌شاشیه‌کان دامه‌زرات تا جه‌نگیز خان له
کاتی رۆیشتنی رووه‌و به‌غداد گرتی، حه‌شاشیه‌کان له‌بریی شاخدا خۆیان قایم
ده‌کرد و رییان به‌خه‌لکی ده‌گرت، ئیتر هیزه‌کانی ده‌وله‌ت سه‌ره‌تا
نه‌یانده‌توانی بگه‌نه‌ئوی، نه‌وانیش ده‌یانته‌وانی به‌هاوکاری خاچه‌رستان
بارگرژی بنینه‌وه‌و ده‌وله‌ت سه‌رقال بکه‌ن به‌به‌رنگاریبونه‌وه‌ی شالۆی
خاچه‌رستی، له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا سه‌لجوقیه‌کان توانییان گه‌وره‌ترین قه‌لای
باتینیه‌کان له‌ناوبه‌رن، نه‌ویش نه‌و گورزه‌ کوشنده‌ بوو که‌ زامیر ببی‌رس
ئاراسته‌ی کردن.

حه‌شاشیه‌کان بۆ به‌ده‌یه‌تانی ئامانجه‌کانیان پشتیان ده‌به‌ست به‌تیرۆر
کردن، وه‌ک چۆن بۆ بیهۆشکردنی نه‌ندامه‌ نوێکان حه‌شیشیان به‌کارده‌هێنا و
ده‌یانبردن بۆ باخچه‌ رازاوه‌کانیان تا وایان تیبگه‌یه‌نن نه‌وان له‌به‌هه‌شتدان.
هیزی حه‌شاشیه‌کان له‌هه‌موو ناوچه‌کانی ده‌وله‌ت له‌فارس و عێراقدا ته‌شه‌نه‌ی
سه‌ند، به‌لام وێرای نه‌و ماوه‌ی به‌سه‌ریان برد، له‌که‌نار کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی و
ده‌وله‌تی ئیسلامیه‌وه ده‌ژیان.

ئەوان قۇناغی لاوازی خیلافەت و پەرتیبوونی دەولەت و جیابوونەوہی ھەندی ویلایەتیان بە ھەند وەرگرت، ئەمەش کاتیک دەیانینی ھیزی سەربازی جیاجیا دەستیان گرتووە بەسەر دەولەتداو سەرکردایەتی دەکەن و والی ناوچەکان دیاری دەکەن و سامان و سوپاسان بە دەستەوہیە و خەلیفە تەنھا ناویکی بۆ ماوەتەوہ و ھیچی تر.

ھەموو ئەمانە پێشەکیەک بوون بۆ رووخانی بەغداد لە ساڵی 656ی کۆچی و کشانی خاچەرستان روو و قودس، لەو ماوەدا زۆر راستی ئاشکرا بوون و زۆریک لەوانە ی ھەڵخەلەتابوون ھاتنەوہ ھۆش، زەرکەوت زۆریک لەوانە ی بە فیل خەلکیان لەخستە بردبوو وەک ئیبن عەرەبی و حەلاج و سەھرەوہردی ھەموویان خویندکاری باتینیەت بوون و لەژێر ناوی بریقەداردا خۆیان حەشار دابوو لەکاتیکیدا لە ژێرەوہ پەیوہندی سیاسییان ھەبوو لەگەڵ پیلان گیراواو ریککەوتبوون لەسەر رووخاندنی دەولەتی ئیسلامی.

ھەرۆک دەرکوت بزوتنەوہی باتینی ھەشت یان نۆ دەستو تاقمی پیلان گیرین لە چەند ناوچەیکە عێراقی و فارسیدا کە پاشماوہی مەجووسیەت و مەزدەکی و بابیلیان لەخۆگرتووەو بری ھیما و ئاماژە ی نھینی ھۆیان ھەبە کە لە پشت ئەوانەوہ ئامانجی خۆیان شارێدوہتەوہ، ئەو بانگەوازانە بوونەتە پەناگەیکە بۆ ھەرکەسیکی داخ لەدل و ھەر ئارەزووبازی.

لە سەردەمی نویدا چەندین نووسینی شعوبی و شیوعی ھەن ھەول دەدەن ئەو ریککە باتینیانە زیندوو بکەنەوہ لە سایە ی رافە ی ماددی بۆ میژوودا

قسەيان لەسەر دەكەن، يان لە ساپەى چەمك و واتاى رەگەزى و نەتەوايەتى بەرتەسكدا باسيان دەكەن، ھەندى ھەول دەدەن ئەوانە وەك بزوتنەو ەيەكى چاكسازى روو و بەدبەيتانى دادپەرەرى كۆمەلايەتى يان راپەپىنى نەتەوايەتى بناسيئەن، پييان وايە بزوتنەو ەكەى بابەكى خورەمى راپەپىنى گەو نازەربايچانى بوو دژ بە خيلافەتى عەبباسى، ئەمەش زىدەروپيەكى زۆر شىواندى راستى ميژووى تىدايە، چونكە بابەكيش يەكك بوو لەو بزوتنەوانەى كارى رووخاندنى بيناي ئىسلام و ويرانكردنى سەكۆى بىرى رەسەنى قورئانى بوو، ميژوونووسى عەبباسى كە نووسەرى كتيپى (العيون و الحقائق فى اخبار الحقائق) ە دەليت: لە ئىسلامدا رووداويك نەبوو ەيتەدى ەركەوتنى بابەكى خورەمى زيانى بوويەت بۆ ئىسلام و موستەمانان، ئەويش بەو پەيامەى كە قەرمەتى و باتىنيەتى ليكەوتەو ە.

بانگخوازانى رۆژئاواگەرى لە بازەنى بىرى رۆژئاوايى يان ماركسيذا ھەمار قسە دەليتەو ە گوايە باتىنيەت ھەولیداو ە ماف و ئازادى بۆ ئافرەت بگيرپتەو ەو ە بپرەوشتى و بپرەگيان بە بزوتنەو ەيەكى پيشكەوتنخوازى ئافرەتاز لەقەلەمداو ە.

بزوتنەو ەكەى بابەكيش يەكك بوو لەو بزوتنەو ە باتىنيانەى كە ھەبوو. لەگەل بزوتنەو ەى قەرمەتيدا يەك بنەمايان ھەبوو كە ئەويش وازەيتان بوو نە پرەستش و نەمانى ئەركە ئەخلاقيەكان، بەلگەنامەكانى ميژوو (مەسعودى ئە كتيپەكەيدا) جەخت لەو ە دەكەنەو ە بابەك لەگەل سيۆقيلى ئيمپراتورى رۆم

هاوپه یمانی به ستووه و به نووسراوی له سەر ئه وه ریککه وتون که سوپای
عه بیاسی له ناوبه رن و ده سه لاتی عه ره بی نه هیلن.

سه رچاوه کان ده لێن ئیمپراتوری رۆم بپێ هاوکاری گه وره ی پیشکه ش
کردوه به بابه کی خوره می تا هێرش بباته سەر موسلمانان، پیشوازیشی
کردوه له و خوره میانه ی رایانکرد بۆ خاکی بیزهنتی، دواتر پاشماوه ی
بابه کیه کانیش پاش چوونه نیو ئیمپراتوریه تی بیزهنتی دایانه پالیان، مازیاریش
که یه کێک بوو له پیلانگێڕانی ژێر ئالای بزوتنه وه ی باتینی پاش به دیل گرته ی
دانی نا به وه دا له گه ل پیلانگێڕاندا ریککه وتوه له سەر سه ندنه وه ی ده سه لات له
عه ره ب و گێڕانه وه ی بۆ کیسراکانی فارس، هه روه ک ئه فشین و مازیار
ریککه وتبوون له سەر زیندووکردنه وه ی رییازی دوانه خواپی و مه جووسیه ت، ئیتر
چۆن ده کریت ئه مپۆ که سیك بیت ئه و بیره بخاته وه پوو بۆ موسلمانان و به
بیریکی پیشکه وتنخوازی یان ئیشتیراکی ناوی به ریت، چۆن ده کریت ریککه و
ره وتی وا به بزوتنه وه ی دادپه روه ی کۆمه لایه تی وه سف بکرین به وچه شنه ی
ته ها حوسه یین و کۆمه لێک له رۆژه لاتناسان و بانگخوازانی رۆژئاواگه ری ده یلێن.
باتینییه ت هه ولیداو هه ماوه ر به هه له مه نتیقیه کان و فیرده و سی چاوه روان
کراو له خشته به ریت، دواتر ده رکه وت ئه وه ش نمونه یه کی پیلانی مارکسی
سه رده مه، ئه و بزوتنه وانه شکان و په یامه هزیه که شیان به رگه ی ره سه نایه تی
ئیسلامی نه گرت و خیرا ره سه نایه تی ئیسلامی زāl بوو به سەر بیری سه رشییوینی
مرویددا، هه ره ک ده رکه وت چالاکی ئه و ده سه ت رووخینه رانه هه چکات نه بووه ته

هه‌په‌شه‌ى نه‌مانى ژيارى ئىسلامى له هه‌چ ناوچه‌يه‌كدا، به‌لكو به‌هه‌يزترى
كردوه‌و بانگه‌شه‌ى پووچى رۆژه‌لاتناسانىشى به‌درۆ خستۆته‌وه‌.

بهشي شه شه

زيندو وگردنه ودي بيري مروی

بيري مروی تووشی به رنگار یوننه ویه کی ره سەنی راسته قینه بوویه وه و ساخته ی نه و بیره ی ناشکرا کردو کرۆکی نه و ره سەنایه تیه ئیسلامیه ی خستۆته پوو که چه مکی نه هلی سوننه و جه ماعه ی بۆ به کاردیت، به لام قه له مپره وی بیانی به ده زاگاکانی رۆژه لاتناسی و مۆژده به ری و شالوی هزی و رۆژئاواگه ری و شعوبیه ته وه کار ده کات بۆ زیندو وگردنه ودي نه و بیره تا گومان بنیته وه و یه کبوونی بیری ئیسلامی پهرت بکاته وه، نه و هه وه له ژیر ناوی نوێکردنه ودي بیری عه ره بی دهستی پیکرد، نه مهش به و بانگه شه ی بیری عه ره بی هاوچه رخ خۆی دامه زراوه و جیا به له بیری ئیسلامی و سه ره له نوێ خۆی بنیاد ده نیت و خۆی داده بپریت له چواره سده نه زمون، به لکو به و جۆره خۆی ده به ستیته وه به بیری رۆژئاواویه وه که پیاوانی ئیسرا ئیلیات و مۆژده به ران بانگه شه ی بۆ ده کهن، نه مهش له پیتناو پیکهیتانی بیرکی نوێ به ناوی بیری عه ره بی، له روانگه ی بیری رۆژئاواویه وه بپوانیته ئیسلام و بیروباوه پی ئیسلامی و نه ده ب وه ک به ره مه میکی سه رده م و بارودۆخ ته ماشا بکات، له کاتیکد روانینی ئیسلامی عه ره بی پیتی وایه نه ده بی عه ره بی ئیشه و پیتناوی ژیا نی له بنه په تیکی ره سەنی قورئانی وه وه رگرتو وه و نه ده ب ته نها به شیکه له بیری گشتگیری عه ره بی و لیتی جیا نا بیه ته وه، به لکو له سه ر بنه مای

به رپرسياري تي تاكه كه سي و پاداشتي رۆژي دوايي و ئه خلاقه تي هه لسو كه وتي
كۆمه لايه تي دامه زراوه .

ئو هه وه له مه ترسي داره دابهش كرا به سه ر وانه كانى تايهت به
زيندوو كرده وى ئيعتيزال و واين نيشان ده دا نوپكرده وى بيري ئيسلامى
به ده ست موخته زيله و پياوانى ئه هلى كه لامه وه ده بيت، هه روه ها به بانگه واز
كردن بۆ نوپكرده وى بيري فه لسه فى له و لايه نانه وه غه زالى هيرشى
كرده ته سه ر و ئيبن ته يميه له ناوى برد، به لكو بانگه واز ده كه ن بۆ زيندوو
كرده وى ته صه وى فه لسه فى، ئو ته صه وى حلول و ئيتيحاد و
وه حده تولو جودى له خۆ ده گرت، هه روه ها بانگه واز كردن بۆ زيندوو كرده وى
بيري باتينى شعوبى.

بزووتنه وى نوپكرده وى بيري مرقى له و چوار مه يدانه دا ههنگاوى خۆى
نا، ئه مهش له ژيتر ئالاي (بيري ئازاد) دا.

رۆژه لاتناسى به م ههنگاوه هسنى پيكرد: زيندوو كرده وى داروپه ردوى
كۆنى ئو بوارانه و چاپكردن و په خشكرده وىيان.

ئو قوناغه له سالى 1909 به كتيبه كهى لويس ماسينيۆن ده سنى پيكر
تا له سالى 1926 و دواى رووخانى خيلافهت ته ها حوسهين بوويه ئالا ه لگري،
دواتر له سالى 1946 دا عه بدوره حمان به ده وى نوپى كرده وه، دواتر له سالى
1967 وه زهكى نه جيب مه حمود لينه وى، ئينجا سه رله نوپى ده ست كرا به
زيندوو كرده وى ئو فه ره نگانه:

يه كهه: لويس ماسينيون ڪٽيٻه ڪاني حلاج و سه رهه وه ردي و فهريد عه تار و ئين سه بعيني بلاو ڪرده وه.

دووه: جولد سيهر نووسينه ڪاني صه لاج بن عه بدولقودوسي بلاو ڪرده وه.
سنيهم: ڪريمڪي نووسينه ڪاني تاييهت به ئيباني ڪوپي عه بدولحه ميد لاحقى بلاو ڪرده وه.

چارهه: فره نسكو جبريلي و باوهل ڪراوس تاييهت به نووسينه ڪاني ئينولموقه فعه عي بلاو ڪرده وه.

پينجهه: باول ڪراوس نووسينه ڪاني تاييهت به ئين راوه ندي بلاو ڪرده وه.
شه شهه: فرنسكو جبريلي نووسينه ڪاني تاييهت به به شار بن بردى بلاو ڪرده وه.

هه وهه: باول ڪراوس نووسينه ڪاني تاييهت به موحه مهمد بن زهه ڪه راي رازي بلاو ڪرده وه.

هه شتهه: نووسينه ڪاني ئه سين باسيؤس سه بارهت به ئين عه ره بي.
دواتر رولي رورثاواگه ره عه ره به ڪان ديت ڪه رولتي ڪي گه وره يان بيني:
يه كهه: ته ها حوسه ين سه بارهت به زنديقه ڪان (به شار بن بردو
ئهبونه واسو حه مادو ئيباني ڪوپي عه بدولحه ميد) ڪٽيبي نووسي و
نووسينه ڪاني ئينولموقه فعه عو په يامه ڪاني ئيخوانوصه فاي چاپ ڪرده وه.

دووهه: عه بدوره حمان به ده وي دوو ڪٽيبي نووسي (شخصيات قلقة) و (من
تاريخ الإلحاد في الإسلام)، تيايدا هه ريه ڪ له حلاج و سه رهه وه ردي و

ئینولموقه فەع و ئین راوەندی و رازی هیناوه، شەتەحاتی صوفیگەرایی لە ئەبووزەیدی بەستامی و پەيامه‌کانی ئین سەبعینەو هیناوه، نووسینەکی ئین بلاسیۆسی سەبارەت بە ئین عەرەبی وەرگیرا، بەمەش بەشیکی زۆری ئەو فەرەنگە غەنوووسی و مەجووسی کۆنەی زیندوو کردەو، هەرچەندە ئەو وەک وەرگیرانی بۆ نووسینەکانی رۆژەلاتناسان ئەو کارە کرد.

سییەم: دکتۆر زەکی نەجیب مەحمود لە هەردوو کتێبەکیدە (تجدید الفکر العربی) و (المعقول و اللامعقول فی التراث العربی) دا بیری بپەرستی غەنوووسی مەرویی دەرشتوووە.

بەزاتی نوێکردنەوای بیری مەرویی لە چەند روانگەیکەو خۆی نواند: یەکەم: نووسینەوای میژووی قەرەمتی و زەنج و باتینیەکان و دانانیان بە بزوتنەوای دادپەرەری و ئازادی یان شوێشی ئیسلامی، لەوانەش نووسینەکی مەحمود ئیسماعیل سەبارەت بە بزوتنەوای نەینیه‌کان لە ئیسلامدا، نووسینەکی حوسەین وەزیر سەبارەت بە راپەرینی گەلی ئازەربایجانی.

دووەم: بانگەواکردن بۆ موختەزیلەو راوەندی، ئەمەش لە هەولەکە دکتۆر زەکی نەجیب مەحموددا خۆی دەنوینیت.

سییەم: پاچکردنەوای کتێبەکانی وەحده‌تولوجود و حلول و ئیتیحاد. بەنموونە پاچکردنی کتێبەکانی ئین عەرەبی و حەلاج.

چوارهم: هه وٽي سه پاندني رتيبازي راهي مارڪسي بڻ ميڙو، وهك هه لڪهي
نه حمده عه عباس صالح به ناو نيشاني (اليمن و اليسار في الاسلام).

پيڻجهم: هه وٽه لڪهي لوتفي سديد كه له وه رگيڙاني ڪتبي نه خلاقي
نه رستودا خوي نيشان ديدات و فلسفه هي نه رستو دهڪاته سرچاوهي
راپه ريني نوي عه رهي، هه روهه ته مام حسان ڪتبي (مسالك الثقافة الإغريقية
إلى العرب) ي وه رگيڙا كه له نووسيني ٽوليڙي بو، هه روهه ڪتبي (الأصول
اليونانية النظريات السياسية في الإسلام) له نووسيني ٽيبراهيم بيومي مه ڊڪور،
هه مو نه مانه هه وٽي بوون تا بيري هيليڙي زال بڪن به سر بيري ٿي سلاميدا.
عه بدوره حمان به ده ویش نه م نووسينانهي هه بوو (شطحات الصوفية لأبو
زيد البسطامي والأفلاطونية المحدثة عن العرب و الخوارج و الشيعة و رسائل ابن
سبعين).

به وڃوره هه مو لڪه ڪاني ڪو ڪر دوه ته وه (فلسفه في و صوفيگهري و ڪه لامي)
تا به رهي ڪي مه ترسيدار پيڪيڙيڻن ڪه بنه رته ڪهي ڇه مڪو و اتاڪاني بيري
مروبي بن، نه مهش به دواو اڇووني هه وٽه لڪهي ماسينيون و باول ڪراوسه.
عه بدوره حمان به ده وي ڪاره ڪاني روهه لاتناساني نوي ڪرده وه وه ريگيڙايه
سر زماني عه رهي، له ڪتبه ڪهيدا (تاريخ الاحاد في الاسلام) باس له
زنديقه ڪان دهڪات و به فراواني باسي ڙيانيان دهڪات و بيري نه وانه گهرم
دهڪاته وه ده يخاته به ردهم روهن بيراني عه رب، باسي تالوت و نعمان و صالح

بن عەبدولقودوس و عەبدولکەریمی کۆپی ئەبیلعەوجا و ئەبووعیسا وەراق و بەشار و حەماد و ئەبانی کۆپی عەبدولحەمید و ئەبولعەتاهیه دەکات.

کەسی وەک سەید حوسەین نەصر لە ئێران سەبارەت بە ئێبن سینا و سەهرەوێدی و ئێبن عەرەبیش نووسینی هەیه و ناوی ناوێ دانایانیککی موسلمان و ئەو بیرو بانگەوازی ئەوان نوێ دەکاتەوێ دەیانەستێتەوێ بە زەدەشتی و مانەوی، زانستی هێما و نەینیهکان زیندوو دەکاتەوێ سەرسامیهکی زۆری خۆی نیشان دەدات پێیان و تەواو کەنار دەگرێت لە چەمک و واتای رەسەنایەتی ئیسلامی.

بەجۆرێ چوارچێوەی پیلانی دژ بە ئیسلام لەو خولەدا فراوان بوو، ئەزموونی یەکەم لە بەردەم رێبەرانی پیلانەکاندا (رۆژئاواگری و شیوعیەت و جولهکەیی جیهانی) روون بوو، هەلگرانی پیلانەکان بێنییان چۆن ماوەی دوو سەدە پاشماوەی هیلینی فارسی باتینی بپەرستی تانی بیری ئیسلامی نفۆ بکات، بۆیه بەو توێژینهوێ فراوانانەیان لە هەموو بوارەکاندا کەوتنە زیندووکردنەوێ ئەو هەولانە، هەر بوارێ دەرفەت هەبوایه بۆ لێدانی بیری ئیسلامی کاریان تێدا دەکرد، چونکە بیری ئیسلامی بوازی فەلسەفەی لاواز کردبوو و بەرنگاری موعتەزێلەش بووبووێوێ، ئێتر ئەمەش هۆکاری دواکەوتەیی موسلمانان بوو.

هەلمەتەکان بۆ سەر ئیمامی غەزالی زۆر توند بوو، چاپۆشی و خۆ بێئاگا کردن لە رێبەرانی بزوتنەوێ بەرگریکاری و بەرنگاریبوونەوێ، ئەوانەیی

ئالامەلگری بیرى رەسەنایەتى ئىسلامى بوون، پاشان زەفکردنەوہى ناوى
ئالامەلگرانى باتینیەت و فەلسەفەو زندىقى کۆن که بە مەشائىەکان یان
شروڤەکاران ناسراون، شتىكى ديار بوو، ئىتر دەیان توئیزینهوہیان لەبارەوہ کرا
و زۆربەشیان لە پتوہرى رەسەنایەتى ئىسلامیدا دەرندەچوون، زیاترین
تۆمەتەکانیش رووہو فارابى و ئیبن سینان.

یەكێك لە مەترسیدارترین بانگەشەکانى پیلانەكە بریتیە لە جیاکردنەوہى
بیرى ئىسلامى نوێى لە بیرى ئىسلامى قوناغەکانى سەرەتای ئىسلام، ئەمەش
لەژیر ناوى بیرى عەرەبیدا، تەنھا لەپیناوەکەنارخستن و شکاندنیدا، بەلام
بزووتنەوہى بیداریخوازى ئىسلامى توانى بەرنگارى ئەو پیلانە بێتەوہو چەندین
توئیزینهوہو نووسینی لەو بارەوہ پێشکەش کردو تیايدا ساختەکاریەکانى
ناشکرا کرد و گومانەکانى مەلتەکاند، چەندین بیرىارى ئىسلامى تاییەت بەو
پیلانانە پینووسیان خستەکار.

ئىسرائىلىياتى نوئى له ميژوو و بىروباوهردا

ئىسرائىلىياتى نوئى نوئىكراوہیہكى ھەمان ئىسرائىلىياتى كۆنە، بەلام ئەمجار خراوہتە نۆو بازنەى رىيازى زانستىەوہ و جوانى دەرپرین و داهىنانى بىردۆزەى نوئى پتوہ نووسىنراوہ، چەندىن تويزەر رىشەى تلموودىيان له ھەريەك لەمانەدا ئاشکرا کرد:

رىيازى شىكارى دەررونى لای فرۆيد.

رىيازى گۆپانى رەوشت لای ليفى بريل.

رىيازى تەمانى بەرپرسيارىتى تاکەکەسى و زالبوونى بەرپرسيارىتى بەکۆمەل لای دۆرکایم.

رىيازى بەرزراگرتنى راڤەى ئابوورى بۆ ميژوو لای مارکس.

لەبوارى لىدانى ئىسلامدا، ھەولەکان بە زۆرى چر کرابوونەوہ سەر ساختەکردنى ميژوو و ويناکردنى ھەلمەتە باتىنى و قەرمتىەکان بە بزوتنەوہگەلىكى شوپشگىپى چاکسازى.

دواى ئەوہى دواوەقى کۆنگرەى بلتيمۆر لە ساڵى 1942 ى زاینى دەرچوو و بانگەوازی دەرکرد بۆ گرنگيدان بە تويزىنەوہ و زیندووکردنەوہى بزوتنەوہ نەپتیهکانى ناو ئىسلام، نيتەر ئەو بزوتنەوہیە لە ئاسۆى بىرى ئىسلامیدا دەرکەوت و برى نووسىنى عەرەبى لەو بوارەدا دەرکەوتن کە ھەوليان دەدا بزوتنەوہکانى دژ بە ئىسلام وەك بزوتنەوہى ئىسلامىی رەسەن نیشان بەدن.

له م سالانه ی دوایدا زیاتر جهخت له قهرمه تیه کان ده کرایه وه و هک بزوتنه وه یه کی پیشکه وتووخواز وه سف ده کران، بانگخوازان ده هاتنه رۆژه لات تا وا نیشان بدهن قهرمه تیه کان بانگخوازانی دادپه روهین له ئیسلامدا، ئه مهش وهک جاروودی و چه ندیکی تر، دکتۆر ته ها حوسه ینیش له سالی 1950 دا له گوفای الکاتب ی میصری جووله که ییدا به هه مان شیوه وه سفی کردون.

له راستیدا بزوتنه وه ی قهرمه تی بزوتنه وه یه کی ئیسلامی نه بوو، به لکو بزوتنه وه یه کی پیلان گێڕ بوو دژ به ئیسلام و ده ولته تی ئیسلامی، ئه و پیلانه هاوبه شه ی که هه ریه ک له جووله که و مه جووسی و هیزه شعوبیه کان له به رژه وه ندی ده ولته تی رۆمانی رۆژه لات ی کاریان ده کرد.

ده کریت له مباره وه ئه م خالانه بکهینه پوو:

یه که م: بزوتنه وه ی قهرمه تی مۆرکی مۆیی نه بوو یان دروشمی ئازادکردن یان ریزدارکردنی مۆفی نه بوو، به لکو ئیسلامی کردبوو یه پرده یه ک بۆ به دیه یانی ئامانجه کانی پیلانه که، به لکو بزوتنه وه یه کی ته ولوی تانیفی بوو.

دوه م: بزوتنه وه ی قهرمه تی په یوه ندی هه بوو به شوپشی زه نجه وه، خاوه ن مۆرکیکی ئیسلامیش نه بوو، به لکو وهک دکتۆر مه حمود قاسم ده لیت بزوتنه وه یه کی تۆله سیینی بوو (ئه وان ئه و کویلانه یان هان ده دان که خۆیان ئازاد کردبوو تا عه ره به کان بکه نه کۆیله و بکه ونه ویزه یان).

سییه م: ئه و بزوتنه وه یه ئیسلامی نه بوو، له به رته وه ی تاکه رۆژیکیش ریبازی ئیسلامی په یه وه نه کرد، به لکو ریبازی شیوعیه تی له سامان و ئابپوودا

په پره و ده كرد، كومه لگه كه يان له سره كيپر كي دامه زرابوو، به رده وام پيشه وي له سره ساماني دارايي وه ستابوو، بويه كومه لگه يه كي چينا يه تي بوو.

چوارهم: هه روه ها موركى بزوتنه وهى نيسلامى تيدا نه بوون چونكه هيرشى ده برده سر ناوچه پيروزه كان و تانه دان له پيغه مبه ر(عليه السلام) و هاوه لاني، قهرمه تيه كان له وه رزي حه جدا هيرشيان برد و نزيكه ي سى هزار حاجبيان كوشت و به رده ره شى كه عبه شيان برد تا خه لك نه چيت بو حه ج.

پينجه م: ده قه ميژوويه كان جهخت ده كه نه وه له په يوه ندى پته وي نه يني نيوان بزوتنه وهى قهرمه تي و بزوتنه وهى باتيني نيسماعيلى با به روو كه شيش ليك جياواز بووبن.

شه شه م: كومه لگه ي قهرمه تي كومه لگه يه كي چينا يه تي بوو كه چيني ده سه لاتدار و چيني كويله ي له خوده گرت، نه وانه ي به ديل گيرابوون كرابوونه كويله و هيچ مافيكى نازادى يان په كساننيان له گه ل خه لكى تر دا نه بوو، نه مهش واته قولپكر دنه وهى باره كه، بويه كويله كان ده يانويشت ده ستيگرن به سر ده سه لاتداو هاو لاتيانى ناوچه كه يان كرده كويله.

هوتهم: به لگه نامه ميژوويه كان نه وه ده خه نه پوو كه په يوه نديه كي ناشكراو نه ينيش له نيوان باتينيه كان و خاچه رستاندا هه بووه.

هه شتم: حه لاج نمونه يه كي نه و په يوه نديه ي نيوان باتينيه كان و دوژمناني ده ولته تي نيسلاميه، حه لاج به كيك بوو له گه وره ترين بانگخوازانى هه لته كاندنې ده ولته تي عه بباسى په يوه ندى هه بوو له گه ل قهرمه تيه كاندا، ليوه ي

گيردراوه ته وه له يه ڪيڙ له و فرموده قودسيانه ي که دهوت قسه ي خويه تي له سالي 292 ي ڪوچيدا سويندي خواردوه، نهوش هه مان سال بوو که شوپشي گهره ي قهرمه تي تيايدا رويدا، لويس ماسينيون له ڪتيبهيده سهاره ت به حلاج هه مو نه مانه ي تومار کردوه.

هه مو نه مانه ساخته ي بانگه شه ي نه وانه نشان دهادت که بانگه شه ي نه وه ده کن بزوتنه وه ي قهرمه تي شوپشي ڪي ٿيسلام يان بزوتنه وه يه ڪي چاڪسازي بووه، هه روه ها هه ندي له نووسه راني عه رب گرنگيان داوه به حلاج و وه ڪ بانگخوازي نازاد ڪردني مرؤف له دست ستم وه سفي ده کن، له ڪاتي ڪدا راستيه ڪي نه وه يه حلاج نه يتواني له بواري ري به ري ٿيسلاميدا تا ڪه ساتي ڪيش پيچ سپاو بوه ستيت.

سه رچاوه ڪاني ميژرو وا وه سفي ده کن که ڪه سيڙ بووه به بنه رت مه جووسي بووه، سه رقالي ڪاري نااسايي و فرت و فيل بووه و بانگه شه ي نه وه ي کردوه نه ينيه ڪان ده زانيت، دواتر گه يشته نه وه ي بانگه شه ي پيغه مبه رايه تي و دواتر يش بانگه شه ي خوايه تي بڪات، ميرمن دالاني ڪوشڪي موقت در بيلاهي عه عباسي له خشته برد تا نامانجه ڪي خوي به وان بينيتي ده ي، نه مهش بوويه هوي ڪوشتن ي.

ٿيمامولحه ره مه ين جوه يني سهاره ت به حلاج ده ليت حلاج و جينابي سه رکرده ي قهرمه تيه ڪان په يوه نديه ڪي نه ينييان له نيواندا بوو بو له ناوبردني ده ولت، هه نه مهش هو ڪاري راسته قينه ي ڪوشتن ي حلاج بوو، حلاج له به ر

وته کانی نه کوڙا هرچه نده ته واو له گومان و بته رستيدا رڼوچوويو، به لکو له بهر نه وهی کوڙا که به به لگه وه سه لما په يوه ندي هه بووه له گهڼ قهرمه تيه کاند او نه نوينه رايه تي قهرمه تيه کانی کردووه، قهرمه تيه کانیش سيستمی ئيسلاميان که نار خستبوو و خوین رشتن و کاولکاری ولاتیان گرتبوويه بهر و له هه چهر پایته ختيکیان بڼو خویان دانابوو و هه چهرولنه سوه ديان برد بڼو نه وي و ماوه ی سى سال له وي هيشتيانه وه.

ده وتریت بانگه شه که ی هلاج بڼو حلول و ئيتيحاد و ئيشراق و وه حده تولوجود له پیناو په رتکردن و شيواندنې بېری ئيسلاميدا بووه، تا رينماييه کانی ئيسلام له ناو بهریت، به مهش ريخوشکهری بکات بڼو نه هيشتنی ده سه لاتی سیاسي ئيسلام، نه مهش هه مان هه نگاهی باتينيه کان بوو، جا دوژمنانی ئيسلام کاتيک نه يانتوانی ده ولت له ناو بهرن، ئینجا په نایان برده بهر لیدانی بيروباوه پری په کخوا په رستی که هه موو موسلمانانی کوکړدبوويه وه، ئینجا به بېرې بيروږده ی ته صه و فی هیندی و مه جووسی فارسی و فله سه فه ی بته رستی يونانی نه و کاره یان ده ست پیکرد، سه ره تا گالته یان ده کرد به شه ريعه تی ئيسلامی و رييان ده دا به به زانندنې سنوره کان و ره واکردنی هه رame کان، هلاج له و بواره دا ماوه يه کی زوری بېری و دواچار بانگه شه ی خواهه تی کرد، تومه تبار کرا به ره خنه گرتن له قورئان و پتی و ابوو ده توانیت مردووه کان زيندوو بکاته وه و ده يوت جنوکه کان خزمه تی ده که ن و کاری وه ک موعجيزه نه نجام

دهدات و جوريكي نويي حجي داهينا بوو كه ته وافي كه عبي نه ده ويست، بري نووسيني به هيماي هه بوو كه ته نها خوي و نيردراوه كاني ليي تيده گه يشتن. دكتور قاسم ئاماژه به وه دهدات به لگي په يوه ندي حلاج به قهرمه تيه كانه وه نه وه به كه نه يده هيشته خه لك بجيت بؤ حج و له بري نه وه ي كه عبي به كي بچووكي له مالي خويدا دانابوو تا شوينكه و ته كاني ته وافي به ده وردا بكن به وهش ده بووه به ديلي چوونيان بؤ كه عبه.

ديارده به كي نويي تويزينه وه كه بريته له وه حده تولوجود كه سه رچاوه به كي كوني ناييني هه وه و پرواي به په كخواپه رستي نيه و پرواي به فره يي هه به تا نه وه ي ده كريت بوتريت پايه به كي بنه رهي نه و بيره فره ييه، كه ساني وه ك دكتور حوسه ين فه وزي و چنديني تر به شانازيه وه ده لين پروايان هه به به وه حده تولوجود.

رييازي وه حده تولوجود هينراوه ته نير بري ئيسلاميه وه، نه گينا له بنه رته د ريبازيكي كوني فله سفيه و په يوه ندي هه به به بته رستي و مه جووسيه ت و فله سفه ي ئيفريقي و هيندي و فارسيه وه، له كاتيكدا ئيسلام له بري نه وانه په يامي په كخواپه رستي هينا، وه حده تولوجود واته به خوا كړدنې به ديه ينراوه كان و داناني هه موو كه ون به خوا، نه م بانگه شهش له گه ل كړوكي بيروباوه پي ئيسلاميدا ناگونجيت و به هيج جوريكيش ناكريت نه و بيره له گه ل بيروباوه پي په كخواپه رستيدا بگونجيتريت.

ئيسلام به رامبه ر بيروباوه پي وه حده تولوجود پتي وايه بوون دوانه:

واجیبولوجود و مومکینولوجود، واجیبولوجود خوی بهدیتهری
 بوونهوهره، خوی تاک و تهنای بی هاوهل، مومکینولوجودیش ئو
 بهدیتهراوانه که ئیمه راستهوخوی به پینج هستهوهرهکانمان هستیان پی
 دهکهین.

هروهه ئیسلام نکوئی دهکات له بیروباوهپی ئیتیحاد، واته توانهوهی
 خوا له نیو مهخلووقدا، یان نغروبوونی مهخلووق له نیو خالقد.

ئیسلام هریه که له وانه لهیه که جیا دهکاتهوه و رازی نیه له وه حدهتولوجود
 چونکه له گهل په یامی لا اله الا الله دا ناگونجیت.

لیرهوه دهبینین چون رۆژه لاتناسی که که رهستهیه کی دهستی
 رۆژئاواگری و موزده بهریش بووه جهخت دهکاتهوه له و پرسانه:

یه که م: پرسى ته صهوفى فله سفى و بیروکی وه حدهتولوجود له بواری
 بیروباوه پدا.

دوهه م: پرسى شوپشهکانی دژ به ئیسلام که ههل ده دات وه که شوپشی
 ئیسلامی بیانانسینیت، وینهی قهرمه تیهکان و زهنج و چه ندینی تر.

هه ندی له وانه ی به م شیوازه دهنووسن ماوهیه کی رۆره له خشته براون،
 بهردهوان نه وهکانی شعوبیهت یه کدوای یه که دین و بانگه شه که ی خویان نوی
 ده که نه وه (والله یقول الحق و هو یهدی السبیل).

ئىسلام چۈن كۈتى ئىغرىقى شكاند؟

ئەو بانگەشەنەى بەردەوام دەوترىنەو، پىيان واىە بىرى ئىسلامى پەيوەندى ھەيە لەگەل بىرى ئىغرىقى يلان ھىلىندا، ھەمىشە بەرنگارى راستىەك دەبنەو، كە ئەوئىش ھەلۆئىستى ئىسلامە بەرامبەر بە ئىغرىق و چۆنىتى تىكشكاندنە ئەو كۆتە ئىغرىقىەى ھەبوو، چۆن بىرى ئىسلامى لەدەست شوئنەوار و كارىگەرى و زىانەكانى بىرى ئىغرىقى رزگارى بوو.

رۆژه لاتناسان و مۆرده به ره رۆژئاواییه کان بئی وهستان و بئی سوان خه میان لای ئەو دهر وازه به بوو چۆن ههولّ بدهن بیرى ئیسلامی وهك به رهه میکی بیرى یۆنانی ئیغریقى وینا بکهن، یان بیکه نه پاشکویه کی تهواوی بیرى یۆنانی ئیغریقى، وهك ئەوهی بلّیت موسلمانان پیش سه دهی سییه می کۆچی هه ر له دابه زینی قورئانه وه تا ئەو کاته هیچ بیرێکیان نه بووبیت و ماوهی دوو سه د سالی تهواو بئی بیر بووبن، به لکو له و ماوه دا بیرى ئیسلامی قهواره و بوونی خۆی وه رگرت، هیشتا نه وکات بیرى یۆنانی له جیهانی ئیسلامیدا خۆی نه نواندبوو، هه موو پایه کرداریه کانى لیكۆلینه وه له سوننهت و دانانی نه ح و بنیادی شه ریعت و زمان و نووسینه وهی میژوو و بواره کانى زانست و توێژینه وه و بنیادی رێبازی ئیسلامی بۆ مه عریفه که له قورئانه وه وه رگیرابوو، هه موو ئەمانه کاتێک روویاندا که هیشتا موسلمانان هیچ په یوه ندیه کیان له گه لّ بیرى هیلینیدا نه بوو، به لکو پیش ئەو به په ککه یشتنه پایه کانى بیرى ئیسلامی دامه زان، ئینجا

که بیرى یۆنانى وەرگىپرایه سەر زمانى عەرەبى، موسلمانان خویندیانه وه و لىتى
رامان و بهرپه رچیان دایه وه.

موسلمانان که که وتنه خویندنه وه ی فەرهنگى یۆنانى، تهنه مه به ستیان
زانسته سروشتیه کان و زانسته کانى بیرکارى بوو، ئیتر هیچ پئویستیان نه بوو
به و بیره لاهوتیه ی که به فەلسەفە ی یۆنانى ناویان ده برد، به لکو موسلمانان
نۆر لىتى بىباک بوون، به لام شه پۆلى وەرگىپرايه که خیرا له بنه ماکانى خۆى
ده رچوو و هەندى نه ستورى پیشه و بیان گرتە ده ست که باره که یان گوپی بۆ
وهرگىپرانى نه و بواره ئالۆز و مەترسیدارو شىواوه که بیریارانى موسلمانانى له
ده وری خۆى کۆکرده وه به دوو ئامانج، یه که میان هەولى گونجاندنى نه و بیره
له گەل یه کخوابه رستیدا، نه مه ش هەولیکى شکستخواردو بوو و هەریه که له
کیندى و فارابى و ئیبن سینا پى هەستان، به لام هیچ نه جامیکى نه بوو، کاتیک
ده قەکان که وتنه به رده ست خەلک، هەمان ده قە راسته قینه کانى بیرى یۆنانى
نه بوون، هەولى دووه میش هەولى ولامدانه وه یه کی ته وارى بیرى یۆنانى بوو له
بواری ئیلاهیاتدا و گه پانه وه بۆ مەنتیقى بیرى ئیسلامى وەرگىراو له قورئان
بوو، نه ویش له هەولە که ی پیشه وای پایه به رز ئیبن تهیمیه دا خۆى ده نوینیت.

له راستیدا ده وتریت نه ستورى و سریانه کان زۆر ساخته کار و سه رشپۆین
بوون و نیه تی خیریان له زانست نه بوو، به لکو نه و بیره ی یۆنان و ئیغریقه کان که
وهرگىپرایه سەر زمانى موسلمانان، بنه په تی دروستى نه بوو، به لکو وینه یه کی
ساخته ی هەبوو که بیرى سریانى و نه ستورى وەرگىپرايه کانى تیکه ل کرابووو

ئامانچ لئی خزمه کردنی بری چەمک و واتای ئایینی بوو، لیڤه وه دەرده که ویت
ئەو هەولانە بۆ شیواندنی بیرى ئیسلامی و بە دەستخستنی سامانی بوو نە ک لە
خۆشەویستی زانستە وه، وێرایی ئەوهی وەرگێڕان بە کارهێنرا بۆ بانگەوازکردن بۆ
ریچکەکانی خۆیان و سەرخستنی مەزە بە کانیان.

مەترسیه که لیڤه وه دەرکهوت: هەندێ کتیب که می ئەرستۆ یان ئەفلاتون
نەبوون درانه وه پال ئەرستۆ و ئەفلاتون، لیڤه وه نارهوایی هەولەکی که سانی
وەک فارابی دەرکهوت که هەولیان دەدا بیرى پیشکەش بکەن که لە بنه پەتدا
می خاوه نەکی نیه، جا ئەگەر ئەوه لە بەرچاو بگرن که نەستووری و
یە عقووبیه کان دەستکاری دەقهکانی بەردهستیان دەکرد و بەپیتی بەرژە وه دی
دینه که یان دەستکارییان دەکرد، یان هەندیکی تریان که مو زیادیان لە
دەقهکاندا پەیرەو دەکرد و بەپیتی ئارەزووی و بەپیتی گونجان لەگەڵ
مەزە بە که یان وەرگێڕانە که یان دەستکاری دەکرد، ئەوکات دەزانین بەهای ئەو
فەرهنگە کۆنە چەندی بوو.

ئەرستۆ لە لووتکەى ئەو فەرهنگە دا بوو و گرنگیه کی بيشوماری پى درا،
ئەو گرنگیه ی که هیلینیه نوێکان لە سەرده می نویدا نوێیان کرده وه.

قسەیه ک هەیه وەک شتیکی یەکلاراهەى لیها توه که دەلێت مەنتیقی
ئەرستۆ لووتکەى دەستکەوتی موسلمانانە لە یۆنان، بەلام راستیه کهى وانیه،
چونکه مەنتیقی ئەرستۆ لە کۆمەلگەى یۆنانیه وه وەرگیراوه که تەواو جیایه لە

کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی، بۆیه مه‌نتیقه‌که‌ی ئه‌رستۆ بۆ کۆمه‌لگه‌یه‌کی ئیسلامی نه‌گونجاوه‌و په‌یره‌و ناکریت.

مه‌نتیقی ئه‌رستۆ ده‌ربهرینیکی وردی کۆمه‌لگه‌ی کۆیلایه‌ی یۆنانیه‌ که دابه‌ش بووبوو بۆ چینی خانه‌دان و کۆیله‌کان، خانه‌دانه‌کان وینه‌یه‌ک بوون و راده‌مان و کۆیله‌کانیش که‌ره‌سته بوون و کاریان ده‌کرد، به‌لام کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی ته‌واو جیاواز بوو له‌و کۆمه‌لگه‌یه‌، تیایدا برایه‌ت و یه‌سکانی هه‌بوو، هه‌ر له‌ راما‌ن له‌ زه‌وی و ئاسما‌نه‌کان و کارکردن و نه‌زموون و تاقیکردنه‌وه‌وه تا دواخال ده‌رۆیشت، لێ‌زه‌وه به‌رنامه‌ی کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی زۆر جیا‌یه له‌ کۆمه‌لگه‌ی یۆنانی، نه‌مه‌ش له‌ چه‌ند روویه‌که‌وه، گرنگترینیان یه‌کخوا‌په‌رستی و نه‌هه‌یشتنی کۆیلایه‌تی و په‌یره‌وی بواری زانست، به‌مه‌ش نه‌وپه‌پی جیا‌وازی روون و قوولی نیوان دوو کۆمه‌لگه‌و دوو به‌یری جیا‌واز ده‌رده‌که‌ویت.

به‌یری ئه‌رستۆیی پێی وایه زانست گه‌شتیه‌و زانستی لاوه‌کی زانست نیه، به‌لام به‌یری ئیسلام جیا له‌و دیده‌ نه‌و بنه‌ما‌ریه‌ی تێکشکاند و بواری نه‌زموونی له‌ به‌شه‌ لاوه‌کیه‌کاندا گرته‌به‌ر، به‌مه‌ش به‌یریانی موسلمان له‌ چه‌مکه‌و واتای سنور و پێناسه‌ی ئه‌رستۆیی ده‌رچوون و پیا‌وانی فیه‌قه‌و ئو‌صول توانییان دیدیکی نوێی ته‌عریف دابنێن که له‌سه‌ر بنه‌مای واقیع دامه‌زراوه، نه‌مه‌ش ده‌رچوون بوو له‌ سنوری پێ‌وه‌رسی ئه‌رستۆیی له‌پێ‌ناو گه‌یشتن به‌ نه‌جای زانستی، مۆرکی به‌یری زانستی ئیسلامی مۆرکیکی نه‌زموونیه، به‌یریاره موسلمانه‌کات ره‌خنه‌یان گرت له‌ پێ‌وه‌ری ئه‌رستۆ، ئه‌ین خه‌لدوون له‌ باره‌یه‌وه ده‌لێت نه‌و پێ‌وه‌ره

پيئوه ريكي ئنديشه ييه، به لام موسلمانان زياتر له يونان زانيارييان وهرگرت و هنگاويكي گهره يان له ميژوي مرقايه تيدا نا كه ئويش بنيادي بنهرت و بنه ماي خودي زانستي نوي يه، ئويش يه كخستني رaman و په پره وي كرداريه، موسلمانان گرنگيه كي زوريان دا به په يوه ندي بالاي نتيوان شته كان و ئو په يوه نديش له سهر بنه ماي ئو زمون خرايه روو، له سهر ئو بنه ما بالايش (گه پان به دواي عيلله تدا) بيروني و رازي و جابري كوي حه ييان و ئين سينا ئو زموني زانستي خويان گرته بهر، له هه مان كاتدا رتيازي زانستي له بيردا دامه زرا، ئين خه لدون رافه ي جووله ي ميژوو و گوراني په يوه ندي مروييه كان ده كات.

به م يدهد پيشكه وتوه بۆ بوون و مرقا، بيري ئيسلامي ته واو جياواز بوو له و بيره يونانيه ي كه وهرگيردرايه سهر زماني عهره بي و له به شه جياجياكاني روشنبيري بواري زانست و ئوصول و فيقهو فلسفه ي عه قلى و روانين بۆ مرقدا ليك جياواز بوون، ئو جياوازيه ش كاتي و كتوپر نه بوو، به لكو ئه نجاميكي سورشتي جياوازي پيكه اته ي كومه لايه تي ده وله تي ئيسلامي و ژياري يوناني بوو.

به مه ش بيري ئيسلامي له كرۆكه وه وهك بيريكي ئيسلامي دهركه وت و مه نتقي ئه رستوي تيپه پاند و ئو زموني زانستي دريژه پيدا و رamani نه زه ري و په پره وي كرداري پيكه وه به كارهيئا، به مه ش له بازنه ي فلسفه ي ئه رستويي و

ئەفلاتونى چۈيە دەرهوۋە عەقلى ئەزموونى و رىيازى زانستى رەسەنى بەدەستەۋە بو.

زۆرىك لە تويزەران كاريگەرى رىيازى ئەرستوييان وينا كىدوۋە، دكتور قاسم وا ۋەسفى دەكات كە رىيازىكى دوابراۋە زۆرىك لە بىريارانى عەرەبى گومرا كىدوۋە دواتر لە ئاست گەشەى ژيارى عەرەبىدا دەستەوسان ۋەستەۋە، دوابراۋە كەشى دەگەپتەۋە بۇ ئەۋەى زۆر گرنگى بە مەسەلە گىشتىەكان دەدات جيا لە تويزىنەۋە لە وردەكارى شتەكان، بۇ راشتى ئەم قسەشمان مېژوۋى رىئىسانسى ئەۋروپى ۋەردەگرىن كە پاش ماۋەيەكى زۆر ئىنجا لە ۋە قەبەستويىيە رىزگارى بوو كە رىيازى يۇنانى توۋشى كىدبوو، ئەمەش دۋاى ئەۋەى رىيازى ئىسلامىيان ۋەرگرت لە بوارى زانست و فەلسەفەدا، دەكرىت بە خودى رىنان بەلگە بەيئىنەۋە، ئەۋرۇجەر بىكۆن بە ئەمىرى راستەقىنەى بىرى ئەۋروپى لە سەدەى سىانزە ناۋ دەبات، دەبىت ئەۋەش بىزانىت چۆن ئەۋ ئەمىرايەتىەى ۋەرگرتوۋە، دەشكرىت ئەۋ نەيئىنە ئاشكرا بگەين، ئەۋىش ئەۋەيە بىكۆن يەكەم كەس بوو لە ئەۋروپا بانگەۋازى كىد بۇ ھىرش كىدەن سەر رىيازى ئەرستوتالىسى و داۋاى دەكرد رىيازى موسلمانان بگىرپتەبەر، ئەۋ رەخنەى لە ھاۋسەردەمىەكانى خۆى دەگرت كە بۆچى وا بىركارى نەفرەتباران دەكەن، لەكاتىكدا دەكرىت بە بىركارى بەلگە بەيئىتەۋە بۇ ھەرشىكى پىۋىست بۇ تىگەيشتن لە سىروشت، ئەگەر بىركارى نەبۋايە شتەكانى ئەم جىهانەمان بە دروستى نەدەناسى، بۆيە لە مەسەلە دىنبايى و دىنيەكانىشدا بىركارى سوۋدى

ههيه بۆمان، ههروهها رهخهه دهگرت له وهى بۆچى تىبىنى و نهزمون به کارناهيئن له کاتيکدا نهينه کانى سروشت تهنا به تويزينه وهى له مهسه له لوهکى و ورده کاريه کان ناشکرا دهبن تا بمانگه يه نيته ياسا گشتيه کان.

به وجۆره ريپازى ئىسلامى زالبوو به سهر ريپازى نه رستوييدا و پاش نه وهى له بوارى هزرى ئىسلاميدا تىکيشکاندبوو، دواچار ههر له بواره کى خويشيدا تىکيشکاند.

ويپاي نه مهش نه گونجانيکى زۆر ههيه له نيوان ئىسلام و غهلسه فهى يونانيدا، بىرى يونانى نهزمون و تاقىکردنه وهى به کهم دهگرت، له کاتيکدا مهنتيقى نه رستو گه وره ترين دهريپى زۆچى يونان بوو، به لام موسلمانان سه رقالي نهو کرۆک و ماهيه ته نه بوون که فلسه فهى يونانى خۆى پيوه سه رقالي کردبوو، به لکو خويان سه رقالي کرد به تاييه تيه کانه وه له بهرنامه يه کى ورددا نه وه شيان ريزبه ند کردبوو، جا هه ندى پاشکوى هزرى رۆژئاوايى هه ن که ده لىن ئىغريقه کان يه کهم کهس بوون بىرکردنه وهى زانستىيان داهيئا، نه م قسه يه زۆر نازانستيه.

ئىسلام بوو ره وتى هزرى رووه و مهسه له تاييه تيه کان و نهزمون و تاقىکردنه وه برد، دهريپينه کى پيغه مبه ر(ﷺ) له م بواره وه زۆر ماوه فراوانه کاتيک ده فه رمويت (بىر بکه نه وه له به ديهيئراوه کانى خوا، به لام بىر مه که نه وه له زاتى خوا، نه گه رنا به هىلاکه تا ده چن).

ويپرای ئەمەش ئيسلام نەبەشتتە فەلسەفەى يۆنانى لەناوېچیت، چونکە کاتیک نەصرانیەت چوویە يۆنان، ترسى دینەکەى لى نىشت، بۆیە رىگىرى کرد لە خویندنى فەلسەفەو کتیبەکانى فەلسەفەشى خستە ژيړخانەکانەوہ تا دواتر موسلمانان ئەو کتیبخانەيان هینایەوہ سەرزهوى.

موسلمانان هەلەکانى گالینۆسيان لە بواری پزىشکى يۆنانيدا راست کردەوہ، هەلەکانى پەتلىمۆس و ئەبۆقرات و ئەقلىدۆسيان لە بىرکاريدا راست کردەوہ، بەرنگارى هەلەکانى ئەرستۆ بوونەوہ بواری مەنتىقدا، ويپرای کارىگەرى ئىغرىق لە بەرھەمى فەلسەفیدا، بەلام نەیتوانى هىچ گۆرانیك لە پەيامى ئيسلام بۆ مۆڤ ئەنجان بدات، موسلمانان مەسەلەى ئولوهیەتيان لە ئەرستۆوہ وەرەنگت، هەریەك لە کیندى و فارابى و ئىبن سىناش لە بواری فەلسەفەدا تەنها دريژەپێدەرى رۆحى هیلینى بوون لە جیهانى ئىسلامیدا، هەرچەندە هەولێكى زۆریان بە خەرج داوہ تا چەمكى یەكخواپەرستى و پاكرگرتن و پێغەمبەراییەتى بچەسپێن.

تۆيژەران پێيان وایە فەلسەفەى ئىسلامى زادەى ژینگەى ئىسلامیە، دواى هاتنى زانستەکانى قورئان و فەرموودە ئیتر زانستێكى رەسەنى ئىسلامى دەرکەوت کە ئەویش زانستى ئولولى فېقەو پێشەوا شافىعى داينا، ئەو پێشەوايەى یەكەم نەیارى رەوتى هیلینى بوو، یەكەم کەس بوو زەنگى مەترسى لێدا و وتى خەلكى لەبەر نەشارەزابوونیان لە زمانى عەرەبى و هەوادارىيان بۆ زمانى ئەرستۆتالیسى تووشى نەزانی و ئەو پەرتهوازەییە بوون.

پيشه‌وا شافيعی بۆ يەكەم جار سەرەباسەکانی ئوصولی داپشت وەك زانستیکی ریکخەری بەشەکان کە بەرنامەيەکی گشتی هەبێت و تیگەشتن لە ریی هەلێنجانی زانستەکان دیاری بکات.

شیخ موسەفا عەبدورەزاق کە خاوەنی ئەو بیرى رەسەنایەتی فەلسەفەى ئیسلامیە دەلێت ئەم ئاراستەى شافيعی ئاراستەيەکی عەقلى زانستی بوو کە گرنگی نەدەدا بە لق و پۆپەکان، بەلکو گرنگی دەدا بە ریکخستنی بەلگە وردەکاریەکان تا بە چەند بنەمایەك کۆبکێنەو، هەموو ئەمەش هۆکار بوو تا شافيعی لە جیهانی ئیسلامی و بواری توێژینەوێ ئیسلامیدا وەك ئەرستۆ لە جیهانی هیلینی و توێژینەوێ یۆنانیەکان تەماشای بکێت.

شافيعی چاک شارەزای یۆنانی بوو و هێرشێکی توندی دەکردە سەر ریبازی ئەرستۆیی، نەك تەنها لایەنە سلبیەکانی ببینیت، بەلکو لایەنی ئیجابیشی لەبەرچاو گرتبوو، شافيعی لە بواری ئوصولدا ریبازیکی دانا کە بوویە بنەرەتی بۆ ریبازی ئەزموونی، ئەو ریبازەى تایبەتمەندی ژیارو روشنبیری ئیسلامیە و ئەگەر ئەو نەبوایە زانست لە جیهانی ئیسلامیدا دادەکەوت و رێنيسانسی زانستی نوێی ئەورووپاش دوا دەکەوت.

بە دەربیرینی دکتۆر نەشار ریبازی زانستی و ئەزموونی دەربیری سروشتی ئیسلامە، بەلکو ئیسلام گونجاندنی بواری نەزەری و کرداریە، عەرەبەکان ئەمەیان گەيانده جیهانی ئەوروپیی، بۆیە موسلمانان سەرچاوەی ئەو ژیارەن کە لەسەر ریبازی ئەزموونی دامەزرا.

پيشه‌وا ئىبن تەيمىيە ھات و ئەو ھىللە روونە بە ھىزەى درىژە پيدا، رىيەك كە بەردەوان بىريارانى موسلمان بى وەستان كاريان بۆ دەكرد لە پىناو رزگاركردى بىرى مۆبى لە ھەژموني فەلسەفەى يۆنانى، موسلمانان كاريان ئەو ھەبوو ريان نەدەدا كە سىتى و ژياري ئىسلامى لە نىو كە سىتى و ژياريكى دىكەدا بتوئتەو ھە يان لىكە ھەلە شىت، بە وچۆرە موسلمانان بە رامبەر بە ھىزە شالاولەينەكان وەستانەو ھە.

ئىبن تەيمىيە لە كىتەبە كەيدا (الرد على المنطقيين) لەو ھوارەدا كە ىشتو ھەتە لووتكە، لە وەلامدانەو ھەى مەنتىقگەرە يۆنانىيەكاندا يىبن تەيمىيە بە گەورەترىن نوئىنەرى رۆحىيەتى ئىسلامى دادەنرئت بە رامبەر ھىلىنىيەت و رەخنەى توند دەگرئت لە مەنتىقى ئەرستۆتاليسى، بەو ھەشەو ھە ناو ھەستىت، بەلكو مەنتىقىيەكى بۆ ئىسلام خستو ھەتەروو كە تايىبەتەندىيە ھە قلىيەكانى لەخۆگرتو ھەو خاوەن مۆركى ژياري خۆيەتى.

توئزەران ئىبن تەيمىيە بە رىيەرى گەورەى ھەموو ئاراستە نوئ و رۆژئاوايىيەكان دادەنئن لە رەخنەگرتن لە مەنتىقى ئەرستۆ، ھەر لە ئەرجانون فرىسىس باكون تا مەنتىقىيەتى وەزعى، ئىبن تەيمىيە ھەر لە سەرەتاو ھە رىبازى زانستى و ئەژموني موسلمانانى گرتەبەر تا كە ىشتە لووتكە، دواتر بېئ بوارى ترى بۆ ئەو رىبازە ئىسلامىيە زياد كەرد كە ئەوانەشى لە كرۆكى قورئان و سوننەتەو ھە رگرتبوو، دوابراوى كارى گونجاندەنەكەى فارابى و ئىبن سىناى خستو ھەتەپوو و پىچ وابوو ئامانج لەو ھە لەناوبردى ئىسلامە لەناوخۆو ھە، ھىرش

دهکاته سهر موته کهلمه کان و تۆمه تباريان دهکات به لادان له قورئان و سوننه، لاوازي به لگهي ئهوان به رامبه به نه ياران و بیدعه کاران دهخاته پوو.

دواجار دهکاته نه نجاميکی روون که ئه ویش ئه وه به ناکريّت صهریحي عه قلّ له گه لّ صه حیحی نه قلّ (قورئان و سوننه) نه یار بیّت، راکه ی رازی و غه زالی به ره په رچ ده داته وه سه باره ت به پیشخستنی عه قلّ به سهر نه قلّدا ئه گره هاتو له مه سه له یه کدا پیکه وه نه گونجان، چونکه پتی وایه ئه وه ده رچونه له بنه ره تیکی ئيسلام، به وای وایه ئه رکی عه قلّ رافه و ده رپرینی سرووشه.

راستیه که هه به ناکريّت له به رچاو ون بیّت، ئه ویش ئه وه به فله سه فه ی یۆنانی توانی زال بیّت به سهر مه سحیه ت و جووله کایه تیدا، به لام نه ییتوانی به رامبه به ئيسلامیش ئه وه بکات، ریباری یۆنانی پیجه وانه ی ریباری موسلمانانه، یۆنانه کان ته نها کاریان راما ن بووه، به لام موسلمانان چوونه ته بواری ئه زموونیشه وه، قورئان رینموونی کردن رووه و بنیادی ریباری زانستی ئه زموونی.

نه یارانمان چه مکی فله سه فه وه که مه شخه لتيکی ئازادی ناو ده بن، به لام له راستیدا ئامانه که ی ئهوان هه لته کاندنی چه مک و واتای روونی ئيسلامه تايه ت به فیتره و به کخوابه رستی، په یامی که هیه پتیوستی نیه به چه کی فله سه فه، مه گه ر به و چه شنه ی پیشه وای ئین ته ییمیه لی تیگه یشته وه.

ئەۋفەلسەفەى بە زمانى عەرەبى نووسرايهۋە

ئەرنست رىنان لەۋ كىتپانەيدا كە مېشتا لە زانكۆ عەرەبىيەكاندا دەخوینىز جەخت لەۋە دەكاتەۋە فەلەفەى عەرەبى نووسراوى فەلسەفەى يۇنانىيە بە پېتى عەرەبى، ھەركە يەكە توپژەرى رۆژھەلاتناس لە زانكۆى مىصرى كۆن ھات تا لە بوارى فەلسەفە بکۆلئیتەۋە (كۆنت دى گلارز) ئەۋەى بە خویندكارە موسلمانەكانى وت كە فەلسەفەيەكى عەرەبى بوونى نىيە ئەۋەى دەدریتەۋە پال كىندى و فارابى و ئىبن سىنا و ئىبن روشد، ھەمووى فەلسەفەيەكى يۇنانىيە بە زمانى عەرەبى نووسراۋەتەۋە.

ئەم قەسەيە زۆر كەسى بېزار كردو كەۋتنە ۋەلامدانەۋە دەيانوت نەخىر فەلسەفەيەكى عەرەبى ھەيە رۆلى كىندى و فارابى و ئىبن سىنا و ئىبن روشد تەنھا ۋەرگىزان نەبوو، بەلكو رۆلى بنیادیان بینيوە.

ئەحمەد لوتفى سەيد كە كىتپى زانستى ئەخلاقى ئەرستۆتالیسى ۋەرگىزلەۋە —لەكاتىكدا ۋەرگىزانەكە ھى بارتلى سەنھىلەر بوو— لە پېشەكەيدا دەلئیت:

ھەرچەندە ۋەرگىزانی كىتپەكانى فەلسەفە تەنھا كىتپەكانى ئەرستۆ نەگرتەۋە، بەلام فەلسەفەى ئەرستۆ زال بوو بەسەر فەلسەفەى عەرەبىدا و مۆركى خۆى بەسەردا سەپاند، لەراستیدا فەلسەفەى عەرەبى تەنھ فەلسەفەكەى ئەرستۆتالیس بوو كە مۆركى عەرەبى ۋەرگرت و ناوى فەلیەفەى عەرەبى لیترا و پەيوەندى ریشەيى نیتوان دوو فەلسەفەكە بە چاكى مایەۋە ت ئاستى زانكۆ ئەۋروپىيەكان لە سەدەكانى كۆتایی سەدەكانى ناۋەپەاستد

فلسفہ فی عہرہ بییان دہ خویند و وک فلسفہ فی مہ شانی واتہ فلسفہ فی
نہ رستو تہ ماشایان دہ کرد.

دکتور صہ روف سہ بارہت بہم وتہی لوتفی سہید دہ لیت نووسہرہ
نہ وروپیہ کانیش کہ توڙینہ وہیان لہ فلسفہ فی عہرہ بی کردوہ پالپشتی نہم
بؤچوونہ دہ کەن، بہ لگہش بؤ نہوہ بہ قسہ کە ی نہ لہ کسبیس ولیہم ولسن
دینیتہوہ کہ پئی وایہ نہوہی پئی دہ وتریت فلسفہ فی عہرہ بی تہنہا ناو
زمانہ و ہیچی تر، بہ لکو بیریکی یونانی ریکخراوہ کہ بہ زمانیکی بالا دہرپراوہ
کاریگہری رۆژہ لاتی بہ سہردا سہ پاوہ.

ہرودہا دہ لیت فلسفہ فی ماموستای یہ کەم ہہ میشہییہ و سنووری
ناوچہیی و کاتی بؤ نیہ، بہ لکو ہہ مور شارستانیہ تی لہ سہر نہ و بنہ مایہ بنیاد
نراوہ، تہ نانہت نہم شارستانیہ تہ نوییہی ئیمہ

نہم ناراستہیہ لہ سالی 1925 دا بوو کہ لہ ہہ مان سالدا زانکوی نہہلی
گورا بؤ زانکوی رہسمی و لوتفی سہید ہیئرا، خویندکارو شوینکہ وتہ کانی بہ
ماموستای پایہ دار و سہرؤکی زانکو ناوی دہ بن، تہا حوسہین و چہندیکی تر
ہاتن کہ بانگہ وازیان دہ کرد بؤ فلسفہ فی یونانی و نہ رستو.

جا نایا لوتفی سہید ماموستایہ کی پایہ بہرز و راستگوییہ لہ و قسانہی
سہ بارہت بہ نہ رستو دہ لیت و دہیکاتہ سہرچاوہی رینیسانسیکی نوی،
نووسینہ کانی تہا حوسہین و چہندیکی تر ہہ مان ری گرتہ بہر یان جوړی لہ
فیل و گومانی تیدایہ!

ئايا ئەرستۆ سەرچاوهی ژياری رۆژئاوایی بوو له سهردهمی رینیسانس و دواتردا، یان یه کهم کاری رینیسانس بریتی بوو له هه‌لوه‌شاندنه‌وهی ئەرستۆ و هیرش بردنه سهر ریپازه‌کهی و دانانی ریپازه‌کهی به هۆکاریکی چه‌قه‌ستویی رۆژئاواو چه‌ند سه‌ده رۆژئاوای کۆت کردبوو تا ریپازی نه‌زموونی ئیسلامی هات و وزه‌و تواناکانی ره‌ها کرد؟ ری به‌لکو زانایانی ئیسلام که قورئانیان کردبوو به سهرچاوه بۆ بنیادی ریپازی زانستی نه‌زموونی بۆ دانانی به‌ردی بناغه‌ی ژیار و زانست، هه‌ریه‌ک له درابه‌ر و بریفۆلت و گۆستاف لۆبۆن له کۆن و سارته‌ر و هۆنکه و چه‌ندی نی تر له سهردهمی نویدا نه‌و شایه‌تیه ده‌ده‌ن بۆ موسلمانان. کۆتا کتیب له‌و باره‌وه بریتیه له کتیبه‌کانی (شمس الله تشرق علی الغرب) و (أوروبا ولدت في آسيا).

بۆیه لوتفی سه‌ید راستگۆ نه‌بووه و راگری نه‌ه‌بی عه‌ره‌بیش ته‌ها حوسه‌یز سپارده‌کار نه‌بووه له وه‌رگێڕانی نه‌و په‌یامه‌دا، به‌لکو موسلمانان سه‌ره‌تا ره‌خنه‌یان گرت له ئەرستۆ و دواتریش رۆژئاواییه‌کان له سایه‌ی زانیاری موسلمانانه‌کانه‌وه ره‌خنه‌یان گرت له ئەرستۆ و نه‌وینه ریپازی نه‌زموونی موسلمانان که نه‌وانی گه‌یاند هه‌م پێشکه‌وتنه ته‌کنه‌لۆجیه‌ی نه‌مۆ.

ئه‌ی ئیتر نه‌و نه‌گونجانه چیه؟ رۆژه‌لاتناسان و داگیرکه‌ران هه‌م په‌رسیاره ده‌که‌ن وه‌ک دکتۆر مه‌حمود قاسم ده‌لێت نه‌وان موسلمانانیان برد بۆ لای ئەرستۆ و خۆیشیان به‌ره‌و ریپازی موسلمانان چوون (جابر و ئیبنوله‌یسه‌م و بیرونی).

ئەرستو جاريكى تر موسلمانان دهخاته وه نيو بازنه يه كي داخراوى رامان و بيبه شيان دهكات له بهرهمى رييازي ئهزمونى كه خويان دايانمه زراند و روژئاواش گه شهى پيدا.

بهوجوره دهبينين ئهم دهروازه يه له سهر دهستى ته ها حوسهين و دهسته يه كه له شويئكه وتوانى رووه و فراوانى چوو تا ئه وهى بريارى ئه وه دهدهن عه ره به كان له كؤندا ملكه چى رييازي يونان و ئەرستو بوون و له بهرئه وهى بيرى روژئاوايى نوئ بهرهمى بيرى يونانيه، بويه پاشكويى موسلمانان بو ئه و بيره شتيكى نوئى و نامۆ نيه، چونكه ئه وان شويئكه وتهى يونان بون، بويه جيى نامۆ نيه ئه مپوش شوين نه وه كانى يونان بكهون، جا مامؤستاي ئه و تويژه راستگو نه بووه و ته ها حوسهين له وه دا راستى نه كردووه، چونكه موسلمانان رييازي ئەرستويان وه رنه گرت و به هيچ جوړى بيرى يونانيان له خؤنه گرت، به لكو پيچه وانه كهى راسته، ئه وان به رنگارى بوونه وه و ره خنه يان ليگرت و جياوازي قوولئ نيوان بيرى يونانى و مه نتيقي قورئانيان خسته پوو، چه ندسن كه س به رنگارى ئه و مه نتيقه ي يونان و ئەرستو بوونه وه، ديارترينيان بريتى بوون له غه زالى و ئيبن تهيميه.

ئه گه رچى قسه ي زؤر دهكرا له سهر ئه وهى ئايا نووسينه كانى فارابى و ئيبن سينا فهلسه فه يه كي ئيسلامين يان پاشكو مه شائيه كانى يونانيه كانه، پياويكى بهرپز بوو به سه رۆك به شى فهلسه فه له كؤليژى ئاداب كه ئه ويش شيخ موسته فا عه بدوره زاق بوو، ئهم پياوه به شيوه يه كي دروست مه سه له كهى يه كلا

کرده وه، ئەمەش لە روانگە ی توێژینه وه کانی زانکۆکه وه، هەرچەندە تەها حویەن راگری کۆلیژی ئاداب بوو، شیخ موستەفا وتی فەلسەفە ی ئیسلامی لە کتییی مۆتەکەلیم و فیهنەسە کەنە وه وەرەدە گیریت و پێشەوا شافعی بێهەما ی ئۆصولی فیهقی داناه، بۆیە ئەو یەکەم فەیلە سوونی ناو ئیسلام و پایە ی لە ناو زمانی عەرەبیدا وه ک پایە ی ئەرستۆ وایە لە ناو زمانی یۆنانیدا.

بەمەش قوتابخانە ی رەسەنایە ی لە بواری فەلسەفە دا سەرپهەلدا و ماوه یەکی زۆر رێی بپی و فراوان بوو، لە شوێنکەوتە کانی بریتی بوون لە مەحمود خوزەیری و دواتر موحه مەد عەبدولهادی و عەلی سامی نەشار.

قوتابخانە ی رەسەنایە ی ئیسلامی لە فەلسەفە دا ئەو ی سەلماند کە مەتیقی ئەرستۆتالیسی رێبازی ژیار و بیری یۆنانیە و لە قوتابخانە عەقلیە کاندای قبول نەکراوه و رێبازی ئەزمونی ئیسلامیش دوا ی چەند سەدە گەشتە ئەوروپا و بوو بە سەرچاوه ی ژیا ی نوێی ئەوروپی هەرچەندە زۆر جیاواز بوو لە ژیا ی یۆنانی، دۆزینە وه ی بوونی ئەو رێبازە لای مۆسڵمانان راشە ی رۆحیەتی ژیا ی ئیسلام دەکات، ژیا ی ئیسلامی ژیا ریکی کرداری ئەزمونییه کە لە سایە ی دیدیکی زیندووی هەستپێکراوه و مۆف رووه و بەدیھتانی کرداری مۆیی دەبات.

هەر وه ها چەندین توێژینه وه شیوا ی و مەترسی ئەو سەرچاوانە مان بۆ دەخەنە روو کە فارابی پشستی پی بەشتون، دکتۆر موحه مەد عەبدوپه حمان مەرحەبا دان بە وه دا دەنیت و دەلێت ئەو بیرە ی یۆنان و ئیغریق گوازیاه وه بۆ

موسلمانان، بنه‌په‌تی دروستی نه‌بوو، به‌لکو وینه‌یه‌کی ساخته بوو که چه‌مکو واتای سریانی و نه‌ستوریه وه‌رگێڤه‌کانی تیکه‌ل کرابوو و مه‌به‌ست به‌وه‌ش خزمه‌تکردنی چه‌مکو واتای ئایینی خویان بوو، لیڤه‌وه ئه‌و بیره نه‌یتوانی شتیکی به‌سوود به‌بیری ئیسلامی ببه‌خشیت.

له‌لایه‌کی تره‌وه ده‌رکه‌وت به‌رنگاربوونه‌وه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی و به‌تاییه‌ت ریبازی ئه‌رستۆ هر له‌گه‌ل وه‌رگێڤه‌پانیاندا ده‌ستی پێکاردوه، چونکه بیری ئیسلامی پیش نه‌و وه‌رگێڤه‌پانه له‌سه‌ر بنه‌مای به‌ها قورئانیه‌کانی یه‌کخواپه‌رستی و ئه‌خلاق و په‌یوه‌ندی نێوان سروش و عه‌قل دارێژرابوو، بۆیه سه‌خت بوو بیری ئیسلامی تیکه‌ل به‌ فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی بکریت، به‌تاییه‌ت که فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی فه‌لسه‌فه‌ی کۆمه‌لگه‌یه‌کی بته‌په‌رستی بوو که له‌سه‌ر بنه‌مای کویلایه‌تی و به‌رزراگرتنی عه‌قل و جه‌سته‌په‌رستی دامه‌زرابوو، وێپای ئاگادار بوون له‌ خراپی و ده‌ستکاریکردنی وه‌رگێڤه‌پانه‌کان، هه‌رچه‌نده ده‌سته‌یه له‌ فه‌یله‌سووفه‌کان که پێیان ده‌وترا مه‌شائیه موسلمانه‌کان هه‌ولێکی زۆریان به‌خه‌رج دا تا فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی بخه‌نه نێو چوارچێوه‌ی ئیسلامه‌وه، به‌لام هه‌وله‌که‌یان ته‌واو شکستی هێنا، غه‌زالی زۆر به‌هێز به‌رنگاری فه‌لسه‌فه‌ی ئیلاهی یۆنانی بوویه‌وه و تیره‌که‌ی ئاراسته‌ی به‌رامبه‌ر کرده‌وه، چونکه فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی له‌گه‌ل یه‌کخواپه‌رستیدا نه‌ده‌گونجا، ئه‌وه‌شی خسته‌پوو قسه‌کردن له‌ مه‌سه‌له سروشتیه‌کاندا به‌لگه‌یه‌یه، به‌لام له‌ مه‌سه‌له‌ی ئیلاهیاتدا مه‌زنده‌یه‌یه.

له فلسفه‌فهی ئیلاهیاتدا غه‌زالی به‌رام‌به‌ر سی مه‌سه‌له‌ی گه‌وره‌ وه‌رستایه‌وه‌
که‌ فلسفه‌فهی یونانی دانی پيدا دهنه‌ و ته‌واو جیاواز بوو له‌ چه‌مکو واتای
ئیسلام، نه‌ویش دیرینه‌بوونی جیهان و ئاگادارنه‌بوونی خوا به‌ ورده‌کاریه‌کان و
نکوولی کردن له‌ زیندوو‌بوونه‌وه‌.

غه‌زالی هیزش ده‌کاته‌ سه‌ر نه‌و فه‌یله‌سووفانه‌ی که‌ نکوولی له‌ بوونی خوا
ده‌که‌ن و پښان وایه‌ جیهان هر له‌ دیرینه‌وه‌ هه‌بووه‌، نه‌مه‌ش په‌یام‌و روانینی
ده‌هریه‌و زندیقه‌کانه‌، نه‌وانه‌ش که‌ ده‌یانوت نه‌فس ده‌مریت و زیندوو نابیته‌وه‌،
نه‌وانه‌ش که‌ نکوولیان ده‌کرد له‌ روژی دوايي.

هه‌روه‌ها غه‌زالی روویه‌کی تری مه‌سیداری ئیبن سینا و فارابی ده‌خاته‌پوو
که‌ بوونی په‌یوه‌ندیانه‌ به‌ بانگه‌وازه‌ رووخینه‌ره‌کانی باتینیته‌ و ئیخوانوصه‌فاو
هاوشیوه‌کانیانه‌وه‌، نه‌وانه‌ی په‌یوه‌ندیان هه‌بوو به‌ دوژمنانی ده‌وله‌تی
ئیسلامیه‌وه‌ وینه‌ی قه‌رمه‌تیه‌کان و چه‌ندی تر.

دواي نه‌وه‌ ئیبن ته‌یمیه‌ هات و له‌ کتیبه‌که‌یدا (وه‌لامدانه‌وه‌ی
مه‌نتیقه‌راکان) نه‌وه‌ی خستوه‌ته‌روو که‌ بیري ئیسلامی مه‌نتیقیکي تایبه‌تی
خوی هه‌یه‌ که‌ له‌ قورئان و سوننه‌ته‌وه‌ وه‌رگیراوه‌، له‌ قورئان و سوننه‌ته‌وه‌
مه‌نتیقی ئیسلامی هه‌لینجا، نه‌و پښی وایه‌ نه‌و مه‌نتیقه‌ موسلمانان بښاک ده‌کات
له‌ عه‌قلیه‌تی یونانی سه‌باره‌ت به‌ بریاردان له‌سه‌ر مه‌سه‌له‌کان و رامانی
فلسه‌فی، وه‌لامی ته‌واوی مه‌نتیقه‌راکان ده‌داته‌وه‌، نه‌وانه‌ی که‌ مؤرک و
شوینه‌واری بیري یونانی عه‌قلی داگرتبوون و که‌ناری خستبوون له‌ فلسفه‌و

مەنتیقى قورئان و سوننەت، لە وتە یەکیدا دەلالت: ئەو بەلگە عەقڵیانە ی که پیشە وایانی دیاری ئەهلی کەلام و فەلسەفە دەیانخەنەرۆو، لە قورئاندا زۆر کاملتەر و جوانتر و دوور لە ھەر ھەلە یەك که ئەو کەسانە ی تیکەوتووہ حق و راستیە کە ی ھاتووہ.

دکتۆر نەشار دەلالت ئیبن تەیمیە رابەری ھەموو ئاراستە نوێکانە لە رەخنە گرتن لە مەنتیقى ئەرستۆدا، ھەر لە ئەرجانون فرنیسیس بیکۆنەوہ تا مەنتیقیەتی وەزعی، گرنگی داوہ بە رەخنە گرتن لە فەیلەسووفانی ئیسلام وەك فارابی و ئیبن سینا و ئیبن رشد و ھەموو ھاوشیوہ کانیان که ھەوادارن بە مەنتیقی ئەرستۆ، ئاماژەش دەدات بە بیسوودی ھەلەکانیان و دواپراوی گونجاندنی نێوان ئیسلام و ئەفلاتونی نوێ (فارابی و ئیبن سینا)، پێی وایە ئامانج لەوہ لەناوبردنی ئیسلامە لەنیوخۆوہ.

یەکیك لە کتیبەکانی ئەو بوارە بریتیە لە کتیبی (ترجیح أسالیب القرآن علی أسالیب اليونان) بە پینووسی موحمەدی کوپی ئیبراھیم وەزیر حەسەنی یەمەنی صەنعانی که لە سالی 840 ی کۆچیدا وەفاتی کردووہ.

خویندنگە ی رەسەنایەتی دەبوو بەرنگاری ئەو خویندنگە یە بێتەوہ که دەیدا بە شان و بالی خویندنگە ی یۆنانیدا، ئەوہ ی دوا ی مشتومپی دکتۆر نەشار لەگەل بیروراکانی دکتۆر ئیبراھیم بیومی مەدکوور لە کتیبە کەیدا (في الفلسفة الاسلامية) دەر دەکەوێت وەك شوینکەوتەکانی ریبازی لوتفی سەید و تەھا حوسەین، مەدکوور پێی وایە ئەرجانون ئەرستۆ لە خویندنگە کەلامی و فیقی و

زانستی و فلسه‌فیه‌کاندا کاریگه‌ری هه‌بووه، دکتۆر نه‌شار ده‌لێت مه‌نتیقی ئه‌رستۆتالیسی گوازیه‌وه بۆ جیهانی ئیسلامی و ته‌نها کاریگه‌ری له‌سه‌ر خویندنگه مه‌شائیه ئیسلامیه‌کان هه‌بوو و خویندنگه‌کانی تر که زاده‌ی سیستمیکی ئیسلامی بوون ته‌واو دوور بوون لییه‌وه، ته‌واو دژایه‌تی کرۆک و ورده‌کاریه‌کانی مه‌نتیقی ئه‌رستۆییان ده‌کرد، دکتۆر مه‌دکوور نکوولی ناکات له‌ بوونی ئه‌و مه‌نتیقه ئیسلامیه، به‌لام پێی وایه مه‌نتیقی ئه‌رستۆیی کاریگه‌ری گه‌وره‌ی هه‌بووه له جیهانی ئیسلامیدا، به‌لام من هه‌ر بپوام به‌ بوونی شتی وا نیه.

زالبوونی مه‌نتیقی ئه‌رستۆ کاتی‌ک ده‌رکه‌وت که بیرى ئیسلامی له‌ سه‌ده‌ی پینجه‌مدا داکه‌وت و تیکه‌ل به‌ زانستی یۆنان کرا، به‌لام ئه‌مه‌ بازنه‌ی ره‌زامه‌ندی فیه‌هناسانی دواتر و موته‌که‌لیمه ئه‌شعه‌ریه‌کان و موته‌که‌لیمه‌کانی سه‌له‌فی نه‌ده‌گرته‌وه و بپوایان نه‌بوو به‌ به‌کاره‌ینانی ئه‌و مه‌نتیقه و ته‌واو دژایه‌تی ئه‌و مه‌نتیقه‌یان ده‌کرد.

نويكردنه وهى رافهى باتينى بۇ قورئان

هه ولئىكى زۆر دراوه تا له نيو رافهى سهردهمدا وا نيشان بدرىت مه بهست له سزاي دۆزهخ برىتى نيه له و ويته رووكه شهى له دهقه كانى قورئاندا هاتوه، بهلكوو نمونه يهكى ترساندن و هه ره شهيه، دكتور موحه ممد سوعاد جهلال ده لئيت ئەم قسه يه زۆر رووخينه په و ده بىت ئوممهت له پيئاو پاراستنى قه وارهى ئايينه كهى و بنه رتهى بوونى به رنگارى ئەو تۆمه ته سهختانه بىته وه كه له هه ناوچه يه ك دهره كه وىت و مه بهست پيى بلاوكردنه وهى تاوان و خراپه كار به له نيو خه لكدا، چونكه كه بىرۆكهى سزاي رۆژى دوايى له دهروونى تاكدا دامالرا، ئىتر ره گزى زيندوو كرده وهى ويژدان و بهر په رچدانه وهى ئاره زووبازى ناميى، ئىتر بانگه شه بۇ بىر په وشتى ره ها و دهر يازوون له ريساكانى چاكه دهروونى و جنسيه كان دىته كايه، ئەمه ش ده بىته ئامانجىكى ئايدۆلۆجى بۇ هه ندى فەلسەفەى هاوچه رخی وهك بوونگه رايى و چه ندىكى تر، ئەوانهى ده لئىن سزاي رۆژى دوايى بوونى نيه مه بهستيانه به لىزاني خويان ئەو فەلسەفە رووخينه رانه بىنن تا رۆحى ئوممهتى ئىسلامى بكوژن و گروپوتينى دهروونى و بىروباوه پى نه هيلن، به لام ئوممهت له مهيدانى جهنگه جيا جيا كاندا زۆر پىويستى به و بنه رته تانه هه يه كه سه رچاوهى تواناي خه باتگيرى و خو پاريزى موسلمانن، ئەمه ش رۆلى گيره شيوتينى شعوبيهت نيشان ده دات له پيئاو له ناوبرنى ئىسلام له ناوخۆوه، ئەويش به چالاكى فيكرى دژ به چه مك و واتاكي ئىسلام له سهردهمه دهولهتى عه بباسيدا.

بووزیه ت و بهرهمی پئیان وایه سزای رۆژی دواپی بوونی نیه، هندی
 ئایینی تری خاوهن کتیبه پئیان وایه سزای رۆژی دواپی معنهویه و هست
 پیکراو نیه، پچهوانه موسلمانان که پئیان وایه سزای رۆژی دواپی هست
 پیکراوه، ئەمەش هەولێکە بۆ پچانەوه و لەخۆدا و نکردنی ئیسلام و نەهیشتنی
 تایبەتمەندیەکانی لە دەروون و ژیاپی موسلماناندا و دانانی برپی چەمک و واتای تر
 لە شوپیاندا، بەو هەنگاوهشیان هەریەک لە پرسپی سزا و پاداشت لەکاردهخن
 و پئیشیان وایه ئەرکی شرعی لەسر هیچ کەسێ واجب بیت چونکه سزاو
 پاداشت کرۆکی ئەرک و بەرپرسیاریتیه و ئەو ئەو گوتاره نەما ئیتر گوتاری
 بوونی ئەرک و بەرپرسیاریتی واتایهکی بۆ نامینیتیه و، بهوش هەموو ئیسلام
 لەکاردهخریت.

قورئانی پیرۆز که بێگومان لەلایه ن پەرەردگار و دابه زیوه، هیچ شتی لە
 خۆوه نالیت و چی تیدایه راست و دروسته و مەنتیقی سەلامەت و دروستی
 هەیه و حوکمەکانی دروستن، خەلکی راسپاردووه ئەرکه شرعیەکان
 بەجیبگەیهنن که ئەمەش بنه پەتی پەرەرده ئوممەته لەسر چاکسازی و
 پیشپهوی رووه و سەرفرازی، هەروها بۆ رێگری لەوانه ی لە فرمان دەردهچن
 هەپه شه و سزای رۆژی دواپی باس کردووه.

دکتۆر موحەممەد سوعاد جەلال پیی وایه کارکردن بۆ نەهیشتنی بروابوون
 به سزای رۆژی دواپی هەولێکی لیدانی ئیسلامه، بەلکو دەلالت ئیسلام بەرنگاری
 ململانیهکی میژوویی سەخت بووه ته وه، لەلایه ن کهسانیکه وه به ناحق

داویانه ته پال پیلان و دوژمنایه تی دژ به ئیسلام، ده توانیت ئیسلام وهك قه لایه کی پته و به میژ وینا بکهیت که له ناویه وه خه لکی دهین بیروباوه پ و نه ریتی تاییهت به خویان هیه، نه وه ره ههنگه ئایینه نهك نه ته وه ییه به تی به میژی خواجه که نه و کومه له مروییانه یه کده خات و یه که یه کی به میژیان لی پیکدی نی چه له بوون و چ له کارکردن و بنیاددا، هه روه ها توانای خه باتیان پی ده به خشیت، که سانی دژ به ئیسلام دوژمنایه تییان راگه یاندوهه خوڤاگری و دلسۆزی بۆ بیروباوه پیان و دابه شکردن و په رتکردنی موسلمانان ده گرنه بهر تا بنه ونه شکاندنی قه لای رووکه شی ئیسلامی، نه ویش به داگیرکردنی زۆریه ی ناوچه کانی موسلمانان، گرنگ نه وه یه نه مانه مه به ستیان له و ده سه لاته یان شکاندنی توژی قه لای رووکه شی ئیسلامه که مه به ستم پی ده ستگرته به سه ر ئوممهت و زه ویشدا، نه مه خوی ناتوانیت ئامانجه ره سه نه که ی بینیته دی، به لکو مه به سستی ده ربازبوونه له ده سه لاتی جیهانی ئیسلامی وهك بیر و ئایین و ئایدۆلوجیا، هیشتا نه و قه لای بیروباوه پ و حوکه له نیو موسلماناندا ماوه و نه و بیروباوه پ و حوکه مه نه گه ر له ده روونی موسلماناندا کارلێك بکه ن نه وه زامن تا جاریکی تر بنیادی توژی شکاوی رووکه شی قه لاکه بنیاد بنیته وه.

به رپرسی زهنج و حلاج

بِزافِي پيلانگيڙي دڙ به ئيسلام هه وليداوه بڙي چه مكو واتاي ساخته
بيوژيئنته وه تا بتواني شعوبيه ت و بيري باتيني به جوڙي بيوژيئنته وه كه نه و
بپوايه بلاو بكا ته وه بزوتنه وه ي زهنج و قهرمه تيه كان چهند بزوتنه وه يه كي
دادپه روه ري كومه لايه تين.

به رپرسی زهنج و حلاج پيشپه وي نه و كه سيٽيانه ن كه جه ختيان لي
كراوه ته وه، به لام بزافي بيداريخوازي ئيسلامي و ره سه نايه تي توانيويه تي نه و
په يامه ساختانه بخاته وه شويئي خويان و نه و بانگه شه يه پوچهل بكا ته وه كه
گوايه حلاج چاكسازيكي كومه لايه تي يان بانگخوازيكي دادپه روه ري كومه لايه تي
بووه و كوژداني له پيناو رزگاركردي كويله كاني سه ر زه وي بووه، لويس
ماسينيون گرنگيه كي زږي داوه به حلاج و ماوه ي چل سال كاري له سه ر
كردووه چ له نووسين له سه ري چ له چاپكردي به ره مه كاني و داناني ژه هري
حلاج له به رده ستي روشنبيراني نه م سه رده مه دا، زږ سوور بووه له سه ر نه وه ي
په يوه ندي نيوان حلاج و قهرمه تيه كان به درويخاته وه، دكتور موحه مه د قاسم
به رنگاري نه و پرسه بوته وه و لايه ني راستيه كه ي خستووه ته پوو و ده لئيت
ماسينيون زږ سوور بووه له سه ر نه وه ي بلئيت حلاج په يوه ندي نه بووه به
قهرمه تيه كانه وه، به رده وام جه ختي له وه ده كرده وه نه و كابرايه كي صوفيگه را
بووه و بانگخوازيكي سياسي نه بووه، به لكو خوشه ويستي ئيلامي هه بووه و خوي
كردووه ته قورباني پيناوي خوشه ويستي، بي سوان پيمان ده لئيت حلاج

صوفیه کی سوننی بووه و ویستوویه تی رۆحی ئایینی له که شیکی وشک و بێ سۆزی رۆحیدا قول بکاته وه، ماسینیون و هندی له خویندکارهکانی پێیان وایه جهلاج به په یامی توانه وهی خودا تیایدا بووه ته پردی له نیتوان مه سیحیه ت و ئیسلامی سوننیدا، نه وه موو نکوولی کردنه له بوونی په یوهندی نیتوان جهلاج و قهرمه تیه کان واته بوونی په یوهندی کی حاشالی کراوه، ماسینیون له شوینیکی تری کتیبه کهیدا دان به وه دا ده نیت هه لو یستی نه و کابرا صوفیه له مه سه له ی فره زی جه جدا هۆکاری سه رکۆنه و له ناوچوونی بوو، جهلاج په یۆزی و گرنگی مه ککی نه هیشت تا بوویه هۆکاری قهرمه تیه کان هیرش بکه نه سه ره مه ککه و حاجیه کان له ناو بهرن و که عبه بهرووخینن و بهرده رهشی که عبه یان برد و دواتر بهرده که یان برده هه جهر، نزیکه ی بیست و دوو سال بهرده رهشی که عبه یان له وی هیشته وه و دای سه قامگیر بوونی دهوله تی فاتیمی و چه سپانی ده سه لاتی فارسی له به غداد له بری ده سه لاتی عه ره بی ئینجا بهرده ره شه که برایه وه بۆ مه ککه.

جهلاج هاو سه رده می دوو بزوتنه وهی شعوبی بوو که بریتی بوون له زهنج و شوپشی قهرمه تیه کان، هندی خالی په یوهندی نیتوان نه و دوو شوپشه مان بۆ ده رده که ویت، نه مه ش له گه ل سروشتی رووداوه میژوویی و کۆمه لایه تیه کاندای ده گونجیت، ده کریت بوتریت سه ده ی سییه می کۆچی چه ند بزوتنه وه یه کی سیاسی به خۆیه وه دی که ئامانجیان بوو له روی سیاسیه وه ده ست به سه ر ده وله تدا بگرن و ریخۆشکری بکه ن بۆ ده وله تیکی عه له وی، نه مه ش دای

ئەوھى ھەولەكانى سەدەى دووھم سەرکەوتتو نەبوون لە گواستەوھى دەسەلات لە ئومەویەكانەوھ بۆ ئالوبەیت.

ئاسایى بوو ئەو بزوتنەوانە مۆركىكى ئايىنى وەرېگرن تا پشتیوانانى كینەلەدل دژ بە دەولەتى عەبباسى لە دەورى خۆيان كۆبکەنەوھ، ھەندى پالئەرى كۆمەلايەتى و سیاسى و رەگەزى ھەبوون بۆ لەناوبردنى دەولەتى عەبباسى، بەلام شۆرشە سیاسىەكان لەپال دياردەيەكى ئايىنىدا ھەنگاویان نا، چونکە بانگەشى پێغەمبەرایەتى یان خودایى لەو ماوھ ناروونەى میژووى دەولەتى عەبباسیدا باو بوون و رێخۆشکەرییان کرد بۆ دەرکەوتنى چەند دەولەتکەيەكى بچوک بەتایبەت لە کۆتایيەكانى سەدەى سێيەمى کۆچیدا.

بۆیە حوسەینی کوپى حەلاج یەكەم کەس و کۆتا کەسبش نەبوو بانگەشەى خوايەتى دەکرد، بەلکو پێش ئەو و دواى ئەویش چەندىنى تر ھەبوون، ھەندىکیان خویندکاری خۆى بوون، مەبەستمان ئەبووعمەر کە لە نیوھى دووھمى سەدەى پێنجەمى کۆچیدا ژیا.

لاوازی دەولەتى مەرکەزى لە بەغداد ھۆکار بوو بۆ دروستبوونی ئاژاوەكان و سەرکەوتوویى شۆرشى زەنجەكان کە لە سالى 255 ى کۆچى دەستى پێکرد و نزیکەى پانزە سال درێژەى خایاند، سەرەتا بزوتنەوھەکە لەژێر دروشمىكى ئايىنىدا دەستى پێکرد و کەسێک کە خۆى بە ھەوادارى ئەھلوبەیت دادەنا دەستى پێکرد، ئەویش بریتى بوو لە موھەممەدى کوپى موھەممەد عەلى عەبدورەحیم کە لە تالەقان لە خوراسان لەدايک بوو، ئەو ناوچەيە بنگەيەكى

بانگخووانی ئیسماعیلی و فاتیمی بوو له نهوهکانی مهیمونی قه‌داح و
 حه‌لاجیش سه‌ردانی نه‌ویی کربوو، بزووتنه‌وه‌که به هاتنی به‌رپرسی زه‌نج له
 خوراسانه‌وه ده‌ستی پیکرد، نه‌و کابرایه بانگه‌شهی نه‌وه‌ی ده‌کرد علی کوپی
 موحه‌مه‌دی کوپی نه‌حه‌مه‌دی کوپی عیسی‌یه و له نه‌وه‌کانی حوسه‌ینه، توانی
 سه‌رکه‌وتوانه متمانه‌ی زه‌نجه‌کان به‌ده‌ست بیئی و ژماره‌یه‌کی زۆر له ده‌وری
 کۆبوونه‌وه، دواتر رووه به‌حره‌ین چوو که به‌هیزترین بنکه‌ی قه‌رمه‌تیه‌کان بوو
 له دواتردا، خه‌لکیکی زۆری نه‌ویش شوینی که‌وتن، نه‌ویش بانگه‌شهی
 پیغه‌مبه‌رایه‌تی بۆ خۆی ده‌کرد و ده‌ویت سروشی بۆ داده‌به‌زیت، دواتر چوو بۆ
 به‌صره و له‌ویوه چوو بۆ به‌غداد و ده‌یوت بپێ نیشانه‌ی هه‌یه که هه‌مان
 که‌راماته‌که‌ی حه‌لاج و نه‌وانه‌ی دواتری له‌خوگرته‌بوو، به‌رپرسی زه‌نج توانی
 خه‌لکیکی ناو به‌غداد به‌لای خویدا راکیشت، دواتر خۆی و هه‌واداران له‌سالی
 255 دا رووه به‌صره چون، به‌صره‌ی هه‌لبژارد دوا‌ی ده‌رکردنی والیه‌که‌ی،
 دواتر کۆیله‌کانی کۆده‌کرده‌وه و گروپی لی دروست ده‌کردن و بۆ هه‌ر
 ده‌سته‌یه‌ک له‌ خو‌یان سه‌رکرده‌یه‌کی داده‌نا، به‌لینی به‌هه‌شتی ده‌دا پێیان،
 به‌وه‌ش ژماره‌یه‌کی زۆری هه‌رزه‌کارانی به‌صره‌ی له‌ ده‌ور کۆبوویه‌وه، زۆری له‌و
 کۆیلانه‌ش که له‌ ده‌ست رزگار بوون له‌ کۆیلایه‌تی و ماندوو‌بوون دابوو‌یانه‌پالی،
 که ده‌سه‌لاتی زۆر بوو ئیتر چوو رووه قادسیه و تالانی کرد و دواتر که‌پایه‌وه
 هیزشی هینایه‌ سه‌ر به‌صره و که‌وته کوشتنیان و ژماره‌یه‌کی زۆری خه‌لکی
 به‌صره‌ی کوشت، مه‌سه‌وودی وینه‌ی نه‌و کوشتاره دپندانه‌ی کاره‌ساتی

بەصرەى نیشانداوە دەلێت خەلکێکی زۆر لە مال و بێرەکاندا خۆیان دەشاردەووە بە شوو دەهاتنە دەرەووە سەگیان سەردەبێی و دەیانخوارد، تەنانەت کە یەکیکیان دەمرد گۆشتەکیان دەخوارد.

بەوجۆرە خێرا بزوتنەوێ زەنج رووی راستیی خۆی نیشانداو ژنانی ناو وەچەى حەسەن و حوسەین و عەبباسی و هاشمی و قورەیشیەکانی تر لە بازاری کۆیلەفرۆشاندا دەفرۆشران، نەڕیتێکی زەنجیەکان ئەوەبوو کە دیلەکانیان دەکوشت، ئەمەش ترسو بیمی نایەو، هەندێ شار بێ جەنگ قەلاکانیان دەدا بە دەستەووە، وەک چۆن خەلکی ئابادان وایانکرد، هەروەها چوونە ئەهواز و وێرانیاکان کرد و دواتر سووتاندیان، بەرپرسی زەنج تەنانەت ریزی نەدەگرت لە بەلێنەکانی بەرامبەر بە دوژمنانی، جا کاتێک چووێ بەصرە کەوتە کوشتار و شوو و روژی هەینی و شەممە مال و حالێ دەسووتاند، کاتێک خەلکی بەصرە داوایان کرد پەنایان بدات، ئەویش شوینێکی دیاری کرد بۆیان، کە لەوێ کۆبوونەووە ئەم ناپاکی نواند و فەرمانی کرد بیانکوژن، ئینجا چەند ناوچەیهکی بەصرەى سووتاند، هەمان کاری لە شاری واست کرد کاتێک لە ساڵی 264 ی کۆچیدا چوو ناویەو، بەلام ئەبوعەبباس موفەقق لە ساڵی 267 ی کۆچیدا تووشی یەكەم شکستی کرد.

دواتر نامەیهکی نووسی بۆ بەرپرسی زەنج و تیایدا داوای لێکرد تەوێ بەکات، بەلام ئەو رازی نەبوو، بۆیە موفەقق گەمارۆی ئەو شارەى دا کە بەرپرسی زەنج ناوی نابوو موختارە، ئینجا گەمارۆکەى لەسەر توند کرد،

کاریگری دهرونی نیو پشتیوانانی بهرپرسی زهنج دیار بوو، هندی له سهرکردهکانیان داوای په‌نایان ده‌کرد له موه‌فوق، ئویش په‌نای دان، به‌رده‌وام که‌ماروۍ شارکه‌ی دا تا ته‌واو برسیتی ناو شارکه‌ی گرته‌وه و دواچار موه‌فوق چووہ ناو شارکه‌وه و کوشکه‌کانی سووتاند و ژنو مندالانی رزگار کرد و توانی له سالی 270 ی کزچیدا شوپشی زهنج له‌ناوبه‌ری.

هینده‌ی نه‌برد دواۍ مردنی موه‌فوق له سالی 278 دا شوپشیکۍ نوی ده‌رکه‌وت که ئویش شوپشی قهرمه‌تیه‌کان بوو و سه‌ده‌یه‌ک دریژه‌ی کیشا، حلاج تومه‌تبار کراوه به‌وه‌ی یه‌کیک بووه له که‌وره بانگخوازه‌کانی قهرمه‌تیه‌کان و له‌ژیر په‌رده‌ی سوفیگه‌رایۍ و بانگه‌شۍ خواجه‌تی و له‌کارخستنی فره‌زه‌کانی ئېسلام وه‌ک نویژو رۆژوو و حج و زه‌کات و یه‌کخواپه‌رستی ئوه‌ی کردووه، ماسینیون زور هول د‌ه‌دات تومه‌تی سیاسی له‌سهر حلاج لابه‌ریت هه‌رچه‌نده دان به‌وه‌دا ده‌نیت حلاج بانگه‌وازی کردووه بۆ نه‌مانی ئه‌رکه‌کان و لای ئه‌و وه‌لی بوون له پیغه‌مبه‌رایه‌تی به‌رزتره‌و وه‌لی ده‌توانیت شه‌ریعت وازلیبیتنی و بری د‌ه‌سته‌واژه‌ی نوی دابنیت، ویپای جیاوازی کاتی نیوان کۆتایی شوپشی زهنج و سه‌ره‌تای شوپشی قهرمه‌تیه‌کان که‌چی ده‌بینین ئه‌و دوو شوپشه په‌یوه‌ندیان به یه‌که‌وه هه‌بووه به شیوه‌یه‌یک لیک نزیک نه‌خشه‌یان بۆ داپیژراوه.

قهرمه‌تیه‌کان نایدۆلۆژیایه‌کی ئایینیان هه‌بوو که له‌گه‌ل ئایینه‌که‌یانداندا نه‌ده‌گونجا، ئیتر چ سونیه‌کان یان شیعه‌کانیش، ریه‌ری قهرمه‌تیه‌کان ده‌یوت

ئەو بانگخوۋى مەسىھەۋ خۇدى عىسايەۋ ئەو بىرىتتە لە كەلىمەۋ ھەر ئەو مەھدەۋ جەبىلە، ھەموو ئەمانە مۆركى تىكەلگەردنى ماسۋنى و قەرمەتى و باتىنىن.

ئىبن ئەسىر دەلىت قەرمەت پەيۋەندى ھەبوۋ بە بەرپەرسى زەنجەۋە پىش ئەۋەى بەرپەرسى زەنج بكوژىت، پىتى وت سەد ھەزار شەمشىر بەدەستى ھەيە، بەلام ئەو دوانە لەبەر ھەندى جىاۋازى مەزھەبى رىككەكەۋتن، وپراى ئەو جىاۋازى مەزھەبىيە بەلام ھەنگاۋەكانى ئەو دوۋ تاقمە تا ئاستىكى زۆر لىچكوۋ بوۋ ھەر لە بە كەنيزەك گەرتنى ژنان و كوشتنى دىلەكان و تالان و ويرانكارى، بۆيە ھەنگاۋەكانى قەرمەتتەكان تەۋاۋكارى ھەنگاۋەكانى بەرپەرسى زەنج بوۋن.

ھەلاج كە ھەر لە سالى 285 ى كۆچىۋەۋە بۆ نىزىكەى پىنج سال بەنىۋ خوراساندا دەگەپا، زۆر لەسەر دەرگەۋتنى مەھدى چاۋەپوانكراۋ دەچوۋ و سوپىندى بەۋ دەخۋارد، ئەمەش لە سالى 290 ى كۆچىدا كە تىايدا ھەندى بانگخوۋى قەرمەتى لە خوراسان ھەمان كارىيان دەكرد و تىايدا قەرمەتتەكان لە چەند شوپىنى كوشت و بىر توندوتىژىيان گەرتەبەر، لە سالى 301 دا ھەلاج بەند كرا، ئىبن ئەسىر دەلىت بە راي ھەندى كەس ھەلاج جادوۋگەر بوۋەۋ ھاۋەلىكى لەگەل بوۋ پىتى وترا ھەلاج بانگەشەى خاۋىەتى دەكات، پىشەۋا جۈەينى ئىمامولھەرمەين دەلىت ھەلاج بانگخوۋىكى قەرمەتتە و لەگەل جنابى و ئىبنولموقەنە رىككەۋتوۋە بۆ شىۋاندنى بىرۋاۋەپى خەلك و ھەركام چوۋن بۆ ناۋچەيەك، جنابى لە ھەجەر و بەھرەين و ئىبنولموقەنە لە ولاتى تورك و

هه لاجیش له عێراق بوو، هه رچهنده هه لاج هاوسه رده می ئه وان نه بوو، به لام کوژرانی جه نابی و چوار له گه وره سه رکرده کانی قهرمه تیه کان له سه ر دهستی خزمه تکاره سه قله بیه کانی له سالی 301 دا کاریگه ریه کی گه وره ی نه بوو له سه ر قهرمه تیه کان که ده سه لاتیان هه بوو به سه ر هه جهر و ئیحساو قه تیف و تانیف و هه موو ولاتی به حره یندا.

ئه وه ی پێویسته لیکۆلینه وه یه له توندوتیژی قهرمه تیه کان له کوشتاری حاجیه کاندا، ده بینین ماسینیۆن و پێرای ئه وه ی هه ولێ زۆری داوه نکوولێ بکات له بوونی په یوه ندی نێوان جه لاج و قهرمه تیه کان، که چی ناچار ده بێت دان به وه دا بنیت هه لاج ویستوو یه تی فه رزی هه ج له کاریخات، هه ولێ پیسکردنی که عبه ئامانجیکێ سیاسی بانگه وازی فاتیمی بوو، دیارده ی له کارخستنی هه ج و بانگه شه ی خوایه تی دوو بانگه وازی زāl بوون، هه لاج ئه و دوانه پێکه وه گرتووه ته بهر، دواتر خه لکی راجیا بوون له سه ر هۆکاری کوشتنی، ئایا له بهر له کارخستنی فه رزی هه ج یان له بهر بانگه شه ی خوایه تی، به لام ئه و هه ردووکیانی ده ویشته و ده یوت ئه و رێبازی حلوولی گرتووه ته بهر، کاتیک هه ردوو هه نگاوه که ی گرت بهر ده بوو ئاراسته ی گشتی هه ریه ک له بزووتنه وه ی قهرمه تی و بانگه وازی فاتیمی بگه رت بهر و له هه مان کاتیشدا پشت ببه ستیت به جادوو و سۆفیگه ریش.

شعووبیه کان

(ئیبینولموقه فەع، ئەبووعوبەیدە، عەلان، ئەبوونەوواس، ئەبولعەتاهیه)

دکتۆر بەدیع شەریف بێرەتی پیلانە کە دەخاتە پوو و هەول دەدات خال بخاتە سەر چەندین پیت، بەتایبەت سەبارەت بە زانیاریەکانی رۆژەلاتناسان، ئینجا دەلێت جووەیدی رۆژەلاتناسی ئیتال نووسراویکی ئیبراھیمی کوپی قاسمی بڵاوکردووەتەوە کە ناوی کتێبەکە بریتییە لە (الرد علی اللعین عبدالله بن القفغ) و تیایدا زندیقبوونی ئیبینولموقه فەعی خستوووەتە پوو، ئیبراھیم چەند وتەیەکی دژ بە قورئانی ئیبینولموقه فەعی هێناوە، عەبدوللا بە شیوازیکی نوێی بیسمیللاهی (بسم الله النور الرحمن الرحيم) دەستی پێکردووە و دەکەوێتە وەسفی رووناکی و بە سەرچاوەی خێر و مەعریفەی دادەنێت و لەروانگی دین و قورئانەوە هێرش دەکاتە سەر ئیسلام و پێی وایە بە تایبەت بۆ موحمەد دابەزیووە و رەخنە دەگرێت لە وێنای جنۆکە و سووتاندنیان بە شەهابەکان، دواتر گالێتە بە خوا دەکات لەبەرئەوەی سەرکەوتنی موسلمانانی خستوووەتە نیو شمشیر و ئەسپەو، باس لە ستمی خوا دەکات، لەوانە رێدان بە کوشتنی پێغەمبەرانی و نەپاراستنیان و دواخستنی سزای ستمکار بۆ رۆژی دواوی و بڵاوکردنەوی نەخۆشی و دەرد لەنیو خەڵکدا و هەستکردن بە تووڕەیی و خەم و ئازار لەبەرئەوەی رۆژی دواوی زەبانیەکانی خۆی دەنیرێت تا ئەوانەی لە ئیسلام دەرچون سزایان بدات، دواوی دەکەوێتە هێرش کردنە سەر خۆدی موحمەد (ﷺ).

قاسم هه مو په يامه که ی ئیبنولموقه فه عی نه هیناوه، به لکو چەند دیریکی لى هیناوه، به لام وینه ی مشتومپی باوی نه وکاته و خەباتی به رده وامی نیوان ملهوپان و موسلمانان پی نیشان دەدات کاره که ی ئیبنولموقه فه ع تاکه که سی بوو، به لام کاریکی گه وره بوو له مهیدانی ململانی نیوان نه و دوو زیاره دا، وێرای رۆلی گه وره و کارای ئیبنولموقه فه ع، به لام رۆلی زۆر که متر بوو له رۆلی بنه ماله ی به رمه کی له و مهیدانه دا.

به رمه کیه کان نه صمه عییان له کۆشکی خهلیفه ده رکرد و خویان چوونه شوینه که ی، نه بوو عوبه یده که سیکی روشنبیر بوو و روشنبیری جووله که و مه جووسیته تی که ل به روشنبیری ئیسلامی کردبوو، باوکی باوهرداری ته وراتی بوو، باپیریشی برپای به مه جووسیته هه بوو و که سیکی شعوبی و ره گه زپه رست بوو، کتیبی (المثالب) و (الطعن علی العرب) ی دانا، به کیکیان تایبته بوو به هۆزی باهیل و به کیکی تریان به گشتی له هۆزه کانی تر، جۆلد سیهر ده لیت نه بوو عوبه یده ته و او خووی گرتبوو به هه لبه ستنی رووداو و فه رموده و ته یه ک که کیشی له نیوان هۆزه عه ره بیه کاندایه ته وه.

نه بوو عوبه یده له کتیبه کهیدا باسی ره چه له کی عه ره ب ده کات و هیرشی زۆریان ده کاته سه ر، هه ر شتیکیشی دیبیت شانازی بیت بۆ عه ره ب گێراویه تیه وه بۆ فارسه کان، نه گه ر قه صیده یه کی به هیز یان چیرۆکیکی به تامی به دی بکردایه ده یوت عه ره ب له فارسه وه وه ریانگرتوه، هینده رۆچووبوو تا زۆر ره وشتی به نی عه دنان و قه حتانیه کان و ژیا نی نه وانی ده گێراویه بۆ سه ر

ساسانىيەكان، جۆلد سىيەر دەلّيت بەو چەشنە ئەبووعوبەيدە دەيەوئەت ھەموو گولئىكى گەشى نئو شانازى عەرەب ھەلکىشى.

گىرپانەوہەکانى ئەبووعوبەيدە لە کتیبەکانى مێژودا بلأوبوونەتەوہو چەندىن مێژوونوس و شارەزای زمانى عەرەبى پىشتى پى دەبەستن، تەبەر لەوہوہ بەسەرھاتى ھۆزە عەرەبىيەکانى ھىناوہ، چەندىن وتەى لەسەر عەرەب ھىناوہ کە داھىنانى ئەون، کەچى لە کتیبەکەى بەلازەرىدا (أَنسَابُ الْأَشْرَافِ) تۆمار کراون.

وہعلان يان غەيلانىش کەسئىكى شعوبى بوو و شارەزای رەچەلەکى عەرەب بوو و ھەوادارى بەرمەکیەکان بوو، لە بەیتولحیکمە کتیبى دەنوسىيەوہ بۆ ھاروونەرەشید و مەئموون، کتیبى (المثالب)ى دانا کە تىايدا ھىرشى کردە سەر عەرەب، ئالووسى دەلّيت غەیلان زندیقئى دوانەخوایەرست بوو و کتیبئىکى دژ بە ئىسلامى نووسى بۆ تاهىرى کوپى حوسەینو تىايدا تانەى دەدا لە قورپەیش و ھەموو عەرەب و ھەموو خراپەو ناھىرىنيەکى دەدايە پالئان و تۆمەت و بوختانىشى بۆ دادەتاشين.

ھەرۆھە ئەبانى کوپى عەبدولھەمىدى لاحقى جئى متمانەى بەرمەکیەکان بوو و کتیبى مەزەکى وەگىرا بۆيان، ھەرۆھە کلیلەو دمنەى بە شیعەر داپشتەوہ، جەغفەرى بەرمەکیش سەد ھەزار درھەمى پى بەخشى.

ھەریەک لە ئەبوونەواس و ئەبولعەتاهەیش ھىرشیان کردووەتە سەر سوننە و بنەمای رووخینەریان بلأوکردووەتەوہو بەشار بن برد رىخۆشکەرى کرد بۆيان،

بهرمهکیه کانیس توانییان پیگه یه کهم بۆ ئه بوونه واس له کۆپی هارونه رهشید مسۆگه ر بکهن، ئه بوونه واس شاعیریکی زۆر لیزان بوو و جه دهل و هه زه لی تیگه ل ده کرد و له و نیوه نده شدا بنه ماکانی خۆی بلاوده کرده وه، ئه بوونه واس یه کیك بوو له گه وره دوانه خواپه رسته زندیقه کان که گالته ی ده کرد به دین و به کۆتییکی داده نا و پیتی وابوو رۆژی دوا یی و زیندوو بوونه وه خه یاله، گومانی دروست ده کرد سه باره ت به بیروباوه پ و داوا یی ده کرد له دین دوور بکه ونه وه. ئه مهش پیناویکی مانه ویه ت بووه بۆ دژایه تی ئایینه کان، ئه وانه ی نایناسن ده لێن ئه بوونه واس که سیك بوو سه رقالی باسی مه یئۆشی و غه زه لی نا ئاسایی بووه، به لام ئه وانه نازانن مه به سستی ئه بوونه واس په خشکردنی ریتنماییه کانی به رمه کی بووه تا ئه و مۆدیلی شیعره له ناو خه لکدا بلاوبکاته وه، بۆیه ئه م پشتی به سته بوو به به رمه کیه کان و ئه وانیش پشتیان به م به سته بوو.

کریمه ری رۆژه لاتناس که دیوانه که ی ئه بوونه واسی بلاو کرده وه ده لیت ئه بوونه واس به ئاشکرا و بێ دوودلی و هیچ شه رمیك گالته ی ده کرد به بیروباوه پی موحه ممه دی و بنه ماکانی گومرای و زندیقی بلاوده کرده وه و ده می نه ده گرت وه له وتنی هه رچه ک برۆای پیتی هه بوو، کاریگه ریه کی ره های هه بوو له سه ر رهشید، هه رکات هارونه رهشید تووړه بوایه له به رمه کیه کان، ئه بوونه واس به دوو دپړه شیعر تووړه ییه که ی نه ده هیشت، هه رکات ئه بوونه واس تۆمه تبار بکرایه به زندیقی، به رمه کیه کان لای هارونه رهشید سکا لایان بۆ

دهکرد، کاتیک بهرمهکیه کان کوژدان، ئەمین ئەبوونەواسی له بەندیخانهی زندیقهکاندا بەن کرد.

سەبارەت بە ئەبۆلەتاهیه ئەو فایدای رۆژه‌لاتناس تیبینی ئەوێ کردووە کە دوانەخواپەرستی کاریگەری هەبوو له ئەرجووژە بەناوبانگەکید، هەروەها له نێو شیعەرەکانیشیدا دەرەکه‌وێت، هەندێ له رێنماییەکانی مانەوی له دنیانەویستیدا وەرگرتبوو، ئەمە له کاتیکدا زوهد و دنیانەویستی سڕوشتی ئەبۆلەتاهیه نەبوو، تەنها باسی مردنی دەکرد و هیچ باسی زیندووبوونەوێ نەدەکرد.

دەبینیت ئەو شاعیرە کە باسی دنیانەویستی دەکات باسی ناوگۆڕ و نەمانی تەماع و زەبوونی و خۆدانەدەست دواپراوی مۆیی دەکات کە ئەمانەش بانگەوازی مانەوین، ئەم هەنگاوی بەرمەکی و شوێنکەوتەکانیان له گەرمە کارایی ژیاڕی نوێ و ئایینی نوێدا وەک تەقینەوێکی نێو بینایەکی بەرز و ابوو، دیواره‌کانی دەشیوێنی و کۆن و کەله‌بەری بۆ دروست دەکات، دەی بەو هۆیه‌و بیدعە و گومرایی دەرکەوت، جار هەبوو تاکەکان ئە ورۆڵەیان دەنواند و جارێش هەبوو گروپ و کۆمەڵەکان ئەوێان دەکرد، خورمەییەکان دروشمیان نەمانی ئەرک و بەرپرسیاریتی بوو و دەیانوت با خەڵکی خووبدەن ئارەزووبازی، قەرمەتیەکان بە رێنماییە باتینیەکانیان خراپەیان نایەو و لەو رێیەو تەئویلی قورئانیان بەو چەشنە دەکرد لەگەڵ بیرورای خۆیاندا بگونجیت، بە کارەکانیان دەیانویست بیروباوەڕی مەجوسیت بەکەنە جێگرەوێ ئیسلام.

سروش و پېغه مېراییه تی

له م رۆزگاردا بړې نووسینی نوې ده بینین سه باره ت به ئیسلام و بیرو
روشنیبری ئیسلامی که بانگخوازانیکى بوونگه رایى یان ماددیگه رایى یان
وه زعیه تی مه نتیقى نووسیویانه، ئەمەش شتیکی نامۆ نیه، چونکه بړې
نووسه ی سهرده م وهك دکتور هیکه ل و عه قاد و زه کی موباره ك و مه تصور
فه می و ئیسماعیل مه زهر له ماوه ی چله کانی سه ده ی بیسته مدا بهرگی
خویان گۆپی و هه لویستی جیاواز له دیدی سالانی سیه کانی خویان گرتبه ر،
ئەم گۆرانه ش دواچار پاشخان و ئامانج و راستیه کانی خوی نیشاندا، به لکو
هه یانبوو له شیعرى جاهیلیه وه نهویه په راویزی سیره .

نامۆ نیه بړې له وانه ی له سهره تاي ژيانیه وه به پاشکویی بیری رۆژئاوایی
ناسراون و ئامانجیان دیاری کراوه، ئیستا بیانبینین هه ولئى نوې بدن تا له
کەشى بیر و خویته راندا رۆلئیکى نوې ببینن و ناوبانگئیکى تر بۆ خویان به ده ست
بخەن.

بۆیه نامۆ نیه دهروونی مړویی چەند رییەك بگرتەبەر و بێئاگا بێت له
ریبازی یان نه توانی بگاته ئاسۆیهك، دواتر که دهرفته تی بۆ گونجا یان له هەر
بارئیکى گونجاودا توانی سهردانى شارئیکى ئیسلامی بکات ئەو کەشه دهروونی و
کۆمه لایه تیه کاریگه ری فیکری و کۆنى هه بێت له سه ری، زه کی موباره ك به
سهردانى جه زائیر یان مه غریب بیروراکانی گۆپا، مه محمود عه زمی به سهردانى
فه له ستین بیروراکانی گۆپا، هه یکه ل پاشا به سهردانى دیمه شق بیروراکانی گۆپا،

بانگخواڙاني ميصري و فيرعوني و هريمچيتي گڙپان بڙ بانگخواڙاني
عهره بچيتي، بويه نامو نيه كه سيڪ سهرداني مهكڪي موڪره مه بڪات يان
سهردانتيڪي ولاته عهره بيه كان بڪات ٺيتر موري ٿيسلامي وهريگريٽ، دواتر
له پشت نه مه وه ديدتيڪي نوي يان بيريڪي نوي يه كخواپه رستي لا دروست بيت.

به لام هه ميشه تيبيني نه وه كرداوه عه قللي له روانگي روشنيري روظناواوه
دامه زباني پٽويستي به ماندووبوونيڪي زور نيه تا بتوانيٽ بيري ٿيسلامي
وهريگريٽ يان به دروستي له ٿيسلام تيبگات و له دست چمڪو واتاي
بيروباوه پري روظناوا دهر باز بيت، ره خنه گيراوه له نووسينه کاني دكتور هه يڪل
سه بارهت به كتيبه كه ي (ڙياني موحه ممد) يان نووسينه کاني عه قاد له كتيبي
(العبرقيات) يان نووسينه کاني ته ها حوسه ين له نووسينه کاني (هامش السيرة و
عثمان و علي) هه موويان له نووسينه کانياندا پشتيان به ستووه به ريبياني
روضناوايي له شيڪاري كه سيني و چمكي پالوانيتيدا، به جورڪ له گهلا چمڪو
واتاي ٿيسلامدا ناگونجڻ، ده بينين هه مان نه ره وته له نووسينه کاني نه وه ي
نويشدا رهنگيان داوه ته وه، به جوري پيغه مبري خوا (عليه السلام) وهك پالوان و
چاڪسازو پيغه مبري نازادي و هه لکه وته ي شور شگيري و چندين سيفه تي تري
له و چه شنه ناوده به ن تا دان نه نڀن به راستي پيغه مبري خوادا كه موحه ممد
پيغه مبري خوا بووه و سروي بڙ دابه زيوه.

هه روه ها ده بينين نه نووسه رانه له هه موو بواره کاني توڙينه وه
ٿيسلاميه کاندا قسه ده که ن و چمڪو واتايه كي جياواز له په يامي ٿيسلامي

دهڪنه ريپهري بيري ٿيسلامي، نيتر هه يانه بيرڪردنه وهى سؤفيگهري وهه يانه موعته زيلي وهه يانه بيري باتيني دهڪنه پيشهنگو وانيشاني خه لڪي دهدهن ٺهويهه ويٺاي پهيامي ٿيسلام دهڪات.

لهراستيدا مهسه ليهه كي بنه پهتي لهم بواره دا ههيه كه ٺهويش ٺهويهه بيري ٿيسلامي به بهزاندني ٺاسوي جياواز گه شهي سهندوهن ٺاسوڪاني موعته زيله وه سؤفيگهري وهه لسهفه ي بريوه وهه گه شهي زياتري كردوه، بهلاو شيويهه كي سهربه خو وروني خو هه بو كه چوپاوه ي بهها جوانهڪاني ناو ٺهوي ريچڪانه ي لهخودا ڪوكردوهته وهه له بازنه ي پهيامي رهسه نايهتي خويدا بهڪاري هيناهه، ٺهوي پهيامه رهسه نايهتيه ي كه لهسر بنه ماي يهڪخواپه رستي و بربابون به خوا دامه زراوه، جا ٺهگه ر يه ڪيٽ لهو توپزه رانه بيت وهه شيكي ديارى ڪراوى بير يان قوناغيكي ديارى ڪراوى گه شهسه ندي ٺهوي بيره پيش ڪاملبووني له ويٺه ي ڪوتاييدا نيشان بدات وهه سوننه تي تهواوه تي نيشاني بدات، ٺهوه هه ليهه كي گه وري كردوه ٺهگه ر وابزانيت ري رستي گرتوهته بهر، چونكه بيري ٿيسلامي هه ر ماوهيهه كي زور زوره ناڪوڪي حيزبه سياسيهڪاني پشت ٺهوي ريچكه هزريانه ي پوخت كردوهته وهه چوپاوهكه ي وهه گرتوهه وپاهه نديبوني به سهرده ميكي ديارى ڪراو يان نهويهه كي نوئي لي داماليوهه بيرىكي پوختي ٿيسلامي لي وهه گرتوهه كه هه موو پرسهڪاني ڪومه لگه وهه سهرده مهجان لهخوبگريٽ بي ٺهويهه لسهفه ي يوناني و فارسي وهه هيندي تيڪه ل به ٿيسلام بڪات.

بۆیه ئهوانه‌ی تازه هاتوونه ته نئو بواری بیرى ئیسلامیه وه بانگه شه‌ی ئیعتیزالیان پئیه و پئیان وایه ئیعتیزال وئیانى بیرى ئیسلامى دهکات، ته‌ولو گومراو سه‌رشپوینن، چونکه ئیعتیزال و بیرى موخته‌زىلى قوناغیکى سیاسى و هزرى بوو که نه‌ما و پئچرايه وه دواى ئه‌وه‌ی په‌يامى ئیسلامى خۆى نوانده وه . وهك چۆن ئه‌شعهرى و دواتر ئیبن ته‌یمیه جوان روونيان کره وه، بۆیه ئیسلام بانگه‌وازیکی عه‌قلگه‌رایى نیه بو چه‌شنه‌ی برئى بیریاری نوئى وئیانى ده‌که‌ن. هه‌روه‌ها په‌يامیکى باتینى یان سۆفیگه‌رایى نیه به چه‌شنه‌ی نوپخوازانیکى ته‌فسیرى قورئان ده‌یانه‌وئیت، به‌لکو ئیسلام بیریکى خواپه‌رستى خاوه‌ن مۆرکی مروپیه و عه‌قل و دل پئکه وه کۆ ده‌کاته وه به په‌يامى یه‌کخواپه‌رستى خۆى له هه‌ر ده‌سه‌لاتیکى تر ره‌ها ده‌کات، به‌لام هه‌ندئى خوینهر که ده‌بینن توپژه‌رى ناسراوه به ماددیگه‌رایى یان وه‌زعیه‌ت و بابته‌کانى ئیسلام ده‌خاته‌پوو، ئیتر پئى هه‌لده‌خه‌له‌تین، ده‌بیئت ئه‌وانه زۆر وریا بن به‌رامبه‌ر هه‌ر شتى بلکپئرى به ئیسلامه وه، نئوانى ئیمه‌ی موسلمان و ئه‌وان پئغه‌مبه‌رایه‌تى و سروش هه‌یه .

ره‌وتى نوئى رۆژه‌لاتناسى مۆرکی تایبه‌تى سه‌هیۆنى تلموودى هه‌یه و جیاپه له رۆژه‌لاتناسب رۆژئاواى، ئیتر چه ئه‌وه‌یان که مۆرکی کلئیسایى هه‌بوو یان ئه‌وه‌یان که ئاراسته‌ی داگیرکارى هه‌بوو، ئه‌مه‌یان قسه له‌سه‌ر یه‌کخواپه‌رستى و رۆل و ئه‌ركى ئایینه‌کان ده‌کات، رۆلئى ئیسلام له قوناغى پئشوو دا ده‌خاته‌پوو و پئى وایه ئیسلام له و قوناغه‌دا خزمه‌تیکى گه‌وره‌ی

کردووه به مرقايه تي، وهك بليت ئيسلام ڪوتايي پي هاتووهو په ياميكي نه مر و هه ميشه يي نه بيت تا رڙي دوايي.

ديارترين مڙكي نه م جوړه رڙه لاتناسيه برتیه له گومانسازي له سروش و پيغه مبهرايه تيدا و هه ول ددات پيغه مبهراي وهك پالوان و چاكساز نيشان بدات كه توانيويانه بيري نوممه ته كه يان تيبگه و فرههنگي ڪون له وینه يه كي نويدا دابريژنه وه، هه موو نه مانه بانگه شه ي به تال و سرشيويښن، نه وانه ش نه بانگه شه يه دهك ن دهبيت بيريان بخريته نيو بازني رڙئاواگري و موزده بهري و شالوي روشن بيري وهو ئينجا وهك موزده بهري رڙه لاتناس هه لسو كه وتيان له گه ل بکريت.

نه وانه پتيان وايه قورئان رهنگدانه وه ي ناخي موحه مده و ده رپري كاريگري نه و ژينگه يه كه تيايدا ژياوهو له عه قلي باتينه وه نه و قورئانه ي بڙ هاتووه نهك سروشيكي خوايي بيت، هه روه ها پتيان وايه گه وره يي قورئنا له هه لگه وته يي و به هيڙي و دهروونسافي موحه مده وه بووه.

بيگومان نامانچ له م گومان سازيه نه وه يه هه ول بدن په يوهندي نيوان موسلمانان و قورئان نه هيڙن، به لکو بلين قسه ي موحه مده و ڪرده ي دهستي مرقه، به ممش واتاي به رزي خوي له دهست ددات و موسلمانان په رته وازه ده بن و ڪردهنگي له سر قورئان ناميني.

ئيجه ده زانين جياوازيه كي روون هه يه له نيوان وته ي موحه مده و وته ي نيو قورئاندا، چ له روي نه سق و نه زمه وه، به لکو پيغه مبهري (عليه السلام) نه خوينده وار

بوو ۋە خويندەنە ۋە نووسىنى نە زانىۋە، ئەمەش بەلگەيەكى تىكشكىنەرە بۆ
ئەوانەى دەلەين موخەمەد زانىارى نىۋ كىتەبەكانى پىشۋى زانىۋە، بەلكو
هيندەى ئەو خەلگەى تر زانىارى ھەبوو، ئىتر كى ئەم ھەموو بەسەرھاتەى
سەردەمانى پىشۋى پى ۋت؟!!

بىگومان سىروش دياردەيەكى دەروونى نىۋخۆيى پىغەمبەر(ﷺ) نى،
بەلكو راستىيەكى سەربەخۆيە ۋە لە دەروەى كىانى پىغەمبەر(ﷺ) ۋەك لە
فەرموودەى تايىبەت بە سەرھتاي دابەزىنى سىروشدا ئەو روون ۋاشكرا ديارە.
سىروش بەردى بناغەى پىغەمبەرەيەتى ۋ تايىنىشە، بۆيە بانگخوازانى
رۆژئاۋاگرەى جەخت لە ۋ بوارە دەكەنە ۋە گومانى لەسەر دروست دەكەن،
بانگەشەى ئەو دەكەن سىروش جۆرئ لە ئىلھامى شاراوەيە، ھەندىكى دى
دەلەين بەلكو ئىشراقىكر رۆحى بوو، ھەندىك تر بە جۆرئ مەملانىتى ناو دەبەن.
ئىمەى مۇسلمان بىرومان بە سىروش ھەيە ۋەك چۆن بىرومان بە ھەر
بەشىكى غەيب ۋ پىغەمبەرەيەتى ھەيە، پىمان وايە نەيارانى سىروش دەستەيەك
نەن لە مۇسلمانان ۋ ھەرچەندە قالب ۋ شىۋەى جىاواز بەكاربەيتن، ھەر ناتوان
بە ۋ ساختەكارىەيان دەروونى مۇسلمان ھەلخەلەتەيتن.

مەسەلەى سىروش ۋ پىغەمبەرەيەتى گەرەتەين بىنەماى بىنادى كۆمەلگە ۋ
ژىارەكان ۋ گرتەبەرى رىيازى قورئان ۋ شەرىعەتى ئىسلامە ۋ گومان نانە ۋە
لەسەريان ھەللىكە بۆ نەھىشتىنى پەيوەندى نىۋان مۇسلمانان ۋ قورئان، ئەو

قورئانی که تاکه کاریگه‌ری په‌یامی ئاسمانیه له‌سه‌ر زه‌ویدا و تا رۆژی دوا‌یی رینمونی ده‌به‌خشیت به‌ده‌روونی مرۆیی و کۆمه‌لگه‌کان.

بیگومان هه‌ولی بیردۆزه‌ ماددیگه‌ریه‌ نوێکراوه‌کان بۆ ره‌خنه‌گرتن له‌ سروش و پێغه‌مبه‌رایه‌تی و هه‌موو مه‌سه‌له‌کانی غه‌یب له‌نیۆ ئه‌و کۆمه‌لگانه‌دا شکستی خۆی نیشان داوه‌ که ئه‌و بیره‌یان گرتووه‌ته‌به‌ر، به‌لکو به‌ توێژینه‌وه‌ی سه‌لماوه‌ که به‌ ته‌نها عه‌قل ناتوانیت له‌ هه‌موو شته‌کان تیڤگات و زانست نه‌یتوانیوه‌ وه‌لامی هه‌ندی شت بداته‌وه‌و له‌ سنووری روکه‌شی شته‌کان زیاتر ناتوانیت به‌وات، ئه‌و کۆمه‌لگانه‌ش خۆیان شه‌ریعت و یاساوا ئایدۆلۆجیا‌یان داناوه‌ نه‌یان‌توانیوه‌ کۆمه‌لگه‌یه‌کی دروست به‌دیبه‌ینن یان سوکنا‌یی و ئارامی بگێرینه‌وه‌ بۆ ده‌روونی مرۆیی، بۆیه‌ هه‌میشه‌ مرۆفایه‌تی پێویستی هه‌یه‌ به‌ پێغه‌مبه‌ر و سروشی خوا‌یی، ئه‌مانه‌ش پێچه‌وانه‌ی عه‌قل نین، به‌لکو له‌ری فیتره‌تی مرۆبیه‌وه‌ پێکده‌گه‌ن.

عه‌قل ری ئیگه‌یشتن له‌ سروشه‌، پێغه‌مبه‌ر رینمونی عه‌قل ده‌کات له‌و مه‌سه‌لانه‌دا که به‌ ته‌نها ناتوانیت لیان تیڤگات وه‌ک مه‌سه‌له‌ی غه‌یب و زیندوو‌بوونه‌وه‌و پاداشت و سزای رۆژی دوا‌یی، ئه‌و بوارانه‌ی عه‌قل درکیان پێ ناکات سروش روونیا‌ن ده‌کاته‌وه‌و چاک و خراپیا‌ن دیا‌ری ده‌کات، ئه‌مه‌یه‌ پێویستی پێغه‌مبه‌رایه‌تی و سروش بۆ مرۆفایه‌تی.

زانسته‌ کۆمه‌لایه‌تی و ئه‌خلاق‌ی و ده‌روونیه‌کان بانگه‌شه‌یه‌کی پووجیا‌ن هه‌یه‌ که پێیلا‌ن وایه‌ کاتی‌ک عه‌قل پێگه‌یشت ئیتر ئایینه‌کان وه‌ک پێویستی نه‌مان بۆ

مروفا، به لكو نه مه ناراسته و تاكه رى پيشپهوى ماددى ئايىن و سروسه كه رىنمونى ده به خشى، به لكو حقه بوتريت مروفايه تى وىراى نه و ماوه دريژه چەند مليون ساليه ي بپويه تى، -وهك ماموستا موحه ممد مه جزوب ده لىت- هيشتا نه يتوانيوه خوى بپاريژى له چاوچنوكى و جهنگو قه سابخانه كان و تنها سروس و پيغه مبهرايه تى مروفايه تى له وانه ده پاريزيت.

كورتەى قسه نه وهيه نيوانى ئيمه و نه وانه ي دينه ناو مه يدانى ئىسلامه وه برىتیه له سروس و پيغه مبهرايه تى.

پیلانی جووله که بۆ له ناو بردنی ره سه نایه تی ئیسلامی

له کتیبی العقد الفریددا ئاماژه دراوه به وتهی شه عبی که له مالیکی کوپی موعاویه ی وت: وریای ئاره زووبازه سه رشیوینه کان به، خراپترینی ئه وانه ش رافیزه کانن، چونکه ئه وانه جووله که ی ئه م ئوممه ته ن و رقیان له ئیسلامه وه ک چۆن جووله که رقیان له مه سیحیه ته، ئه وانه به حه ز ی خۆیان یان له ترسی خوا موسلمان نه بون، به لکو بۆ قۆله سەندنه وه له موسلمانان و یاخی بوون لییان هاتوونه ته نێو ئیسلام، رافیزه کان ده لێن جبهادی ریی خوا بوونی نیه تا مه هدی نه یه ت، جووله که ش پیشتر ئه وه یان وتووه.

نوسه ری ئه و کتیبه ده لێت جووله که کاریگه ری خۆی نواندووه له هه ندی مه زه به ی ئیسلامیدا و بێگومان رووکاره کانی پیلانی جووله که ش له میژووی ئیسلامدا به روونی دیارن.

ئه به و لولولوه ی فارسی که عومه ری کوپی خه تتابی کوشت، ئه مه پیلانیکی دو قۆلی جووله که و مه جووسیه ت بوو.

عه بدولای کوپی سه به و و بیرۆکه ی حه ق خودایی له ده ولت و له کارخستنی شوورا.

بزوتنه وه مله ورپه کان و قه رمه تی و باتینیه کان:

ته ئویلکردنی ده قه کانی قورئان و سوننه ت و باسی رووکار و ناوه پۆک.

بیده سازی و داهینان له ئاییندا و بلاوکردنه وه ی خورافه ی ناروون.

فه لسه فه ی ئیشراق و مه سه له ی ئیتحاد و حللول.

دیاره رهوته باتینی و سهرشیوینییه کان تهئویل به کاردیتن، تهئویل له تهفسیردا مه بهست پیی ناوه پۆکی واتا یان هیما و ئامازه کانی یان کرۆکی شارارهیه.

ههروهك ئه و رهوتانه ئهرك و بهرپرسیاریتی له پیی دخن و رۆلی شهرع له سهر په رشتکاران ناهیلن و وا له خهلكی دهكهن شوین ئاره زووه کانیان بکهون و ترسیان نه بیته له رۆچوون له موباح و حهرامه کاندان.

ئامانجی پیلانی جووله که هه ر له کۆنه وه تیکشکاندن ئیسلام بووه له ناوخۆه، تیکشکاندن له رووی هزری و بیروباهه پیه وه، بۆیه بپی بیری پر خورافه و زه بوونی دهروونی و تهفسیری سهرشیوینی دهخه نه نئو جه ماوه ری موسلمانانه وه، ئه مه ش گه وره ترین هۆکار بوو بۆ لادان موسلمانان له پیکهاته ی دهروونی و سیستمی کۆمه لایه تییان.

ئایدۆلۆجیای جووله که ئامانجیه تی دوو لای پیکه وه یی ناو ئیسلام لیکجیا کاته وه، لایه نیکی عه قلانی ته واو که رۆچوو بیته له چه مک و واتای عه قل و هه ستدا، لایه نیکی هه سستی ته واو که ته واو رۆچووه له رۆح و ویزداندا.

که سانیکی ئاره زووبازی ناو موسلمانان له پشت ئه م چه مکه ساختانه وه هه نگاو ده نین تا ئاره زووه کانیان تیر بکه ن و ده روون له یاسا و ریساکان ده رباز بکه ن، نیتر سنووریان نه بیته و چی سنووری خوا هه یه بییه زیتن، ئه وانه وازیان هیئاوه له و په یامه ئیسلامیه ی که هه م عه قل و هه م رۆحیشی له خۆ گرتوه .

ئەگەر سەير بکەين ئەمپۆش ھەمان شت لەنێو موسلماناندا دووبارە دەبێتەو موسلمانانی ھەن بپروا دینن بە بەشیکی قورئان و واز دینن لە بەشەکی تری، ئەوانە یان عەقلانیەکانن یان ھەدەسیەکانن، جار ھەبە لە ژیانیاندا پەيامی پەرسشت بەجی دەگەینن، بەلام بە نەزانی بیت یان بە ئامانج بیت رقیان دەبێتەو لەو پەيامی ئیسلام دەبەستیتەو بە کۆمەلگەو شەریعت پەپرەو دەکات، لە زۆر نووسینی ھاوچەرخیشدا ئەو مۆرکە باتینی بە دی دەکەین کە پشتیان بەستوو بە نووسنەکانی کۆنی موعتەزیلە یان باتینی و فەیلەسووفەکان، پێیان وایە ھەریەک لەوانە بریتین لە پەيامی ئیسلام، یان دەکریت بەو پەيامی دروستی ئیسلام بخەنەپوو، کەموکورتی ئەوانە لەو ھەدایە بە دیدیکی گشتی دەپواننە بزافی پەرسەندنی بیری ئیسلامی لە چوار سەدە یەکەمداو دەبیستەو بەو تاقم و دەستە سیاسیانە ی کە دەرکەوتن دوا ی ئەو ی ئەو رەوتانە تیکەل بە فەلسەفە جۆراوجۆرەکان بوون.

بێگومان موعتەزیلەو ئەھلی کلام و شیعەگەر و سۆفیگەرەکان ھەرکامیان قۇناغیکی چەند ئەلقەبەکی پەیوەست بە یەکیان لەخۆگرتوو کە خۆیان بەرز رادەگرت و دواتر پەيامی گشتگیری ئیسلام زال بوو بەسەر ھەموویانداو جوانیەکانی ھەموو ئەو رەوت و بانگەوازانە ی لەخۆیدا نیشانداو ململانی و ناکوکی سیاسی و تاکەکەسی لی دەکرد.

بۆیە ئیسلام ھەم دیدیکی عەقلى و ھەم تاسە ی رۆحی لەخۆگرتوو، خۆشەویستی ئالوبەیت و بانگەواز بۆ گفتگو لەگەل ناموسلمانانی گرتوو تەبەر،

بەلام ئىسلام نە عەقلىكى روتەنە وەك ئەوہى ھەندى لەوانەى سەرسامى بىرى موعتەزىلەن بانگەشەى بۆ دەكەن و وادەزانن ئىسلام تەنھا عەقلە، يان ئەوانەى پېيان وایە ئىسلام كە ئىعتىزالى تېپەراند ئىتر تايبەتمەندى خۆى لە گەشەو جوولەدا لەدەستدا، ھەموو ئەمانە دیدى لاوەكین كە زال بوون بەسەر بىرى مړوۍ و بىرى رۆژئاواى سەردەمى نویدا.

زۆر توۋزەرى شوۋنكەوتەى خوۋندنگە رۆژھەلاتى و رۆژئاواگەریەكان دەستەواژەى (شكستى موعتەزىلە) دەخەنەپوو وەك بلیت شکستى موعتەزىلە ھۆكارى دواكەوتەى بووبیت، ئەوانە راستى ئىسلامیان وەرەگرتووہ و بە دورستى لى تىنەگەىشتون، لەوانەشە لە بازەى بىرى رۆژئاواىدا لى تىگەىشتەن.

لەراستیدا شكستى موعتەزىلە ئەنجامىكى ئاساىى بوو، چونكە لەگەل كړوكى ئىسلام و سروشتى بىرى ئىسلامى و رېيازى مەعریفەدا نەدەگونجا، چونكە رېيازى مەعریفەى ئىسلامى عەقل و ویزدانى پىكەوہ كۆكردووہتەوہ.

موعتەزىلە لە بنەپەتدا ھەولئ بوو بۆ بەرنگاربوونەوہى رېيازە فەلسەفەكان، ئەو رېيازە فەلسەفیانەى لە پشتمەوہ ئایىنى دژ بە ئىسلام خۆيان حەشار دابوو، موعتەزىلە لەو بوارەدا بە جوانترین شىوہ رۆلى خۆى بىنى و بەرنگارى زانایانى ئەھلى كەلامى ئایىن و فەلسەفەكانى تر بویەوہ و توانى ئەنجامى گەرە بەست بەیتىت و ھەزاران كەسى بپەرست موسلمان بكات.

بەلام ھىندەى نەبرد بزووتنەو ھەكە ھىندە لە مەسەلەو بىرۆكەى خۆياندا
 رۆچوون تا گەيشتنە ئەو ھى عەقلىيان زۆر بەرز رادەگرت، موسلمانان بپوايان
 ھەبوو بە غەيب و شاھتومان و سروش و عەقل و پىيان وابوو ئيمانيان بەو
 پىڭكەتە يەكەيە كاملاً دەبىت و تەنھا بەرزراگرتنى عەقل دەرجوونە لە پەيامى
 ئىسلام، ئەمە ھۆكار بوو بۆ شكستى موعتەزىلەو دارمانى بىرەكەيان لەساسەى
 ئىسلامى دروستدا، ئىنجا ئەوكات پىشەوا ئەحمەدى كۆپى حەنبەل كەوتە
 چەكوشكارى لەو بىرەدا و نەويە رىڭكردنەو ھى لارىەكانى تا بگەپتەو ھە سەر
 بنەپەتەى رەسەنى ئىسلامى ئەو دەردەى لە فەلسەفەى يۆنانىەو تووشى بوو
 بىپەپىنت.

بەمجۆرە شكستى موعتەزىلە سەرگەوتنى رەسەناسەتى ئىسلامى بوو،
 لەوانەى ھەندى رۆژئاواى دلتەنگ بووبن بە شكستى موعتەزىلە، چونكە پىيان
 واىە موعتەزىلە زادەى بىرى يۆنانىە، ئەوان ئاواتيان ئەو ھەبوو موعتەزىلە
 سەرگەوت و ئىسلام لە بنەپەتەكانى خۆيدەرىكات وەك چۆن مەنتىقى يۆنانى
 ئايىنەكانى پىشووئى لە رەورەو ھى خۆى دەركرد، بەلام رەسەناىەتى ئىسلامى
 زۆر گەورەتر بوو لەو فەلسەفەى يۆنانىە.

جا ئەو بانگەوازەى ئەمرو دەوترىتەو بۆ نوڭكردنەو ھى بىرى ئىسلامى و
 تيايدا پشتيان بەستوو بە بىرى موعتەزىلە، بانگەشەيەكى پوچەو ئىسلام
 قبوولئى ناكات، چونكە ئىعتىزال لە بازەى بىرى ئىسلاميدا نىە، بەلكو قوناغىكى
 ناو ئەو ھەرزە بوو و دواتر توایەو.

ههروهه بانگه‌وازیکی تر له پێیه که بانگه‌واز بۆ ئه‌وه ده‌کات ته‌فسیری باتینی بۆ قورئان بکریت، ئه‌مه‌ش ئه‌لقه‌یه‌کی توێژینه‌وه شعوبیه‌کانی سه‌ره‌مه که سه‌رچاوه‌که‌ی له بیری جووله‌که‌یه‌وه‌یه و پشستی به‌ستووه به ئیسرائیلیات و په‌یوه‌ندی هه‌یه به بزوتنه‌وه‌کانی باتینی و ئیخوانوصه‌فا و سه‌به‌ئی و قه‌رمه‌تیه‌وه.

جا هه‌ولێ هه‌یه پاداشت به مه‌سه‌له‌یه‌کی رۆحی و به‌هه‌شت و دۆزه‌خ به هه‌ستیکی ده‌روونی رافه ده‌کات، ده‌یه‌وێت ئه‌و حه‌رامانه‌ی خوا له جلوه‌رگ و شمه‌کی رازاندنه‌وه‌دا دیاری کردووه حه‌لالیان بکات، ئه‌مه‌ش کۆن له مه‌جووسیه‌ت و تلموودییه‌وه وه‌رگیراوه و ئه‌مڕۆ له‌سه‌ر ده‌ستی بانگه‌وازانێ گه‌رم ده‌کرێته‌وه که نازانن ئه‌وه‌ی ده‌یلێن چ مه‌ترسیه‌کی له‌خۆگرتووه.

هۆکاره‌که‌شی ئه‌وه‌یه ئه‌و که‌سانه پشتیان به‌ستووه به خۆیندنه‌وه‌ی کتێبه‌کانی ته‌سه‌وفی فه‌لسه‌فی و په‌یامه‌کانی ئیخوانوصه‌فا و نووسینه‌کانی ئیبنوالموقه‌فه‌ع و ئیبن راوه‌ندی و چه‌ندینی تر که بیری ئیسلامی نکوولییان لێ ده‌کات و دان نانێت به بوونی هه‌چ جۆره په‌یوه‌ندیه‌کیان به بیری ئیسلامیه‌وه.

ئه‌مڕۆ هه‌مان ئه‌و هه‌وله له‌ژێر زۆر ناوی نویدا دووباره ده‌کرێته‌وه (رۆشنییری جیهانی، ئالوگۆپی رۆشنییری، پێکگه‌یشتنی رۆشنییرییه‌کان، یه‌کبوونی بیری مۆیی..هتد).

هه‌موو ئه‌م بانگه‌شانه بۆ ئه‌وه‌ن که‌مینه‌و زۆرینه‌و لاواز و به‌هێز تیکه‌ل بکه‌ن، ئیستا بیری ئیسلامی و ئومه‌تی ئیسلامی له با‌ی‌کی سه‌ختدان، له

جەرگه‌ی تەنگژە گەرەکه‌دان، دەبیت بەرامبەر شالای رۆشنیری و سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و سەربازی بۆه‌ستنه‌وه‌و بۆون و تاییه‌تمه‌ندی خۆیان بۆه‌لمێنن و که‌س نه‌توانیت مۆرکی خۆی به‌سەر بیری ئیسلامیدا بۆه‌پینیت.

بۆیه‌ باری ئیستای بیری ئیسلامی له‌ ئەگه‌ری توانه‌وه‌یه‌ له‌نیۆ رۆشنیرییه‌ جیهانیه‌کاندا، ئیتر سەرمایه‌داری بیت یان مارکسی یان سه‌هیۆنی، ده‌بیت له‌بەرامبەر دا ئیسلام به‌ جیا و سەربه‌رزانه‌ راوه‌ستیت و له‌و نیۆه‌نده‌دا تاییه‌تمه‌ندی و بۆونی خۆی له‌ده‌ست نه‌دا، چونکه‌ ئیسلام تاکه‌ ئاییینی دروست و خاوه‌ن په‌یامی خوایی و مۆرکی مۆییه‌.

ئەمه‌ بانگه‌وازی چۆاردە سه‌ده‌ی قورئانه‌ بۆ موسلمانان تا به‌رامبەر به‌ مه‌شخه‌له‌کانی دی رۆون و جیا هه‌لۆیستیان هه‌بیت، قسه‌ی چاکی خۆیان هه‌بیت و دور له‌ پاشکۆیه‌تی هه‌نگاو بنین، مه‌ترسیه‌که‌ی شالای جیهانی تلموودی له‌وه‌دایه‌ که‌ ده‌یه‌ویت ده‌ست بگریت به‌سەر هه‌موو جیهاندا و دنیا زه‌لیلی به‌رده‌ستی ئەو ئایدۆلۆجیا جووله‌که‌یه‌ بکات که‌ له‌ پڕۆتۆکۆلی سه‌هیۆنیدا هاتوه‌.

قۆناغی هات که‌ سه‌هیۆنیته‌ توانی هه‌موو بیری ئیسلامی له‌خۆ بگریت و له‌ بازنه‌یه‌دا له‌ هه‌موو بواره‌کانی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و ده‌روونناسی و ئەخلاق و په‌روه‌رده‌ییدا هه‌موان بجوولینیت، ئەمڕۆ موسلمانان له‌ مه‌یدانی جه‌نگه‌که‌دان، ئەویش له‌ روانگه‌ی په‌یوه‌ندییان له‌گه‌ڵ ئەو بیره‌ رۆژئاواییه‌ی که‌ له‌ژێر کاریگه‌ری تلموودیداوه‌و بۆه‌ته‌ ریشه‌ی پیلانه‌ گەرەکه‌ی جووله‌که‌.

ياساى جوداخوازى قورئانى واىه:

﴿وَلَنْ رَضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصْرَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ﴾
 ﴿وَلَا يَزَالُونَ يُقْتَلُونَكَ حَتَّى يَرْدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنْ أَسْتَطَعُوا﴾
 ﴿إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ﴾
 ﴿إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرْدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ﴾

بهشی جهوتهم

دهسته گومراکان

له سهردهمی نویدا دهسته و تاقمی گومرای زۆر جهرکه وتون، هه یانه جیا به
له ئیسلام و دهیه ویت زال بیت به سهر ئیسلامدا، هه یانه ده دریته وه پال ئیسلام و
ناوی ئیسلامی له خۆی ده نیت وهك ئه حمه دی و قادیانی.

ئه و بانگه وازانه بۆ سهره تای کاریان پشتیان به ستووه به نووسه رانی
رۆژئاوا گهری و بانگخوازانی شالوی رۆشن بیری و شتیکیان ناو ناوه (بیری ئازاد)
تا هه ول بدهن ده رگای گفتگو له گه ل ئه و ره وته گومرا و بانگه وازه
رووخینه رانه دا بکه نه وه، موحه ممه د عه بدولا عه نان ده لیت هه ندی له توێژه رانی
میژووی خه لیفه کان و بزوتنه وه رووخینه ره کان پێیان وایه بزوتنه وه ی
بیر کردنه وه ی ئازاد له ئیسلامدا له بنه په رته دا ده گه پیته وه بۆ چالاکی بانگه وازی
جووله که کان که مه به سستی بانگخوازانی جووله که له وه دا ئه وه بوو به شکاندنی
مه سیحیه ت و ئیسلام تۆله ی خۆیان و ئایینه که یان بکه نه وه، ئه و بزوتنه وه ی
دارووخاندن و مله و پیه ی سهره تا له فارسدا ده رکه وت و ئیبن ده یصان و
عه بدولا ی کوپی پتی هه ستان، له سهر ده سستی جووله که (کابالای جووله که یی)
رێنما ییه نه ئینه عیبریه کانی بۆ دارشت و دواتر به ئینی راویژ و هاوکاری
داراییشیان پێدا.

له م سهرده مه شدا هه ریه ك له قادیانیه ت و به هائیه ت و رۆحه رایی نوی
ده بینین که به هه موو قورسای خۆیا نه وه هاتوونه ته نیو کۆمه لگی

ئىسلاميه وه دهره تي زېړنيان به كار هيتاوه، ماويه كي زور ساخته كار به كانيان ئاشكرا نه ده بوون تا هه ندي نووسه ري عه ره بي پاشكوي روزه لاتناسان هاتن و رايانگه ياند هه ريك له قاديانيه ت و به هائيه ت بانگه وازي نو يگه رين له ئىسلامدا، نه مهش له نه نجامي وردنه بوونه وه بوو له و پاشخانه ي كه نه و بانگه وازانه ي هانده دا، نه ويش بريتي بوو له داگيركاري به ريتاني و سه هيوني هتي جيهاني، دياره نه و تا قمانه له لايه ن داگيركه ر و موژده به ران و جووله كه شه وه هاوكاري دهكران، مه به ستي نه وانيش بريتي بوو له (ليداني ئىسلام به ئىسلام)، نه و تا قمانه سه ركرده كاني خويان پيرو ز راده گرت و له سه روو مرقه وه دا يانده نان و برى هه نكاويان ده نا كه خوا ري نه دابوو، ناوي ئىسلاميشيان قوستبوويه وه بو ليدان و له ناو بردني ئىسلام.

دياره قه له مپه وي داگيركاري زور پشتي ده به ست به قاديانيه ت و به هائيه ت له فارس و هيند، هه ردوو بزوتنه وه كه له بنه په تدا پشتيان به ستووه به له كارخستني بنه په تيكي گرنگ و چه سپاوي ئىسلام كه نه ويش جيهادي ري خوايه، نه مهش له پيتا و مانه وه ي داگيركار و هاوكاري كردني و رازيبوون به ده سه لاتداری و فه رمان په وايي داگيركه ر.

قه له مپه وي بياني دهره تي دا به بزوتنه وه ي به هائي تا له هه مو جيهاني ئىسلاميدا چالاكي خوي هه بيت، له ميصريشدا روزه نامه كاني موژده به ران و داگيركه ران گرنگيه كي زوريان دا به بزوتنه وه كه، ناموييه كه له وه دايه كاتي ك پيلانه كاني موژده به ري له ميصر ئاشكرا بوون و ده نكي موژده به ري كز بوو،

که چي بزوتنه وهی به هائي هر ته شه نهی ده سهند و چالاکتر ده بوو، له قاهره و نه سکه ندریه و پورسه عید و ئیسماعیلیه و سویس بنکه ی هه بوو، چه ندین بلاو کراوه ی کتیبی هه بوو.

به هائولای دامه زړینه وهی به هائي لای نه وان پیغه مبهرو نیردراوی خواجه که جوانی و به رزی و ویستی بالای مرؤفی هیئاوه و هاتووه هه موو ټایینه کان له ژیر ټالای به هائیدا په کبخات، ئیسلام هی سهرده میکی تاییه ت و بری عه قلیه تی تاییه ت بووه، به لام به هائیه ت ټایینی سهرده می نوییه، بیگومان به هائي هه نگاوی جیاواز له هه نگاوی موژده به رانی ده نا، له لادانی نه خلاقیدا ده روزه یه کی زور نامۆیان هه بوو و ټامانجی به هائیه ت له وه دا بوو موسلمان له بیروباوه په ئیسلامیه که ی دهریکات و وای لی بکات گومانی هه بی له په یامه که ی پیغه مبهرو (عليه السلام) و گومانی له وه هه بیټ موچه ممد کۆتای پیغه مبهران بوویټ و ئیسلامیش سهرمؤری شریعه ته ئاسمانیه کان بوویټ.

به هائیه ت نکوولی ده کات له چوار بنه مای بنه په تی ئیسلام: نکوولی ده کات له بیروباوه پی جیهادی دژ به دوژمنان و وه ستان له روویاندا، نکوولی ده کات له بیروباوه پی فرمان به چاکه و ریگری له خراپه، نکوولی ده کات له بیروباوه پی ده سنگرتن به خودیټی ئیسلامیه وه، نکوولی ده کات له بیروباوه پی حج که هوکاري په کبوون و پټکه وه بوونی موسلمانانه.

به هائيەت په يوه ندى هه به له گەل جوله كايه تى جيهانيدا، هه روه ك
قاديانيەت په يوه ندى هه به به داگيركاريه وه، به هائيەت ئامانجى نه وه به
جياوازيه بنه رته يه كانى نيتوان ئىسلام و رافه ي ئايينه كان نه هيليت،
قاديانيەت يش ئامانجى بوو گه وره ترين بنه ماو به شى بيروباوه پرى ئىسلام له كار
بخات كه نه ويش جيهادى رى خوايه .

نه وانه ئىسلاميان به كارده هيتا و برى دهسته واژه يان به دهسته وه بوو وه ك
مه هدى و پيغه مبه رايه تى و چاكسازى و خيلافهت، سه ركردە كانى به هائيەت
فه رزى نوڤتى و رۆژوو و هه ج و جيهاد و هه دده كان و تۆله سه ندنه وه و هه موو
ريئمايه كانى ترى نيو قورئان و سوننه تيان له كارخستبوو، نه وان بپروايان نه بوو
به رۆژى دوايى يان به هه شت و دۆزه خ و پاداشت و سزاي رۆژى دوايى، به لكو
رافه ي باتينييان بۆ وه رده گرت و ده يانوت رۆژى دوايى برىتية له ده ركه وتنى
رۆجى خوايى له ديمه نىكى نوڤى مروييدا، سه بارهت به به هه شت ده يانوت
خوشيه كى رۆحيه، بۆ دۆزه خ ده يانوت بپيه ش بوونه له ناسيني خوا.

به هائولا بانگه شه ي نه وه ي ده كرد نه و ئاييني به كخواپه رستيه ي كه
پيغه مبه رانى خوا هيتاويانه و موحه ممه د كۆتاي پيغه مبه رانيان بووه، هۆكاري
شيواندنى رۆژه لات و رۆژئاوا بووه، بپرواي به وه هه بوو مه سيح خوايه، بپرواي
وابوو نه و ئايينه ي عيسا هيتاويه تى جياوازه له و رافه و ليكدانه وانه ي كه رۆژئاوا
ناسيويه تى، عيساي كوپى مه ريه م پيغه مبه رو به نده ي خوايه و مروفه .
تويژه ران به مجوره مه ترسى نه م تاقمه گومرايان خستوه ته پوو:

یه کهم: دژایه تی کردنی زمانى عه ره بى، به مهش زمانى عه ره بى ده خه نه بهر نه شتهر و دژایه تی زمانى جیهانى ئىسلام و زمانى قورئان ده کهن و نکوئى له وه ده کهن زمانى عه ره بى جیهانى بىت و ته نها به زمانى ها وه شى نو یژ و زانسته ئىسلامیه کانیا ن داده نا، نه مهش له پیتا و پچراندنى په یوه ندی نئوان نه مپۆ و دو یئى و فره نه گى موسلماناندا.

دوهم: بانگه شه ی بوونى پئغه مبه ریکى نو ی و ئایینیکى نو ی که ئایینى ئىسلام و هموو ئایینه کانى تری نه سخ کردو وه ته وه و بانگه واز کردن بۆ یه کبوونى ئایینه کان و یه کیتى هموو جیهان.

سێیه م: ده رچوون له هموو ئایینه کان و چوونه نئو ئایینیکى نو ی و شو یئ پى هه لگرتنى ماسۆنیه ت له وازه یئان له ئایینه کان و کۆبوونه وه له سه ر یه ک ئایین که نه ویش ئایینى خۆشه و یستیه، به مهش دووبه ره که یى نو ییان دامه زراند.

چوارهم: بانگه وازى ئاشتى گشتى که بانگه شه یه کى ئیسرا ئیلی بوو و ئامانج لى ی فیلکردن بوو له ژیر ناوى نه مانى جه نگ و بلا بوونه وه ی ئاشتى و یه کیتى، له بنه رته دا نه و بانگه شه یه ه ی سه هیۆنیه ت و ماسۆنیه ت و شیوعیه ت بوو.

پینجه م: یه کسانى نئوان ژن و پیاو و له کارخستنى شه ریه ت و حوکه م کانى خوا سه باره ت به ئافره ت، به هائیه ت بانگه وازى ده کرد بۆ تیکه لى بيسنوورى نئوان ژن و پیاو و ریخۆشکه رى ده کرد بۆ بیره وشتى جنسى و چێژه رگرتن له ئافره ت تا پیاو چۆن و که ی و یستى به دل ی خۆى چێژى لى وه ربگریت، ده یوت

دهبیت ئافرهت له گەل پیاو له هۆلى سەما و یانە شەوانەکاندا بەشدار بێت و ئازادی جنسی رەها هەبێت، له ئەنجامی ئەمەشدا خیزان نامینیت و رارایی کۆمەلایەتی بڵاودەبێتەوه.

له ساڵی 1972 دا توێژینه‌وه‌یه‌کی رەسم بەهائیت کرا و تیایدا یەکیکیان دەلێت ئەگەر ناچار بکریت دژ بە ئیسرائیل چەك هەلگریت ئەوه چەكەکه فری دەدات، ئەمەش دروشمی بەهائیتە، سەرکردەى بەهائیه‌كان پیتی وایه به‌هائولا خودی مەسیح و باب خودی مەهدی چاوه‌پوانکراوه و قورئان به رووکه‌ش واتایه‌کی هه‌یه و له ناوه‌پۆکدا واتایه‌کی تری هه‌یه که تهنه‌ها خوا ده‌یزانیت، ده‌یوت به‌هائیه‌كان له جیهاندا زیاد له شەست ملیۆن که‌سن، ده‌یوت به ده‌رکه‌وتنی به‌هائی ئیتر ته‌شریعی ئیسلامی له‌کارده‌که‌وی و ئوممه‌تی موسڵمانان کوتایی پێ دیت و په‌یامی به‌هائی ماوه‌ی هه‌زار سال به‌رده‌وام ده‌بێت، ده‌یوت مەریه‌می عەزرا دوا له‌دایکبوونی مەسیح شووی کردووه به یووسفی نه‌ججار و مندالی ناوه‌ته‌وه، بێگومان هه‌موو ئەمانه‌ رو‌حی جووله‌که‌یی جیهانی و تلموودی راشکاوانه‌ نیشان ده‌دات.

چەندین توێژه‌ر به‌رنگاری بانگه‌وازی به‌هائی وه‌ستاونه‌ته‌وه و ساخته‌ی ئەو بانگه‌وازه‌یان ئاشکرا کردووه، پێشپه‌وه‌ی ئەوانه‌ش زانای پایه‌به‌رز موحه‌ممەد فه‌رید وه‌جدیه که ده‌لێت چاوه‌چنۆکی به‌هائی بۆ ئەوه‌یه بێته‌ ئایینیکی گشتی که خه‌لکی له هه‌موو ره‌گه‌ز و ئایینی بچنه‌ ناویه‌وه، ئەوه‌ی جیتی سه‌رسوپمانه ئایینیکی ئاسمانی نیه‌و هه‌یچ بته‌په‌تیکی نیه‌ که سه‌رنج راگیش بێ و عه‌قل

قبوولی بکات، نهو له کوئی و ئیسلام له کوئی که نوممه تیکی به هیزو چەندین شارستانیەتی له ماوهی چەندین سەدهدا پیشکەش کردووه، هیشتا کهسانی وهك برناردشو دان دەنن به زیندویتی ئیسلامداو پپی وایه خەریکه بنه ماکانی ئیسلام هه مو جیهان بگرنه وه چونکه سیفەتی گشتگیری و هه میشهیی ههیه، له بهر نه وهی له گه ل فیره تدا ده گونجی و پشت به زانست و عه قلیش ده به ستیت، به هائی له ئاست نهو په یامه بهرز و راسته دا چ پێگه یه کی ههیه.

وێرای نه وهی به هائیهت نیو سەده یان زیاتر بانگه وازی ده ست پیکردووه، که چی ده بینن نه یوانیوه ئامانجیکی خوی بینته دی که بریتیه له یه کخستنی رۆژه لات و رۆژئاوا یان یه کخستنی ئایینه کان یان ره گهزه کان یان نه هیشتنی جهنگه کان، ته نها ده رکه وت شه پۆلیکی ناراستی بپه وشتی و مله پپی بوو که پاشماوهی په یامی باتینی کۆنی له خۆگرتبوو و ده یویست جاریکی تر گه رمی بکاته وه و بیخاته وه به رده م مرقایه تی.

به هائیهت په یوه ندی ریشه یی خوی به جووله کایه تی جیهانیه وه ئاشکرا کرد، نه مه ش کاتیک کۆنگره ی جیهانی به هائی له ئیسرائیل به ست، ده رکه وت جووله که هه ر له کۆنه وه به هائیه تی به کاره یناوه هه ر له و کاته وهی عه بباس به ها له حه یفا نیشته جی بوو.

دواتر قادیانیه تیش بوو به دوو دهسته وه، دهسته یه کیان نه حمه دی بوو که له بنه په تدا به ره مه یکی داگیرکاری بوو و ئامانجی پپی لیدانی چه مک و واتای دروستی ئیسلام بوو تا دووری بخاته وه له په یامی جیهاد، هه روه ها له ژیر ناوی

ئىسلامدا ھەندى گروپو ۋە كۆمەلە دروست بىكات كە رازى بن بە قەلەمپەرى
داگىركارى ۋە ھاۋكارى بىكەن ۋە ملەكە چى بن.

بۆيە قادىيانىيەت پىلاننىكى راستەقىنە بوو دژ بە ئىسلام ۋە ئامانچ لىنى
لاۋازكردنى بە ھا ئىسلامىيەكان ۋە بەرزىاگرتنى بە ھا بىيانىيە ھاۋردەكان بوو، بۆ
لاۋازكردنى بە ھا ئىسلامىيەكان ئەۋە لە رىئى شەۋقەى ھەندى رىئىنمايى
ئىسلامىيەۋە كە ئىسلامى لە ناخى تاكى مۇسلماندا لاۋاز دەكرد، يان
دروستكردنى بىرىكى نوئى لەسەر بىنەماي رافەيەكى تايىيەت بۆ بىنەپ'تىكى
ئىسلام كە بە دەربىرىنى مۇھەممەد بە ھى دواتر دەبوۋىيە مەزھەبىكى ئىسلامى،
مۇھەممەد بە ھى دەلىت ئەمەش لە دروستكردنى رىئىزى ئەحمەدى لە
كۆتايىيەكانى سەدەى نۆزدەدا خۆى نواند، كاتىك دامەزراۋەى مىرزا غولام
ئەحمەدى قادىيانى دامەزرا، ئەمەش دۋاى ئامادەسازى كەشىكى ھىزى ۋە
رۆشنىبىرى ۋە رۆخى بۆ دامەزراڭدى رىئىزىكى ۋە لەرئى سەيد ئەحمەد خانى
دامەزرىنەرى كۆلىژى عەلىكەرە ۋە نووسەرى تەفسىرى قورئانى ۋە بانگخۋانى
ھەۋادارى لەگەل دەسەلاتى ئىنگلىزى لە ھىند كە بە درىژايى سەدەى نۆزدە ئەۋ
بانگەۋازەى ھەبوو.

ئەۋ رىئىزە ۋە شەۋقەى جىھاد لە ئىسلامدا دەكات كە بىرۈكەيەكى كاتى
بوۋە تا ئىسلام ۋەك ئايىنى خۆى بچەسپىنى ۋە بارى كۆمەلى ئىسلامى
دامەزرى، ئەگەرنا ھەزى لەۋە نەبوو بە شەمشىر يان ھىز بچەسپى بەلكو
رەفتارى جوان ۋە ئاشتىيانە بانگەۋازكردن بۆ ئىسلامى پى بوۋە، ئەمەش واتە

به‌دیه‌نانی هه‌وادی بۆ حکومه‌تی ئینگلیزی، به‌مه‌ش کارکردن به جیهاد نامینیت، به‌لام دیاره‌ به‌های جیهاد له ئیسلامدا مه‌به‌ست پێی رینه‌دانه به دارووخانی کۆمه‌ڵی ئیسلامی و توانه‌وه‌ی له نۆو کۆمه‌ڵکی تردا.

ئەو بانگەوازانە ھەول دەدەن لە ریی بیروباوەر و گۆرپینی چەمکو واتای
 رەسەنی یەكخواپەرستی و جیھاد و دادپەرورەییەو موسلمانان ملەكە چەكەن.
 بانگەوازی قادیانیت لە پێغەمبەراییەتی نێو قادیانیەتەو گۆرا بۆ چاكسازی
 لە ئەحمەدیداو ھەولێ ئەوەبوو لە دەروونی نەیارانیدا متمانەكە بگێرێتەو بۆ
 بزوتنەوێكە.

بیگومان نه و بانگه‌وازه و بانگه‌وازه‌کانی تریش نامانچ لییان سرینه‌وه‌ی
سه‌رچاوه‌کانی ئیسلام و ری نه‌دان بوو به یه‌کبوونی موسلمانان و کارکردن بو
به‌رزراگرتنی ره‌گه‌زپه‌رستیه‌ک که له‌سه‌ر بنه‌مای ره‌گه‌ز دامه‌زراوه تا له به‌رامبه‌ر
نه و یه‌کبوونه‌ی فیکریه‌ی قورئان باسی کردووه زال بیت.

ئەو بانگەوازانە چەکی تەئویلیان پێ بوو، ئەمەش رییازی جوولەگەیه، قادیانی و ئەحمەدی ئایەتەکانی جیهادیان دوور لە واتاو مەبەستەکانی خۆی تەئویل دەکرد، قادیانی راشکاوانە دەلێت خوا فەرزێ جیهادی لەسەر هەلگرتون، ئەمەش لێدانی فەرزێ جیهاده بە شمشیری تەئویل، لەوەشدا شوێن رییازی ئیخوانوصەفا کەوتوووە کە دەیانوت تەئویل بۆ داناکان و تەنزێل بۆ خەلک، گەشتە.

ئەحمەدی لە سێ خاڵدا لەگەڵ ئیسلامدا ناگونجیت: سروشتی مەسیح و بانگەوازی مەهدی و فەرزى جیهاد، ئەحمەدی دەلێت مەسیح لەخاچ نەدراوه، بەلکو تەنها بە رووکەش مردووه و چووه کۆچی کردووه بۆ هیند، ئەحمەدی دەلێت ئەركى مەهدی بانگەوازکردنە بۆ ناشتی و جیهاد دەبێت بە ھۆکارو پێناوی ئاشتیاوە بێ، ئەوانە لە ھەموو شتێکدا ھەواداری خۆیان بۆ حکومەتی بەریتانی نیشان داوه و پڕوایان وایە مەهدی لە یەک کاتدا لە شیوەی مەسیح و پێغەمبەرشدا خۆی نیشان داوه.

شیخ عەبدوڵەشید ئیبراھیم دەلێت سەبارەت بە کەسانی قادیانی ناتوانیت گومانی چاکەیان پێ ببەیت، چونکە ئەوانە پێ دەستەى سیاسىەتى ئینگلیزین بۆ پەرتکرینی گروۆی مۆسڵمانان، ئێمە دەزانین ئینگلیز پێویستی بە بڕێک سەرکردهی ناو مۆسڵمانان ھەیە تا ئیسلامی پێ بچەوسێنێتەو، بەو ھۆیەشەو بەبای و بەھائی و قادیانی دەرکەوتن.

بانگەوازی قادیانی ئەنجامی مەترسیداری لێکەوتەو، لەوانە مشتومڕ نەوێ لەنیوان مۆسڵمانان و نانەوێ چەندین گومان وەک پیرۆز راگرتنی قادیان وەک مەککو و پێویستی ھەج کردن بۆ ئەوێ و کەنارخستنی مۆسڵمانان لە مەککو و نانەوێ دەمارگیری سەبارەت بە پێغەمبەریکی عەرەبی و پێغەمبەریکی ھیندی و ئەوێشیان بە سەرکەوتنێکی نیشتمانی دەزانی.

مامؤستا موحه معد ته قيه دين ده لئيت ئامانچ له قاديانيهت گيڙانه وهى
سه رده مى به كه مى بته رسته تا يادى به ره ما و بوودا بگريته وه، به لام له
شيوازيكى نويدا، به وهش رى فيره تى ئيسلامى له كه سانى بيرلاواز ده بين.

ئه وانه كومه لى قاديانى هيندين كه ناوى ئيسلاميان له خو ناوه و برى
بيروباوه پى جياوازيان هيناوه، به لام ميراتى بته رستيان پيه بو گه رانه وه بو
بيروباوه پى جارانيان، بويه بانگه وازيان بو رزگاركرى ده كرد و بيريان له وه
ده كرده وه ئايا براهما ميراتگرى خوايه تيه يان ميراتگرى بووزايه له
پيغه مبهرايه تيدا، نه گه ر شوين بانگه وازى به ره مى بكه و تنايه بو ميراتى
خوايه تى سه ركه وتوو نه ده بوون، چونكه عه قليه تى موسلمانانى هيند رووناكى
ئيسلامى وه رگرتوو وه ئوه قبول ناكه ن، بويه هه ولياندا بو ئه و رزگاركره
پله ي مميراتى پيغه مبهرايه تى دابنين، به لام به شيويه كه نزيك له دركى
سه رده مى نه فامى، هاتن غولام قاديانيان كرده پيغه مبه ر و پييان وابوو ده بيت
برى بنه ما و بيريشى هه بيت بانگه وازى بو بكات، بانگه شى ئوه بكات كه
سروشى بو ديت، چاكترين شت ده ستيان كه وت شه ريعه تى ئيسلام بو، بويه
ئه و هيان كرده بنه مايه ك بو ئه و پيغه مبه ره دروزنه يان وه ندى مه سه له يان هينا
و ده ستكاريه كى هه ندى ده قيان كرد و ئه و ده ستكارى كردنه شيان كرده
به لگه ي راستى پيغه مبهرايه تى غولام قاديان.

غولام نه حمه دى قاديانى پيتاس و هه وادارى خوى ئاشكرا كردو وتى
نۆربه ي ته مه نى خۆم له پالپشتى و سه رخستنى حكومه تى ئينگليزيدا

به سهربرد، ريگريم كرد له جيهاد و واجبي گوڙپايه ٿي فرمانبره وائينگيزه كانم له نووسين و كتیب و ريڪلام و بلاوڪراوه كاندا بلاوڪرده وه كه نه گهر هه موويان كوكبه يته وه له وانه يه په نجا كوكا پر بكن، هه مووئ وانه م له ولاته عهره بيه كان و ميصر و شام و توركيادا بلاوڪرده وه، هه ميشه ئامانجم ئه وه بووه موسلمانان دلسوز بن بؤ نينگليز، هه ر له سهره تاي ته مه نمه وه كه تا ئه مپؤ نزيكه ي شهست سال زياترم به زمان و دلم هه ول ددهم تا وابكه م دلي موسلمانان راكيشم به لاي حكوومه تي نينگليزيدا و هه واداري بن، تا ئه و بپروكه ي جيهاده نه هيلم كه هه ندي نه فامي موسلمانان دايا نناوه و ريگره له دلسوزيان بؤ ئه و حكوومه ته.

له ئه نجامي همدا هه زاران كه سم له بپروكه ي جيهاديان په شيمان كردوه ته وه، ئه مه ش ده سته و تپكه كه شانازی پپوه ده كه م و موسلماناني هيند ناتوانن له وه دا كيپر كيم بكن.^۱

تويژينه وه و به لگه نامه كان په يوه ندي روون و ريشه يي نيوان قاديانيه ت و به هائيه ت نيشان ددهن، قاديانيه ت له هيند و به هائي له فارس هه وليان له پيخستني جيهاد بوو به ته واوه تي، له كاتيكد موسلمانان زؤر پپويستيان به وه بوو داگير كه ران ده ريكن، دامه زرينه ري به هائي ده لئيت نزگيتني يه كه م بؤ هه موو خه لكی دنيا سrpينه وه ي حوكمي جيهاده له قورئاندا.^۲

۱ - ص 10 من الطبعة السادسة من ملحق كتابه: شهادة القرآن.

۲ - نبذة من إشارات بهاء الله، ص 109.

نووسه‌ری کتیبی (حقیقه البهائیه و البابیة) ده‌لئت به‌هائی بزووتنه‌وه‌یه‌کی گومانانوی لارییه که میرزا غولام نه‌حمه‌دی قادیانی له لاهور له ولاتی هیند دایمه‌زراند، نه‌م کابرا خویندکاری بوشتی بانگخوازی باتینی بوو دوی نه‌وه‌ی داگیرکاری روسیای قه‌یصری ناوچه‌ی قه‌وقازی داگیر کرد.

جوله‌که‌کانی ئیران به‌کۆمه‌ل چوونه‌ ناو بزووتنه‌وه‌ی بابیه‌وه، له‌ چوار شار و تهنه‌ها له‌ ماوه‌یه‌کی که‌مدا 385 جوله‌که‌ بوون به‌ بابی، له‌ ماسۆنیه‌کانیش جۆلد سیه‌ری رۆژه‌لاتناس بازارگه‌رمی بۆ نه‌و بزووتنه‌وه‌یه‌ ده‌کات، له‌ موزده‌به‌ره‌کانی رۆژئاواش لۆرد کرزۆن و ئستلین کابنتر و براون و قامبری و کۆنت جۆنییۆ و پروفیسۆر جیمس وارمستر و نیقۆلاس و شهل و دکتۆر جیل گرنگیان به‌و بزووتنه‌وه‌یه‌ داوه‌.

دواتر نه‌و کۆمه‌له‌ دابه‌ش بوو بۆ دوو به‌ش، ده‌سته‌یه‌ک بانگه‌شه‌ی نه‌وه‌یان ده‌کرد غولام پیغه‌مبه‌ره‌و ده‌سته‌که‌ی تریش باسی ویلایه‌تی غولامیان ده‌کرد، قادیانی و نه‌حمه‌دی دوو تاقمه‌که‌ بوون، هه‌رکامیان ئامانجی مه‌ترسیداری سیاسی خۆیان هه‌بوو هه‌رچه‌نده‌ش زۆر مانه‌وه‌ به‌لام هه‌یچکامیان له‌ ده‌سته‌و تاقمی موسلمانان نه‌بوون.

غولام نه‌حمه‌دی قادیانی راشکاوانه‌ دژایه‌تی خۆی بۆ قادیانیه‌ت ده‌خاته‌روو و (له‌ رۆژنامه‌ی فه‌زل له‌ 30 یۆلیۆی 1931) ده‌لئت: ئیمه‌ له‌ هه‌موو شتی‌کدا له‌ موسلمانان جیاوازی، له‌ خوا و پیغه‌مبه‌ر و قورئان و نویژ و رۆژوو و حه‌ج و زه‌کاتدا، نا‌کۆکیه‌کی جه‌وه‌ری له‌ هه‌موو نه‌مانه‌دا له‌ نیتوان ئیمه‌ و نه‌واندا هه‌یه‌.

بەم چەشنە دەبینن لەمۆدا پیلانەكە نوێ دەكرێتەو، ئەویش بە بوژاندنەوێ بیری بته‌رستی و هیلینی و باتین لە بواری فەرھەنگ و میژوو و ئەدەبدا، بەلام لە شیوێ چەند بانگەواز و بزووتنەوێكی تردا خۆی دەنوینیتەوێ كە ئالاھەلگری ئەو بیرەو ئەو بیرە دادەپێژنەوێ تا ئەو بانگەواژە رووخینەرانی لە سەدەى چوارەم و پینجەمى كۆچیدا چ بەزمیكیان نایەو، ئەمۆش ئەوان لە كۆمەلگەى ئەمۆماندا هەمان بەزم بنینەو، بۆیە ئەزمونەكە دووبارەى، بەلام لەمۆدا سەختەر و چپتر، چونكە لەمۆدا موسلمانان توانای ئەوێان نیه بەربگرن بە گێژەلووكەى رۆژئاواگەرى و شالۆى رۆشنیری و شعوبیەت كە هێژە داگیركارىەكانى سەهێونیەت و شیوعیەت پالپشت و سەرخەریانو هەول دەدەن لە بواری خویندن و رۆشنبیریدا بیانسەپینن.

رۆژەلاتناسى هەولیداوێ بەو بانگەواژانە موسلمانان لە خشتە بەریت و وەك بانگەوازی نوێگەرى ناو ئىسلام وینایان بكات، وەك لرانس براون لە كتیبەكەیدا (طوالع الإسلام) باسى دەكات و عەبباس عەقادی ئەو كتیبەى پوخت كرێووەتەوێ لە كۆفارى ریسالە لە سالى 1945 دا بلۆى كرێووەتەو، تیایدا باسى بەهائى و قادیانى دەكات و بە بانگەوازی چاكسازى و نوێگەرى وەسفیان دەكات، ئەگەر ورد بواى دەیزانى قادیانیەت بەدیلى لادەرى بانگەوازی جیهادی ئىسلامیە كە داگیركار گێرۆدە بوو بە دەستیەوێ نەوێ لەناوبردنى بانگخوازانى، ئەمەش پەرچەكردارى بوو بۆ هەلوێستى رێبەرانى موسلمانان لە هیند بەرامبەر بە داگیركارى ئینگلیز كاتێك لە جەنگى مەیسوور لە باشوورى هیند لە سالى

1799 دا پالھوانی شھید نیبۆ سولتان شکستی خواردو له وه به دوا ئینگلیز قهله مړه وی خوی سه پاندو موسلمانان ئیمپراتوریه ته شش سده بیه که ی خویان له ده ستدا، له روانگی ئابوریش ه وه موسلمانان زۆرینه بوون و خاوه ن شاره زایی پیشه سازی و کشتوکال بوون، ئینگلیز خویندنگه کانی داخست و دهستی پیشه گه رانی بری و کاره ره سمیه کانی له وان حرام کرد و ئه وه هیندوکیهانی که هه واداری ئینگلیز بوون بوونه کارمه ندیان، بۆیه دهسته بیه که له زانایان به رتبه بری عه بدولعه زیز ده هله وی ئین ساه وه لیولا که نووسه ری کتییی (حجة الله البالغة) یه بیریان له وه کرده وه هیند بووه به دارولحه ر، بۆیه له سه ر موسلمانان واجبه جیهادی داگیرکار بکه ن، یتر فیه قهناس و زانا و فه رموده ناس و سۆفیه گه راگان هه موو پیکه وه له پینا و دورخستنه وه ی ئینگلیز نه وینه جیهاد و سوپایه کی گه وره یان به شتبه ر شھید ئیسماعیل پیکه یتنا و جه نگیکی سه خت به به رده وامی له نتوان ئه وان و داگیرکاردا دریژه ی کیشا که توانییان چه ندین شار نازاد بکه نه وه و تیایدا ئالای ئیسلامیان شه کانه ده وه، له سالی 1831 دا له هه ریمی باراکوب له بنجاب موسلمانان له سه ر دهستی بری موسلمانانی ناپاک شکستیان خواردو داگیرکار ئه و زانایانه ی گرت که به شدارییان کردبوو له جیهاددا و ئه وانی خسته به ندیخانه وه و هه موو خویندنگه و یانه روشنبیره کان داخران تا نه زانی و هه ژاری و به دپه وشتی له نتویاندا بلاوبیته وه، خویندکاره کانی شاه عه بدولعه زیز جاریکی تر نه وینه به رگریکاری دژ به داگیرکار و له سالی 1857 دا راپه رین روویدا و داگیرکهری تووشی شۆک کرد،

به لام سهرکه وتوو نه بوو و داگیرکه ر که و ته نازاردانی زانایان و ژماره یه کی نوری له وان کوشت و نوری کیشی دورخسته وه بۆ دورگه نه ندومان له ده ریای رهش، له نیوان 1858 تا 1887 داگیرکه ر پینچ زانکوی له شاره گه وره کانی هیند (کالتما - بۆمبای - مدارس - لاهور - نیلاهناباد) دامه زراند، تیایدا به زمانی نه بجه دی وانه کان ده خوینران، خویندکاره کانی نه و زانکویانه خودی هیند و سه کان بوون، داگیرکه ر ویستی به و زانکویانه خویندنگا نایینه کان و چالاکي نایینی له هیند له ناوبه ریئت، موسلمانان ریگرییان کرد له چونه نیو زانکۆکان، دواتر موسلمانان که و تنه دامه زراندن دارولعلوم له دیوبند تا فرههنگی موسلمانان بیاریزن و بانگخوازی نوی پیبگه یه نن تا دژ به داگیرکه ر ریبه ری موسلمانان بکه ن، نه وه بوو موحه ممد قاسم نانسوی و رهشید نه حمده کنولووی و حاجی نیمدادولاه ده رکه وتو له سهر دهستی نه مانه گولبژیژی له زانایان هه لکه وتن.

کاتیک بیلایهن و ناشتیخوازان بینییان موسلمانان ناچه نه و زانکویانه و ته نها هیند و سه کان ده چنه زانکو، بۆیه نه حمده خان له سالی 1877 دا گولبژیژی موحه ممد دی دامه زراند تا موسلمانان وانه ی تیدا بخوینن، تیایدا موحه ممد ئیقبال و سهرکرده گه وره موسلمانان کان که له نیوه ی سه ده ی بیسته مدا له هیند پیشهنگی نوممه تی ئیسلامییان ده کرد وانه یان خویند.

هه ندی تویره نه حمده خان و بانگه وازه ی غولام نه حمده ی قادیانی له یه ک جیاده که نه وه و هه ندیکی تریش پییان وایه بانگه وازه کی نه حمده خان

پيشه ڪيه ڪي قادياني بو، نه وانهي پيشو پٺيان واه نه حمده خان له هيند وهك موحه ممد عهدهي ميصر وابووه، ويستويه تي موسلمانان دهرفهت لهدهست نهدهن و رتيه ڪي ميانه پوهي بگره بهر تا بيهش نه بن له زانستي سردهم، نه مهش به ناشته وائي له گهل ڊاگر ڪه ردا.

هيندهي نه برد ئينگليزه ڪان ڪه وٽنه زه ڪردنه وهي قاديانيهت تا په يامي ره سني ئيسلام بشيوتنن، حڪومه تي هيند نه و تاقمهي نارد بؤ بهريتانيا و روظنامه يه ڪ به ناويانه وه دهركوت ڪه ناوي (ئيسلاميك ريفؤ) بوو و تيايدا بيروباوه پ و بانگه شهي خويان بلاوده ڪرده وه، دهسته يه ڪ له ئينگليزه ڪان بانگه وازه ڪه يان گرتبووه نه ستؤ و له نهدهن مزگه و تيڪيان دروست ڪرد و نه وانهي نه وي به ڪومه لهي نه حمدهي ناسران، له وي قورنانيان وه رگيترايه سر ههردو زماني ئينگليزي و نوردی.

ههولي زؤر درا تا نه حمدهي و قاديانيه ڪان ليڪ جيا بڪريته وه، عه بدولحه ميد سهيد ده ليت غولام نه حمده بانگه شهي نه وهي ده ڪرد هه م رزگار ڪه ر و هه م نوپگه ره، دواتر گه يشته نه وهي بانگه شهي نه وهي ده ڪرد مه سيحي له دايڪبوو و مه هدي به ليتن پي دراو بؤ نه م نوممه ته نه وه، دواتر له وهش زياتر چوو و وتي پيغه مبهري خوايه بؤ هه موو مروفايه تي، له هه موو ماوه يه ڪي ژيانيدا نووسيني هه بوو ڪه له گهل بانگه شه ڪه يدا ده گونجا، له ڪوتاييه ڪاني ژيانيدا هه وت سال پيش مردني ڪتبي بيڪي نووسي و تيايدا بانگه شهي پيغه مبهرايه تي و دابه زيني په يامي خوايي ده ڪرد.

به لام نه حمديه کانی لاهور نڪوئييان ده کرد له پڙغه مبهرايه تي نهو، تنها ده يانوت نهو مه سيحي به لڙين پندرا و و مهدي چاوه پوان کراو و چاڪسازي نوڳهه ره، نامانجيش له وه نه وه بوو سه رله موسلمانان بشيويئن سه بارهت به م کابرايه و گوماني چاڪهي پڙ بيريت، دواي نه وهي له سالي 1908 دا غولام نه حمده مرد دوست و هه واريه کانی ڪڙبون وه تا جيئشينيني ٻو هه لڙين، ٻويه هڪيم نوره دينيان هه لڙارد و ماوهي شش سال نهو بوو، دواتر خواجه كه ماله دين و موحه ممد علي لاهوري هاتن، موحه ممد علي لاهوري له قاديان چويه دهره وه و رووه و لاهور چوو، له وي هاوده م به ده سته يه ڪ تاقميني تري دامه زراند كه ناسرابون به نه حمده لاهوري.

نه مانه پتيان و ابو بانگه شه پڙغه مبهرايه تي و دابه زيني سروس دواي پڙغه مبهرايه موحه ممد (عليه السلام) له گهل مه نتيقي موسلماناندا ناگونجيت و هرگيز موسلمان به وه ناخه له تيت، ٻويه دواي ماوه يه ڪي كه م له سه نه وه ريڪه و تن بلين نهو بانگه شه پڙغه مبهرايه تي نه ڪردوه، هرچه نده نهو ڪتبيانه ي كه بانگه شه پڙغه مبهرايه تي تيدا ڪردبوو چاپ ڪرابون و له به رده ست بوون و پر بوو له قسه و تن به پڙغه مبهرايه و هاوه لان و نالوبه يت و پيشيني نوممهت، نهو ڪتبيانه يان چاپ ده ڪرده وه كه له ماوهي يه ڪمي ژيانيدا نووسيبيوي و تيايدا بانگه شه پڙغه مبهرايه تي نه ده ڪرد، به لڪو نڪوئي له وه ده ڪرد، نيتر وازيان هينا له ڪتبه کانی تري ڪوتايي ژياني.

موسلمانان هيند به سهختي به رنگاري نه و بانگه وازه قادياني و نه حمديه
 بونه وه و گه ماروي غولام و شوينكه و ته كانيان دا له شاروچكه بچو كه كه يان
 (قاديان)، دواي له ناوچووني نه و دروژنه قاديانيه كان په نايان برده به
 حكوومه تي به ريتاني و نه وانيش به لئينيان دا بانگه شه ي بؤ بكن و به رگري لي
 بكن، حكوومت دهره تي قوسته وه تا له ربي هانداني نه مانه وه به كپريزي
 موسلمانان بشيوييني و ريخوشكاري كرد بؤ بانگه وازي قاديان له سر هه مان
 شيوه ي موژده به راني كلتيسا، هاوكاري ده كرد بؤ بانگه واز كردن بؤ له پيخستني
 جيهادي ئيسلامي و نه و بانگه شه ي كه ده يانوت ئيسلام نيتر جيهادي تيدا
 نه ماوه و ئيستا ئاييني ناشتیه، واته ئاييني خودانه ده ست داگر كه ران.

موحه ممد علي لاهوري ريبه ري تاقي نه حمديه كه له گوره هاوه لاني
 غولام نه حمديه قادياني بوو له وتاريبيزي و نووسيندا زور هه لكه و ته بوو،
 قورثاني وه رگيرايه سر زماني ئينگليزي و به ته فسيريكي سه قهت ته فسيري
 كرد و به پتي رينماييه كان قاديانيه و اتاكانى كوپي، له وانه ش بانگه شه ي
 نه وه ي ده كرد سروش بؤ غه يري پيغه مبه رانيش دابه زيوه، نه حمديه
 لاهوريه كان بپروايان وابوو مه سيحي به لئين پيدراو و مه هدي چاوه پوان كراو ميرزا
 غولام نه حمديه قاديانيه كه جيهان رزگار ده كات، نه مانه ده يانوت له يه ك كاتدا
 بپروامان هه يه به موحه ممد و غولام نه حمديه ش.

تويژه ران چه ندين خالي هاوبه شي قادياني و به هائيان خستوه ته پوو،
 هه ردو بانگه وازه كه له يه ك سه ده دا ده ركه وتن، به هائي ده يوت نوينه ري

راسته قینهی پتیه مبه رانی پیشووه و هه موو په یامه خوا بیه کانی کۆکردوه ته وه و
تیایدا هه موو ئایینه کان به یه ک ده گن و په یامی موحه ممه دیش کۆتا په یام نیه،
به یوای به حللول هه بوو، ده یوت رۆژی دوا یی و به هه شت و دۆزه خ هیمان بۆ
ژیا نی رۆحی.

ده رکه وت به هانی ده سته پروه رده ی سه هیۆنیه ته و هه ر ئه ویش له شاخی
کرمل له حه یفا له فه له ستین بۆ دامه زراند، له پینجی ئۆگه ستسی 1968 یشدا
کۆنگه ری جیهانی به هانی دامه زرا وه و تیایدا 225 که س ئاماده بوون و له نیو
81 کۆمه له ی نیشتمانی سه ر به بیروبا وه پی به هانی له پینج کیشوهره که وه
هه لپژێرد را بوون، ئاماده بوان رایانگه یاند بانگه واز ده کەن بۆ به کبونی ره گه زی
مرویی و ناشتی جیهانی.

خالی هاو به شی به هانی و ماسر نیه کان له وه دا بوو که هه مو یان ئامانجیان
بوو ئایین له ده روونی خه لکدا به رته سک بکه نه وه و شوینه واره کانی له نیو هه موو
کۆمه لگه ی مروییدا بسپرنه وه.

به هانی هاو شیۆه ی ماسۆنیه ت ئه و دروشمه ی هه بوو (له ناو بردنی دۆژمه
هه میشه ییه که ئایینه) دودل نه بوون له به رپا کردنی جهنگی دژ به هه موو
ئایینه کان، چونکه ئه وان به یوایان وابوو ئایین دۆژمی راسته قینه ی مرو فایه تیه و
هۆکاری تیکچوونی په یوه ندی نتوان تا ک و گه لان بووه و ده بیّت، به هانیه کان
زیاد له ماسۆنیه کان هه نگاو یکیان نا که ئه ویش ئه وه یه ئایینیکی نو ییان
دامه زراندو بانگه وازیان یۆ ده کرد که تیکه له ی بیروبا وه پی ئاسمانیه کان و به یی

مرؤی بوو وهك چاره سه ریكي مامناوهند له نیوان ئایینه كاندا، له به هائییه تدا بری
 ئایه تی قورئان و دهقی ته ورات و دیپی ئینجیل و هه لبارده ی نیو بووزیه ت و
 کونفؤشیوسی هاتوو، دواچار ده رکه وت جووله که له پشت ئه م بانگه وازه وه یه .

رۆحیه تی نوئ

بانگه وازیکی تری نوئکره وهی بیری باتینی و بته رستی کۆن بریتیه له
بانگه وازی رۆحیه تی نوئ که جیهانی ئیسلام له نیو کۆمه له رۆحیه کاندای و
کردبوو.

توێژینه وه رۆحیه کان له رۆژئاوا له سه ر دهستی چهند کۆمه لێک دهستیان
پێکرد، نه وانه وایانده زانی ده توانن به رنگاری رییازی ماددیگه ری بینه وه و
خراپه کانی ماددیگه ری بخه نه پوو، به لام هیزێ صه هیۆنیه تی جیهانی توانی زال
بیت به سه ر نه و کۆمه لانه دا و ئاراسته یه کی تریان پێ ببه خشی، مه به ستی بوو
به وانه کۆمه لگه کان به ره و دا پوو خان به ریت و وه ک ئایینیکی نوئ وینای بکات تا
پشیووی و گومان سازی له هه موو بواره ئایینی و ره و شتییه کاندای بنیته وه، به مه ش
ده بیته لقیکی نه و بانگه وازه مه تر سیدارانه ی که به رگی جیا وازی به به ردا ده کی
و له ژیر ناوی جیا جیا دا راستیه که ی ده شار یته وه، دیارترین دیمه نی
ئاشکرا کردنی ناراستی رۆحیه تی نوئ له وه دایه که رینماییه کانی له سه ر چه مک و
واتای وه حده تولو جود و ته ناسوخ و نه مری ژیان و هه میشه مانه وه ی دنیا
دانا وه، بپوای به وه نیه رۆژی زیندوو بوونه وه و لیبیچینه وه ی رۆژی دوا یی
هه بیته، نه و په رستشانه ی بریار یان له سه ر درا وه لای نه وان هیه به هایه کیان
نیه، هه روه ها نکولێ ده که ن له وه ی خوا مافی هه بیته به سه ر بوونه وه و
به دیه یتا بیته و هه ول ده دن بلین جیهان دیرین بووه و هه ر بووه و کۆتاییشی
نایهت، به مه ش له به هائی نوئ و ده هریه ی کۆن ده چن، دیاره بیرۆکه ی

هه‌روه‌ها رۆحیه‌تی نوێ جه‌خت ده‌کاته‌وه له دارپاماندنی ره‌وشت و نکۆلی ده‌کات له بوونی بژارده‌و بپوای به جه‌بری‌هت هه‌یه (مرو‌ف هه‌چی به ده‌ست خۆی نه‌بیت) له تو‌یژینه‌وه رۆحیه‌کانیاندا هه‌مان رێ‌په‌وی تو‌یژینه‌وه ده‌روونیه‌کان ده‌گرنه‌به‌ر بۆ بیانووه‌یتانه‌وه بۆ تاوان و پۆ‌زش هه‌ینانه‌وه بۆ تاوانبار و به نه‌خۆش ناوی ده‌به‌ن و هه‌ول ده‌ده‌ن یا‌لئه‌ره‌کانی بگه‌ژنه‌وه بۆ گرتنی ده‌روونی.

درويه کي شاخداري بانگه وازه کيان نه وهيه که بپوايانوايه به هشت و
دوزهخ بيروکي عه قلی يان باري دهرورين، خه لکی به جياوازي ٿاييني و مورك
و رهوتيانه وه له وديو مهرگه وه هه مان ڙياني سر زهوييان به سر دهبه ن،
دهره تي سپينه وهی تاوانه کات به مهرگي مروفه کان کوتايي نايه ت، به وهش
گه وره ترين ريده ره به سته مکاری، هه روه ها بانگه شهی نه وه ده کهن روڙي
دوايي واته هاتنه وهيه کي نوي ٿا دم که ديتنه وه سر زهوي، جيهاني که تنها
ناشتي و روحيه ت ريبه ري ده کات و به سهريدا زاله.

به وجوره ده بينيت روحيه تي نوي وينه يه کي تري ماسونيته و به هائي و
قاديانيه ته، بڙي هيمه و نهيني و پلهی هيه و بڙ ريزيه ندي دانه راوه به لکو بڙ
ٿامانجي تايبه ت دانراوه، زاناياني روحيه ت ده لئين مروفه له سر زهويده نه مره و
سروش هيچکات کوتايي نايه ت و به مهرگي موحه ممد کوتايي نه هاتوره،
پيغه مبه ران نيوه ندي نيوان مروفه و خوا بون، ٿيستا جيهان ٿاماده يه بڙ
وه رگرتني قورٿانتي کي نوي که روچه کان نه و قورٿانه دينن تا جيهان له
پاريژه راني خراپه رزگار بکات.

ريخوشکري ده کهن بڙ پيغه مبه ري کي نوي که ناوي (سلفربرش) يان
ليٿاوه، نه م ناوهش جووله که ييه، بيگومان بانگه واز کردن بڙ نه وهی تنها
روحيه ت بنه ماي بيرو ڙيانه، بانگه وازي کي هاوچه شني مادديگه ريه که که پتي
وايه بنه رهي بير و ڙيان تنها مادده يه، به مه رهوتي روحيه ت پيچه وانهي بيري
ٿيسلامي ده وه ستيته وه که روح و ماده پيکه وه کڙده کاته وه، به وجوره

دەبینین جوولەكەى جیهانی لەمۆدا زال بوو بەسەر هەردوو بانگەوازی ماددی و رۆحیدا، هەردوو بانگەوازهكەش پووچن و تەنها ئىسلامە سەر بەخۆ ماوێتەو و بانگەواز دەكات بۆ بپوابوون بە خوا و بەرنگاربوونەوێ ملهوپى و ماددیگەرى.

بانگەشەیهكى مەترسیدارى رۆحیەت لەوێدایە دەلێن زانستی رۆحی بووێتە زانستیكى ئەزموونی روون و پەيوەندی نێوان زیندوو و مردووێكان گومان هەلناگرێ و رۆح دواى مردنى كەسێ دەچێتە جیهانیكى ترەو، شتیكى ناراستە بلیت پەيوەندی لەگەڵ ئەو رۆحەدا هەیه.

رۆحیەتى نوێ لەگەڵ بەهائیهتدا لەوێدا یەكدهگرێوێ كە بانگەواز بۆ پیغەمبەرایەتى نوێ و ئاسۆى نوێ دەكەن، جوولەكەى جیهانی بەمە رێخۆشكەرى كردووێ بۆ ئەو پیلانەى كە لە پڕۆتۆكۆلاتى صەهیۆندا هاتووێ و ئەو بانگەوازانە دەكاتە دەروازەو هەنگاو و پیشبینى بۆ ئەو پیلانە.

مامۆستا عەبدە راجەى لە كۆتیبەكەیدا (كەسێتى ئیسرائیلی) ئاماژە بەوێ دەكات و دەلێت كۆمەڵە رۆحیەكان پەيوەندییان هەبوو بە پیلانى جوولەكەو و پەيوەندیەكەیان زۆر زیاتر بوو لە پەيوەندییان بە ئامادەیی رۆحەكان، ئەو كۆمەڵانە كە لە میصر و ناوچەكانى تر بلۆ بوونەتەو، لە پشتهوێ بیرى مەترسیدارى تلمودییان پییە، ئەو كۆمەڵانە بە ئامانجى تاییبەت دامەزراون و بلۆكراوێ كۆتیب و گۆفاریان هەیه.

هەروەها دەلێت رۆحیەتى نوێ پیلانیكى ئیسرائیلیە و ئامانج و ئسلووبى روونە و ئامانجەكەى تەواوێ وێ ماسۆنیەت وایە، ئەویش دامالینی تاكە لە ئایین و

نه ته وهی و دارپشته وهی له قالبیکی نوئی جیهانیی یان که ونیدا، بۆ ئەمەش پیناوی جیاجیا بە کار دیت تا ئەوهی خودی دین بۆ لە ناو بردنی دین بە کار دیت، زانا یانی رۆحیەت دەلێن مەژۆ لە سەر زه ویدا نه مره و سروش هیچکات کۆتایی نایەت و بە مەرگی موخە مەد کۆتایی نه هاتوو، پێغه مبه ران نێوه ندی نیوان مەژۆ و خوا بون، ئیستا جیهان ئاماده یه بۆ وه رگرتنی قورئانیکی نوێ که رۆحه کان ئه و قورئانه دینن تا جیهان له پارێزه رانی خراپه رزگار بکات، رۆحه کان له مەژۆدا سەر کرد هیه کیان هیه که کابرایه کی هیندی و زولفی داناوه که ناوی سلفر بیرشه و لای ئەوان ئەوه ئاده می نوێیه که ده بێته خه لیفه ی خوا له سه رزه ویدا، ئەوان ته ئویلکی نامۆ بۆ نایه ته کانی قورئان ده که ن که هاوتای ریبازه که یان بیت، نکوولی ده که ن له رۆژی دوا یی به و چه شنه ی فیه نه سان باسی ده که ن، چونکه بره وایان وایه زه و ی هه میشه ییه و مەژۆ تیایدا هه میشه ییه، ئەم په یامانه له گه ل تلموودیه تی سه هیۆنیدا گونجاون، مه سه له رۆحه کان هه ندی نووسه ری موسلمانیا ن له خسته بر دووه و واده زانن ئەوانه هیزی نوین له به رنگار بوونه وه ی بیرى ماد دیدا، به لام دواتر ده رکه وت ئەوه پیناوی جووله که ی جیهانیه و به هه مان ئامانجیش ماسۆنیه ت کار ی بۆ ده کات تا ئایین دا پووختنی، ئەوان پیا ن وایه هه ر ده بیت ئایین به ده سستی شوینکه وته کانی له ناو بېریت، بۆیه ئەمه ده رفه تی به رده سستی سه هیۆنیه ته تا بتوانن بینه خاوه نی جیهان، به و جوړه ده بینین پیلانی دژ به ئیسلام له هه ردو و بوا ری بیر و جووله دا نوێ کرا وه ته وه، ده بینین له مەژۆدا هه موو بیرى مەژۆی بووه ته پاشکۆی

خواستى صههيوئى و ماركسى و ئامانجيه تى بىرى ئىسلاميش بتويئنته وه،
 ههولئىكى نوئ ههيه دهيه ويئت نه و پيلانه كوئانه نوئ بكا ته وه كه موسلمانان له
 سه ده كانى سه ره تاي ئىسلامدا به رنگاريان بوونه وه و به هوى په يامى ره سه نى
 ئىسلاميه وه تئكيان شكاندن، له مړوشدا بزووتنه وه ي بيداريخوزاي ئىسلامى
 به رنگارى نه م هه ولئى نه مړو ده بيته وه و ناراستى و هه له و كه موكورتيه كانى
 ناشكرا ده كات تا بتوانيت نه و پيلانه له ناوبه ريئت.

بهشی هه شتەم

رەسەنایەتی ئیسلامی لە بەرنگاربوونەوهی پیلانی دژ بە ئیسلام

یه کەم: لە تاقمه کانه وه به رهو سوننه ت

هەر له رۆژی یه کەمی دەرکهوتنی بزاشی پیلان دژی ئیسلام له سه دهی دووه می کۆچی وه، خیرا بهرنگاربوونەوهی راست و به رهه لستکاری راشکاوانه له سه ر دهستی نه هلی سوننه و جه ماعه دامه زرا و خراپی نه و ره وتانه ی خسته پوو و وه لامی گومانه کانی دایه وه و به به لگه وه سه لماندی که نه وانه بزووتنه وهی دژ به ئیسلام و زاده ی ئایینیکی بیانین و له دهره وهی بازنه ی ئیسلام و له دۆخی کۆمه لگهی ئیسلامیدا بۆ ده زویه ک ده گه پین تا وه ک پیشه کیه ک بۆ له ناو بردنی سیستمی ئیسلامی به ها ئیسلامیه کان دارمیتن، دەرکهوت نه وانه په یوه ندییان هه یه به دوژمنانی ئیسلامه وه و بری په یوه ندی و ریککه وتن و گرێبه ست هه بووه له نیتوان ده ولته تی رۆم و نه و هیزانه دا، وێپای پیلانی هیزه مه جووسیه فارسیه کۆنه کان، توێژه رانی موسلمان نه وه شیان خستوه ته پوو که نه وانه ی بنه پره تی شعوبیه ت و باتینیه تیان دانا نه وه کانی مه جووسیه کان بوون و هه واداری ئایینی باو باپیرانیان بوون و ئامانجیان بوو له ریی نه و بیره وه ئیسلام دارمیتن دوا ی نه وه ی نه یانتوانی له ریی هیزی ده ولته تیه وه ئیسلام له ناو به رن.

یه کهم: سوننه نکوولی دهکات له ته شبیه (به خواچواندن) و ته عتیل (له پیخستنی سیفه ته کانی خوا)، پئی وایه موشه ببه به بتپه رستن و موعه ته له ش ملهوپن، له هه مان کاتدا راستی هه ردوو تاقمه که ی ئاشکرا کردوه.

دووه م: سوننه رازی نیه ئیسلام ملکه چی مشتومپی عه قلی بیت و بانگه واز دهکات بۆ گه پانه وه بۆ پالپشتی یه کهم و سه رچاوه ی ره سه ن که قورئان و سوننه ته.

سییه م: سوننه ناره وایی ئیلاهیاتی ئه رستوی خستوه ته پوو، چونکه پیشه کی و ئه نجامه کانی ته و او پیچه وانه ی په یامی یه کخوابه رستی پوختن، به لکو پئی وایه سه رچاوه ی بیروباوه پی قورئان و سوننه ته.

چواره م: سوننه هه موو نیاز و هیواکانی ئه و ره وته جیا وازانه ی له به رچاوه که بانگه وازیان ده کردو هه نگای دروستی به رامبه ر گرتوه ته به ر، بۆیه خۆشه ویستی ئه هلو به ییتی کردوه به به شیک له بیروباوه پی، عه قلانیه تی که موعته زیله ئالا هه لگری بوون کردوویه تی به به شیک مه عریفه، ویزدانیه ت که صۆفیگه رایى ئالا هه لگری بوو به شه که ی تری مه عریفه، دانانی فه رمانپه واه له سه ر بنه مای شوورای کردوه ته بنه مانه که له سه ر بنه مای په چه له ک.

پینجه م: سوننه به رناگری ئه و ئاراسته ساخته کاریه بۆته وه که بانگه واز دهکات بۆ وه حده تولو جود یان حلول یان ئیتیحاد، هه روه که به رناگری لادانه کانی موعته زیله و فه یله سووفان و صۆفیگه رایى بووه ته وه و هه موو ئه و یه کانه له بنه په تیکی گشتگیردا پیکگه یشتون.

شہ شہم: سوننہ پٽي وايہ روانيني فلسفہ فی بنہ پرتي نيه بڙ بيرى ٿيسلامی، چونکہ بڙي راستي سہ رتايي ہن تہ نہا لہ رٽي سروس و پيغہ مہ راہ تہ وہ دہ توانيت پٽيان بگيت، فلسفہ فہش ہاودہ می سروس نيه و تہ نہا بہ کارہيٽاني عہ قل و بيرکردنہ وہ يہ کی ريکخراوہ کہ خہ لک لہ ٿاين يان ہر بابہ تيکي تردا بہ کاری دٽن، لہ باشتريٽن باريدا ٿوہ يہ ہول دہ دات ري بگريٽ لہ ہلہ ي ٿہنديشہ لہ ہلٽينجان و بہ لگہ خوازيدا.

حوتہم: سوننہ پٽي وايہ قورٿان فہرمايشتي ديٽريني خوايہ و بہ وشہ و پيت دہرپريني لہ سنووي کاتدا بہ ديہاتوہ، ٿہ گہرنا لہ خواوہ يہ، زماني عہرہ بيش کہ زماني قورٿانہ بہ لگہ يہ کہ بڙ بنہ پرتي ٿاسماني بووني قورٿان.

ہشتہم: سوننہ ٿو نيوہندہ بوو کہ ہموو رؤشنبريہ کان تيايدا کڙبوونہ وہ، يتر وک رووباريکي گہرہ بوو و رہوت و ريچکہ کانيش وک لق وابوون، چي چاکہ يہ ک لہ و لقانہ دا ہہ بوو لہ بازنہ ي رہ سہ ناہ تي ٿيسلاميدا کڙبوويہ وہ و رٽايہ وہ نيو رووبارہ گہرہ کہ، و تہ کي پيشہ وا غہ زالي لہ و بوارہ دا نمونہ ي جوانہ کہ ٿسلوبي قورٿان لہ بيروباوہ پدا باشترو پابہ ندبوون بہ پاکی فيترہ تيش بہ شيکہ لہ ٿسلوبہ کاني يونان و موتہ کہ ليہ کان، دواتر سوننہ موعتہ زيلہ و فہيلہ سووفان و موتہ کہ ليہ و شيہ و صوفيه کاني هيٽاو چاکہ کاني کڙکردنہ وہ، عہ قل ي خستہ خزمہ تي سروس تا لہ بہر رووناکی سروسدا ري بکات، فيقہناسان ريٽيان داوہ بہ بہ شيکي زوري تہ ٿويل و جياوازي لہ وردہ کاریہ کان بي ٿوہ ي بنہ ماي ہہ واداري بڙ سوننہ و جہ ماعہ ببہ زٽن، بہرگريٽيان کردوہ لہ

یه‌که‌ی کۆکه‌ره‌وه‌و دیدی ته‌واوی به‌رن‌گار یوونه‌وه‌ی لادانه رووخینه‌ره‌کان و پالپشتی ئه‌و بنه‌ره‌ته‌یان کردووه به‌ بنه‌مایه‌ک که پیتی وایه ئه‌گه‌ر فیه‌هناسه موجته‌هیده‌کان له‌سه‌ر مه‌سه‌له‌یه‌کی گه‌وره‌ی بیروباوه‌پی و فیه‌ه کۆبوونه‌وه ئه‌وه کۆده‌نگیه‌که‌یان یه‌کلاکه‌ره‌وه‌یه، به‌لام مه‌سه‌له وردده‌کان کیشه نیه راجیاییان له‌سه‌ر بیته، سوننه به‌وه ناسراوه هه‌ر له سه‌ره‌تاوه ره‌گه‌زه کۆکه‌ره‌وه‌کانی زه‌ق کردووه‌ته‌وه نه‌ک رۆلی تاک زه‌ق بکاته‌وه، ته‌نانه‌ت ئه‌و که‌سانه‌ش رۆلێکی دیاریان هه‌بووه وه‌ک نوینه‌ری دیده گشتیه‌که وابون نه‌ک بیریار و داهینه‌ر بن.

تۆیه‌م: سوننه توانی له هه‌ولێ سێ گه‌وره پیاودا خۆی بنوێتی: شافیهی و ئه‌شعه‌ری و ئیبن حه‌نبه‌ل، ئه‌وانه به‌رن‌گاری مه‌ترسی پیلانی دژی ئیسلام بوونه‌وه، ئه‌و پیلانه‌ی له بیرى هیلینیدا خۆی ده‌نواند، چه‌ندین زانای چاکه‌کار له‌و بواره‌دا هه‌ولێ خۆیان دا بۆ ریشه‌کش کردنى باتینیه‌ت صونکه هیزێکی مه‌عنه‌وی بوو، کاتێک په‌یامی باتینی له‌به‌رده‌م زه‌بری سوننه‌دا تیکشکا ئیتر وه‌ک هیزێکی سیاسیش دارما.

ده‌یه‌م: زیندووکردنه‌وه‌ی سوننه‌ت و بنیادنانی په‌یمانگه‌و خویندنگه‌کانی و نوێکردنه‌وه‌ی بیرى سوننه له به‌رن‌گار یوونه‌وه‌ی بیرى شعوبی و باتینی و به‌ریابوونی کۆمه‌لی پرچه‌کی ره‌وشتی و بیداریخوازی رۆحی جیهادی هۆکاری گشتی بوون بۆ له‌ناوبردنی هیزه ده‌ره‌کیه‌کانی وه‌ک شالاهه خاچه‌رسته‌یه‌کان و هیزه ناوخۆیه‌یه‌کانی وه‌ک باتینی و هه‌شاشیه‌کن، پێشه‌وا غه‌زالی توانی

بهريهسته ڪاني نٿوان فيقو چمڪي پهروه ردهي ئيسلامي و نه خلاق
(سؤفيگه راڻي و زوهد) نه هئي، بهوهي سه لماندي ئيسلام هم بيروباوه و هم
شريعته و هم رهوشتي شه، بهوش جياوازي داهيتراوي نٿوان فيقهناسان و
سؤفيگه راڪان نه ما.

يانزه هم: پهيامي سوننه كه پهيامي ره سه نايه تي ئيسلامي بوو تواني
زيده رويي نٿو هم مو نه و ره وتانه له ناوبه ري، بهمهش دهر كه وت سوننه وهك نه و
رهوت و مهزه بهانه رهوت و مهزه بي نيه، ئيبنولقه يمي جهوزي ده لٽ نه هلي
سوننه نه له گه ل نه وانه و نه له گه ل نه مانه ن، بهلڪو له گه ل نه وانه دان له و
مه سه لانه دا كه پيكاويانه و له گه ل نه مانه شدان له و مه سه لانه دا كه پيكاويانه،
بويه هر راستيه كي هر تاقمي مه بيت نه هلي سوننه هاوپايانن، هروه ها
دوره په ريزيشن له هر ناراستيه ڪيان، بويه مهزه به ڪيان راستي هم مو
تاقمه ڪانه و ده لٽ و ه واداري بيژه رانيه تي له و رووه و بهر په رچي هم مو
ناره واييه كي هم مو تاقمه ڪانيس ده داته وهو تيكي ده شڪيني و له و رووه و
دڙايه تي بيژه راني ده كات، بويه نه هلي سوننه دادوهري نٿوان تاقمه ڪانن و به
بيده و هلامي بيده ناده نه وه و هلامي خراپه به خراپه ناده نه وه و جياوازي له
دهسته يه ڪ و ايان لي ناكات به رامبهريان دادپه روه نه بن، بهلڪو برياري حه ڪيان
له سه ر ده دن و له سه ر زور روييشيان به دادپه روهري پريار ده دن.

ليزه وه نه و بانگه شه نارپه وايه داده پميت كه ڪه ساني وهك زه كي نه جيب
مه حمود و ڪه ساني تر ده لٽين گوايه نه هلي سوننه ش تاقمي يان رهوتي بن،

به لکو سوننه خویندنگی ره سه نایه تی ئیسلامین که جوانیه کانی هه موو ره وته کانی تر کۆده که نه وه و دادوهی نێوانیان ده بن و واز دینن له ناکۆکی نێوان تا کو که سه کان و پێیان وایه نه و ناکۆکیه هۆکاری شیواندنی چه مک و واتای ئیسلامیه .

دوانزه هه م: نه وه یه کلابووه ته وه که ئیجتیهاد سه ره تای روانینی عه قلی ناو بیرى ئیسلامی بووه و له ژێر چاودێری قورئاندا گه شه ی کردووه و پێگه یشتووه و له وێوه مه زه به فیهیه کان ده رک و تن و له ویشه وه زانستی ئوصولی فیه سه ری هه لدا و له و په روه رده وه ته صه وف پهیدا بوو، نه مه پیش نه وه ی فه لسه فه ی یۆنانی ده ستی خۆی بگه یه نیته لای موسلمانان سه باره ت به مه سه له کانی نه و دیو سه روش و مه سه له ئیلاهییه کان، به مه ش هیه کاریگه ریه کی بیانی له پێکهێنانی فیه قدا بوونی نه بوو، به لکو زاده ی قورئان و جیمای هاوه لان و دوو نه وه ی یه که می تابعیه کان بوو، سه رچاوه ی هه موو نه وه ش نه وه یه که پیغه مبه ر (ﷺ) مۆله تی دا به والیه کانی ناوچه کان تا له مه سه له یه کدا ده قیان به رده ست نه که وت رای خۆیان به کاربهێنن، بۆیه ئاسایی بوو نه هلی سوننه به رنگاری ئیلاهیاتی نه رستو بینه وه، چونکه پیشه کی و نه نجامه کانی نه گونجانیکی ته واوه تی له گه ل بیروباوه پی ئیسلامیدا له خۆده گرت.

قورئان هه ول ده دات به چه ندین شیوه قه ناعه ت به به رامبه ر بکات، له وانه شیوازی عه قلی و شیوازی وێژدانی و شیوازی په ندی میژوویی، بۆیه وه ک فه لسه فه ی نه کردووه به لگه کانی بخاته چه ند پیشه کی و پرس و نه نجامیکه وه،

ليڙهه را و پٽوهر چهند بوارئ بوون که موسلمانان هر له سردهمی پٽغه مبر
(عليه السلام) و پٽش په يوه ندييان به فلسفه‌ي يونانيه وه ده يانزانی و هه يانبوو.

سيانزه هم: سه له ف ده سته‌ي په کم بوون که وه لامي جوهه ميه کانيان
دايه وه و ره خنه يان گرت له ديديان بؤ ته عتيل و نکوئي له سيفه ته کاني خوا و
مه سه له‌ي خه لقي قورټان، مالک و سوفيانی کوپي عويه ينه و عه بدولای کوپي
موباره ک و چهنديني تر بهريان پټگرتن و چي ناره وايي هه بوو ناشکرايان کرد،
لادانی ټو ره و ته يان له قوټان و سوننه ت خسته پوو، جوهه ميه کان به
له کارخستنی ده قه کان و لادان له واکا کاني خوی ده ستیان پټکرد، له بري ټو وه
په يامي باتيني و غه نوو صی و هی تریان خسته نيو ته فسیره وه که نامانچ ليی
دارماندنې شريعت و گومرا کړدنې باوه پدارانی بوو تا ټو بيرو باوه په روونه‌ي
له ده روونياندا هه بوو و هيچ ليټلی و ناروونيه کی تيډا نه بوو، بهر رايی بکه ویت.

به هيژ ترين وه لām به رامبر به و تاقمه له لايه ن پټشه و ټه حمه دی کوپي
حه نښه لي پټشه وای ټه هلی سوننه و سرخه ر ميله تی ټيسلاميه وه بوو، وه لامی کی
پراوپړي جوهه ميه و ټو زنديقانه‌ي دايه وه که خه لکيان به رامبر به قورټان
دوودل ده کرد و بړئ ټايه تی دياریکراويان له رټړه وی خوی ده بړي و ده يانوت
ټه مانه له گه ل ټايه تی تر دا ته با نين، ټه وانه موته شابيهی ناو قورټانيان ده هيټاو
هم خویان گومرا ده کرد و هم خه لکيشيان گومرا ده کرد.

پټشه و ټه حمه د له ته فسيري قورټانی پيروزدا پشتی ده به ست به بڼه په تی
زمانی عه ره بی و ياساکانی ټو زمانه، زمانی که ټو زنديقانه رټور شاره زای

نه بوون و وهك نه حمده دی كوپي حنبل نهښه كاني نه زمانه يان نه ده زاني،
تايبه تمه نديه كاني شهرع و دهقه كاني شاره زا نه بوون، نه حمده دی كوپي حنبل
وتي قورئان نه دیرين و نه داهيتراره، بهلكو فرمايشي خاوه و نه ده ليم
مه خلوقه و نه ده ليم مه خلوق نيه.

چوارده هم: پيشهوا نه حمده د هيرشي كرده سهر فيتنه ی له كارخستني
سيفه ته كان و نه هيشتنی ئرك و بهرپرسياريتي، نه مهش پيلانيكي جوهه ميه كان
بوو كه ده يانوت مړو هېچ ويست و بزارده يكي له ده ست خوی نيه، بويه مړو ه
وهك داري وايه و هېچي تر.

پانزه هم: ښېن ته يمي پتي وايه تاكه پي شاره زايي له عقيده و
حوكه كان و هرچيه كي تري په يوه ست به و بواره به ورده كاري و بړوا بوون و
به لگه خوازيه وه هر ده بيت له قورئان و سوننه ته وه بيت كه نه وانه ی روون
كردووه ته وه، نه وه ی قورئان برياري له سهر داوه و سوننه ت شروقه ی كردوه
وهرگير او و دروسته و رها نيه بهرپرچ بدريته وه، بهرپرچدانه وه داماليني
شهریعه ته، عقل له ته ټويل و ته فسيري قورئاندا هينده رولي هيه كه
دهسته واژه كان رتي ده دن، دواي نه وه هر ده سه لانيكي تري عقل ته نها
بريتيه له بړوا پيښان و دانپيدانان، عقل شايت نه بيت نه ك بريارده ر،
پالپشت ده بيت نه ك ره خنه گر و بهرپرچده ر، روونكه ره وه ده بيت بړ
به لگه كاني ناو قورئان، عقل پاش نه قل (سروش) ديت و پالپشت و بهرپرچده ر

ده بیټ و به تنها ناتوانیت بیته به لگه خواز و بریاردهر، به لکو کاری عه قل لیک
نزیکرده وهی واتای ده قه کانه.

شانزه هم: ئیبن تهیمیه پیی وایه خوای گه وره به دیهینه ری هه موو شتیکه و
هیچ شتی له م بوونه دا بی ویستی خوا نیه و هیچ کهس له به دیهینه اندا به رامبه ر
خوا نه وه ستاوه و خوای گه وره ئه م حه قیقه ته ی به دیهینه اوه و ویست و خواستی
ته واوه تی هی خوایه و چی بویت توانای هه یه بیکات، خوای گه وره کاری خیر و
چاکه ئاسان ده کات و لای خو شه ویست و پیی رازیه و کار ئاسانی ناکات بۆ کاری
خرابه و پیی خو ش نیه، به نده به تواناو ویستی خوا چی ده ویت ده یکات (لن
شاء منکم أن یستقیم وما تشاءون إلا أن یشاء الله).

حه فده هم: شافیعی پیی وایه قورئان به زمانی عه ره بی دابه زیوه و خوای
گه وره به و قورئانه عه ره بی به زمانی خو یان دواندوه تا جوان له واتا کانی
تیبگه ن.

به لگه کان ناراستی ئه و بانگه شه یه ده خه نه پوو که ده لیت ره وان بیژی
عه ره بی له پیگه یشتن و په ره سه ندنیدا کاریگه ر بوو به گو تارو شیعی
ئه رستویی، به لکو عه ره ب پیش وه رگی پانی کتیه که ی ئه رستو تالیس شاره زای
ره وان بیژی بوون، له کتیه کانی ره وان بیژی عه ره بیدا به لگه یه کی روون نیه باس
له و کاریگه ریه بکات، به لگه ش بۆ ئه وه شکستی ری یازی پیشکه شکارانیه تی له
ره خنه ی شیعی ریدا که تیایدا پشتیان به ستووه به ری یازی ئه رستو، وشکیه کی

واي ٿيڊايه ڪه سهليفهي ساغي عرهبي ٿو وشڪيه قبول ناکات، سنوورو ويٺهيهڪي داناهه ڪه لهگهڙ شيعري عرهبيدا ناگونجيت.

ههڙدههم: پياواني رهسنايهتي ٿيسلامي ٿوهيان خستوهتهپوو ڪه بيمدي عهقلى ڪه پالٽهري موعتهزيلهيه خهريك بوو بيروباوهپ بخاتهڙير و ٿاساني و سادهيههڪي بگورپيت بو ريبازيڪي ٿالوڙي فهلسهفي دور له رجي ٿيسلام، ههڙهي موعتهزيله لهوهدا بوو عهقلياڻ له سهروو سروسهوه دادهنا.

ٽيبن تهيميه دهٿيت ٿهگر عهقل دهسلاٽي دانپيدانان و بهراستداناني ههبيٽو بتوانيت نهقل له عهقل نزك بکاتهوهو نهگونجانهڪاني نٿوانيان روون بکاتهوه، ٿوه عهقل دهبيٽه شايت نهڪ برياردهر، دهبيٽه پالپشت نهڪ بهرپرچدهرهوهورهخهگر.

ٿوڙدههم: ٿوڙي له بيريواني ٿيسلام گهيشتونته ههمان ٿهجامي ڪه غهزالي پٽي گهيشٽ، تهنانه رازي له ڪوتا روڙاني ڙيانيدا دهبوت من ريڙهوي ڪهلامي و ريبازي فهلسهفهم ههٿبارد، ڪهچي نهمدى سوويڪي ههبيٽ له ٿاست ٿوه سووده بيٽ ڪه له قورٿاندا بهديمکرد، چونڪه قورٿان ههول دهوات گهورهبي بداته دهست خوا و ريگري دهڪات له روچوون و وردبوونهوه له نيشانداني نهگونجانهڪان، ٿهمهش لهبهرنهوهي دهزانيت عهقلى مروبي لهو تهنگاهه قول و ريبازه شاراوانهدا ليڪهلهدهوهشي.

بيستهه: ٽيبن تهيميه پٽي وايه بيروباوهپ تنها له دهقهڪانهوه وهردهگيريت، سهلهفيهڪان بروايان به دهق ههيه، چونڪه لاي خواهه دابهزيوه

بۆ سەر پیغه مبهّر (ﷺ)، شیوازه عه قلیه مه نتیقیه کانیش داهینراو و نوین له ئیسلامداو به هیچ چه شنی لای هاوه لآن و تابعیه کان بوونی نه بووه، جا نه گهر بلّین بۆ تیگه یشتن له بیروباوه پیتویسته ئه مه واته ئه و پیشینانه به دروستی له بیروباوه پیتنه گه یشتون، به لکو ری دروست له وه دایه بیروباوه پ له قورئانه وه وه ریگریّت، ئه ویش به تیگه یشتنی سه رده می هاوه لآن و تابعیه کان، ده بیّت خه لکی پابه ندی به لگه ی قورئان بن.

ئه م تیگه یشتنه کاریگه ری روونی هه بوو له ریشه کیش کردنی باتینیّه و شعوبیه ت و له ناوبردنی پیلانه مه تر سیداره که یان، ئه مه ش ده روازه که بوو بۆ ده رکه وتنی بزوتنه وه ی گه وره و به رفراوانی جیهادی که جیهانی ئیسلام له ده ست ته تار و خاچه رستان رزگار کرد و پاشماوه ی قه لا باتینی و حه شاشیه کانی له ناوبرد.

له مڕۆشدا هه رگیز ناتوانین به رنگاری ئه م پیلانه ی ئه مڕۆ بینه وه (سه هیۆنیّه ت و شیوعیه ت و داگیرکاری) مه گه ر به هه مان هه نکاوی پیتشووی موسلمانان که ئیبن ته یمیّه و شافیعی و ئه شعهری و غه زالی له رووخاندنی هیلینی و باتینی و شعوبیه تدا بریاریان له سه ردا.

دووهم: له پاشكۆبوونهوه رووهو رهسه نایه تی

ياسا و سوننه تی نه گۆپاوی بیرى ئىسلامى نه وه یه که به رده وام توانای هه یه ریره وه که راست بکاته وه و هر لادانی هه بیّت نه یه یلّیت و بزاشی بیداریخوای له ناوخووه ببوژئینّته وه بیّ نه وه ی ریّ به هۆکاری دهره کی بدات، ئیدی پرشنکی ره سه نایه تی تیایدا په یدا ده بیّت و هه موو هه ولّیکی ساخته و لادان له ناوده بات، له م ته نگژه ی نه مرّدا که هیزه شالاهه یّنه پاشکویه کان هیرشیان هیناوه، بیرى ئىسلامى ده توانیّت نه و کۆت و به ندانه تیّکبشکینّیت و به هیزی زاتی خویه وه رووه و سه رچاوه کان هه نگاو بنیّ و دوور بیّت له و بازنه ئومه میه ی که نه مرّو سه پینراوه، له ته نگژه کانی موعته زیله و فه لسه فه و سۆفیگه ری فه لسه فیدا به روونی نه وه دهرکه وتووه، له سه رده می نویشدا به روونی نه م وینه یه به رچاوه.

نه و خویندنگه نوییه ی له مرّدا ئالاهه لگه ی بانگه وازه بو بیرى مرّوی که خوی له بیرى رۆژئاواییدا ده بینیتته وه، به ره به ره شکست ده خوات و له ناوچه کانی سه پاندنی پاشکویه تیدا پاشه کشه ده کات، چونکه دهرکه وت ناتوانیّت بیرى ئىسلام ملکه چی پیلانی رۆژئاواگه ری و شالای رۆشنیبری بکات و ورده کاری هه موو بواره کانی له به رچاو نه بووه، یان به چه ند وشه یه کی ناموی بریقه دارى وه ک نازادی و برایه تی و یه کسانى خه لکی له شخته بردووه، زۆری نه خایاند تا ناراستی نه و بانگه وازه ئاشکرا بوو نه وانه ی بووبوونه ئالاهه لگه ی بانگه وازی بیرى رۆژئاوایی و فیرعه ونی و باتینی و شعوبیه ت و هه ریمچیتی

(ههیکه ل و مه‌نصور و فه‌می عه‌قاد و توفیف حه‌کیم و زه‌کی موباره‌ک و ئیسماعیل مه‌زه‌ه) جارێکی دی رووه‌و فه‌ره‌نگی ئیسلامی گه‌رانه‌وه‌و بۆیان ده‌رکه‌وت که ته‌نها ئه‌و فه‌ره‌نگه‌یه‌ی توانای به‌خششی هه‌یه‌و سه‌رچاوه‌ی ره‌سه‌نی دانانی پردي نێوان دوینی و ئه‌مه‌ویه‌.

هه‌رچه‌نده‌ ئه‌و نووسه‌رانه‌ی ملکه‌چی رێبازی شیکاری رۆژئاوایی بوون و ئه‌و رێبازانه‌ش بۆ ئه‌وه‌ گونجاو نین په‌یڤه‌و بکریڤ به‌سه‌ر بیر و فه‌ره‌نگی ئیسلامیدا، دروستترینیان ئه‌و رێبازه‌ی بوو که موسته‌فا صادق رافعی و جادولمه‌ولا و حه‌سه‌ن به‌ننا و مه‌ودودی ئه‌بولحه‌سه‌نی نه‌ده‌وی په‌یڤه‌ویان کرد، ئه‌مه‌ ئه‌و یاسایه‌ی پشتراست ده‌کاته‌وه‌ که بیری ئیسلامی له‌ هه‌ر زنده‌کاریه‌ک ده‌رباز ده‌کات با ئاستی هه‌په‌شه‌که‌ له‌ هه‌ر ئاستیکدا بێت و چه‌نده‌ش داگیرکه‌ر و رۆژئاواکه‌ری هه‌ولێ دابێت بیری ئیسلامی له‌نیو گێژاوی ئه‌و ره‌وت و مه‌زه‌ه‌ب و بانگه‌وازو بیردۆزانه‌دا نفه‌ز بکات، به‌لام بیری ئیسلامی به‌رده‌وام ئه‌رکی خۆی به‌جێده‌گه‌یه‌نیت و پێ به‌ باش بزانی‌ت بۆ راستکردنه‌وه‌ی رێره‌وه‌که‌ ده‌یگریته‌به‌رو ئه‌وی تری به‌رپه‌رچ ده‌داته‌وه‌.

ئه‌زموونی بیری رۆژئاوایی لیبرالی و بیری مارکسی شکستیان هێنا، دوا‌ی بیست ساڵ له‌ ئه‌زموونی مارکسی و کشانی به‌رده‌وامی تا ئاستی وا گومان برا بیری ئیسلامی داپۆشیوه‌، که‌چی ده‌بینین ئه‌وانه‌ی هاورده‌کاری ئه‌و بانگه‌وازه‌ بوون و بانگه‌وازیان ده‌کرد بۆ لێکدانه‌وه‌ی ماددی بۆ میژوو و بیردۆزه‌کانی مارکسیه‌ت، جارێکی دی گه‌رانه‌وه‌و روویان کرده‌وه‌ په‌یامی ئیسلام.

له هەردوو قوناغەدا ئیسلام زال و بپاردهر و سەرچاوەی رەسەنی کۆمەلگە ئیسلامیەکان بوو و تاکە سەرچاوەیان هەر ئیسلامە، چونکە ئەزموونی دیموکراتی رۆژئاوا و مارکسیەتی رۆژھەڵاتیان تاقی کردەووە و دەرکەوت هەردوو ئەزموونەکە شکستیان هێنا و تەنها یەک رێبازە لە بەردەم مۆسڵماناندا ماوەتەوێه که ئەویش رێبازە رەسەنەکی خۆیانە.

هەروەها ئەو هەولانەی تەها حوسەین و ئەحمەد ئەمین و عەبدوڕەحمان بەدەوی و زەکی نەجیب مەحمود و چەندیکی تر لە بازنی پیلانی 1 بە ئیسلامدا پێی هەستان و بریتی بوو لە زیندووکردنەوەی بیری بێرستی و فەلسەفی و موعتەزیلی ناو داروپەردوی بیری کۆنی مۆیی، هەموو ئەمانە هەولی شکستخواردو بوون و هیچیان بەدینە هێنا، پەیامی رەسەنایەتی ئیسلامی توانی لە ناویان بەریت و ناراستیەکانیان بخاتە پوو، ئالاهەلگری ئەم هەنگاوەش مۆستەفا عەبدوڕەزاق بوو و بەدوایدا سامی نەشار و زەبیان و موحەممەدی بەهی و چەندی نی تر هاتن و پیلانەکیان تیکشکاند، ئەوەش دەرکەوت بیری یۆنانی سەرچاوەی دروستی نیو یۆنانیەکان گالتهیان دەکرد بە رێبازی ئەزموونی و مۆسڵمانان بوون رێبازی ئەزموونیان دا هێنا و پیشکەشیان کرد تا ژیاڕی نوێی لە سەر دامەزرا، هەروەها مۆسڵمانان هەر لە یەکەم رۆژەوێه مەنتیقی ئەرستۆیان بەرپەرچ دایەو، ئەو پەیامی عەقڵگەرایییەشیان بەرپەرچ دایەو که موعتەزێلە پیشکەشی کرد، چونکە بیریکی دروست نەبوو لە گەڵ پەیامی

ئیسلامیدا نه ده گونجا، ئه و په یامه ئیسلامیه ی که قورئان پئشکه کردبوو و دل و
عه قلی پئکه وه کۆده کرده وه.

ههروه ها ئه وه ده رکه وت ئیسلام جیاوازی ته واو ده کات له نیوان په یامی
ره سه نی به کخوابه رستی و پاشماوه ی بیری کۆنی مۆییدا که له سه ر به نه مای
بتپه رستی و فره خودایی و ماددیگه ری و ئیباحیه ت دامه زراوه.

ئیتیر ده رفه تی نه ماوه بۆ گونجاندنه وه ی نیوان ئه و پاشماوه کۆنه و په یامی
ره سه نی ئیسلامیدا، به لکو بزافی بیداریخوازی ئیسلامی هه ره شه ی ئیسرائیلیاتی
کۆن و نوئی ئاشکرا کردوه که له ریی هه ندی ئه فسانه وه دزه یان کردوه ته نیو
ته فسیر و میژووه وه، موسلمانان که خاوه نی ده ق جیمتمان و دورستن
سه رچاوه و ده روازه ی دروستیان هه یه بۆ بیرو هزریان، بۆیه سه ره له نوئی له ویوه
ریی راست ده دۆزنه وه، هه رکات تووشی ته نگزه یه ک بن یان پیلانیان به پوودا
په یپه وه بکریت خیرا ده گه پئنه وه سه ر ئه و ریگه راسته.

ههروه ها بزافی بیداریخوازی ئیسلامی ناره وای بیری غه نووسی و هیلینیشی
خستووه ته پوو، ده ستی بزافی رۆژئاواگه ری له نیو میژووی ئیسلامیدا ئاشکرا
کردوه که چ ژه هریکی رشتووه و مه به ست پئی نانه وه ی ناکۆکیه کۆنه کۆتایی
هاتووه کانه و له مپۆدا سه نگ و پئگه یه کیان نه ماوه.

ههروه ها ده رکه وت هه ولی نوئی موخته زیله و بیری عه قلگه رای یان
فه یله سووفان و بانگه شه که یان یان ته سه و فی فه لسه فی و پرسه کانی ئه و بواره،
جیاوازن له ریره وه میژوویه که ی خۆی که پیلانی بوو بۆ نیشاندانی وینه یه کی

ناراستی بیرئ ئیسلامی، چونکه ئەو رەوت و تاقمانە لە گەرمەئ هەولەکەئ بزوتنەوہئ وەرگێژاندا دەرکەوتن و هەموویان لە بازنەئ ئیسلامدا توانەوہ، بیرئ ئیسلامی ئەوانەئ هێناو هەرچەکی رەوا و زیندوو بوو و لەگەڵ پەيامی یەکخواپەرستیدا دەرگنجا وەرگرت و چئ تری مایەوہ فریئ دا.

هەرۆهەا بزافئ بێداریخوازی ئیسلامی ئەوہشی روون کردووەتەوہ کہ لەمڕۆدا چەند هەول هەن تا ئەفسانەکانی پەیوہست بە بورجەکان بسەپێنن، لەکاتیکیدا ئەوہ دەرگەریتەوہ بۆ یۆنانی و بابلیەکان، بەلکو بزافەکہ ناراستی و ناردوستی ئەو بوارەشی خستووہتەپوو.

بیریاری ئوسلیمان بانگەوازی زیندووکردنەوہئ بیرئ وەحدەتولوجود و حلول و ئیتیحاد و بانگەوازه بپەرستیه کۆنەکانی تریشیان ئاشکرا کردوہ، ئەو هەولانەئ هەولیان داوہ بیرئ ئیبن عەرەبی و ئیبنولقارز و حەلاج زیندوو بکنەوہ، بەلکو رووی راستی ئەو کہ سایەتیانەیان خستووہتەپوو کہ چۆن هەریەک لەوانە لەگەڵ دۆژمنانی ئیسلام هاوپەیمانییان بەستووہ بۆ لەناوبردنی بانگەواز و رەسەنایەتی ئیسلامی.

ئەوہش دەرکەوت هەولئ پیلانی دژ بە ئیسلام خۆئ دەبینیتەوہ لە زیندووکردنەوہئ بیرئ باتینی و صەهیۆنی فەلسەف و موعتەزیلەدا بەو هیوايەئ ئیسلام لەنیو ئایینەکاندا بتویننەوہو خودیتی و قەلەمپەو و مۆرکی تایبەتی ئیسلام لەناوبەرن، ئەو تایبەتمەندیەئ کہ ئیسلام کۆتا ئایینی ئاسماينەو دەقەکانی بە دروستی تۆمار کراون و پارێژاون.

ههروه‌ها به‌رگریکردن له بیرى باتینی هه‌ولێکه بۆ نه‌هێشتنی سنووره ئیسلامیه‌کان و پابه‌ندی نه‌خلاقى و به‌رپرسیاریتی تاکه‌که‌سى و پاداشتی رۆژى دواى تا نه‌وه‌ى نۆی روه‌و ئاره‌زووبازی به‌رن.

هێشتا جه‌نگى نێوان هه‌لگرانى پیلانى دژ به ئیسلام و بزافى بیداریخوازى ئیسلامیدا به‌رده‌وامه‌و درێژه‌ى هه‌یه، چونکه دوژمنانى ئیسلام به‌م زوانه‌ خۆیان نادهن به ده‌سته‌وه، بۆیه پێویسته له‌سه‌ر رۆشنبیرانى ئیسلامى هه‌میشه به‌رامبه‌ر به‌و پیلانه به‌رده‌وامه بیدار و به‌ئاگا بن، تاکه رێى به‌رنگاربوونه‌وه‌ش به‌گه‌رانه‌وه‌یه بۆ قورئان و ده‌ستپێوه‌رگرتنى و روونکردنه‌وه‌ى رێنماىیه ساده‌و ساکاره ئیسلامیه‌کان ره‌سه‌نه‌کان دوور له وردکردنه‌وه‌و هێنانى ناکۆکیه مه‌زه‌بیه‌کان، پێویسته کۆمه‌لى ئیسلامى بگه‌رینه‌وه سه‌ر ئه‌و یه‌کبوونه هه‌زیه‌ى که قورئانى پێرۆز به‌دیته‌ئاوه، بێگومان بێرۆکه‌ى گه‌رانه‌وه بۆ سه‌رچاوه ره‌سه‌نه‌کان داخى دلى بزافى رۆژئاواگه‌رى و شالۆى رۆشنبیرییه که ده‌یانه‌وێت موسلمانانى لى دوربخه‌نه‌وه‌و بیانبه‌ن روه‌و ناکۆکی و موته‌شابهه‌کان، له‌کاتێکدا قورئان بانگه‌یه‌شتمان ده‌کات بۆ پابه‌ندبون به‌ ئایه‌ته موحه‌که‌مه‌کان.